

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНБАСЬКА ДЕРЖАВНА МАШИНОБУДІВНА
АКАДЕМІЯ

Кафедра фізичного виховання і спорту

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ
КОМПЛЕКСЗ ДИСЦИПЛІНИ
СПОРТИВНА ПЕДАГОГІКА

галузь знань А Освіта
спеціальність А7 Фізична культура і спорт
ОПП «Фізична культура і спорт»
Освітній рівень перший (бакалаврський)
Вид дисципліни обов'язкова
Факультет інтегрованих технологій і обладнання

Розробник Кошева Л.В.
канд. пед.наук, доцент
кафедри фізичного виховання і спорту

Затверджено на засідання кафедри фізичного
виховання і спортуПротокол № 17 від 06.05.2025 р.

Краматорськ-Тернопіль
2025 р.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНБАСЬКА ДЕРЖАВНА МАШИНОБУДІВНА АКАДЕМІЯ
Кафедра фізичного виховання і спорту

СПОРТИВНА ПЕДАГОГІКА
(назва навчальної дисципліни)

ОПОРНИЙ КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

Розробник: Кошева Л.В.
канд.пед. наук, доцент кафедри ФВС

Затверджено на засідання кафедри фізичного
виховання і спорту Протокол № 17 від 06.05.2025 р.

2025

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1 ЗАГАЛЬНІ ОСНОВИ СПОРТИВНОЇ ПЕДАГОГІКИ.

Лекція № 1

Тема 1.1 Спортивна педагогіка як навчально-наукова дисципліна.

Мета вивчення: Формування у студентів знань з педагогіки фізичного виховання і спорту як науково-навчальної дисципліни, про основні поняття та категорії спортивної педагогіки, методів досліджень педагогічних проблем спорту.

Навчальний час: 2 години

План

1. Наукові підстави і джерела спортивної педагогіки
2. Основні поняття спортивної педагогіки як науки
3. Педагогічні дослідження проблем спорту.

Література:

1. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник – К. : Знання, 2008. – 566 с
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: метод. поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – К.: Вінниця, 2008. – 278 с.
3. Кошева, Л. В. Педагогіка : курс лекцій для студентів спеціальності 017 – Фізична культура і спорт. – Краматорськ : ДДМА, 2021. – 196 с.

1. Наукові підстави і джерела спортивної педагогіки Предметом спортивної педагогіки є вивчення змісту, закономірностей, механізмів і специфіки педагогічного процесу з формування особистості в умовах занять фізичними вправами і спортивною діяльністю.

Об'єктом служить сама спортивна діяльність і людина, що займається нею, - його навчання, розвиток і досягнення високих особистих спортивних результатів.

Головна мета спортивної педагогіки: перетворити педагогічні знання конкретно до діяльності тренера, вчителя з фізичної культури, керівника спортивних секцій, фахівця з фізичної культури та спорту.

Педагогіка спорту як наука і навчальний предмет - порівняно молода галузь спеціальних знань. Вона починає інтенсивно розвиватися за кордоном в кінці 60-х і особливо 70-х років минулого століття в Німеччині, Польщі, США, Швейцарії, Швеції, Японії; з'явилася значна кількість публікацій з даного наукового напрямку. В деяких західноєвропейських країнах були створені кафедри та інститути спортивної педагогіки, наприклад у Німеччині та Швейцарії. У 1975 р. створений Міжнародний комітет з педагогіки спорту (IC8P), і з тих пір регулярно проводяться міжнародні конгреси вчених, що займаються проблемами цієї наукової дисципліни. Уже протягом двох десятиріч років виходить у світ міжнародний журнал з педагогіки спорту.

Факт виникнення суспільної потреби у виділенні педагогіки спорту як наукової дисципліни і навчального предмета підтверджується численними публікаціями Р. Хельмана, У. Ноймана, Х. Швідмана, Г. Лейка, Ш. Грессінга, Ю. Ланге, К. Хайнеманн, Е. Майнберга [5].

В результаті посилення гуманітарних тенденцій у нашому суспільстві стало очевидним, що теорія фізичної культури як прикладна наука не забезпечує повного розкриття того виховного потенціалу, яким володіє спорт в галузі підготовки людини до життя. Тому виникла потреба одночасно з наукою ТМФК і поки ще паралельно з нею розробляти питання виховання через спорт з метою повноцінної соціалізації людини в після спортивний період його життя. Поступово «Педагогіка спорту» стверджувалася як самостійна гілка професійної педагогіки. У 2005 р. вона була введена у навчальні плани вузів фізичної культури як обов'язковий навчальний предмет під назвою «Педагогіка фізичного виховання та спорту».

Основні причини виникнення педагогіки спорту наступні:

- наявність об'ємного матеріалу, що потребує системного виділення головних положень, які характеризують формування особистості через спортивну діяльність;
- виникнення реальної, а не декларованої підготовки через фізичні вправи та спорт до

життя та праці;

- посилення освітньої спрямованості навчання завдяки використанню засобів і методів, що здобуті в загальній педагогіці (наприклад, освітньо-рефлекторна спрямованість навчання учнів фізичних вправ на уроках фізичної культури);

чітке виявлення діалектичного (розвивального, якісного) впливу фізичних вправ і спорту на формування моральності і впливу на здоров'я учнів, що вже не може вирішуватися в межах тих наук, що склалися в спорті та ін.

Завдання спортивної педагогіки наступні:

1. Виявлення місця та закономірних зв'язків фізичного виховання та спорту з загальним процесом виховання в суспільстві.
2. Розробка методів наукового дослідження у фізичній культурі.
3. Вивчення, розробка і впровадження в практику даних суміжних наук щодо різного рівня занять фізичною культурою.
4. Вивчення та узагальнення досвіду роботи ведучих спеціалістів, вчителів фізичної культури і тренерів з метою збагачення педагогіки ФК пошуком нових, більш ефективних шляхів щодо досягнення спортивних і виховних результатів.
5. Розробка змісту і методів гармонізації взаємовідношень тих, хто займаються фізичною культурою на основі взаємодопомоги, співпраці і перейманням взаємних успіхів.
6. Пошуку оптимального співвідношення між вимогою до гармонійного розвитку тіла спортсмена і необхідністю деякого відхилення від цієї вимоги для досягнення успіху у обраному виді спорту.
7. Впровадження положень педагогіки ФВ в практику навчально - виховного процесу в конкретних видах спорту і для кожного із заданих рівнів спортивної майстерності.
8. Визначення змісту і методики підготовки спеціалістів у вузах фізичної культури.

Кожен раз, ставлячи нове складне педагогічне завдання, спортивний педагог повинен *оцінити ситуацію*, що склалася і у відповідності з нею обрати найбільш ефективні *засоби, принципи і методи* для її вирішення.

Це творчий процес, що вимагає ґрунтовних суміжних з педагогікою знань та оволодіння методами педагогічної діагностики. Тобто варто знати людську природу і вміло застосовувати ці знання у кожному конкретному випадку.

Спортивна педагогіка сформувалася і розвивається на стику суспільних і природничих наук. Всі наукові дисципліни, які складають її основу і є її джерелами, можуть бути розділені на чотири групи:

- 1) дисципліни, що досліджують загальні закономірності розвитку природи і суспільства - філософія, історія, етика і т. д.;
- 2) дисципліни, що досліджують закономірності навчання, розвитку і виховання - педагогіка і психологія;
- 3) дисципліни, що досліджують біологічні закономірності формування і розвитку людини - біологія, анатомія, генетика, фізіологія, біохімія і т. д.;
- 4) дисципліни, які виділилися з деяких суспільних і природно-наукових дисциплін, сформувалися в самостійні галузі наук і вибрали як об'єкт дослідження тільки проблеми спорту - теорія і методика фізичного виховання, історія фізичної культури і спорту, психологія спорту і ряд інших.

Що стосується теорії і методики окремих видів спорту, то спортивна педагогіка виступає по відношенню до них як інтегруюча дисципліна, оскільки вона визначає педагогічні закономірності, якими необхідно керуватися в процесі занять всіма видами спорту.

Як прикладна наука педагогіка покликана, разом з теорією і методикою фізичного виховання і окремих видів спорту, озброїти людей знаннями для вирішення спортивно-педагогічних завдань.

Зв'язок педагогіки фізичного виховання і спорту з іншими науками двостороння. З одного боку, вона користується їх даними як підстава для визначення спортивно-педагогічних принципів і правил, ведучих до вдосконалення практики занять спортом; з іншою — спортивно-

педагогічна і спортивно-виконавська діяльність, організовувана відповідно до її положень, сприяє збагаченню новими даними багатьох наук, предмет дослідження яких — людина і суспільство.

1. Основні поняття спортивної педагогіки як науки

Педагогіки фізичного виховання і спорту як наука і навчальна дисципліна оперує певними **поняттями**, які узагальнено віддзеркалюють суть явищ, що вивчаються нею. Саме основні поняття, якщо вони істинні і глибоко відбивають суттєві ознаки і відношення явищ до дійсності, утворюють систему наукових знань. З розвитком знань поняття уточнюються, поглиблюються і можуть навіть переходити в інші поняття з ширшим змістом.

Концентрованим (лаконічним, коротким), логічно оформленим виразом змісту понять є **визначення**, які формулюються в науці на порівняно високому ступені її розвитку. Визначення передає найсуттєвіші ознаки, сторони, риси, призначення явища або предмета, його зв'язки з іншими явищами, закони розвитку.

Визначення, що містять інформацію лише про зовнішні ознаки предмета, необхідно відрізняти від змістовних визначень.

В даному розділі будуть розглянуті лише визначальні поняття, які характеризують явище, пов'язане з усвідомленим використанням рухової діяльності з метою виховання, а саме "фізична культура", "фізичне виховання", «фізичний розвиток», "спорт" та ін..

Фізичну культуру можна визначити як сукупність досягнень суспільства у створенні і раціональному використанні спеціальних засобів, методів і умов цілеспрямованого фізичного та духовного удосконалення людини.

Термін "фізична культура" використовується і в інших, вужчих значеннях. Наприклад, кажуть про "фізичну культуру особистості", розуміючи під цим втілені в самій людині результати використання матеріальних і духовних Цінностей фізичної культури в широкому розумінні цього поняття.

Отже, фізичну культуру особистості можна визначити як сукупність властивостей людини, які набуваються у процесі фізичного виховання і виражаються в її активній діяльності, спрямованій на всебічне удосконалення своєї фізичної природи та ведення здорового способу життя.

"Фізичне виховання" є головним напрямом впровадження фізичної культури і становить органічну частину загального виховання, покликану забезпечувати розвиток фізичних, морально-вольових, розумових здібностей та професійно-прикладних навичок людини.

Фізичне виховання шляхом проведення обов'язкових занять здійснюється в дошкільних виховних, середніх загальноосвітніх, професійних навчально-виховних та вищих навчальних закладах відповідно до навчальних програм, затверджених у встановленому порядку.

Фізичне виховання військовослужбовців є складовою частиною загальної системи навчання та виховання особового складу Збройних Сил України, органів внутрішніх справ, інших військових формувань і здійснюється у формі спеціальної фізичної підготовки" (стаття 12 Закону України "Про фізичну культуру і спорт").

Таким чином, фізичне виховання, як і виховання в цілому, є процесом вирішення певних освітньо-виховних завдань, який характеризується всіма загальними ознаками педагогічного процесу, або здійснюється в умовах самовиховання.

Поняття "фізичний розвиток" використовують у різних тлумаченнях

- як процес зміни форм і функцій (морфо-функціональних властивостей) організму людини протягом його індивідуального життя;
- як сукупність ознак, що характеризують зовнішні показники "фізичного стану" організму на тому чи іншому етапі його фізичного розвитку (ріст, вага, окружності тіла, спірометрія, динамометрія тощо)

Це суто спеціальне (антропометричне) тлумачення "фізичного розвитку" потрібно відрізняти від сформульованого вище загального визначення.

Іншими словами, якісно фізичний розвиток характеризується, перш за все, суттєвими змінами функціональних можливостей організму в певні періоди вікового розвитку, які виражаються у зміні окремих фізичних якостей і загальному рівні фізичної працездатності.

Зовнішніми кількісними показниками фізичного розвитку ("фізичного стану") є зміни просторових параметрів і маси тіла.

Фізичний розвиток характеризується змінами показників, які можна умовно поділити на три групи

- 1) показники будови тіла, які свідчать про морфологічні зміни тіла людини,
- 2) показники розвитку фізичних якостей, що характеризують зміни рухових функцій,
- 3) показники здоров'я, що віддзеркалюють морфологічні і функціональні зміни систем організму людини

Фізичний розвиток — це природний процес, головною передумовою якого є природні життєві сили (задатки, здібності), що передаються за спадковістю. Цей природний процес підпорядкований об'єктивним законам природи і успішно управляти ним можна, лише знаючи ці закони і керуючись ними. До них належать

- закон взаємодії спадкових тенденцій розвитку і тенденцій, обумовлених умовами життя,
- закон взаємообумовленості функціональних і структурних змін,
- закон єдності кількісних і якісних змін,

Спорт — це особлива форма рухової діяльності, що характеризується початком змагання. Це узагальнене поняття. Спорт в цілому складається з окремих видів і різновидів, що є руховими діями, що історично склалися як предмет змагання. Види спорту створилися з трудових, бойових, ігрових дій. Вони характеризуються своєю технікою і тактикою, середовищем дії, екіпіровкою, використанням інвентарю і устаткуванням, вимогами, які пред'являють до вегетативних, рухових і психічних функцій людини, особливостями педагогічного керівництва на заняттях, проведення змагань і визначення переможців в них.

Для спорту в цілому і кожного з його видів і різновидів характерні також певні етичні положення, які виражаються в особливих вимогах до поведінки спортсмена.

Заняття спортом — це педагогічний процес, в якому людина прагне до фізичної і етичної досконалості, розвитку своєї особи, підвищенню життєдіяльності, використовуючи для цього спеціальні форми рухової діяльності, сталі як предмет змагання, а також самовиховання і раціоналізацію способу життя.

Завданнями занять спортом є:

- 1) засвоєння системи знань;
- 2) оволодіння спортивною технікою;
- 3) поліпшення фізичного розвитку і фізичної підготовленості;
- 4) формування особи в цілому.

Залежно від цілеспрямованості занять, контингенту тих, що займаються, особливостей організації і управління розрізняють масовий спорт і спорт вищих досягнень.

Спортивне тренування, спортивні змагання. Заняття спортом, найближчою метою яких є досягнення досконалості в одному з видів або різновидів спорту для підготовки до участі в спортивних змаганнях, називаються спортивним тренуванням. Її кінцева мета, як і занять спортом в цілому, - підвищення життєдіяльності людини, поліпшення працездатності, розвиток його особи.

Спортивне тренування — одна з важливих умов забезпечення спортивної підготовленості, яка в ході учбово-тренувального і виховного процесу досягається також в результаті застосування спеціальних медико-біологічних, санітарно-гігієнічних, кліматологічних і деяких інших заходів.

Не дивлячись на неповну відповідність найближчих цілей занять спортом, направлених на рішення переважно освітніх, виховних і гігієнічних завдань, і найближчих цілей спортивного тренування, направленого на досягнення високих спортивних результатів, що їх ведуть завдання в основному співпадають.

Спортивні змагання — це протиставлення окремих осіб або груп (команд) в ігровій формі, здійснюване в рамках встановлених правил для виявлення переваги в ступені фізичної підготовленості і оволодінні мистецтвом рухів, володіння спеціальними снарядами, управління машиною або твариною і в розвитку деяких сторін психіки.

Педагогічні дослідження проблем спорту. До конкретних методів дослідження педагогічних проблем спорту відносяться *дві групи* наукових методів, характерних для суспільних і природних наук, - *практичні і теоретичні*.

Практичні методи. Вони характеризуються тим, що як початкові матеріали дослідження виступають дані, одержані шляхом вивчення процесу і результатів діяльності людей. Ця група методів ділиться на *дві підгрупи*.

Перша характеризується тим, що дослідник, не втручаючись в те, що відбувається, фіксує досягнуте. Використовуючи наступні **прийоми**:

- 1) опитування і анкетування;
- 2) вивчення документів (щоденників спортсменів і викладачів спорту, протоколів змагань, звітів суддів, даних про склад тих, що займаються спортом і ін.);
- 3) вимірювання спортивних результатів, ступені оволодіння технікою спортивних вправ, рівня розвитку рухових якостей, показників фізичного розвитку і стану організму;
- 4) спостереження.

При цьому, окрім педагогічних методів тестування, широко використовуються різні медико-біологічні тести (визначення ЧСС, артеріального тиску, електрокардіографія і ін.), а також деякі біохімічні методики.

Теоретичні методи. Теоретичні методи нерозривно пов'язані зі всіма типами наукових досліджень. Наприклад, спостереження і експеримент можуть мати значення тільки за умови, якщо вони ведуться на основі відповідних теоретичних передумов. Разом з тим теоретичні методи можуть виступати і як відносно самостійні.

До *різновидів теоретичного методу* відносять:

1. метод системного аналізу;
2. історико-хронологічний і історико-логічний;
3. різні види математичних методів і ін.

Вони *реалізуються* шляхом *аналізу, узагальнення і зіставлення безлічі фактів* і раніше одержаних наукових даних. У них учений сходить від приватного до загального, від конкретного, даного в сприйнятті, до абстракцій і навпаки — сходить від абстракції **Завдання спортивної педагогіки** їй до конкретного. *Головне в цих методах — пояснити певні явища, встановити закономірні зв'язки між ними і їх результатами, зробити з досвіду і наявних даних узагальнені висновки.*

Контрольні запитання:

1. Дайте визначення предмету спортивної педагогіки.
2. Розкрийте головну мету спортивної педагогіки
3. Визначити завдання спортивної педагогіки.
4. Дайте визначення у поняття фізична культура, спорт.
5. Охарактеризуйте заняття спортом як педагогічний процес.
6. Дайте визначення поняттям спортивне тренування, спортивні змагання.
7. Назвіть наукові основи та джерела спортивної педагогіки.
8. Дайте визначення поняттям спортивні змагання.
9. Проаналізуйте методи дослідження педагогічних проблем спорту.

Лекція 2.

Тема 1.2 Науково-педагогічне дослідження. Загальна характеристика його методів та етапів.

План

1. Методика науково-педагогічного дослідження, визначення та вимоги.
2. Методи педагогічного дослідження.
3. Загально-наукові методи дослідження.
4. Етапи психолого-педагогічних досліджень.

Рекомендована література

1. Бондар В.І. Дидактика: Підручник для студ. вищих пед. навч. закл. / В.І.Бондар.. — К. : Либідь, 2005. — 264с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка: навч. посібник / Н.П.Волкова. — 3-тє вид., стер. — К. : Академвидав, 2009. — 616с. — (Серія "Альма-матер").
3. Окса М. М. Історія педагогіки України: Навчально-методичний посібник / Мелітопольський держ. педагогічний ун-т./ М.М.Окса. — Мелітополь, 2001. — 36с
4. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид. / І.В.Зайченко. — К. : Освіта України, 2008. — 528с.

Педагогічна реальність є складною і багатоманітною, пізнання її потребує особливого бачення, володіння надбаннями багатьох наук, використання філософських, загальнонаукових і спеціальних методів. Завдяки системному їх використанню ця дійсність набиває правильного відтворення у мисленні, трансформується в науково вивірені концепції, теорії, відповідно впливає на педагогічну практику.

1. Методика науково-педагогічного дослідження.

Поняття «метод» (грец. methodos) використовувалося в давньому світі як синонім словосполучень «шлях дослідження, спосіб пізнання». Сучасна філософія (теорія пізнання) трактує його як форму практичного і теоретичного освоєння дійсності, систему засобів, прийомів, принципів та підходів, які може застосовувати конкретна наука для пізнання свого предмета. Ця система поєднує в собі універсальні і притаманні кожній науці елементи. Притаманні вони і методам науково-педагогічного дослідження.

Метод науково-педагогічного дослідження — спосіб дослідження психолого-педагогічних процесів формування особистості, встановлення об'єктивної закономірності виховання і навчання.

Для отримання різнобічних відомостей про розвиток особистості, колективу або іншого об'єкта навчання і виховання обирають оптимальну **методику дослідження** — комплекс методів, процедура, послідовність здійснюваних пізнавальних і перетворюючих дій, операцій та впливів, спрямованих на вирішення дослідницьких завдань.

Добираючи методики дослідження, важливо дотримуватися таких **вимог**:

- застосовувати поєднання методів, яке б відкривало різнобічні відомості про розвиток особистості, колективу, іншого об'єкта виховання чи навчання;
- використовувані методи мають забезпечити одночасно вивчення діяльності, спілкування та інформованості особистості;
- методи мають відображати динаміку розвитку певних якостей як у віковому плані, так і протягом певного проміжку часу;
- використовувати такі методи, які дають змогу одержати відомості про учня з багатьох джерел, від найкомпетентніших осіб, які постійно спілкуються з ним.

Сучасна педагогіка використовує такі **методи педагогічних досліджень**:

- педагогічне спостереження;
- бесіда;
- інтерв'ю;
- експеримент;
- вивчення продуктів діяльності;
- соціологічні методи.

а також вдається до загальнонаукових методів дослідження, зокрема до соціометричних методів, тестування тощо.

Метод педагогічного спостереження. Він є найпоширенішим методом дослідження проблем виховання і навчання.

Метод педагогічного спостереження — організоване дослідження педагогічного процесу в природних умовах.

Сутність його полягає в умисному, систематичному та цілеспрямованому сприйнятті психолого-педагогічних явищ. Метод спостереження має цілеспрямований характер,

підпорядковується меті дослідження. Головними його вимогами є:

- чіткість;
- систематичність;
- різнобічність;
- достатня кількість зафіксованих фактів, своєчасність;
- об'єктивність;
- економність техніки запису;
- ретельне, вдумливе й копійке опрацювання зібраного матеріалу;
- урахування всіх впливів на перебіг досліджуваних явищ;
- відокремлення істотних, стійких, повторюваних фактів від другорядних та випадкових елементів;
- неупередженість у тлумаченні матеріалу, в оцінюванні фактів і висновків щодо них.

За **способом** здійснення розрізняють

- пряме спостереження;
- опосередковане та самоспостереження.

Пряме спостереження — вид спостереження, під час якого дослідник безпосередньо бере участь у досліджуваному процесі, діє разом з учасниками дослідження. Характер залученості може бути різним: в одних випадках дослідник повністю зберігає інкогніто й інші учасники ніяк його не виокремлюють у колективі; в інших — спостерігач не приховує своїх дослідницьких цілей. Залежно від дослідницьких завдань вибудовується система стосунків спостерігача з іншими учасниками дослідження. Цей тип спостереження здебільшого використовують при вивченні дітей у процесі їх навчання й виховання.

Опосередковане спостереження — вид спостереження, що не передбачає безпосередньої участі дослідника у процесі, який вивчають. Воно ефективніше, ніж пряме спостереження, оскільки дає змогу фіксувати природну поведінку дітей, унеможлиблює вплив педагога на них.

Самоспостереження — процес споглядання внутрішніх психічних процесів з одночасним спостереженням за їх зовнішніми виявами. Воно є унікальним методом «проникнення» усередину психічних процесів та явищ, однак пов'язане з певними труднощами, оскільки дані самоспостереження повинні бути не інтерпретованими, а сутнісними у тій послідовності, в якій вони виникають. А словесний вияв почуттів та переживань у цей момент має бути чітким та максимально спонтанним. Цінність отриманих даних залежить від щирості дитини, безпосередності, звільненості від додаткових впливів на неї. Дані самоспостережень враховують при висловлюваннях учнів про способи вирішення навчальних та інших завдань; оцінюванні успіхів і невдач у навчальній та іншій діяльності, ставлення до людей, своїх здібностей, читацьких інтересів, смаків, ідеалів, життєвих планів. Фактичні дані самоспостережень аналізують разом з даними спостережень.

Спостереження охоплює елементи теоретичного мислення (задум, методичні прийоми осмислення і контроль результатів), а також кількісні та якісні методи їх аналізу.

Методика спостереження передбачає:

- вибір ситуації та об'єкта, узагальнення теоретичних уявлень про них, конкретизацію цілей;
- побудову програми спостереження (з'ясування ознак явища, що підлягає спостереженню), одиниць спостереження, способу і форми фіксації результатів (запис, протокол, таблиці, кіно-, фото-, аудіо-, відеореєстрація);
- опис способу оброблення отриманих даних.

Наприклад, під час дослідження форм та видів спілкування учнів, котрі сидять за однією партою, одиницею спостереження є безпосередні контакти між ними (розмова, усмішка у відповідь, записка, дотик тощо). Кожен контакт відмічають у таблиці:

Учень 1		Учень 2	
Вид контакту	Кількість (частота)	Вид контакту	Кількість (частота)
Вербальне спілкування		Вербальне спілкування	
Записка		Записка	
Моторні акти (дотик, поштовх тощо)		Моторні акти (дотик, поштовх тощо)	

Аналіз таблиці ілюструє вид спілкування, який переважає, його інтенсивність, ініціатора взаємодії. Для надійності висновків такі спостереження повторюють кілька разів.

Бесіда, інтерв'ю. Для збору педагогічної інформації, яка не завжди відображена в документах або недоступна спостереженню, використовують опитувальні методи, які передбачають отримання її в процесі спілкування дослідника з особами, які є носіями цінної для нього інформації. До таких методів належать бесіда та інтерв'ю. Обидва методи потребують особливої душевної чуйності, уміння слухати й одночасно вести розмову у передбаченому руслі, розпізнавати емоційні стани співбесідника, миттєво реагуючи на будь-які зміни, фіксувати зовнішні прояви внутрішнього стану (жести, міміку, пози тощо).

Бесіда — *метод безпосереднього спілкування, який дає змогу одержати від співрозмовників інформацію, що цікавить учителя, за допомогою заздалегідь підготовлених запитань.*

Для ефективного проведення бесіди необхідно визначити мету, розробити план, з'ясувати, які питання є основними, а які додатковими, створити сприятливу, доброзичливу атмосферу для відвертої розмови, беручи до уваги вікові та індивідуальні особливості співбесідників, виявляти педагогічний такт, запротоколювати бесіду.

На початку бесіди основне завдання полягає в налагодженні первинного контакту із співбесідником. Тому нерідко дослідник формулює спершу запитання, відповіді на які не дають пов'язаної з темою дослідження інформації, але залучають співрозмовника до зацікавленого обміну думками. Ініціатор бесіди має подбати, щоб запитання були короткими, логічними, зрозумілими.

Дані про явище, що цікавить, можна одержати при відповідях як на прямо поставлені запитання (Що знає досліджуваний про той чи інший об'єкт? Яке ставлення до нього? тощо), так і опосередковано (наприклад, при обговоренні прочитаної книги). Результати бесіди доцільно порівняти з даними, отриманими за допомогою інших методів.

Відповідно до мети подальшої співпраці вчителя та учнів виокремлюють такі види бесіди:

— *експеримент* (залучення до співробітництва). Передбачає настроювання співрозмовника на специфіку експерименту, перелік основних дій, надання інструкцій;

— *експериментальна бесіда* (перевірка гіпотези). Використовують у ситуаціях, коли кожний окремий елемент діяльності передбачає повну змістову завершеність попереднього.

Видом бесіди є інтерв'ю.

Інтерв'ю — *метод отримання інформації за допомогою усного опитування.*

Цей метод дає змогу отримати глибинну інформацію про думки, погляди, мотиви, уявлення респондентів, спостерігати за їх психологічними реакціями. Він ефективний у тих випадках, коли дослідник впевнений в об'єктивності відповідей опитуваного. Під час інтерв'ю дослідник ставить сформульовані заздалегідь запитання у певній послідовності й записує відповіді на них. При проведенні інтерв'ю слід подбати про усунення або хоча б зниження впливу «третіх» осіб, присутність яких може змінити психологічний контекст інтерв'ю,

спричинити нещирі відповіді респондента.

За **ступенем** формалізованості інтерв'ю бувають:

- **вільні** — не регламентовані темою* формою бесіди; тривалі бесіди за загальною програмою без чіткої деталізації питань;
- **стандартизовані** — бесіди, близькі за формою до анкетування із закритими запитаннями;
- **напівстандартизовані** — бесіди, що поєднують в собі особливості вільних і стандартизованих інтерв'ю.

Спілкування інтерв'юєра і респондента регламентоване детально розробленим питальником (бланк інтерв'ю, анкета) й інструкцією інтерв'юєра, який зобов'язаний дотримуватись послідовності й точності під час формулювання запитань.

Межі між видами інтерв'ю рухливі й залежать від мети, складності проблеми та етапу дослідження. Ступінь свободи учасників інтерв'ю залежить від переліку та форми запитань, змістовий рівень — від інформаційної насиченості та складності відповідей.

Певна ситуація передбачає використання відповідного різновиду інтерв'ю.

Діагностичне інтерв'ю — спосіб отримання інформації про властивості особистості, який допомагає проникнути у її внутрішній світ та зрозуміти проблеми.

Клінічне інтерв'ю — вид терапевтичної бесіди за необхідності надання психолого-педагогічної допомоги. При цьому дослідника цікавить не тільки безпосередній зміст відповідей респондента (факти, погляди, почуття, асоціації тощо), а і його поведінка (тон, жести, рухи та ін.).

Фокусоване інтерв'ю — короткочасна бесіда, мета якої полягає в отриманні інформації про конкретну проблему, процес, явище, реакцію респондента на задану дію.

Панельне інтерв'ю — багаторазове інтерв'ю одних і тих самих респондентів з одних і тих самих питань через певні проміжки часу. Групове інтерв'ю — запланована бесіда, під час якої дослідник прагне викликати дискусію в групі.

На інтерв'ю впливають місце, конкретні обставини, тривалість його проведення. Респонденти краще погоджуються на коротке інтерв'ю.

Достовірність і надійність одержаної інформації залежить і від особистості дослідника, його ерудиції, спостережливості, дисциплінованості, моральної та фізичної витривалості, знання теми і техніки проведення інтерв'ю.

Результати інтерв'ю порівнюють з даними, отриманими за допомогою інших методів (анкет, спостережень, пілотажних досліджень тощо).

Психолого-педагогічний експеримент. Він дає змогу реєструвати факти, розкривати закономірності, механізми, динаміку, тенденції психічного розвитку, становлення особистості, виявляти можливості для оптимізації цього процесу. Саме цей метод сприяє поєднанню психологічних досліджень з педагогічним пошуком.

Психолого-педагогічний експеримент — метод, що забезпечує спостереження за змінами психологічних характеристик дитини в процесі педагогічного впливу на неї.

Здійснення психолого-педагогічного експерименту охоплює такі **етапи**:

1. **Констатуючий експеримент першого порядку.** Спрямований на з'ясування характеристик та властивостей досліджуваного явища. У ньому беруть участь основна і контрольна групи. Основну групу задіюють у всіх процедурах експерименту. Контрольна група є еталоном, за яким оцінюють розвиваючий та формуючий ефект експерименту. Завдяки цьому дослідження відбувається в паралельному режимі.

2. **Формуючий експеримент.** Здійснюється за допомогою експериментальної моделі розвиваючих і формуючих впливів на предмет дослідження. Поєднує в собі різні процедури: навчальні, ігрові, практичні тощо. Важливою при цьому є аналітична модель «розвиваючого ефекту» експерименту — своєрідний «ідеальний образ» сподівань дослідника щодо його результатів.

3. **Констатуючий експеримент другого порядку.** На цьому етапі організовують «контрольне» дослідження, залучивши основну та контрольну групи учасників. Його мета — фіксація показників із досліджуваного об'єкта після закінчення процедури формуючих впливів.

Показники контрольної вибірки використовують як еталон для з'ясування формуючого ефекту, досягнутого при роботі з основною групою. Далі результати дослідження аналізують та використовують для обґрунтування закономірностей розвитку психологічних особливостей досліджуваних.

За місцем проведення розрізняють

- **лабораторний;**
- **природний педагогічний експерименти.**

Лабораторний експеримент відбувається в штучних умовах, коли експериментатор моделює всі необхідні для його проведення умови. Він дає змогу точно враховувати досліджувані зовнішні впливи (силу, тривалість, послідовність подразників або їх комбінацій) та реакції-відповіді (дії, висловлювання) людини на ці подразники. Експеримент завжди доповнюють певними методичними засобами, що дає змогу розширити його можливості й підвищити ефект від дослідження загалом.

Природний експеримент запропонований російським психологом О. Лазурським (1874—1917). Дослідження відбувається у спеціальних умовах, відповідно до його мети, а досліджувані процеси протікають природно та послідовно без втручання експериментатора. Він поєднує у собі позитивні риси спостереження і лабораторного експерименту, однак, порівняно з лабораторним, є менш точним і тому доповнюється ним.

Педагогічний експеримент дає змогу відокремити досліджуване явище від інших, цілеспрямовано змінювати умови педагогічного впливу на вихованців, повторювати окремі педагогічні явища приблизно в таких же умовах. Дані експерименту обробляють, перевіряють за результатами спостережень та інших методів дослідження.

Вивчення продуктів діяльності. Дослідження різноманітних документів, архівів, періодики, теле- і радіопередач дає змогу отримати дуже цінні дані.

Вивчення продуктів діяльності — метод дослідження, за якого використовують систему процедур, спрямованих на збір, систематизацію, аналіз і тлумачення продуктів діяльності людини.

Воно поєднує кілька дослідницьких та аналітичних процедур, які розрізняють за особливістю предмета пізнання. До таких процедур належать:

- аналіз особистих документів (листів, фотографій, щоденників, автобіографій, особових справ, зошитів). Дає матеріал для психодіагностики, дослідження життєвого шляху особистості, її ставлення до навчання, рівня засвоєння знань, сформованості умінь та навичок;
- аналіз офіційних матеріалів групової, колективної та масової комунікації (записів розмов, дискусій, нарад, статутів, наказів, оголошень, розпоряджень, законів, правил, газет, радіо-, телепередач, реклами). Застосовується для вивчення соціальних процесів, явищ та їх впливу на особистість, стан навчально-виховної роботи в школі;
- — аналіз продуктів діяльності (творчих, професійних, поведінкових, суспільних, самоорієнтованих тощо).

Як метод психолого-педагогічного дослідження він широко використовується у дослідницькій, прикладній діяльності педагогів і психологів. Його ефективність залежить від уміння дослідника знаходити в документах навчально-виховного закладу та матеріалах діяльності вихованців головне, характерне, глибоко аналізувати їх, бачити за ними реальні факти й дії педагогів та учнів.

Методи педагогічних досліджень є різноманітними, їх використання дає змогу отримати повну, різнобічну інформацію про розвиток особистості, колективу. Особливо цікаві результати можна отримати, дібравши оптимальний комплекс методів.

3. Загальнонаукові методи дослідження

Науковці, що досліджують проблеми педагогіки, педагоги-практики вдаються не лише до науково-педагогічного дослідження, а й до інших методів, успішно випробуваних у багатьох галузях наукової діяльності.

Соціологічні методи дослідження. Останнім часом у педагогіці активно використовують соціологічні методи дослідження: анкетування, визначення рейтингу, узагальнення незалежних характеристик.

Анкетування.

Це метод збору фактів на основі письмового самозвіту досліджуваних за спеціально складеною програмою. Його застосовують для одержання інформації про типовість певних явищ навчально-виховного процесу. Анкетне опитування проводять для з'ясування біографічних даних, поглядів, ціннісних орієнтацій, соціальних установок та особистісних рис опитуваних. Залежно від характеру інформації та способів її отримання використовують такі типи анкетного опитування:

- *суцільне* анкетне опитування (охоплюються великі групи населення) та вибіркове (здійснюють опитування певної групи учасників);
- *усне анкетне опитування* (за типом інтерв'ю) та письмове (робота з бланковими анкетами);
- *індивідуальне та групове* анкетне опитування;
- *очне анкетне* опитування (безпосереднє опитування) та заочне (поштою, телефоном тощо).

Анкетає набором запитань, кожне з яких логічно пов'язане з головним завданням дослідження. Важливими для анкети є її композиція (розташування запитань), мова і стиль їх формулювання, оформлення, рекомендації щодо заповнення анкети. Починається вона зі вступної частини, в якій зазначають, хто, з якою метою проводить опитування, вміщують інструкцію щодо заповнення, зосереджують увагу на способі повернення заповненої анкети. Вступний текст повинен задати учням настрої співробітництва. Вона має забезпечувати отримання правдивих відповідей як стосовно опитуваного, так і щодо проблеми, які є предметом дослідження.

За формою анкети бувають:

- відкриті питання, в яких інструкція не обмежує способу відповіді на запитання (<Напишіть назву професії, яку б Ви обрали>);
- закриті питання, що мають варіанти відповідей, з яких потрібно вибрати одну (альтернативні) («Чи згодні Ви з твердженням, що професія вчителя є однією з кращих?»
 - а) безумовно згоден;
 - б) згоден;
 - в) не певен;
 - г) не згоден»);
- які допускають вибір декількох варіантів відповідей — «питання-меню» (неальтернативні);
- напіввідкриті питання, які передбачають не тільки можливість скористатися однією з наведених відповідей, а й запропонувати свою;
- полярні питання, що виявляють стандартизований набір якостей особистості, ступінь виразності яких може бути оцінений за 4—5 бальною шкалою (уважно проаналізуйте досвід роботи учителів та оцініть рівень розвитку у них педагогічних якостей:
 - «5» — якість притаманна вчителю вищою мірою;
 - «4» — помітно виражена;
 - «3» — мало виражена;
 - «2» — не виражена;
 - * 0 » — не вдалося її виявити).

За змістом анкети виокремлюють питання:

- прямі, коли зміст запитань і об'єкт інтересу збігаються (Чому Ви обрали педагогічну професію?);
- непрямі, коли зміст запитань та об'єкт інтересу дослідника різні («З ким із своїх товаришів Ви б хотіли сидіти за партою?»).

За функціями питання анкети поділяють на;

- основні (спрямовані на збір інформації про зміст досліджуваного явища);
- неосновні (запитання-фільтри, спрямовані на з'ясування основного запитання, перевірку ширості відповідей).

Підвищенню достовірності анкетування сприяє можливість учня ухилитися від відповіді,

дати невизначену відповідь. Для цього в анкеті передбачають такі варіанти відповідей: «мені важко відповісти», «буває по-різному» тощо. Важливо, щоб запитання не мали у своїх формулюваннях явних або неявних підказок. При формулюванні оціночних запитань і варіантів відповідей обов'язково стежать за збалансованістю позитивних і негативних суджень.

При створенні анкети важливо,

- щоб питання: точно характеризували явище, а очікувані відповіді на них були достовірними;
- були як прямими, так і непрямыми, як закритими, так і відкритими;
- не містили підказок, а також неоднозначного розуміння їх змісту;
- давали достатній простір для відповідей; містили контрольні комбінації: прямі, опосередковані запитання, особисті, безособові запитання;
- передбачали попередню перевірку ступеня розуміння запитань на невеликій кількості учнів і коригування змісту анкети.

Надійність даних анкетного опитування перевіряють повторним опитуванням за тією ж процедурою тих самих осіб (визначається стійкість інформації), а також контролюванням даних анкетного опитування за допомогою інших методів.

Перевага анкетування в тому, що воно є порівняно економним методом збору даних, дає змогу їх аналізувати й обробляти за допомогою статистики. Особливо ефективний цей метод при масових опитуваннях.

Метод рейтингу. Він полягає в оцінюванні діяльності, її окремих аспектів компетентними експертами, здатними вирішувати творчі завдання, контролювати процес експертизи, виявляти наукову об'єктивність, аналітичність, широту і конструктивність мислення, самокритичність, мати власну думку і вміти її обстоювати.

За допомогою рейтингу відбувається первинна класифікація соціально- психологічних об'єктів за ступенем вираження загальної для них властивості — експертних оцінок.

Рейтинг є основою для побудови найрізноманітніших шкал оцінок. Використовують його при оцінюванні популярності окремих учнів, значущості їх моральних якостей, престижності професій тощо. Наприклад: «Вкажіть по порядку, кому з Вашого колективу Ви довірили б серйозну справу передусім, у другу чергу, у третю чергу і т. д.?».

Метод узагальнених незалежних характеристик. Цей метод передбачає узагальнення відомостей про учнів, одержаних з різних джерел (вчителі, батьки, особи, що спостерігали за учнями у важливих для дослідника ситуаціях, однолітки, друзі), зіставлення цих відомостей, їх осмислення.

При зіставленні незалежних характеристик необхідно зважати на ймовірність існування розбіжностей в оцінках, зумовлених необ'єктивністю, поспішністю, непрофесійністю суджень «експертів». В такому разі з'ясовують причини розбіжностей, аналізують чинники, що зумовили їх.

Різновидом методу узагальнених незалежних характеристик є педагогічний консилиум — колективне обговорення результатів вивчення вихованості учнів (за певною програмою, єдиними критеріями), оцінювання конкретних якостей особистості, з'ясування причин можливих відхилень в їх поведінці, вироблення засобів щодо запобігання недолікам. Така робота дає змогу оцінювати не тільки наявний рівень розвитку конкретних рис особистості, а й їх динаміку.

Соціометрія. При вивченні малих груп особливо ефективним виявився **метод соціометрії**. Запровадив його американський соціальний психолог і педіатр Джакоб Морено (1892—1974), маючи на меті не лише вивчення, а й розв'язання проблем у групі.

Соціометрія — галузь соціології, яка вивчає міжособистісні взаємини у малих групах кількісними методами, зосереджуючись на внутрігрупових симпатіях і антипатіях; прикладна наука, метод вивчення структури і рівня міжособистісних емоційних зв'язків у групі.

Сучасна соціометрія найчастіше послуговується двома методами — анкетуванням та опитуванням, складеними так, щоб на підставі навіть анонімних відповідей можна було скласти соціоматрицю (таблицю, яка містить відповіді на питання кожного члена групи), яка

відобразила б особливості стосунків (симпатії, антипатії) у групі. Соціометричне опитування суттєво відрізняється від інших видів соціологічного опитування передусім тим, що його цікавить не характеристика респондента, а характеристика взаємин між респондентами.

Цей метод застосовують для дослідження міжособистісних стосунків і міжгрупових відносин з метою їх поліпшення. Він дає змогу вивчити особливості неформальних (неофіційних) стосунків, одержуючи соціологічну інформацію, яку іншим шляхом дістати майже неможливо. Грамотне його використання є передумовою для ґрунтовних теоретичних висновків про функціонування і розвиток груп, досягнення очікуваних результатів у формуванні колективів, підвищенні ефективності їх діяльності.

Процедурно соціометрія є поєднанням методики опитування та алгоритмів для спеціального математичного обчислення первинних вимірювань

Взаємини між членами колективу з'ясовують на основі таких процедур: вибір (прагнення індивіда до співробітництва з іншим індивідом); відхилення (небажання співпрацювати з іншим); опускання (залишення одним індивідом іншого поза власною увагою).

Запитання соціометричної анкети містять так званий соціометричний критерій — питання, відповідь на яке виражає ставлення опитуваного до об'єкта опитування. Вербально його формують так: «Кого б Ви обрали ...?», «Чий думці Ви віддасте перевагу в ситуації ...?», «Хто зумів би Вас переконати ...?» та ін. Соціометричний критерій повинен: націлювати учасника дослідження на вибір або відхилення іншого учасника групи; бути зрозумілим та цікавим для учасників дослідження; містити в собі пропозиції щодо вибору або відхилення, які формували б у членів групи позитивний емоційно-психологічний ефект; не допускати обмежень щодо вибору одних та відхилення інших учасників групи.

Соціометричні критерії поділяють на два основні класи:

1) комунікативні критерії (соціометричні тести). Використовують їх для описування, вимірювання реальних або уявних взаємин у групі, з'ясування ставлення кожного члена групи до свого оточення («Кого б Ви запросили на день народження?»);

2) гностичні критерії (тести соціальної перцепції (лат. *регсеріо* — сприймання, у психологи — сприйняття)). Спрямовані вони на відображення уявлень людини про своє місце і роль в групі, хто саме її може обрати для вирішення конкретного завдання, а хто — відхилити («Хто з Вашого класу, на Вашу думку, хотів би запросити Вас на день народження?»).

В обох випадках критерії сформульовані у позитивній формі, тобто орієнтовані на з'ясування вибору. Але існують і заперечні критерії, які фіксують негативне ставлення однієї людини до іншої.

У соціометрії поширені дихотомічні (грец. *сісґоіошіа* — поділ на дві частини) критерії, які дають змогу більш точно з'ясувати взаємини в групі. Наприклад: «Кого з однокласників Ви запросили б на день народження (позитивна частина критерію), а кого б ні?» (заперечна частина критерію).

За соціометричними критеріями можна визначати розуміння людиною закономірностей щодо взаємин у групі, бачення нею процесів спілкування між учасниками цієї групи.

У процесі соціометричного дослідження складають соціограму — графічне відображення математичної обробки результатів, отриманих за допомогою соціометричного тесту. Соціограма наочно відображає взаємні симпатії та антипатії, наявність соціометричних «зірок» (осіб, яких обирає більшість опитуваних), «паріїв» (осіб, від яких усі відвертаються) та проміжні ланки між цими полюсами. Вона дає змогу побачити структуру взаємин у групі, робити припущення щодо стилів лідерства, ступеня організованості групи загалом.

Соціометрію використовують разом з іншими методами, оскільки вона не розкриває мотивів взаємин у групі, а лише відображає їх загальну картину.

Тестування, проєктивні методи. Суть його полягає у стандартизованому визначенні індивідуальних особливостей особистості.

Тестування (англ. — випробування) — *метод діагностики із застосуванням стандартизованих запитань та завдань, що мають певну шкалу значень.*

Тестові методи використовують: в освіті; при виборі професії та професійній підготовці; під час психологічного консультування і психотерапії. Вони дають змогу з певною ймовірністю визначити рівень розвитку в індивіда психологічних властивостей (пам'яті, мислення, уяви

таін.), особистісних характеристик, ступінь готовності до певної діяльності, засвоєння знань і навичок тощо.

За функціональною ознакою (призначення тестів щодо предмета дослідження) розрізняють:

- тести інтелекту, тобто методики психологічної діагностики, призначені для виявлення розумового потенціалу індивіда;
- тести креативності, а саме сукупність методик для вивчення та оцінювання творчих здібностей особистості (креативності);
- тести досягнень, тобто методики, за допомогою яких визначають ступінь конкретних знань, навичок, умінь особи;
- тести особистісні, що охоплюють методики психодіагностики, за допомогою яких визначають різні якості особистості та її характеристики: уподобання, цінності, ставлення, емоційні, мотиваційні та міжособистісні властивості, типові форми поведінки.

Проективні методики скеровані на виявлення певних психічних властивостей людини. Вони передбачають стимули, реагуючи на які, людина виявляє найхарактерніші свої якості. Для цього досліджуваній особі пропонують витлумачити події, відновити ціле за деталями, надати сенс неоформленому матеріалу, створити оповідання за малюнком із невизначеним змістом.

Математичні методи. Використовують їх для кількісного аналізу фактичного матеріалу, отриманого у процесі дослідження. Вони надають процесу дослідження чіткості, структурованості, раціональності, ефективності при опрацюванні великої кількості емпіричних даних. У педагогічних дослідженнях широко використовують такі їх види:

а) *метод реєстрування* — виявлення певної якості в явищах та її кількості (наприклад, кількості запізнь на уроки);

б) *метод ранжування* — класифікація даних у певній послідовності (спадання чи зростання показників), визначення місця в цьому ряду (наприклад, складання списку учнів залежно від рівня успішності тощо);

в) *метод моделювання* — створення і дослідження моделей. Є засобом теоретичного дослідження психологічних явищ через уявне створення життєвих ситуацій, в яких може відбуватися діяльність людини, змодельованої системи. Допомагає пізнати закономірність поведінки людини у певних ситуаціях;

г) *статистичні методи* — методи математичної статистики, що використовуються для опрацювання експериментальних даних з метою підвищення обґрунтованості висновків. У педагогіці та психології вони представлені: описовою статистикою (табулювання, графічний вираз та кількісне оцінювання даних); теорією статистичного висновку (передбачення результатів заданими обстеження вибірок); теорією планування експериментів (виявлення та перевірка причинних зв'язків між змінними).

Завдяки математичним методам описують кількісні характеристики педагогічних явищ, визначають оптимальні умови управління процесом навчання і виховання. Ефективні тільки при масовому характері досліджуваних явищ, їх типовості, вимірюваності.

Педагогічні явища і процеси постійно змінюються, індивіди і колективи, з якими працюють педагоги, теж є найрізноманітнішими, що зумовлює широке використання методів дослідження.

4. Етапи психолого-педагогічного дослідження

При організації та проведенні психолого-педагогічного дослідження дотримуються певної послідовності дій.

1. Визначення проблеми дослідження. Вона має бути актуальною, значущою, відображеною у темі дослідження.

Розпочинаючи психолого-педагогічне дослідження, з'ясовують його об'єкт, предмет та мету.

2. Ґрунтовне і всебічне вивчення наукових фактів, положень, висновків. Спрямоване воно на з'ясування під час вивчення літературних джерел головної ідеї, позиції автора та особливостей наукового доробку з досліджуваної проблеми. Важливо простежити логіку

полеміки автора з іншими дослідниками, особливості його аргументації, виробити власну думку щодо його позиції, сформулювати завдання для глибшого вивчення проблеми.

3. Вивчення шкільної практики. Ним передбачені аналіз літератури про досвід школи, з'ясування проблем, які змушений вирішувати вчитель, типових недоліків у його роботі.

4. Формулювання гіпотези дослідження. Гіпотезу дослідження (наукове передбачення його результатів) потрібно формувати так, щоб виявити положення, які потребують перевірки у процесі дослідження.

5. Виконання експериментальної роботи. Передбачає: взаємодію з предметом дослідження, з'ясування його ознак, властивостей; вибір методики, процедури дослідження; організацію експериментальної роботи за обраною методикою.

6. Зіставлення експериментальних даних з масовою практикою. Порівняння одержаних результатів дослідної роботи з існуючими в шкільній практиці, опублікованими в науковій, психолого-педагогічній літературі.

7. Узагальнення результатів дослідження, формулювання й наукових висновків, доведення або спростування гіпотези. Використовують спеціальні методи (контент-аналіз — для узагальнення змістовної інформації, кореляційний, факторний та інші види аналізу — для узагальнення інформації переважно кількісного характеру та підтвердження закономірних зв'язків між явищами).

8. Оформлення результатів дослідження, втілення їх у життя. Подання результатів та висновків дослідження найбільш інформативним способом (графічна, схематичне моделювання, ілюстративне відображення) Планування та організація перетворюючих, розвиваючих впливів на сутність досліджуваних явищ.

Така послідовність дає змогу розробити, теоретично обґрунтувати, дібрати оптимальні методи збору і вивчення даних і обробити отриману інформацію для її подальшого використання.

Контрольні запитання

1. *Визначити, у чому полягає специфіка методів досліджень у педагогіці порівняно з природознавчими науками.*

2. *Проаналізувати, які етичні проблеми виникають при використанні методу спостереження?*

3. *Дати оцінку, чим відрізняється спостереження у повсякденному житті від спостереження як наукового методу дослідження.*

4. *Визначити, які процедури поєднує у собі метод «вивчення продуктів діяльності» та охарактеризуйте специфіку кожної з них.*

5. *Охарактеризуйте особливості застосування експерименту в педагогіці та психології.*

6. *Розкрийте психологічний зміст, констатуючі та формуючі процедури психолого-педагогічного експерименту.*

7. *Охарактеризуйте групи математичних методів та їх функціональне застосування у психології та педагогіці.*

Лекція 3

Тема 1.3 Особливості функціонування фізичного виховання як соціального явища та педагогічного процесу у системі фізичного виховання.

План

1. Основні напрями фізичного виховання
2. Фізичне виховання як педагогічний процес.
3. Завдання фізичного виховання:
4. Основні принципи фізичного виховання:
5. Система фізичного виховання

Література:

1. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. - К.: Олімпійська література, 2008. - 91 с.
2. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.2. Методика фізичного виховання різних груп населення. - К.: Олімпійська література, 2008. - 366 с.
3. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1 Тернопіль: Навчальна книга. - Богдан, 2001. - 272 с.
4. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 2- Тернопіль: Навчальна книга. - Богдан, 2001. - 272 с.
5. Волков Володимир. Основи теорії та методики фізичного виховання студентської молоді: Навчальний посібник. К. «Освіта України», 2008. - 256 с.

Розглядаючи фізичне виховання як соціальне явище через категорії потреби, діяльності і моралі можна виділити основні напрями та принципи його функціонування.

1. Основні напрями фізичного виховання:

1. **Продуктивна діяльність** — узагальнення та усвідомлення практичного досвіду, проведення дослідження з метою формування нових ідеалів, засобів і методів, здійснення педагогічного процесу фізичного виховання і соціальних форм організації населення. Задовольняє потребу у знаннях про процес фізичного виховання (науково-дослідницька діяльність).

2. **Фізичне виховання** містить загальну, професійно-прикладну фізичну підготовку (ППФП) і фізичну культуру (ФК) у системі наукової організації праці (НОП), задовольняє потреби людини і суспільства у зміцненні здоров'я, покращанні фізичного розвитку, підготовці до життєдіяльності, організації вільного часу.

3. **Спорт** задовольняє потреби окремих людей і суспільства у цілому у прагненні до саморозвитку максимальних фізичних можливостей людини, задоволення видовищних попитів.

4. **Фізична рекреація** задовольняє потреби в оздоровленні, активному відпочинку, розвагах.

5. **Фізична реабілітація** разом із ЛФК задовольняє потреби в оптимізації процесів одужання після захворювань.

6. **Валеологія** разом із гігієною задовольняє потреби знань про здоровий спосіб життя. Принцип функціонування кожного з цих напрямів і усієї системи в цілому може бути таким:

попит (потреби)—пропозиція—процес—результат.

Попит визначається потребами та бажаннями громадян, соціальних груп, суспільства в цілому у використанні засобів фізичного виховання в основних видах зайнятості (навчання, праця, вільний час), зміцненні здоров'я, підготовкою до трудової діяльності, ідеалами, громадською думкою, модою, рівнем загальної культури, матеріальними умовами життя, національними традиціями.

Пропозиції щодо задоволення попиту (окремими особами, фірмами, державою) характеризуються відповідністю попиту за цільовою спрямованістю (зміцнення здоров'я, досягнення високого спортивного результату, реабілітація і т.д.), застосуванням передбачуваних форм задоволення потреб (види занять, види спорту), доступністю для населення (платні, безкоштовні), моральною орієнтацією.

Процес — педагогічний процес фізичного виховання та усі його різновиди (спортивне

тренування, професійно-прикладна фізична підготовка, рекреація, реабілітація та ін.) характеризується ефективністю, економічністю, науково-методичною обґрунтованістю, матеріальною, медичною та кадровою забезпеченістю.

Результат оцінюється за ступенем задоволення індивідуальних потреб людини та потреб і інтересів суспільства. Результат функціонування системи фізичного виховання в цілому може оцінюватися за ступенем його впровадження у спосіб життя людей, станом здоров'я, рівнем фізичної підготовленості, ступенем використання засобів фізичного виховання у побуті та основних видах зайнятості населення. У свою чергу результат визначає характер і рівень попиту.

Про **ефективність** системи фізичного виховання в країні або регіоні можна судити за сукупністю таких **показників**:

1. Ступінь усвідомлення ролі та місця фізичного виховання у житті людей і суспільства (ідеали, цілі, завдання, принципи).
2. Кількість, якість і доступність для населення спортивних споруд та інвентарю.
3. Ступінь проникнення ФВ у життя та побут населення (відсоток людей, які займаються ФВ і спортом).
4. Рівень наукових знань та кількість кваліфікованих кадрів.
5. Стан соціальної організації фізичного виховання населення (платне, безкоштовне).
6. Стан здоров'я, фізичного розвитку та фізичної підготовленості населення.

Варто зазначити, що залежно від особливостей державного устрою країни характер взаємодії між компонентами може бути адміністративний (адміністрація визначає потреби), функціональний (об'єктивний, ринковий), заснований на маркетинговому відношенні попиту і пропозиції, та адміністративно- функціональний.

2. Фізичне виховання як педагогічний процес.

Фізичне виховання є цілісним процесом, в якому розвиток (у біологічному розумінні) поєднується з розумовою освітою і вихованням: моральним, естетичним, патріотичним. Процес освоєння нового здійснюється у спеціальній взаємодії вчителя (підручника під час самостійних занять) та учня. Під час протікання процесу усвідомлено або неусвідомлено у спілкуванні з товаришами, вчителем, при виконанні та засвоєнні вправ здійснюється освоєння нових знань, умінь, навичок, а також самовдосконалення людини. Наприклад, у процесі самостійних ігор дітей ці знання, вміння і навички обумовлюються природними умовами, в яких триває діяльність (вид занять, склад групи, моральні установки та ін.), а результат носить імовірний характер, тобто залежить від зовнішнього середовища та індивідуальних особливостей його сприйняття кожним із тих, хто займається. Якщо заняття провести під керівництвом викладача, то виступає фактор освоєння програми, запропонованої викладачем, який визначає цілі, режим, мотивацію, характер поведінки, а також результат діяльності. Під час протікання процесу діють три фактори: задоволення особистих потреб і бажань, об'єктивний вплив середовища, запропоновані викладачами програми поведінки. Усі три фактори діють на тих, хто займається, паралельно і певною мірою самостійно. Домінуюча дія того або іншого фактора обумовлюється об'єктивними закономірностями психічної адаптації.

Педагогічний процес фізичного виховання має в цілому дві сторони: задоволення неусвідомлених і усвідомлених потреб людини та освітньо-виховну. Критеріями ефективності процесу є ступінь вирішення оздоровчих, освітніх і виховних завдань, економічної, моральної орієнтованості.

Специфічною особливістю фізичного виховання, що відрізняє його від розумової освіти і виховання, є його переважна спрямованість на біологічну сферу людини: спрямована зміна її форм (наприклад, постави), функціональних спроможностей окремих систем організму (м'язової, серцево-судинної, дихальної та ін.), розвиток рухових якостей (сили, швидкості, витривалості та ін.), навчання рухових дій, підвищення опірності зовнішнім факторам (загартовування). Незважаючи на цю специфіку, фізичному вихованню притаманні загальні ознаки педагогічного процесу.

Фізичне виховання як педагогічний процес має правові та етичні аспекти.

Правові: у процесі фізичного виховання одна думаюча особистість (викладач) управляє іншою думаючою особистістю — тим, хто займається. Управління може здійснюватися тільки зі згоди того, ким управляють, при повному розумінні ним мети та вартості (витрати часу, енергії) її досягнення. Викладач несе моральну, професійну і карну відповідальність за фізичне та духовне здоров'я того, хто займається.

Етичні: етика стосунків, формування у тих, хто займається, правильної гуманістичної мотивації занять, формування необхідних знань, моральних і вольових якостей.

Учня, спортсмена не можна використовувати як засіб досягнення особистих цілей викладача, спортивного товариства, держави.

Зміни, що відбуваються під впливом фізичного виховання у процесі дії на організм людини спеціальними засобами, обумовлені однією з основних об'єктивних закономірностей життєдіяльності живих організмів — здатністю до адаптації — оптимальною пристосувальною зміною функціонування за рахунок саморегулювання. У процесі накопичувальної адаптації, відбувається саморозвиток організму, підвищення його функціональних спроможностей.

За своїм характером фізичне виховання є процесом, спрямованим на підвищення або підтримування на певному заданому рівні функціональних спроможностей організму за рахунок певної системи впливу, тобто є керованим процесом. Тому за своєю суттю фізичне виховання являє собою процес управління адаптивним функціонуванням організму здорової людини.

Мета і завдання цього процесу обумовлюються потребами окремих особистостей, демографічних і соціальних груп та суспільства в цілому.

Мета фізичного виховання — задоволення потреб окремих людей і суспільства в цілому у формуванні всебічно духовно і фізично розвиненої людини, сприяючи підвищенню її життєдіяльності.

3. Завдання фізичного виховання:

1. Зміцнення здоров'я тих, хто займається, підвищення рівня життєдіяльності, підвищення опірності організму до дії несприятливих факторів зовнішнього середовища.

2. Підвищення функціональних спроможностей організму до необхідного безпечного або належного рівня розвитку фізичних якостей.

3. Оволодіння руховими вміннями і навичками, що забезпечують безпечну життєдіяльність людини.

4. Повідомлення знань з галузі фізичної культури та навчання прикладному їх використанню з метою удосконалення свого організму.

5. Формування мотиваційних установок тих, хто займається, на фізичне і духовне самовдосконалювання.

6. Формування світогляду, етичне, моральне виховання: повага до людини, повага до своєї Батьківщини, своєї професії, до самого себе.

4. Основні принципи фізичного виховання:

1. *Принцип гуманістичної орієнтації.* Не дозволяється застосування таких засобів, методів, форм занять, які принижують гідність особистості або приносять шкоду здоров'ю.

2. *Принцип пріоритету потреб, мотивів та інтересів особистості* передбачає побудову системи фізичного виховання в цілому та окремих програм з урахуванням індивідуальних і групових, соціальних і духовних потреб людей, а також формування мотивації до занять фізичною культурою, виходячи із впливаючих зовнішніх і внутрішніх факторів.

3. *Принцип всебічного розвитку особистості* передбачає оптимальне поєднання фізичного (тілесного) і духовного розвитку особистості.

4. *Принцип оздоровчої спрямованості* передбачає орієнтацію занять фізичними вправами на досягнення певних норм фізичного стану, що відповідають високому рівню здоров'я.

5. *Принцип індивідуалізації* передбачає підбір адекватних засобів і методів фізичного виховання відповідно до індивідуальних особливостей тих, хто займається, та їхнього рівня фізичного стану.

6. *Принцип зв'язку фізичного виховання з іншими видами діяльності й зайнятості людей* передбачає раціональне поєднання засобів фізичного виховання з професійною, навчальною діяльністю, в побуті та під час дозвілля і відпочинку населення.

5. Система фізичного виховання

Виникнення і розвиток систем фізичного виховання визначаються потребами суспільства та окремих осіб і обумовлюються рівнем розвитку матеріального виробництва, соціальними уявленнями про цілі, завдання, засоби і методи фізичного виховання.

У процесі розвитку суспільства накопичення практичного досвіду і наукових знань у різних галузях, в тому числі і в галузі фізичної підготовки людини до життєдіяльності, складаються дві взаємопов'язані системи заходів, спрямованих на вирішення питань про фізичне виховання: система фізичних вправ і методів їх застосування, тобто педагогічний процес, спрямований на зміну у потрібному напрямі фізичних можливостей людини і система організаційних заходів, що визначають та регламентують розвиток фізичного виховання в країні, суспільстві. Проте форми організації, засоби і методи, принципи у соціально-організаційній і педагогічній системах можуть бути неоднаковими.

Під соціальною системою фізичного виховання розуміється сукупність взаємопов'язаних установ і організацій, що здійснюють та контролюють фізичне виховання, а також засобів, методів і способів організації, нормативних основ, цілей і принципів здійснення фізичного виховання в країні.

В основі системи фізичного виховання як педагогічного процесу, спрямованого на зміну у потрібному напрямі фізичних спроможностей людини, лежить використання біологічного явища вправління як властивості точної, конкретної, морфологічної, функціональної та психологічної адаптації людини до виду і характеру діяльності, що повторюється (фізична, розумова).

Під педагогічною системою розуміється система фізичних вправ, методів їх застосування, форм занять, тобто педагогічний процес, спрямований на зміну у потрібному напрямі фізичних спроможностей людини.

Соціальна система фізичного виховання забезпечує функціонування педагогічної системи, ефективність реалізації якої значною мірою залежить від раціональної побудови, змісту дієздатності першої.

Соціальна система обумовлює розробку й організацію таких ланок, що знаходяться в ієрархічній залежності: нормативно-законодавчої бази, програмної, ресурсної, організаційно-управлінської.

Така залежність дозволяє об'єднати їх у загальну структуру системи фізичного виховання, оскільки досягнення мети фізичного виховання конкретної людини або групи людей (школярів, студентів) визначається соціально-економічними умовами суспільства, програмно-нормативними й організаційними основами побудови обов'язкового процесу фізичного виховання у навчальному закладі, а також доступністю фізкультурних занять популярними видами рухової активності у вільний час.

Узагальнене поняття "система фізичного виховання" — це сукупність соціальних і педагогічних підсистем, функціонування яких засноване на загальних закономірностях та спрямоване на досягнення мети фізичного виховання.

Головним у цій системі є специфічний засіб фізичного виховання — фізична вправа, що визначає дві сторони процесу — навчання фізичних вправ і розвиток фізичних якостей. Це обумовлює використання загальних і спеціальних методів навчання (розповідь, показ, цілісне виконання, розподілене та ін.), повторення вправ (безперервне, переривисте та ін.); чергування навантаження і відпочинку під час виконання вправ; форми, в якій буде проводитись заняття (урочна, позаурочна та ін.); побудова процесу фізичного виховання за цілями і завданнями, до яких входить система занять, їх кратність, циклічність, педагогічний контроль, який забезпечує управління процесом фізичного виховання.

Усі основні ланки педагогічної підсистеми будуються на біологічних закономірностях організму та потребо-мотиваційному ставленні особистості до занять фізичними вправами. Педагогічна підсистема реалізується через соціальну, ланки якої забезпечують нормативне законодавство функціонування фізичного виховання у загальній державній системі освіти, а

також право кожного члена суспільства на отримання можливості використання засобів фізичного виховання у вигляді занять в різних фізкультурно-оздоровчих групах за інтересами, отримання фізкультурно-оздоровчих послуг, доступних кожному громадянину залежно від його трудових доходів або безкоштовно у вільний від навчання і роботи час.

Програмне забезпечення фізичного виховання включає державну програму розвитку галузі у системі взаємовідносин з іншими соціальними явищами: освітою, професійною, військовою діяльністю і дозвіллям різних вікових і соціальних груп населення. Прикладом сучасної державної програми є Цільова комплексна програма "Фізичне виховання — здоров'я нації" (1998 р.) і Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту (2004 р.)

Загальний освітній рівень фізичного виховання у дошкільних, шкільних, середніх і вищих навчальних закладах забезпечується відповідними програмами, які мають регламентуючі стандарти щодо змісту занять, їхньої кількості та нормативних вимог до підготовки тих, хто займається. Зміст програмного забезпечення повинен враховувати біологічні, педагогічні і психологічні закономірності управління фізичним станом організму людини у процесі фізичного виховання. Ігнорування цих закономірностей у програмах перешкоджає реалізації педагогічного процесу, що не веде до досягнення мети фізичного виховання: підвищення рівня фізичного стану, зміцнення здоров'я, зниження захворюваності, про що свідчить епідемія хронічних неінфекційних захворювань в Україні, збільшення кількості школярів та учнівської молоді, котрі мають різного роду відхилення у стані здоров'я до 90 %.

Отже, недосконала соціальна підсистема є гальмом у розвитку педагогічної підсистеми, знижує її ефективність та не виправдовує матеріальних затрат, укладених в її економічне забезпечення.

Контрольні запитання

1. *Визначити основні напрями фізичного виховання.*
2. *Назвіть принцип функціонування кожного з напрямів фізичного виховання*
3. *Проаналізувати показники ефективності системи фізичного виховання.*
4. *Визначити специфічну особливість фізичного виховання.*
5. *Дайте визначення мети фізичного виховання*
6. *Визначити завдання фізичного виховання.*
7. *Визначити основні принципи фізичного виховання.*
8. *Дайте визначення соціальної системи фізичного виховання.*
9. *Дайте визначення поняття педагогічна система?*
10. *Дайте визначення узагальненого поняття "система фізичного виховання"*

Лекція 4

Тема 1.4 Педагогіка як наука і практика

План

1. Поняття педагогіки, предмет педагогіки.
2. Завдання педагогічної науки.
3. Завдання педагогічної практики.
4. Основні категорії педагогіки.
5. Система педагогічних наук

Рекомендована література

1. Кузьмінський А.І. Педагогіка: Підручник. — 2.вид., перероб. і доп. / А.І.Кузьмінський. — К. : Знання-Прес, 2004. — 446с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: Видавничий центр „ Академія”, 2001.— С.9 – 34.
3. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навч. посіб. / Н.Є.Мойсеюк. — 5.вид., доп. і перероб. — К., 2007. — 656с.

1.1. Поняття педагогіки, предмет педагогіки

Термін “педагогіка” походить від грецьких слів “пайдос” (діти) і “аго” (веду) і в буквальному перекладі означає дітоведення.

Сучасне трактування поняття „педагогіка” має кілька аспектів.

Перш за все, педагогіка як галузь гуманітарного знання входить до складу загальної культури людства у вигляді педагогічної культури людини.

Найпоширенішим є тлумачення педагогіки як науки про виховання чи навіть галузі людинознавства. Педагогіка пізнає і поліпшує способи взаємодії людей у цілісній єдності природного, суспільного та індивідуального. Будує свої рекомендації на ґрунті філософських та інших знань.

Вперше педагогіка була виділена з системи філософських знань на початку XVII століття англійським філософом Френсісом Беконом і закріплена як наука працями видатного чеського педагога Яна Амоса Коменського (1592-1670).

Я. А. Коменський створив педагогічну теорію освіти і виховання - «Велику дидактику». Його праці «Материнська школа», «Світ чуттєвих речей в картинках», «Про розвиток природних обдарувань» і ін. Послужили основою для народження нової систематизованої педагогіки, виділення методів морального виховання, реалізації ідей навчання, що виховує. Їм був створений проект перебудови суспільства на розумних засадах і зрівнювання всіх людей високою культурою в ході розвитку їх «природних обдарувань».

Педагогіка - наука про сутність, закономірності, принципи, методи і форми навчання і виховання людини. Це наука про освіту і мистецтво виховної практики по формуванню і розвитку особистості.

Педагогіка може розглядатися як аналог поняття „виховання ” тобто , як практична діяльність людини по передачі досвіду старших поколінь до молодших. Ця діяльність може бути:

а) стихійна, побутова, бо кожна людина повчає (навчає і виховує) інших: вдома – дітей, рідних, на роботі – співробітників, на лавочці – перехожих;

б) організована, цілеспрямована професійна діяльність спеціально підготовлених людей – педагогів.

У цьому контексті можна говорити про розвиток педагогіки від народного досвіду до вершин педагогічної майстерності і мистецтва виховання.

Починаючи з XVIII століття, коли з’явилися навчальні заклади, де готували педагогів, педагогіка стала навчальною дисципліною, яка включає теоретичний та практичний аспекти навчання і виховання.

Педагогіка – наука особлива, вона виконує не лише теоретико–пізнавальні функції, а й функції прикладного мистецтва. А.С.Макаренко порівнював діяльність педагога і актора. К.Д.Ушинський проводив паралель між педагогікою і медициною, стверджував, що педагогіка не стільки наука, скільки мистецтво – „найобширніше, складне, найвище і найнеобхідніше з усіх мистецтв”.¹

Педагогіка як мистецтво займається пошуком ефективного розв’язання педагогічних завдань, розвитком індивідуальної педагогічної майстерності кожного вчителя.

Важливо розрізняти педагогіку як науку з педагогікою як мистецтвом, але не слід їх протиставляти, бо в єдності вони служать основній меті – формуванню особистості.

Педагогіка, як і всяка інша наука, має *предмет* і *об’єкт* вивчення, завдання, категоріальний апарат, методи дослідження. Як наука людинознавча, педагогіка вивчає людину, але не прямо, як це робить психологія чи фізіологія, а опосередковано, через людські взаємини. **Об’єктом дослідження у педагогіці є педагогічний процес , умови його організації та здійснення, формування особистості та колективу у взаємозв’язках і стосунках з педагогами у цьому процесі.**

Педагогічна наука вивчає виховання як суспільне явище, досліджує його закономірності і принципи, зміст, форми і методи, узагальнює передовий педагогічний досвід, прогнозує результати педагогічного процесу. Це і складає її предмет у цілому.

Поняття “предмет” і “об’єкт” дослідження не є тотожними. Найчастіше “об’єкт” – поняття більш широке, більш загальне. У предметі об’єкт вивчення конкретизується. Наприклад, об’єкт дослідження – процес розвитку пізнавального інтересу молодших школярів, предмет – педагогічні умови ефективного застосування народознавчого матеріалу та навчальної гри у розвитку пізнавальних інтересів молодших школярів.

У процесі суспільного розвитку впливають основні теоретичні та практичні проблеми, які педагогічна наука покликана розв’язувати, їх ще називають завданнями наукового дослідження.

1.2. Завдання педагогічної науки

Педагогічне наукознавство виділяє кілька класів задач на різних підставах. Розглянемо класи постійних і тимчасових завдань, що вирішуються педагогічною наукою.

Перш за все зазначимо постійні завдання педагогічної науки.

Визначення закономірностей у вихованні, освіті, навчанні, управлінні освітніми та виховними системами. Це найважливіша постійне завдання. Закономірності в педагогіці трактуються як зв’язки між навмисно створеними або об’єктивно існуючими умовами і досягнутими результатами. Як результатів виступають навченість, вихованість, розвиненість особистості в конкретних її параметрах.

Прогнозування освіти на найближче і віддалене майбутнє. Без наукових прогнозів неможливо управляти політикою, економікою освіти, удосконалюванням педагогічної діяльності, управлінням освітніми системами.

Впровадження результатів досліджень в практику. Це завдання виникла в останнє десятиріччя. Воно пов’язане насамперед з появою ринкових відносин у сфері не тільки матеріального, а й духовного виробництва.

Педагогіка, як і багато інших областей теорії і практики, володіє численними фактами опору новому.

Маса результатів педагогічних досліджень навіть при явній і безперечною вигоді їх застосування залишається незатребуваною.

До недавнього часу вчених це мало турбувало. Опублікувавши свою працю, вони не несли відповідальності за те, як інтенсивно їх ідеї проникають в життя і сприяють вдосконаленню шкільної і вузівської освіти.

Віднесення продуктів наукового педагогічного творчості до категорії інтелектуального товару змусило дослідників змінити свої позиції. Тому автори наукових розробок в галузі освіти і виховання вже «на старті» проектують:

- задані параметри майбутнього продукту,
- категорії користувачів,
- умови успішного застосування,
- очікувані позитивні результати праці користувачів,,
- форми представлення підсумків роботи на ринок інтелектуальних послуг,
- вартість роботи і зворотний зв’язок з користувачем для авторського нагляду за

якістю та наслідками впровадження своїх розробок.

Тепер розглянемо *тимчасові завдання педагогічної науки.*

Їх число, масштабність, складність, непередбачуваність в певній мірі залежать від соціально-економічних умов життя суспільства. Рішення їх диктується потребами практики і самої розвивається наукою, такі завдання ставляться до класу задач швидкого реагування. Наприклад, створення електронних підручників, електронних каталогів, комп’ютеризація освітніх установ та ін.

1.3 Завдання педагогічної практики

Практика в широкому сенсі розуміється як діяльність людей, що забезпечує розвиток суспільства. Педагогічна практика - частина суспільної практики, що представляє собою планомірну і цілеспрямовану діяльність професійних педагогів.

Педагогічну діяльність визначають як рішення педагогічних задач. Головна особливість педагогічної діяльності полягає в тому, що об'єктом або суб'єктом діяльності завжди є людина.

Педагогічна задача виникає завжди, коли потрібно підготувати перехід людини від стану «незнання» до стану «знання», від нерозуміння - до розуміння, від невміння - до вміння.

Педагогічна задача - результат усвідомлення педагогом мети навчання або виховання, а також умов і способів її реалізації на практиці. У людини як суб'єкта та об'єкта взаємодії з педагогом в процесі вирішення педагогічного завдання в результаті повинно розвинутиися нове знання, вміння або особистісні якості.

Завдання педагогічної практики:

- Вивчення і узагальнення практики, досвіду педагогічної діяльності.
- Розробка нових методів, засобів, форм, систем навчання, виховання, управління освітніми структурами.

1.4. Основні категорії педагогіки

У період становлення педагогіки як науки були визначені три фундаментальні категорії (основні поняття педагогіки) - виховання, навчання, освіта.

Виховання в широкому сенсі - процес систематичного і цілеспрямованого впливу на духовний та фізичний розвиток особистості шляхом створення умов для продуктивної, суспільної та культурної діяльності людей.

Виховання як загальна категорія включає в себе навчання і освіту. У сучасній науці під вихованням розуміють передачу історичного і культурного досвіду від покоління до покоління.

При цьому вихователь:

- передає досвід, накопичений людством;
- вводить в світ культури;
- стимулює до самовиховання;
- допомагає розібратися в складних життєвих ситуаціях і знайти вихід з положення, що склалося.

У свою чергу, вихованець:

- опановує досвідом людських відносин і основами культури;
- працює над собою;
- навчається способам спілкування і манерам поведінки.

В результаті вихованець змінює своє розуміння світу і ставлення до людей і самому собі.

Як показує практика, виховання діалектично взаємопов'язане з навчанням. Воно сприяє розбудові та утвердженню основних якостей особистості, що виявляються у вчинках. Ці якості характеризують не тільки світогляд людини, а й соціальні, моральні позиції; індивідуальні устремління.

В даний час виховання і освіту розглядаються як основні чинники формування суспільства і держави, науки і культури.

Завдання виховання завжди висловлює історичну потребу суспільства в підготовці покоління, здатного реалізовувати певні суспільні функції і соціальні ролі.

Тобто системи, що зумовлюють характер і завдання виховання, відповідають сформованим етнонаціональним традиціям, особливостям суспільно-історичної формації, певної ціннісної ієрархії, а також політичної та ідеологічної доктрини держави. У світовій практиці відомі такі системи виховання, як спартанська, система лицарського виховання, Домострой, виховання джентльмена, система колективних творчих справ

Друга категорія педагогіки - *навчання* – розуміється як *взаємообумовлений, цілеспрямований, організований і систематично здійснюваний процес передачі педагогом певних знань, умінь, навичок і їх засвоєння учнями.*

При цьому вчитель:

- викладає - цілеспрямовано передає знання, життєвий досвід, способи діяльності, основи культури і наукового знання;
- керує процесом освоєння знань, навичок і умінь;
- створює умови для розвитку особистості учнів (їх пам'яті, уваги, мислення).

У свою чергу, учень:

- вчиться, оволодіває інформацією, що передається і виконує навчальні завдання з допомогою вчителя, спільно з однокласниками або самостійно;
- намагається самостійно спостерігати, порівнювати, думати;
- проявляє ініціативу в пошуку нових знань, додаткових джерел інформації (довідник, підручник, Internet), займається самоосвітою.

Таким чином, діалектичне відношення «навчання - виховання» спрямоване насамперед на розвиток діяльнісних і особистісних характеристик людини на основі його інтересів, набутих знань, умінь, навичок.

Третя категорія педагогіки - *освіта* - розуміється як:

- цінність людини, яка розвивається і суспільства;
- процес навчання і виховання людини;
- результат останнього;
- система [Загвязинский, с. 184].

Освіта - процес оволодіння системою наукових знань, пізнавальних умінь і навичок. Вся сукупність освітніх (або навчальних і виховних) закладів вибудовується в систему в рамках конкретного міста, регіону, країни

Як співвідносяться три головні категорії педагогіки? З даного питання існують різні точки зору. Для нас цікава позиція, яка передбачає виділення в кожному понятті аспектів *діяльності, взаємодії, системності*. Це означає, що навчання, виховання і освіту можна розглядати як особливим чином організовану діяльність, результатом якої є розвиток людини. Виховання, навчання, освіта є процесами взаємодії вихователя і вихованця, вчителя та учнів, тренера і спортсмена з метою розвитку людини.

При розгляді виховання, навчання або освіти в якості системи виділяють наступні елементи: мета, засоби, результат, об'єкти і суб'єкти процесу.

5. Система педагогічних наук

Сучасна педагогіка, пройшовши довгий шлях розвитку, перетворилась у розгалужену систему наукових знань.

Розвиток виховання як суспільного явища, історію педагогічних поглядів досліджує **історія педагогіки**.

Базовою педагогічною дисципліною є **загальна педагогіка**, яка вивчає загальні закономірності виховання людини, розробляє загальні основи навчально-виховного процесу у навчально-виховних закладах усіх типів. Традиційно вона включає 4 великих розділи:

- *загальні основи педагогіки*;
- *дидактику (теорію навчання)*;
- *теорію виховання*;
- *школознавство (теорію управління навчально-виховним процесом)*.

Загальна педагогіка розгалужується на вікову, професійну і спеціальну.

Вікова педагогіка (дошкільна, шкільна, педагогіка дорослих, геронтологіка) вивчає особливості виховання людини на різних вікових етапах.

Професійна педагогіка (педагогіка професійно-технічної освіти, вищої освіти, військова, медична, інженерна, спортивна) займається проблемами виховання, професійної підготовки спеціалістів різного фаху.

Етнопедагогіка вивчає здобуті народом знання та вміння у справі виховання та навчання, відображені у фольклорі, традиціях, обрядах.

Спеціальна педагогіка розробляє питання навчання і виховання дітей з певними вадами: *сурдопедагогіка* – навчання і виховання глухонімих, глухих та з ослабленим слухом дітей; *тифлопедагогіка* – навчання і виховання дітей сліпих та з ослабленим зором; *олігофренопедагогіка* – дітей розумово відсталих.

Соціальна педагогіка вивчає проблеми позашкільного виховання дітей і дорослих: превентивного виховання, яке має на меті запобігання відхиленням у поведінці; перевиховання правопорушників; сімейного виховання; виховання в дитячих організаціях; проблеми жертв насилля та агресії; проблеми людей похилого віку тощо.

Етнопедагогіка вивчає здобуті народом знання та вміння у справі виховання та навчання, відображені у фольклорі, традиціях, обрядах.

Порівняльна педагогіка – наука, яка займається порівняльним аналізом різноманітних педагогічних систем.

Контрольні запитання

1. *Дати визначення, поняття педагогіка*
2. *Хто з видатних педагогів написав книгу «Велика дидактика, що представляє універсальне мистецтво навчання всіх всьому»*
3. *Визначити, що є предметом дослідження в педагогіці.*
4. *Визначити, що є завданням педагогіки.*
5. *Назвіть фундаментальні категорії (основні поняття педагогіки) і охарактеризуйте їх.*
6. *. Визначити структуру педагогіки*

Література до Зм М1

1. Бондар В.І. Дидактика: Підручник для студ. вищих пед. навч. закл. — К. : Либідь, 2005. — 264с.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник – К. : Знання, 2008. – 566 с
3. Волков Володимир. Основи теорії та методики фізичного виховання студентської молоді: Навчальний посібник. К.«ОсвітаУкраїни»,2008. - 256 с.
4. Волкова Н.П. Педагогіка: навч. посібник. — 3-тє вид., стер. — К. : Академвидав, 2009. — 616с.
5. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: Видавничий центр „ Академія”, 2001.— С.9 – 34.
6. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: метод. поради молодим науковцям. — К.: Вінниця, 2008. — 278 с.
7. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид. — К. : Освіта України, 2008. — 528с.
8. Кошева, Л. В. Педагогіка : курс лекцій для студентів спеціальності 017 – Фізична культура і спорт. – Краматорськ : ДДМА, 2021. – 196 с.
9. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. - К.: Олімпійська література, 2008. - 91 с.
10. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.2. Методика фізичного виховання різних груп населення. - К.: Олімпійська література, 2008. - 366 с.
11. Кузьмінський А.І. Педагогіка: Підручник. — 2.вид., перероб. і доп. — К. : Знання-Прес, 2004. — 446с.
12. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навч. посіб. / Н.Є.Мойсеюк. — 5.вид., доп. і перероб. — К., 2007. — 656с.
13. Окса М. М. Історія педагогіки України: Навчально-методичний посібник / Мелітопольський держ. педагогічний ун-т. — Мелітополь, 2001. — 36с
14. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. – К.: Видавничий центр „ Академія”, 2001. – С.9 –43.
15. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1 Тернопіль:Навчальна книга. - Богдан,2001. - 272 с.
16. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 2- Тернопіль:Навчальна книга. - Богдан,2001. - 272 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ М 2 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ВИХОВАННЯ

Лекція 5

Тема 2.1. Сутність процесу виховання

План

- 1.Поняття про процес виховання.
- 2.Структура процесу виховання.
- 3.Рушійні сили виховного процесу.
- 4.Концепція національного процесу виховання.
- 5.Самовиховання і перевиховання.
- 6.Результати процесу виховання і їх виявлення.

Рекомендована література

1. Карпенчук С.Г. *Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. — 2. вид., доп. і перероб. / С.Г.Карпенчук / — К. : Вища школа, 2005. — 344с.*
2. Мойсеюк Н.Є. *Педагогіка: Навч. посіб. / Н.Є.Мойсеюк. — 5.вид., доп. і перероб. — К., 2007. — 656с.*
3. Фіцула М.М. *Педагогіка. Загальні засади педагогіки. Теорія освіти і навчання (дидактика). Теорія виховання. Школотнавство. З історії педагогіки: Навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / М.М.Фіцула. — К. : Видавничий центр "Академія", 2000. — 542с.*

1.Поняття про процес виховання.

Процес виховання - система виховних заходів, спрямованих на формування всебічно і гармонійно розвиненої особистості.

Процес виховання залежить від об'єктивних і суб'єктивних чинників.

Об'єктивними чинниками є:

- особливості розбудови України взагалі та системи закладів освіти зокрема;
- перебудова економіки на ринкових засадах;
- особливості розвитку соціальної сфери;
- відродження національних традицій, звичаїв, обрядів, народної педагогіки;
- розширення сфери спілкування з іноземними громадянами;
- вплив природного середовища.

До суб'єктивних чинників відносять:

- соціально-педагогічну діяльність сім'ї та громадських організацій;
- навчально-виховну діяльність закладів освіти в особі їх працівників;
- цілеспрямовану діяльність засобів масової інформації;
- діяльність закладів культури;
- виховну діяльність позашкільних установ та діяльність церкви.

Процес виховання складається з мети і завдання, змісту й методики організації виховного впливу, а також його результату та корекції. Щодо формування особистості структура процесу виховання має такі компоненти:

- свідомість особистості;
- емоційно-почуттєва сфера;
- навички та звички поведінки.

Провідну роль відіграє розвиток її свідомості.

Свідомість — властива людині функція головного мозку, яка полягає у відображенні об'єктивних властивостей предметів і явищ навколишнього світу, процесів, що відбуваються в ньому, своїх дій, у попередньому мисленні накресленні їх і передбаченні наслідків, у регулюванні відносин людини з людиною і соціальною дійсністю.

Структурними елементами свідомості є

- відчуття,
- мислення,
- емоції,
- воля,
- самосвідомість.

Свідомість відіграє провідну роль у діяльності й поведінці людини. Через свідомість учні в процесі навчання і виховання набувають знань, умінь та навичок, засвоюють досвід

поведінки. Їх свідомість виявляється у ставленні до навчання та інших видів діяльності, до людей і суспільства загалом, до самих себе, навчальних та інших обов'язків.

Не менш важливі у формуванні особистості й почуття, в яких виявляється ставлення людини до навколишньої дійсності й до самої себе.

Почуття — *психічні стани і процеси, в яких відображено емоційний бік духовного світу людини, її суб'єктивне переживання подій та емоційне ставлення до навколишнього світу.*

Виховання свідомості та емоційно-почуттєвої сфери має поєднуватися з формуванням навичок і звичок поведінки.

Навичка — *психічне новоутворення, завдяки якому індивід спроможний виконувати певну дію, раціонально, з належною точністю і швидкістю, без зайвих затрат фізичної та нервово-психічної енергії.*

Звичка — *схильність людини до відносно усталених способів дій.*

Навички і звички поведінки формуються у процесі цілеспрямованої, систематичної діяльності учнів, у якій вони набувають необхідного досвіду поведінки. Тому важливо враховувати наявний у школярів досвід попередньої поведінки» збагачуючи позитивне надбання й долаючи негативні звички. Формування навичок і звичок поведінки потребує поступовості й систематичності вправлення, посильності та доцільності поставлених вимог, відповідності їх рівневі розвитку учнів і є успішним лише за дотримання педагогами і батьками єдиних вимог до учнів.

У процесі виховання можуть формуватися й негативні звички через засвоєння дитиною хибного досвіду поведінки в ненормальному середовищі, в якому вона в силу життєвих умов перебувала чи перебуває. Подолання таких звичок потребує спеціальної виховної роботи, а їх викорінювання передусім пов'язане із з'ясуванням причин появи, їх усуненням.

Етапи процесу виховання.

Організація процесу виховання особистості учня або колективу класу здійснюється в такій послідовності:

Перший етап. *Визначають сукупність рис і властивостей особистості, які слід сформувати у вихованця, тобто формують ідеал.* Коли йдеться про виховання класу, то мають на увазі формування такого колективу, який би за своїми якостями відповідав еталону, виробленому на основі мети виховання, поставленої суспільством перед школою.

Другий етап. Вивчають індивідуальні особливості вихованця (або колективу), його позитивні риси, недоліки в характері й поведінці, визначають, які риси не сформовано, а які перебувають у стадії зародження. *Знання особистості вихованця (колективу), порівняння її з наміченим ідеалом дає змогу спрогнозувати її розвиток.* Виходячи з цих даних, можна планувати виховну роботу з вихованцем (колективом). Тому важливо, щоб учень (колектив) знав, що пропонує йому вихователь, приймав цей взірць для наслідування і докладав зусиль для досягнення поставленої мети.

Третій етап. *Реалізовується програма виховання, тобто заплановані виховні заходи, що передбачає залучення вихованців до різних видів діяльності, участь в яких сприяє формуванню в них досвіду поведінки відповідно до ідеалу.*

Четвертий етап. *Спонукання учнів до самостійної роботи з розвитку особистості.* Коли учень починає займатися самоосвітою і самовихованням, можна вважати, що у вихованні досягнуто четвертого етапу.

На всіх етапах процесу виховання здійснюють педагогічне керівництво, управління цим процесом.

2. Структура процесу виховання.

Структура процесу виховання передбачає

1. Оволодіння знаннями, нормами і правилами поведінки. Це перший етап входження в систему виховного впливу, на якому діють норми, правила, особливості життєвої поведінки. Людина (дитина) стає членом певної соціальної системи (сім'ї, колективу), де вже діють певні правила, норми, яких їй доведеться дотримуватись.

2. Формування почуттів (стійких емоційних відношень людини до явищ дійсності). Вони сприяють трансформації певних дій особистості із сфери розумового сприймання у сферу емоційних переживань, що робить їх стійкими, та активізації психічних процесів людини;

3. Формування переконань (інтелектуально-емоційного ставлення суб'єкта до будь-якого знання як до істинного (або неістинного). Переконання, що ґрунтуються на істинних знаннях, будуть, з одного боку, своєрідним мотивом діяльності, а з другого — «стрижнем» поведінки особистості. Тому виховання дітей і є формуванням у них психологічного «стрижня», без якого особистість буде безвольною, позбавленою власного «Я».

4. Формування умінь і звичок поведінки. Формування умінь (засвоєного способу виконання дій, ґрунтованого на сукупності набутих знань і навичок) і звичок (схильності людини до відносно усталених способів дій) потребує поступовості й систематичності вправлення, посильності та доцільності поставлених вимог, їх відповідності рівню розвитку учнів. Воно пов'язане з активною діяльністю особистості у сфері реальних життєвих ситуацій.

3. Рушійні сили виховного процесу.

Процес виховання — динамічний, неперервний, безупинний. *Його рушійними силами є сукупність суперечностей, вирішення яких сприяє просуванню до нових цілей.* Розрізняють внутрішні й зовнішні суперечності.

Внутрішні суперечності:

а) суперечність між зростаючими соціальне значущими завданнями, які потрібно розв'язати вихованцю, і можливостями, що обмежують його вчинки та дії, спрямовані на їх розв'язання. Ця суперечність супроводжує виховання особистості, тому її розвиток може призупинитися, якщо не ставити перед нею нових ускладнених завдань;

б) суперечність між *зовнішніми* впливами і *внутрішніми* прагненнями вихованця. Виховний процес повинен будуватися таким чином, щоб його зміст або форми реалізації цього змісту не викликали спротиву вихованця.

Зовнішні суперечності:

а) *невідповідність між виховними впливами школи і сім'ї.* Нерідко батьки не дотримуються вимог, які висуває до їх дітей школа, внаслідок чого порушується єдність вимог, що негативно позначається на вихованні школярів;

б) *зіткнення організованого виховного впливу школи зі стихійним впливом на школярів навколишнього світу.* Серед таких негативних чинників, — вуличні підліткові групи, зарубіжні телефільми-бойовики та ін. Вирішення цієї суперечності можливе лише за умови формування у школярів внутрішньої стійкості й уміння протистояти негативним явищам;

в) *неоднакове ставлення до учнів учителів, які не завжди дотримуються принципу єдності вимог,* внаслідок чого в учнів формується ситуативна поведінка, пристосовництво, безпринципність, що негативно позначаються на виховному процесі взагалі;

г) *суперечність, породжена тим, що окремі учні, які мають досвід негативної поведінки, постійно конфліктують з педагогами, однокласниками, батьками.* Йдеться про сформований динамічний стереотип, який характеризується наявністю постійних, стабільних, стійких негативних нервових зв'язків, що створює особливі труднощі у перевихованні. Ця категорія школярів потребує спеціальної виховної роботи.

Хоча зовнішні суперечності є тимчасовими, вони можуть знижувати ефективність виховного процесу. Тому виявлення їх і усунення повинні перебувати завжди в центрі уваги педагогів. Але найважливіший чинник — профілактична робота щодо запобігання таким суперечностям.

4. Концепція національного процесу виховання.

Національне виховання — *виховання дітей на культурно-історичному досвіді свого народу, його звичаях, традиціях та багатовіковій мудрості, духовності.*

Постає як створена народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв, інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підрастаючого покоління, у процесі якої воно засвоює духовну і матеріальну культуру нації, виробляє

національну свідомість. Воно є конкретно-історичним виявом загальнолюдського гуманістичного і демократичного виховання, забезпечує етнізацію дітей як необхідної та невід'ємної складової їх соціалізації. Національне виховання духовно відтворює в дітях народне, увічніює те специфічне, самобутнє, що є в кожній нації, а також загальнолюдське, спільне для всіх націй.

Правильно організоване національне виховання формує повноцінну особистість, індивідуальність, яка цінує національну та особисту гідність, совість і честь. Так формується національний характер.

Головною метою національного виховання на сучасному етапі є передача молодому поколінню соціального досвіду, багатства духовної культури народу, своєрідності на основі формування особистісних рис громадянина України, які передбачають національну самосвідомість, розвинуту духовність, моральну, художньо-естетичну, правову, трудову, фізичну, екологічну культуру, розвиток індивідуальних здібностей і таланту.

Національне виховання в українській школі орієнтується на історичні потреби нації, головна серед яких на сучасному етапі — державотворення.

Проте загальна мета виховання — залучати молоде покоління до творчої участі у рідній культурі, а через неї також до культури загальнолюдської — залишається основоположною.

Зміст національного виховання відображає в єдності його загальну мету, завдання й складові частини. Завдання сучасної системи виховання, які впливають із суспільних потреб сьогодення, полягають у реальному переході до педагогічної творчості та індивідуального впливу, у переорієнтації учнівських і вчительських колективів на подолання авторитарно-командного стилю у ставленні до учнів.

Пріоритетним стає **гуманістичне виховання — створення умов для цілеспрямованого систематичного розвитку людини як суб'єкта діяльності, особистості, індивідуальності.**

Концепція національного виховання розглядає такі його принципи:

— **народність** — єдність загальнолюдського і національного. Національна спрямованість виховання, оволодіння рідною мовою, формування національної свідомості, любові до рідної землі та свого народу; прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, народних традицій і звичаїв, національно-етнічної обрядовості всіх народів, що населяють Україну;

— **природовідповідність** — урахування багатогранної й цілісної природи людини, вікових та індивідуальних особливостей дітей, їх анатомічних, фізіологічних, психологічних, національних та регіональних особливостей;

— **культуровідповідність** — органічний зв'язок з історією народу, його мовою, культурними традиціями, з народним мистецтвом, ремеслами і промислами, забезпечення духовної єдності поколінь;

— **гуманізація** — створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил; гуманізація взаємин вихователя і вихованців; виховання — центр навчально-виховного процесу, повага до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довір'я до неї; виховання гуманної особистості;

— **демократизація** — усунення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання її права на свободу, на розвиток здібностей і вияв індивідуальності. Глибоке усвідомлення взаємозв'язку між ідеалами свободи, правами людини і громадянською відповідальністю;

— **етнізація** — наповнення виховання національним змістом, що передбачає формування самосвідомості громадянина. Забезпечення можливості всім дітям навчатися у рідній школі, виховувати національну гідність, національну свідомість, почуття належності до свого народу. Відтворення в дітях менталітету народу, увічнення в підростаючих поколіннях специфічного, що є в кожній нації, виховання їх як типових носіїв національної культури. Принцип етнізації — невід'ємна складова соціалізації дітей, він однаковою мірою стосується всіх народів, що живуть в Україні.

Лише сукупність цих принципів забезпечує успішне визначення завдань, підбір змісту, методів, засобів і форм виховання. Єдність принципів виховання потребує від педагога вміння використовувати їх у взаємозв'язку, з урахуванням конкретних можливостей і умов.

5. Самовиховання і перевиховання.

Самовиховання — *свідома діяльність людини, спрямована на вироблення у себе позитивних рис і подолання негативних.*

Самовиховання успішно здійснюється за певних умов. Передусім воно потребує від людини знання самої себе, вміння оцінювати власні позитивні й негативні риси. Щоб збагатити учнів відповідними знаннями і вміннями, проводять цикл бесід про психічну діяльність людини, свідомість, волю, почуття, характер, мотиви поведінки, інтереси, здібності, потреби, темперамент, а також розкривають сутність самовиховання, методи і прийоми роботи над собою.

Важливий аспект самовиховання — *логічне мислення*, вміння проаналізувати кожен свій вчинок, що сприяє виробленню вимогливості до себе як постійної риси характеру, без якої неможливо досягти успіху в цій справі. Тому педагоги в індивідуальних бесідах і на зборах детально аналізують порушення правил поведінки, їх причини, привчають учнів до самоаналізу.

Самовиховання потребує тривалих вольових зусиль, уміння керувати собою, досягати поставленої мети, не занепадати духом від невдач. Тому слід залучати школярів до видів діяльності, які передбачають зібраність, організованість, відповідальність. Долаючи труднощі, вони загартовують волю, доводять розпочату справу до кінця і таким чином переконуються, що навіть невеликі успіхи роблять їх сильнішими.

Підвищує ефективність процесу самовиховання ідеал, до якого прагне учень. Спостереження переконують, що до самовиховання байдужі переважно ті, хто не має життєвої мети, ідеалу. Тому важливо знати ідеали учнів, допомогти сформувати ідеали тим, хто їх не має.

Успішність процесу самовиховання значною мірою залежить від рівня розвитку колективу взагалі. У згуртованому колективі, де панує здорова громадська думка, атмосфера доброзичливості, розвинута взаємовимогливість, самовиховання відбувається, як правило, успішно.

Прийом самопереконавання Його суть полягає в тому, що учневі пропонують у певній конкретній ситуації *знайти аргументи і за їх допомогою переконати себе* в тому, правильно чи неправильно він вчинив, або в конфліктній ситуації переключити думки на інші теми і справи, які б відвернули його від конфлікту, заспокоїли.

Прийом самонавіювання. Його пропонують використовувати у випадках, коли необхідно подолати в собі страх перед труднощами, невпевненість у власних силах, нерішучість. *Самонавіювання передбачає повторення учнем подумки або вголос певних суджень.* Наприклад, щоб подолати запальність, можна запропонувати таке судженням "Ненавиджу в собі запальність. Я повинен і можу її позбутися."

Прийом самопідбадьорювання. Він ефективний, коли учень губиться в складних ситуаціях, зневірюється у власних силах та можливостях

Прийом самозаохочення. Застосовують у випадках, коли учень, долаючи певні труднощі, виконав складне завдання. До них вдаються, коли необхідно подолати негативні риси особистості

Прийом самопримусу. Допомагає у боротьбі з внутрішньою неорганізованістю, небажанням вчитися чи працювати, з лінощами

Прийом самоаналізу Йому належить вирішальна роль у самовихованні. Він передбачає уміння аналізувати свої вчинки, давати їм певну оцінку,,

Практичні прийоми. До них, зокрема, належить прийом "крок уперед" — щоденне планування діяльності на наступний день. Доповнює його прийом "оцінювання прожитого дня" — аналіз учнем своїх дій, вчинків та недоліків.

Прийом "правила мості поведінки" Полягає у дотриманні складених для учня правил поведінки бо привчає до виконання своїх обов'язків.

Прийом самозобов'язання. Передбачає планування учнем роботи над собою на місяць, чверть, півріччя або рік, залежно від того, які риси особистості він прагне сформувати чи подолати і в який термін

Прийом "упізнай себе". Має характер гри учитель дає неповну характеристику учневі, не називаючи його прізвища, той впізнає себе. а товариші доповнюють цю характеристику.

Прийоми "самохарактеристики" та "взаємохарактеристики". Полягають у тому, що підготовлені таким чином характеристики обговорюються в колективі, це привчає учнів до самоаналізу і дає педагогові багатий матеріал для роботи з ними

Перевиховання: суть, етапи, принципи

Перевиховання - виховний процес, спрямований на подолання негативних рис особистості, що сформувалися під впливом несприятливих умов виховання.

Виправлення — складний психічний процес перебудови особистості, що відбувається під впливом перевиховання і самостійної роботи особистості над усуненням відхилень у своїй свідомості та поведінці.

Ці процеси можуть збігатися або не збігатися в часі. Перевиховання учня починають з часу реалізації програми перевиховання. Водночас може початися і процес виправлення. Якщо ж вихованець протидіє процесу перевиховання, не піддається виховному, впливу, не змінюється на краще, то не відбувається і процес виправлення.

Перевиховання здійснюють поетапно.

На першому (підготовчому) етапі *детально вивчають і аналізують позитивні й негативні якості педагогічно занедбаного учня, умови, що призвели до їх виникнення, визначають шляхи нейтралізації негативних і посилення позитивних якостей особистості, конкретні завдання та зміст процесу перевиховання. На основі цих відомостей складають програму перевиховання.*

На другому (початковому) етапі *перевиховання починається реалізація наміченої програми роботи з учнем: підліток долає помилкові погляди і переконання, негативні звички поведінки. В нього зміцнюються позитивні й формуються нові риси характеру. На цьому етапі учень не виявляє особливої активності, й процес перевиховання спочатку відбувається повільно. Це пов'язано з тим, що учень насторожено і з недовірою ставиться до педагога та його виховних впливів. Нерідко такі учні не бачать у своїх діях нічого поганого і не вважають, що їх треба переглянути. Тому виховна робота насамперед має бути спрямована на подолання психологічного бар'єру, перебудову самосвідомості й самооцінки таких учнів, формування у них готовності до виправлення.*

На третьому (переломному) етапі *триває реалізація програми роботи з підлітком, але вже в умовах, коли він прийняв її, добровільно виконує свої обов'язки, виявляє самостійність і активність. На цьому етапі важливо не лише формувати правильні уявлення, поняття, погляди і переконання, а й нагромаджувати позитивний досвід поведінки учня, залучаючи його до виконання різних доручень, до участі в житті колективу, стосунки в якому базуються на взаємній вимогливості й допомозі. У цей період вихованець уже усвідомлює, що він на правильному шляху, і діє відповідно до нових переконань. Мотиви правильної поведінки набувають високого морального змісту. Учень отримує моральне задоволення від перемоги над собою, у нього з'являється впевненість у власних силах, бажання діяти так само й надалі.*

На завершальному етапі *створюють умови для залучення учня до активної участі в усіх видах системної діяльності, нагромаджується позитивний досвід поведінки, розширюється сфера самовиховання.*

Зрозуміло, що час переходу до конкретного етапу перевиховання для різних категорій вихованців неоднаковий, залежить від рівня педагогічної занедбаності учня, його ставлення до процесу перевиховання, ефективності навчально-виховної роботи в школі та ін. Етапи перевиховання органічно пов'язані між собою.

Специфічними принципами перевиховання є:

Поєднання переконання з примусом. Передбачає використання методів виховного впливу на вихованця залежно від рівня розвитку його свідомості — що вищий рівень свідомості, то більша частка методів переконання, і навпаки.

Гуманне ставлення до важковиховуваних учнів. Вони не зможуть пізнати моралі гуманізму, якщо не відчують гуманного ставлення до себе дорослих і однолітків.

Об'єктивне ставлення до важковиховуваного учня у процесі його перевиховання. Передбачає виявлення в такого учня не лише негативних, а й позитивних якостей, на які спираються у процесі перевиховання.

Ставлення до важковиховуваного учня як до всіх школярів. Йому не слід дорікати перед колективом, що він не такий, як усі, гірший за інших, бо це озлоблює і викликає бажання стати ще гіршими, справдити "прогнози" вихователів.

Педагогічний вплив на важковиховуваного учня в неафектному стані. Виключає вплив на нього відразу після скоєння негідного вчинку, "по гарячих слідах", адже в такому стані ні педагог не може виявити об'єктивність, ні учень зрозуміти справедливість педагогічного впливу. У таких випадках А.Макаренко пропонував "відстрочену бесіду", яка дає вихованцеві можливість "охолонути", обдумати свій вчинок, а педагогові — підготуватися до розмови.

Випереджувальне формування позитивних якостей, а не боротьба з недоліками. Полягає у не "вип'ячуванні" негативних рис особистості, зосередженні уваги на формуванні позитивних якостей.

Провідна роль наставника у перевихованні. Вплив на цю категорію неповнолітніх морально вихованих наставників, оскільки вони мали значний досвід спілкування з аморальними людьми.

6.Результати процесу виховання і їх виявлення.

Інтеріоризація — *процес перетворення зовнішніх, реальних дій з предметами на внутрішні, ідеальні.*

Шляхи підвищення ефективності процесу виховання.

Підвищення результативності виховного процесу завжди було актуальним питанням. Нині школа прагне долати формалізм, удосконалювати виховну діяльність педагогічних колективів.

Подолання формалізму у виховній роботі школи можливе завдяки уникненню безсистемності, усуненню заорганізованості учнів безліччю непотрібних заходів.

Типовими проявами формалізму у виховному процесі є:

- дроблення виховного процесу, тобто однобічно-аналітичний підхід до планування, здійснення й оцінювання виховної роботи, що суперечить цілісності реального процесу розвитку людини й колективу. Виховна робота часто планується, здійснюється й оцінюється як сума окремих заходів;

- гонитва за кількістю виховних впливів, що суперечить характеру реального процесу розвитку людини і колективу, який визначається передусім якістю виховання;

- однобічність трактування впливу, яка суперечить багатостороннім виявам реальної людини і колективу. Так, бесіду, доручення тощо нерідко розглядають як засіб лише морального або естетичного виховання, хоча насправді вони є комплексними методами виховання взагалі;

- відсталість форм виховного впливу, традиційний, консервативний підхід до виховної роботи, якій суперечить динамізму розвитку особистості та колективу, що потребує протиставлення оновлених і збагачених педагогічних та інших традицій;

- невиразність виховного впливу, відсутність індивідуально-диференційованих форм, тобто однобічний підхід до виховної роботи, її планування, здійснення, оцінювання, що суперечить реальному процесові розвитку людини і колективу, в якому органічно поєднуються загальне, окреме (групове) та індивідуальне;

- зовні показний характер виховної роботи, що суперечить характеру внутрішнього розвитку людини і колективу, тобто виховання має охоплювати відкриті та приховані впливи на особистість, що формується. Їх мета — розвиток внутрішніх установок;

- незавершеність, неповнота виховних впливів, тобто їх однобічно навчаючий характер, зведення виховної роботи до заходів для вихованців. За такого підходу учень розглядається тільки як об'єкт впливу, і стосунки між ним і наставником є суб'єкт-об'єктні, але практично вони мають бути суб'єкт-суб'єктними, коли особистість старшого, або більш досвідченого, не піднімається над особистістю молодшого, або менш досвідченого, не "давить" її своєю перевагою чи авторитетом, коли спілкування і діяльність відбуваються на паритетній основі.

Удосконалення виховного процесу в школі передбачає:

- **організацію виховних центрів** — створення музеїв, тематичне оформлення рекреацій. Як стверджував В. Сухомлинський, у школі і стіни повинні говорити. Така ін-формаційно-образна насиченість шкільних приміщень не тільки збагачує учнів знаннями, які виходять за межі навчальних програм, а й має відчутний виховний вплив на них;

- **органічне поєднання завдань**, вирішуваних школою, з потребами довкілля. Це передусім організація допомоги школярів населенню в охороні та примноженні багатств природи, у вирішенні проблем виробництва, орієнтації учнів на вибір професії, потрібної для їх міста чи села;

- **створення в школі морально-психологічного клімату** поваги до знань. Школа має пропагувати серед учнів думку, що в цивілізованому суспільстві людині вигідно бути вихованою і освіченою. Це потрібно й суспільству. Треба долати тимчасове явище неповаги до вихованості й освіченості, яке, на жаль, ще існує;

- **підбір раціонального змісту виховання** відповідно до його мети і рівня вихованості колективу й окремих учнів. Школа повинна відчувати, який напрям змісту виховання треба посилити на певному етапі виховної роботи. На початку ХХ ст. в Україні такого посилення потребують питання морального і правового виховання, підготовка учнівської молоді до життя та діяльності в ринкових умовах, виховання несприйнятливості до негативних явищ життя тощо;

- **розумне співвідношення** між інформаційними методами впливу на учнів і залученням їх до різних видів діяльності. Це зумовлено тим, що в школі превалюють словесні методи виховання, які дають змогу формувати погляди і переконання учнів, але не забезпечують вироблення відповідних навичок і звичок поведінки. Цим пояснюється розрив між свідомістю і поведінкою деяких школярів. Залучення учнів до різноманітних видів діяльності сприяє подоланню такого розриву;

- **своєчасне проведення виховних заходів**, акцентування уваги на профілактиці негативних явищ в учнівському середовищі. Нерідко деякі виховні заходи проводять лише після того, як у школі стався неприємний випадок. Але річ у тім, що виховання повинно бути профілактичним, запобігати негативним явищам, а не очікувати їх, щоб відтак усувати їх причини;

- **використання різноманітних форм і методів виховного впливу**, що відповідають віку учнів. Доцільно обирати такі з них, які спонукають учнів до вияву активності, ініціативи й самостійності, в підготовці та проведенні яких вони брали б активну участь;

- **підвищення емоційності виховних заходів**. Ця вимога ґрунтується на таких положеннях: а) твердженні психологів, що знання засвоюються швидше і стають поглядами й переконаннями за умови, що учень до них не байдужий, що він емоційно переживає, засвоюючи їх; б) однією з рис української ментальності є емоційність;

- **створення умов для розвитку самостійності та ініціативи учнів**, їх самоврядування, самоосвіти та самовиховання;

- **подолання авторитарного стилю у ставленні педагогів до учнів**. Підготовка учнів до життя в демократичному суспільстві потребує відмови від командного стилю в ставленні до них. Школа має бути взірцем демократизації українського суспільства, а учні за період перебування в ній повинні набути достатнього досвіду стосунків на демократичних засадах.

Контрольні запитання

1. *Дати визначення поняття процес виховання.*
2. *Охарактеризувати об'єктивні чинники процесу виховання.*
3. *Охарактеризувати суб'єктивні чинники процесу виховання.*

4. Дати визначення поняття свідомість та її структурним елементам.
5. Охарактеризувати етапи процесу виховання.
6. Проаналізувати структуру процесу виховання.
7. Охарактеризувати рушійні сили виховного процесу.
8. Визначити поняття та головну мету національного виховання.
9. Охарактеризувати принципи національного виховання.
10. Дати визначення понять самовиховання та перевиховання.
11. Охарактеризувати прийоми самовиховання.
12. Охарактеризувати суть, етапи та принципи перевиховання.
13. Проаналізувати шляхи вдосконалення виховного процесу в школі.

Лекція 6

Тема 2.2 Основні закономірності принципи та напрями виховання.

План

1. Закономірності виховання.
2. Принципи виховання.
3. Основні напрями виховання

Література:

1. Практикум з педагогіки: Навчальний посібник: Видання 3-тє, перероблене і доповнене / За аг. ред.. О.А. Дубасенюк.- Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. – 464 с.
2. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид. / І.В.Зайченко. — К. : Освіта України, 2008. — 528с.
3. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. — 2. вид., доп. і перероб. / С.Г.Карпенчук / — К. : Вища школа, 2005. — 344с.

Навчально-виховний процес має на меті формування особистості, наділеної індивідуальними якостями, рисами характеру, особливостями поведінки, що обов'язково повинно враховуватися у процесі його здійснення. Водночас він є системною практикою, підпорядкованою загальним закономірностям і принципам.

1. Закономірності виховання

Педагогіка як наука спирається на систему закономірностей, що відображають стійкі зв'язки між різноманітними складовими педагогічного процесу.

Закономірності виховання — стійкі, повторювані, об'єктивно існуючі зв'язки у вихованні, реалізація яких сприяє ефективному розвитку особистості.

У процесі виховання особливо важливими є такі закономірності:

1. **Органічний зв'язок виховання із суспільними потребами та умовами.** Розвиток суспільства зумовлює зміни, диктує нові потреби і в його виховній системі. Наприклад, у зв'язку із розбудовою незалежної Української держави виникла потреба формування у підростаючого покоління української національної свідомості, любові до свого народу, його традицій, історії, культури.
2. **Взаємодія у виховному процесі всієї сукупності різноманітних чинників.** Виховує все: люди, речі, явища. Серед виховних чинників найвагомим є людський (роль батьків, педагогів).
3. **Опора у виховному процесі на позитивні якості дитини,** стимуляцію активності особистості, позитивні емоції від досягнутих успіхів.
4. **Результати виховання залежать від виховного впливу на внутрішній світ дитини,** її духовну, емоційну сфери. Виховний процес має постійно трансформувати зовнішні виховні впливи у внутрішні, духовні процеси особистості (її мотиви, установки, орієнтації, ставлення).

5. ***Діяльність і спілкування як визначальні чинники.*** Діяльність є головним фактором єдності свідомості і поведінки, адже зайнятість учня певним видом діяльності (навчальною, трудовою, ігровою, спортивною та ін.) забезпечує всебічний розвиток його особистості.

У вихованні закономірності виявляються в усьому різноманітті взаємозв'язків і взаємоперетворень. На них необхідно зважати у будь-якій виховній ситуації.

2. Принципи виховання

Усі аспекти виховного процесу охоплені узагальненою системою вимог, які регламентують підходи, принципи діяльності в різноманітних педагогічних ситуаціях. Таку систему вимог втілюють у собі принципи виховання.

Принципи виховання — керівні положення, які відображають загальні закономірності процесу виховання і визначають вимоги до змісту, організації і методів виховного впливу.

Процес виховання ґрунтується на системі таких принципів:

1. ***Цілеспрямованість виховання.*** Початком будь-якої діяльності, зокрема виховної, є визначення мети. Педагог відповідно до мети своєї діяльності повинен спрямовувати всю виховну роботу. Маючи мету, він вчасно зможе побачити недоліки у вихованні, скоригувати виховний процес.

2. ***Поєднання педагогічного керівництва з ініціативою і самодіяльністю учнів.*** Педагогічне керівництво зумовлене недостатнім життєвим досвідом молодшої людини, а виховання творчої особистості можливе лише за умови поєднання зусиль вчителя з самостійністю, творчістю, ініціативою і самодіяльністю учнів.

Різнорізант діяльність учнів є основою виховання. Діяльність — трудова, пізнавальна, художньо-творча — розвиває соціальну активність, ініціативу. Стимулюючи розвиток самостійних починань учнів, вчитель дбає, щоб у їх поведінці органічно поєднувались слово і діло, відповідальність за результати справи. Цього можна досягти за безпосередньої участі учнівських колективів у плануванні справ, усвідомлення їх необхідності і значення, залучення дітей до організації справ, оцінювання їх результатів.

3. ***Повага до особистості дитини, поєднана з розумною вимогливістю до неї.*** Повага до людини передбачає гуманне ставлення до неї. Вона є стрижнем взаємин між учителем і учнями.

Відома формула А. Макаренка «якомога більше вимоги до людини і якомога більше поваги до неї» виражає суть цього принципу, який реалізується у стосунках між учителем та учнями, між колективом педагогів і колективом учнів, між учнями. Виховне значення педагогічної вимогливості полягає в тому, щоб стимулювати або припиняти, гальмувати певні вчинки учнів. Вимоги можуть бути прямими і непрямыми. Прямі вимоги педагога повинні бути позитивними, стимулювати цілком певні вчинки; непрямі — можуть бути позитивними (прохання, довіра, схвалення), нейтральними (порада, гра, натяк, умовна вимога) і негативними (погроза, недовіра, осуд).

Вимоги вчителя (колективу педагогів) стають особливо ефективними тоді, коли вони спираються на здорову громадську думку учнівського колективу і підтримуються нею. За таких умов громадська думка стає одним із засобів подолання негативних рис окремих учнів (проявів індивідуалізму, егоїзму, інших відхилень від норм і правил співжиття).

Розумна педагогічна вимогливість не має нічого спільного з приниженням гідності учнів. Антипедагогічними у взаєминах учителя з учнями є також адміністрування, погрози, силові методи, а також поблажливість, потурання примхам учнів.

4. ***Опора на позитивне в людині.*** Виховання передбачає опору вихователя на хороше в людині, його довіру до здорових намірів і прагнень учнів.

Зосередження тільки на негативних рисах характеру і поведінки учнів деформує виховний процес, заважає формуванню позитивних рис особистості. Не можна лише дорікати учневі за недоліки, бачити в ньому тільки негативне.

Це може створювати в нього однобоке уявлення про себе, про свої людські якості, взагалі про свою гідність.

Принцип опори на позитивне в людині ставить серйозні вимоги до організації життєдіяльності учнів, потребує створення здорових відносин між учителями та учнями, продуманого змісту навчально-виховних занять, їх форм і методів.

5. **Урахування вікових та індивідуальних особливостей учнів.** Одне із завдань педагога полягає в тому, щоб бачити неповторність, творчу індивідуальність кожної дитини, виявляти, розкривати, плекати у неї неповторний індивідуальний таланти. Тому кожен педагог, вихователь повинен знати і враховувати індивідуальні особливості дітей, їх фізичний розвиток, темперамент, риси характеру, волю, мислення, пам'ять, почуття, здібності, інтереси, щоб, спираючись на позитивне, усувати негативне в їх діяльності та поведінці.

6. **Систематичність і послідовність виховання.** Ефективність виховного процесу залежить від послідовності, безперервності педагогічних впливів на учнів. Йдеться про систему педагогічних впливів, яка забезпечує формування в кожного учня світогляду, переконань, ідеалів, інтересів, морально-вольових рис, навичок і звичок правильно орієнтованої поведінки, цілісної особистості.

Рівень розвитку суспільно значущих якостей в учнів молодшого, середнього і старшого віку різний. Саме тому важлива послідовність, узгодженість, систематичність, планованість педагогічних впливів, підпорядкованих меті, принципам, завданням, змісту, формам і методам виховної діяльності загалом. У вихованні треба спиратися на набутий учнями життєвий досвід, закріплювати його в умінь, навичках і звичках правильної поведінки.

7. **Єдність педагогічних вимог школи, сім'ї та громадськості у вихованні.** За результати виховання підростаючого покоління відповідає не тільки школа, а й все суспільство. Дитина виховується не тільки в сім'ї та школі. На неї впливає багато інших чинників, у тому числі й недостатньо контрольованих. Оскільки < усім складним світом навколишньої дійсності дитина входить у численні стосунки, кожен з яких неминуче розвивається, переплітається з іншими стосунками, ускладнюється фізичним і моральним зростанням самої дитини»¹, виникають не тільки істотні виховні резерви, а й певні труднощі. Розумні, стійкі та єдині вимоги до дітей з боку різних соціальних інститутів посилюють педагогічний вплив на них, підвищують ефективність виховного процесу.

1 Макаренко А. С. Книга для батьків. Твори: В 7-ми т. — К., 1954. — Т. 4. — С. 20.

8. **Єдність свідомості й поведінки.** Поведінка людини реалізується як прояв її свідомості в дії. Як суспільний продукт свідомість формується в процесі суспільної практики.

Особливе значення єдності свідомості й поведінки як принципу виховання полягає в тому, щоб світогляд набув для кожного учня суб'єктивного смислу, став переконанням, поєднанням зі знаннями і практичними діями. Виховання єдності свідомості й поведінки — складний і суперечливий процес. Він не є автономним, відірваним від обставин життя, зовнішніх впливів, серед яких можуть бути й негативні.

Між усвідомленням того, як треба діяти, і звичною поведінкою існує певна суперечність, нейтралізувати яку можна з допомогою звичок і традицій поведінки.

9. **Народність виховання.** Воно передбачає єдність загальнолюдського і національного. Національна спрямованість виховання передбачає вивчення рідної мови, формування національної свідомості, любові до рідної землі і свого народу, прищеплення шанобливого ставлення до культури, спадщини, традицій і звичаїв усіх народів, які населяють Україну.

10. **Природовідповідність виховання.** Враховує воно багатогранну і цілісну природу дитини: анатомо-фізіологічні, психологічні, вікові, генетичні, національні, регіональні особливості. Нехтування або лише часткове врахування природи дитини не дає змоги ефективно використати виховні можливості, натомість породжує нерозвиненість задатків, нахилів, таланти учнів, невикористання засобів пізнання, загальмованість психічних процесів тощо. «Природа хоче, — писав французький філософ-просвітитель Жан-Жак Руссо (1712—1778), — щоб діти були дітьми, перш ніж бути дорослими. Якщо ми намагаємося порушити цей порядок, та виростимо скороспілі плоди, які не матимуть ні зрілості, ні смаку і не забаряться зіпсуватись: у нас вийдуть юні лікарі і старі діти».

11. **Культуровідповідність виховання.** Цей принцип передбачає органічний зв'язок із культурним надбанням всього людства, історією свого народу, його мовою, культурними

традиціями, народним мистецтвом. Забезпечує розуміння духовної єдності та спадкоємності поколінь.

12. **Гуманність виховання.** Гуманність означає створення умов для формування кращих якостей і здібностей дитини, джерел її життєвих сил. Виховання як основна складова у навчально-виховному процесі передбачає гуманізацію взаємин між вихователями та вихованцями, повагу до особистості, розуміння її запитів, інтересів, гідності, довіру до неї. Сприяє вихованню гуманної особистості — щирої, людяної, доброзичливої, милосердної.

13. **Демократичність виховання.** Принцип мислиться як усунення авторитарного стилю виховання, сприйняття особистості вихованця як вищої соціальної цінності, визнання його права на свободу, розвиток здібностей і реалізацію індивідуальності. Забезпечує співробітництво вихователів і вихованців, врахування думки колективу й кожної особистості.

14. **Етнізація виховання.** Етнізація передбачає наповнення виховання національним змістом, спрямованим на формування самосвідомості громадянина. Створення можливості всім дітям навчатися у рідній школі, виховувати національну свідомість та гідність, відчуття етнічної причетності до свого народу. Відтворення в дітях менталітету свого народу, збереження специфічних особливостей нації, виховання дітей як типових носіїв національної культури, продовжувачів справи попередніх поколінь.

Будучи органічно пов'язаними між собою, принципи виховання охоплюють усі аспекти цього процесу і спрямовують його на формування людини як цілісної особистості. Реалізація принципів виховання дає позитивні результати лише тоді, коли їх застосовують у гармонічній взаємодії.

3. Основні напрями виховання

Процес цілеспрямованого формування особистості передбачає системну підготовку її до активної участі у виробничому, громадянському, культурному, духовному житті, реалізації своїх фізичних, інтелектуальних, духовних, творчих, естетичних та інших можливостей, до високоморальної поведінки в суспільстві. Основними напрямками виховання є:

- громадянське виховання
- розумове виховання
- моральне виховання
- екологічне виховання
- статеве виховання
- правове виховання
- трудове виховання
- естетичне виховання
- фізичне виховання

1. Громадянське виховання

Виховувати у молодій людини високі моральні ідеали, почуття любові до своєї Батьківщини, потреби у служінні їй покликане громадянське виховання.

Громадянське виховання — формування громадянськості як інтегрованої якості особистості, що дає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично і юридично дієздатною та захищеною.

Основні риси громадянина формуються в молодому віці, під впливом загальнонародних, національних цінностей, у взаємодії особистості із суспільством, яке на кожному етапі представляють сім'я, школа, різноманітні колективи.

Громадянськість — духовно-моральна цінність, світоглядна і психологічна характеристика особистості, що визначає її обов'язок і відповідальність перед співвітчизниками, Батьківщиною.

Громадянське виховання потребує додержання таких принципів:

1. **Гуманність та демократичність виховного процесу.** Вони означають рівноправність, але різнозобов'язаність учасників виховної взаємодії, їх взаємоповагу, діалогічність, відкритість до сприймання громадянських цінностей: щирості, доброти, справедливості, доброзичливості, милосердя тощо.

2. **Орієнтація виховного процесу на самоактивність й саморегуляцію учня.** Дотримання їх сприяє розвитку суб'єктивних характеристик, формуванню здатності до критичності й самокритичності, до прийняття самостійних рішень, вироблення громадянської позиції, почуття відповідальності.
3. **Системність** виховного процесу. Цей принцип передбачає гармонійне вживання нових якостей у структурі особистості.
4. **Комплексність і міждисциплінарна інтегрованість.** Вони передбачають поєднання навчального і виховного процесів, зусиль різних інституцій — сім'ї, дошкільних закладів, школи, громадських спілок, дитячих, молодіжних самодіяльних об'єднань.
5. **Наступність і безперервність громадянського виховання.** Він полягає в етапності виховання, на кожному з яких ускладнюються й урізноманітнюються зміст і напрями розвитку утворень, які становлять цілісну систему громадянських чеснот особистості. Цей принцип діє протягом свідомого життя людини.
6. **Культуровідповідність** громадянського виховання. Принцип означає єдність громадянського виховання з історією та культурою народу, його мовою, народними традиціями та звичаями, які забезпечують духовну спільність, наступність і спадкоємність поколінь.
7. **Інтеркультурність виховного процесу.** Ґрунтується він на інтегрованості української та загальнолюдської культури. Полягає у забезпеченні передумов для формування особистості на національному ґрунті, її відкритості для інших культур, ідей та цінностей
- Патріотизм.** Ця риса постає як глибоке громадянське почуття, змістом якого є любов до свого народу, Батьківщини, усвідомлення своєї причетності до історії, традицій, культури свого народу, вболівання за його майбутнє.
- Національна самосвідомість.** Вона передбачає усвідомлення себе часткою національної (етнічної) спільноти, носієм національних (етнічних) цінностей.
- Культура міжетнічних відносин.** Її основою є реалізація взаємозалежних інтересів етносів, народностей у процесі економічного, політичного, соціального й духовного життя на принципах свободи, рівноправності, взаємодопомоги, миру, толерантності.
- Планетарна свідомість.** Цей рівень свідомості передбачає усвідомлення єдності й унікальності життя на Землі, почуття поваги до всіх народів, їхніх прав, інтересів і цінностей.
- Правосвідомість.** Вона ґрунтується на усвідомленні прав, свобод, обов'язків, ставленні до закону, інститутів державної влади.
- Розвиток політичної культури.** Виявляється він в належній політичній компетентності, знанні типів держав, політичних організацій, принципів і процедур суспільної взаємодії, виборчої системи.
- Дбайливе ставлення до природи.** Свідченням цього є особиста причетність і відповідальність за збереження, примноження природних багатств, вироблення вміння співіснувати з природою, нетерпимість до її губителів, усвідомлення необхідності вирішення екологічних проблем, участь у природоохоронній діяльності.
- Моральність особистості.** Передбачає такі гуманістичні риси, як доброта, увага, чуйність, милосердя, толерантність, совість, чесність, повага, правдивість, працелюбність, справедливість, гідність, терпимість до людей, повага і любов до своїх батьків, роду.
- Формування культури поведінки особистості.** Культура поведінки виражає моральні вимоги суспільства, закріплені в нормах, принципах, ідеалах закону, засвоєння положень, що спрямовують, регулюють і контролюють вчинки та дії людини.
- Розвиток мотивації до праці.** Людина, в якій сформована мотивація до праці, усвідомлює життєву потребу в трудовій активності, виявленні ініціативи, підприємництва, розумінні економічних законів і проблем суспільства та шляхів їх вирішення, готова до соціальної творчості, самореалізації в ринкових відносинах.
- Полікультурне виховання.** Охоплює вивчення різноманітних культур, виховання поваги до представників усіх культур, незважаючи на расове, етнічне походження, сприйняття взаємозв'язку та взаємовпливу загальнолюдського, національного компонентів культури в широкому значенні.
- Ефективність громадянського виховання залежить від спрямованості виховного процесу, форм і методів його організації. Провідна роль належить предметам соціально-гуманітарного циклу: історії, географії, природознавству, суспільствознавству, літературі, активним методам

навчання, спрямованим на самостійний пошук, формування критичного мислення, ініціативи й творчості.

2. Розумове виховання

Розумове виховання відбувається у процесі засвоєння знань і не зводиться до нагромадження певного їх обсягу. Процес здобуття знань і якісне їх поглиблення є чинником розумового виховання лише тоді, коли знання стають особистими переконаннями, духовним багатством людини.

Розумове виховання — діяльність вихователя, спрямована на розвиток інтелектуальних сил і мислення учнів з метою прищеплення культури розумової праці.

У процесі навчання та виховання реалізується головна мета розумового формування особистості учня — розумовий розвиток.

Розумовий розвиток — процес розвитку інтелектуальних сил, пізнавальних здібностей мислення учнів.

Під час розумового виховання відбувається накопичення певного фонду знань: термінології, символів, імен, назв, дат, понять, існуючих між ними зв'язків і залежностей, відображених у правилах, законах, закономірностях, формулах.

Основним завданням розумового виховання є розвиток мислення взагалі та різних його видів. Воно також передбачає оволодіння основними розумовими операціями (аналіз, синтез, порівняння, систематизація). Важливим завданням розумового виховання є формування в учнів культури розумової праці, до якої належать навчальні вміння. Їх поділяють на загальні, які використовуються під час вивчення будь-яких навчальних предметів (вміння читати, слухати, усно висловлювати свої думки, писати, працювати з книгою, контролювати себе), і спеціальні — необхідні для оволодіння знаннями в певній галузі (вміння читати ноти, технічні креслення, карти, слухати музичні твори, записувати числа, формули, нотні знаки, користуватися словниками, довідниками тощо).

Формуванню інтелектуальних умінь сприяють певні типи завдань:

- дослідницькі (спостереження, дослід, підготовка експерименту, пошуки відповіді в науковій літературі, екскурсії та експедиції і т. ін.);
- порівняльні, що свідчать про подібність або відмінність понять, складних явищ;
- спрямовані на впорядкування мислительних дій, ата- кож користування алгоритмами або самостійне їх складання;
- аналіз і узагальнення ознак для включення явища в певний клас чи вид.

Особливе значення для розумового виховання має формування наукового світогляду учнів.

Науковий світогляд — цілісна система понять, поглядів, переконань і почуттів, які визначають ставлення людини до дійсності й самої себе.

Його основу становлять погляди і переконання, сформовані на основі знань про природу, суспільство, які є внутрішньою позицією особистості.

Світогляд формують такі підсистеми:

- загальні знання (основи формування поглядів і переконань);
- інтелектуальні вміння (розумові операції, здатність робити висновки та ін.);
- сукупність почуттів, в яких виражається позиція особистості;
- спроможність вирішувати світоглядні проблеми на основі вольових якостей (цілеспрямованість, рішучість, самовладання, принциповість).

Науковому світогляду притаманні: правильне бачення минулого і сучасного (наукової картини світу), здатність передбачати розвиток подій і явищ суспільства та природи, гуманістичний характер. Формування його відбувається у процесі вивчення навчальних дисциплін завдяки теоретичній спрямованості навчально-виховного процесу, міжпредметним зв'язкам. Важливим при цьому є забезпечення діалектичного мислення учнів, збагачення світоглядних знань, формування поглядів і переконань, залучення до різноманітних видів діяльності.

3. Моральне виховання

Моральне виховання розпочинається в сім'ї, продовжуючись у процесі соціалізації особистості.

Моральне виховання — виховна діяльність сім'ї, школи з формування в учнів моральної свідомості, розвитку морального почуття, навичок, умінь, відповідної поведінки.

Його основу становлять загальнолюдські та національні цінності, моральні норми, які є регуляторами взаємовідносин у суспільстві. Серед таких норм — гуманізм і демократизм, що відображаються в ідеалі вільної людини з високо-розвиненим почуттям власної гідності, поваги до гідності іншої людини. Моральне виховання передбачає формування в дітей почуття любові до батьків, вітчизни, правдивості, справедливості, чесності, скромності, милосердя, готовності захищати слабших, шляхетного ставлення до жінки, благородства, інших чеснот.

Моральне виховання пов'язане з пізнанням сутності моралі, морального ідеалу, опануванням моральних норм, моральних переконань, вихованням благодійних моральних якостей, здатності переживати моральні почуття тощо.

Мораль — система ідей, принципів, законів, норм і правил поведінки та діяльності, які регулюють гуманні стосунки між людьми.

Моральний ідеал — образ, що втілює в собі найвищі моральні якості, є взірцем, до якого слід прагнути. Це той взірець моральної досконалості, який спонукає особистість до саморозвитку і на який зорієнтований виховний процес.

Моральна норма — вимога, яка визначає обов'язки людини щодо навколишнього світу, конкретні зразки, які орієнтують поведінку особистості, дають змогу оцінювати й контролювати її. Возведена в систему сукупність моральних норм утворює моральний кодекс.

Якщо мораль є суб'єктивним уявленням людини про добро та зло, то практична її діяльність щодо творення, добра, спонукана внутрішніми мотивами («голосом совісті»), постає як моральність — втілення у практичній діяльності людей моральних переконань, моральних ідеалів, норм, почуттів та принципів.

Моральні переконання — стійкі, свідомі моральні уявлення людини (норми, принципи, ідеали), відповідно до яких вона вважає за потрібне діяти так і не інакше. Моральні почуття — стійкі переживання у свідомості людини, які є основою її вольових реакцій в різних ситуаціях, її суб'єктивне ставлення до себе, інших людей, окремих явищ суспільного життя, суспільства загалом. Моральні якості — типові ознаки поведінки особистості.

Основу морального виховання становить етика (від грец. *еї́ка* — звичка, звичай) — філософська наука про мораль, її природу, структуру та особливості походження й розвитку моральних норм і взаємовідносин між людьми. Вона досліджує моральні категорії, в яких втілені моральні принципи, норми, оцінки, правила поведінки. Сукупність етичних проблем охоплюють питання про те, як має чинити людина (нормативна етика), а також теоретичні питання про походження і сутність моралі.

Основні якості моральності формуються в ранньому дитинстві на основі так званого соціального успадкування. Вирішальною у цьому є роль батьків: їх поведінка, цілеспрямований вплив на особистість дитини. Особливо важливо задіяти в моральному вихованні можливості усіх соціальних інституцій, серед яких особливу роль відіграють:

- сім'я, цілеспрямований вплив її на формування моральних цінностей дитини;
- педагогічна діяльність дошкільних виховних закладів;
- освітньо-виховна діяльність загальноосвітніх навчально-виховних закладів (шкіл, ліцеїв, гімназій);
- діяльність професійних навчально-виховних закладів (професійно-технічних училищ, вищих навчальних закладів);
- засоби масової інформації (радіо, телебачення, кіно, газети та ін.);
- діяльність мистецьких закладів (театрів, музеїв, консерваторій, клубів, будинків культури тощо);
- соціально-виробнича діяльність громадян на підприємствах, в організаціях.

У моральному, як і будь-якому іншому, вихованні не можна абсолютизувати або недооцінювати жодного із засобів. Тільки оптимальне їх поєднання з урахуванням індивідуальних особливостей учнів забезпечить очікуваний результат. Головне — забезпечити цілеспрямованість, єдність й узгодженість дій усіх соціальних інституцій, які мають вплив на особистість.

Свідома дисципліна виявляється в суворому, неухильному виконанні суспільних принципів і норм поведінки, ґрунтується на почутті обов'язку.

Обов'язок — усвідомлення особистістю громадських і моральних вимог.

Почуття обов'язку тісно взаємопов'язане з відповідальністю.

Відповідальність — якість особистості, що характеризується прагненням і вмінням оцінювати свою поведінку з точки зору користі або шкоди для суспільства, порівнювати свої вчинки з суспільними нормами, законами.

У вихованні свідомої дисципліни, почуття обов'язку і відповідальності важливою є спільна робота вчителів і вихователів, спрямована на засвоєння учнями правил поведінки в школі, їх прав та обов'язків, формування в них потреби постійно дотримуватися їх, створення оптимальних умов для свідомої діяльності, а головне — постійний тактовний контроль за поведінкою учнів, чіткі та безкомпромісні вимоги.

Вимогливість і суворість учителя мають бути доброзичливі. Він повинен розуміти, що учень може робити помилки через брак життєвого досвіду або з інших причин. Педагог має вміти прощати помилки, допомагати дітям знаходити оптимальні рішення у складних життєвих ситуаціях.

4. Екологічне виховання

Екологічна криза, що виникла через непередбачене господарювання людини, змушує змінити своє ставлення до довкілля. Цій меті покликана служити система екологічного виховання, яка є окремим напрямом педагогічної теорії та практики.

Екологічне виховання — систематична педагогічна діяльність, спрямована на розвиток у людини культури взаємодії з природою.

Завдання екологічного виховання полягає в нагромадженні, систематизації, використанні екологічних знань, вихованні любові до природи, бажання берегти і примножувати її, у формуванні вмінь і навичок діяльності в природі.

Метою екологічного виховання є формування в особистості екологічної свідомості і мислення. На основі екологічного мислення і свідомості формується екологічна культура, яка передбачає глибокі знання про навколишнє середовище (природне і соціальне), екологічний стиль мислення і відповідальне ставлення до природи, вміння вирішувати екологічні проблеми, безпосередню участь у природоохоронній діяльності.

Система екологічного виховання передбачає:

- цілеспрямований вибір навчального матеріалу екологічного спрямування;
- гуманістичну спрямованість, врахування екологічних чинників у вирішенні глобальних проблем людства;
- збереження фізичного і духовного здоров'я людини;
- об'єктивність у розкритті основних екологічних законів та понять, що дають підстави вважати екологію наукою, якарозвивається, намагаючись вирішувати проблеми довкілля;
- зв'язок між набутими екологічними знаннями і життям, розкриття їх цінності не лише у виробництві, а й у повсякденному житті людини.

Реалізація завдань і мети екологічної освіти в сучасній школі будується на засадах: комплексного розкриття проблем охорони природи; взаємозв'язку теоретичних знань з практичною діяльністю учнів у цій сфері; включення екологічних аспектів у структуру предметних, спеціальних узагальнюючих тем та інтегрованих курсів; використання проблемних методів навчання (рольові ігри, екологічні клуби та ін.); поєднання класної, позакласної і позашкільної природоохоронної роботи.

Особлива роль щодо цього відводиться предметам природничого і географічного циклів, які відкривають перед дітьми світ рослин, тварин, усього довкілля

5. Статеве виховання

Формування духовності, високих моральних якостей в юнаків і дівчат, норм поведінки, відповідальності за свої вчинки, культури дружби, кохання, інтимних почуттів є основою статевого виховання.

Статеве виховання — процес засвоєння підростаючим поколінням знань про взаємини статей, формування культури поведінки і потреб керуватися у стосунках з особами протилежної статі нормами моралі.

Цю роботу слід здійснювати з раннього дитинства на основі максимального врахування психологічного розвитку дитини. Однак більшість батьків, вихователів або ігнорують цей аспект виховання, або навмисне намагаються уникати розмов на інтимні теми з дітьми.

Особливо інтенсивно виховну роботу щодо формування статевої культури потрібно проводити в підлітковому віці. Акселерація прискорила психосоціальний розвиток, а раннє формування статевої зрілості означає і раннє пробудження сексуальних інтересів, еротичних переживань.

Великий вплив на статеву поведінку підлітків здійснюють соціокультурні чинники. Переорієнтація в останні роки громадської думки щодо норм сексуальної поведінки свідчить про лібералізацію статевої моралі, певною мірою моральну легалізацію невідповідних статевої зв'язків, проституції (звичайними і доступними стали еротичні шоу, порнографія, еротичні фільми тощо). За низької статевої культури, сексуальної грамотності це призводить до духовної деградації молоді, поширення венеричних захворювань, ВІЛ-інфекції, зростання кількості абортів, що загрожує здоров'ю, а іноді життю людини.

У процесі статевого виховання педагоги повинні цілеспрямовано впливати на виховання в учнів поваги до себе, чоловічої та жіночої гідності, формування правильних взаємовідносин між статями.

Маючи за мету підготовку учнівської молоді до майбутнього сімейного життя, у неї виховують уміння обирати собі друга (супутника) життя, налагоджувати взаємні стосунки у подружньому житті, уникати конфліктів, вести домашнє господарство, розподіляти між собою обов'язки і розпоряджатися бюджетом, виховувати дітей тощо.

Статеве виховання передбачає вивчення етики і психології сімейного життя, використання різноманітних форм і методів позакласної роботи. Його слід розпочинати якомога раніше, коли в дітей пробуджується інтерес до цих питань. Із надто делікатних тем доцільно проводити розмови, бесіди (статева гігієна, профілактика венеричних захворювань, запобігання вагітності). Важливо налагодити в класі здорові стосунки між дівчатами і хлопцями.

6. Правове виховання

Потреба широкого правового виховання молоді зумовлена зростанням творчої, організуючої, координуючої ролі права в соціальному, політичному й економічному розвитку суспільства.

Правове виховання — виховна діяльність сім'ї, школи, правоохоронних органів, спрямована на формування правової свідомості та правомірної поведінки дітей.

Правове виховання покликане забезпечити формування у молоді високої правової культури, яка передбачає глибокі правові знання і прагнення поглиблювати їх, свідоме ставлення до прав та обов'язків, повагу до законів і правил людського співжиття, готовність дотримуватися і сумлінно виконувати їх. Висока правова культура громадян є однією з базових засад утвердження громадянського суспільства і правової держави, реалізації демократичних свобод. Ще римський політичний діяч Марк Тулій Цицерон (106—43 рр. до н. е.) стверджував: «Треба бути рабом закону, щоб залишитися вільним».

Правове виховання покликане забезпечити:

- надання учням знань про закони держави, підвищення їх юридичної обізнаності, інформування з актуальних питань права;
- виховання поваги до держави і права;
- вироблення умінь і навичок правової поведінки;
- формування нетерпимого ставлення до правопорушень і злочинності, спонукання до посильної участі в боротьбі з негативними явищами в житті;
- подолання в правовій свідомості хибних уявлень, негативних навичок і звичок поведінки.

У процесі правового виховання учнів знайомлять з окремими положеннями державного, адміністративного, цивільного, трудового, кримінального, сімейного права. Важливими також є знання основних положень Конвенції про права дитини.

Правове виховання в школі здійснюють у навчально-виховному процесі (під час уроків правознавства, історії, літератури, географії та ін.), позакласній та позашкільній виховній роботі (бесіди, лекції, диспути на правову тематику, зустрічі з представниками правоохоронних органів, перегляд та обговорення кінофільмів, організація клубів на зразок «Підліток і закон»).

7.Трудове виховання

Праця є джерелом і важливою передумовою фізичного та соціально-психічного розвитку особистості. * Праця, як ми її розуміємо, є така вільна і погоджена з християнською мораллю діяльність людини, на яку вона наважується з безумовної необхідності її для досягнення тієї чи іншої істинно людської мети в житті, — писав видатний російський педагог Костянтин Ушинський (1823—1871). — Саме виховання, якщо воно бажає щастя людині, повинно виховувати її не для щастя, а готувати до праці життя».

Трудове виховання — виховання свідомого ставлення до праці через формування звички та навичок активної трудової діяльності.

Завдання трудового виховання зумовлені потребами існування, самоутвердження і взаємодії людини в суспільстві та природному середовищі. Суть його полягає:

- у виробленні психологічної готовності особистості до праці (бажання сумлінно та відповідально працювати, усвідомлення соціальної значущості праці як обов'язку і духовної потреби, бережливості щодо результатів праці та повага до людей праці, творче ставлення до трудової діяльності);

- у практичній підготовці до праці (наявність загальноосвітніх і політехнічних знань, загальних основ виробничої діяльності, вироблення умінь і навичок, необхідних для трудової діяльності, підготовка до свідомого вибору професії).

Трудове виховання ґрунтується на принципах:

- єдності трудового виховання і загального розвитку особистості (морального, інтелектуального, естетичного, фізичного);

- виявлення і розвитку індивідуальності в праці;

- високої моральності праці, її суспільно корисної спрямованості;

- залучення дитини до різноманітних видів продуктивної праці;

- постійності, безперервності, посиленості праці;

- наявності елементів продуктивної діяльності дорослих у дитячій праці;

- творчого характеру праці;

- єдності праці та багатогранності життя.

Зміст трудового виховання визначається навчальною програмою для кожного класу. Його особливості відображають поняття «трудова свідомість», «досвід трудової діяльності», «активна трудова позиція».

Активна трудова позиція зумовлюється системою трудових потреб, інтересів, переконань, ціннісних орієнтацій, уподобань, прагнень до обдуманого вибору професії, продовження освіти у відповідному навчальному закладі.

Формування готовності до праці поділяють на етапи (своєрідні ступені трудового становлення особистості), які залежать від вікового розвитку дитини, адже у дошкільний період, у початковій, основній, старшій школах воно має свої особливості.

Трудове виховання у дошкільний період. Трудове виховання у початковій школі.

Трудове виховання в основній школі. Трудове виховання у старшій школі

На всіх етапах трудового виховання учнів необхідно формувати потребу в праці, творче ставлення до неї, залучати до реальних виробничих відносин і формувати розвинуте, зорієнтоване на особливості ринкового господарювання, економічне мислення, розвивати загальні (інтелектуальні, психофізіологічні, фізичні та ін.) і спеціальні (художні, технічні, математичні тощо) здібності, відроджувати національні традиції, народні промисли та ремесла, виховувати культуру особистості в усіх її проявах.

Вибір професії — один із головних у житті людини. По суті, він є вибором життєвого шляху, долі. Від нього багато залежить, наскільки людина зможе реалізувати себе в різних сферах життєдіяльності, якими будуть її власні набутки та віддача від неї суспільству. Тому вибір професії — точка, в якій схрещуються інтереси особистості та суспільства.

Зважаючи на це, профорієнтаційна робота в школі має враховувати, з одного боку, схильності людини, з іншого — тенденції розвитку суспільства, господарсько-економічної системи, які потребують професійно мобільних кадрів, здатних організувати і розвивати свою справу, до конкурентної боротьби за робоче місце, до розвитку своєї кваліфікації, а за потреби і до перекваліфікації.

Профорієнтаційна робота в школі є тривалим, складним процесом, основними аспектами (етапами) якого є:

- 1) професійне інформування — психолого-педагогічна система формування обізнаності щодо особливостей професій, потреби суспільства в них, а також профорієнтаційної позиції, зорієнтованості особистості на вільне та свідоме своє професійне самовизначення;
- 2) професійна діагностика — система психологічного вивчення особистості з метою виявлення її професійно значущих властивостей і якостей;
- 3) професійна консультація — надання особистості на основі вивчення її професійно значущих властивостей і якостей, допомоги щодо найоптимальніших для неї напрямів професійного самовизначення;
- 4) професійний відбір — допомога учневі у виборі конкретної професії на основі його загальних і спеціальних здібностей інтересів, перспективних умов професійної підготовки і працевлаштування;
- 5) професійна адаптація — допомога молодій людині всебічно пізнати майбутнє, його професійне середовище. Актуальна вона на стадії освоєння професії.

Профорієнтаційна робота потребує творчого підходу, врахування індивідуальних особливостей, потреб учнів, які свій професійний вибір здійснюють самостійно, під впливом батьків, друзів, знайомих, завдяки цілеспрямованій роботі школи, спеціалізованих закладів, установ та організацій, зацікавлених у нових працівниках.

8. Естетичне виховання

Гармонійний, всебічний розвиток особистості неможливий без її естетичної вихованості.

Естетичне виховання — педагогічна діяльність, спрямована на формування здатності сприймати і перетворювати дійсність за законами краси.

«Краса, — могутній засіб виховання чутливості душі, — писав видатний український педагог Василь Сухомлинський (1918—1970). — Це вершина, з якої ти можеш побачити те, чого без розуміння і почуття прекрасного, без захоплення і натхнення ніколи не побачиш. Краса — це яскраве світло, що осяває світ. При цьому світлі тобі відкривається істина, правда, добро; осяяний цим світлом, ти стаєш відданим і непримиреним. Краса вчить розпізнавати зло і боротися з ним. Я б назвав красу гімнастикою душі, вона виправляє наш дух, нашу совість, наші почуття і переконання. Краса — це дзеркало, в якому ти бачиш сам себе і завдяки йому так чи інакше ставишся сам до себе».

Метою естетичного виховання є високий рівень естетичної культури особистості, її здатність до естетичного освоєння дійсності.

Естетична культура — сформованість у людини естетичних знань, смаків, ідеалів, здібностей до естетичного сприймання явищ дійсності, творів мистецтва, потреба вносити прекрасне в оточуючий світ, оберігати природну красу.

Структуру естетичної свідомості формують:

— естетичні сприйняття, що виявляються у спостережливості, вмінні помітити найсуттєвіше, що відображає зовнішню і внутрішню красу предмета, явища, процесу, відчувати радість від побаченого, відкритого;

— естетичні почуття, а саме почуття насолоди, які відчуває людина, сприймаючи прекрасне в оточуючій дійсності, творах мистецтва;

— естетичні судження, які передають ставлення особистості до певного об'єкта, явища. У педагогічній практиці недопустиме нав'язування учням вчителем своїх міркувань. Навпаки, він повинен допомагати їм виявляти самостійність при з'ясуванні естетичної вартості предметів;

— естетичні смаки, що постають як емоційно-оціночне ставлення людини до прекрасного. Мають вибірковий, суб'єктивний характер. Стандартних смаків не існує, вони пов'язані з індивідуальним баченням і сприйняттям;

— естетичний ідеал, який є своєрідним зразком, з позиції якого особистість оцінює явища, предмети дійсності і відображає уявлення про красу, її критерії.

Найважливішим завданням естетичного виховання є формування і розвиток естетичного сприйняття, яке складає основу естетичного почуття.

Зміст естетичного виховання конкретизується у програмах з літератури, музики, образотворчого мистецтва, основ наук, у різних самодіяльних об'єднаннях учнів (хори, оркестри, ансамблі, літературні, драматичні, хореографічні гуртки, кіно- і фотогуртки), у роботі студій (художніх, спортивних тощо), під час факультативних занять з етики, естетики, різних видів художньої творчості, історії мистецтва тощо.

Джерелами естетичного виховання є художня література, музика, образотворче, театральне мистецтво, кіно, природа, естетика шкільних приміщень, зовнішній вигляд учителів та учнів, взаємини між учнями і вчителями та ін.

В естетичному вихованні учнів величезне значення має особистість педагога. Його поведінка, одяг, осанка, рухи, міміка, голос, тон — все має бути взірцем для учнів. Про естетичну вихованість учнів свідчать зовнішній вигляд, манера поводитися, уміння розмовляти, вигляд їх підручників, зошитів тощо.

Естетичне виховання є багатогранним процесом, що здійснюється за такими напрямками:

- 1) життя і діяльність дитини в сім'ї;
- 2) виховна діяльність дошкільних закладів;
- 3) навчально-виховна діяльність загальноосвітніх закладів. Ця діяльність передбачає залучення учнів до оволодіння змістом навчальних дисциплін (мови, літератури, історії, предметів природничого циклу, музики, образотворчого мистецтва), позакласної виховної роботи (танцювальні гуртки, хорові колективи, студії образотворчого мистецтва та ін.). У школах створюють спеціалізовані гуманітарно-естетичні класи, що сприяє естетичному розвитку учнів;

- 4) навчально-виховна робота позашкільних дитячих виховних закладів (будинки і палаци дитячої та юнацької творчості, студії, дитячі музичні та художні школи тощо). Ця діяльність, спрямована на задоволення інтересів, розвиток здібностей дітей, залучення їх до активної естетичної діяльності;

- 5) діяльність професійних навчально-виховних закладів. Навчаючись у них, майбутні фахівці отримують естетичні знання, беруть участь у діяльності мистецьких аматорських колективів, набувають вмінь естетичної діяльності;

- 6) вплив засобів масової інформації. Діяльність їх поєднує елементи багатьох видів мистецтва. Проте засилля в них «масової культури» ускладнює процес формування здорових естетичних смаків, потребує копіткої роботи вихователів, батьків, випереджуючого формування високих естетичних потреб, смаків, несприйняття потворного.

Отже, естетичне виховання покликане навчити учнів розуміти і сприймати красу, формувати емоційну сферу учнів, естетичні смаки та ідеали.

9. Фізичне виховання

Створення умов для забезпечення оптимального фізичного розвитку особистості, збереження її здоров'я, отримання знань про особливості організму, фізіологічні процеси в ньому, набуття санітарно-гігієнічних умінь та навичок догляду за власним тілом, підтримання і розвиток його потенціальних можливостей неможливе без фізичного вдосконалення і розвитку. Реалізація цих завдань покладена на систему фізичного виховання учнів.

Пріоритетним завданням системи освіти є виховання у підростаючого покоління відповідального ставлення до людського здоров'я як найвищої індивідуальної і суспільної цінності. Це здійснюється шляхом розвитку валеологічної освіти, повноцінного медичного обслуговування, оптимізації режиму навчально-виховного процесу, створення екологічно сприятливого життєвого простору.

Фізичне виховання має забезпечувати набуття кожною дитиною знань про здоров'я і засоби його зміцнення, шляхи й методи протидії хворобам, методики досягнення високої працездатності і тривалої творчої активності; сприяти збереженню здоров'я учасників навчально-виховного процесу, залученню їх до занять фізичною культурою і спортом, пропаганді здорового способу життя, вихованню культури поведінки тощо.

Фізичне виховання — система заходів, спрямованих на зміцнення здоров'я людини, загартування її організму, розвиток фізичних можливостей, рухових навичок і вмінь.

Фізичне, психічне, соціальне та духовне здоров'я людини є результатом використання різноманітних засобів і форм фізичного виховання та фізкультурно-оздоровчої роботи. До основних засобів фізичного виховання в школі належать:

- теоретичні відомості (гігієна загальна і фізичних вправ, відомості, необхідні для самостійних занять фізичними вправами);
- заняття гімнастикою (вправи, що сприяють загальному фізичному розвитку школярів: загальнорозвиваючі, вправи на формування правильної постави, акробатичні, танцювальні вправи, вправи на розвиток рівноваги, опорні стрибки);
- заняття з легкої атлетики (різні види бігу, стрибки в довжину й висоту, метання на дальність);
- рухливі ігри (розвиток в учнів кмітливості, спритності, швидкості дій, виховання дисциплінованості);
- спортивні ігри (баскетбол, волейбол, ручний м'яч, футбол);
- лижна, кросова, ковзанярська підготовка, плавання та ін.

У школі існують різноманітні форми фізичного виховання: уроки з фізичної культури, фізкультурно-оздоровчі заходи в режимі шкільного дня (фізкультурні хвилинки під час уроку, ігри та вправи на перервах і в режимі подовженого дня), позакласна спортивно-масова робота (заняття в гуртках фізичної культури і спортивних секціях, спортивні змагання). Позашкільні виховні заклади здійснюють спортивно-масову роботу за місцем проживання учнів, в дитячо-юнацьких спортивних школах, дитячих клубах, туристських станціях, спортивних товариствах. Самостійно учні займаються фізичними вправами вдома, на пришкольніх і дворових майданчиках, стадіонах, у парках тощо.

Головним організаційно-методичним принципом здійснення фізичного виховання школярів є диференційоване застосування засобів фізичної культури на заняттях з учнями різного віку та статі з урахуванням стану їх здоров'я і рівня фізичної підготовленості. Важливе значення має регулярний лікарський контроль за здоров'ям школярів.

Уроки фізичної культури є основною організаційною формою фізичного виховання школярів. Їх проводять систематично протягом навчального року з урахуванням пори року для певної місцевості і стану навчально-матеріальної бази.

За структурою уроки фізичної культури складаються з таких трьох частин:

1. Підготовча (8—12 хв.). Учитель організовує учнів, пояснює завдання уроку, готує їх психологічно і фізіологічно (розминка) до виконання завдань уроку.
2. Основна (25—30 хв.). Передбачає вивчення, удосконалення, виконання на оцінку фізичних вправ, розвиток рухових якостей, формування правильної постави тощо.
3. Заклучна (3—5 хв.). Учитель поступово знижує фізичне навантаження, приводячи організм учня у відносно спокійний стан, підбиває підсумки уроку, дає завдання додому.

Найчастіше використовують такі способи організації учнів на уроці фізкультури: фронтальний (одночасне виконання учнями вправ); потоковий (виконання учнями вправи по черзі один за одним); змінний (учнів поділяють на зміни, які по черзі виконують вправи); груповий (передбачає розподіл учнів класу на групи, кожна з яких займається окремою вправою); індивідуальний (застосовується при виконанні учнями вправ на оцінку, при складанні навчальних нормативів); колове тренування (характеризується тим, що учні невеликими групами виконують певну кількість різних вправ послідовно, переходячи «по колу» від одного спеціально підготовленого місця для виконання певної вправи до іншого).

Позакласна робота з фізичного виховання учнів охоплює заняття фізкультурних гуртків і спортивних секцій, спортивні змагання, спартакіади школярів, фізкультурні свята, туризм.

Природні фактори є важливим засобом зміцнення здоров'я, загартування організму і підвищення працездатності дитини.

Загалом реалізація комплексу виховних завдань зводиться до використання таких головних чинників:

— вивчення навчальних дисциплін (виявлення потенційних виховних можливостей предмета, включення їх у зміст уроку, реалізація під час його проведення, врахування вікових та індивідуальних особливостей учнів);

— позакласна та позашкільна виховна робота (підбирають загальні методи, форми виховної роботи, які краще підходять для певного напрямку виховання та віку дітей);

— залучення учнів до різних видів практичної діяльності (сприяє формуванню навичок і звичок відповідної поведінки);

— залучення сім'ї і громадськості до реалізації виховної роботи.

Фізичне виховання має стати підґрунтям подальшого розвитку фізичного і душевного здоров'я, сприяти готовності до активного способу життя, професійної діяльності.

Контрольні запитання

1. Дайте визначення поняття закономірності виховання.
2. Проаналізуйте основні закономірності виховання.
3. Дайте визначення поняття принципи виховання
4. Діти часто спостерігають розбіжності між тим, що їм говорять у школі, вдома, і тим, що бачать у житті. Чи закономірні такі протиріччя? Яка їх роль у розвитку дитини?
5. Який принцип мав на увазі В. Сухомлинський коли стверджував: «Виховання можуть саме тоді, коли воно враховує тендітні капризи природи».
6. Дайте визначення основних напрямів виховання
7. Розкрийте основні напрями розумового виховання учнів.
8. Обґрунтуйте особливості змісту морального виховання в національній школі.
9. Складіть програму діяльності сім'ї зі статевого виховання дітей.
10. Охарактеризуйте основні методи естетичного виховання.
11. Опишіть систему фізичного виховання у тій школі, в якій Ви вчилися.

Лекція 7

Тема 2.3 Методи виховання. Соціальні інститути виховання

План

1. Поняття про прийоми та методи виховання.
2. Класифікація основних методів виховання.
3. Виховання особистості в сім'ї.
4. Колектив як соціокультурне середовище виховання і розвитку
5. Роль релігії у вихованні особистості.

Література:

1. Фіцула М.М. Педагогіка. Загальні засади педагогіки. Теорія освіти і навчання (дидактика). Теорія виховання. Школотнавство. З історії педагогіки: Навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / М.М.Фіцула. — К. : Видавничий центр "Академія", 2000. — 542с. Практикум з педагогіки: Навчальний посібник: Видання 3-тє, перероблене і доповнене / За аг. ред.. О.А. Дубасенюк.- Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. — 464 с.
2. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид. / І.В.Зайченко. — К. : Освіта України, 2008. — 528с.
3. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. — 2. вид., доп. і перероб. / С.Г.Карпенчук / — К. : Вища школа, 2005. — 344с.

1.Поняття про прийоми та методи виховання.

Методи виховання — шляхи і способи діяльності вихователів і вихованців з метою досягнення виховних цілей.

Першовідкривачем методів виховання вважають німецького педагога Йогана-Фрідріха Гербарта (1776—1841), який вважав, що філософія визначає мету виховання, а психологія — шляхи до цієї мети. Метод виховання поділяють на окремі елементи — прийоми виховання, які використовують для підвищення виховної ефективності методів.

Прийом виховання — складова частина методу, що визначає шляхи реалізації вимог методів виховання.

Методи і прийоми виховання є своєрідними інструментами в діяльності вихователя. їх дієвість залежить від використання виховних засобів. Засоби виховання — надбання матеріальної та духовної культури (художня, наукова література, радіо, телебачення, Інтернет, предмети образотворчого, театрального, кіномистецтва тощо), форми і види виховної роботи (збори, бесіди, конференції, гуртки, ігри, спортивна діяльність), які задіюють під час використання певного методу.

Дієвість методів виховання залежить і від того, наскільки у виховному процесі задіяна праця молодшої людини над собою, природа, надбання національної культури (казки, легенди, колискові пісні, обряди, звичаї та ін.). Основним критерієм оцінювання виховного методу є відповідність його виховним цілям і завданням.

2.Класифікація основних методів виховання.

Однією з найпоширеніших є класифікація методів російського вченого-педагога Віталія Сластьоніна, згідно з якою розрізняють такі групи методів:

2.1 Методи формування свідомості особистості: бесіди, лекції, методи дискусії, переконання, навчання, приклад.

2.2 Методи організації діяльності, спілкування, формування позитивного досвіду суспільної поведінки: педагогічна вимога, громадська думка, довір'я, привчання, тренування, створення виховних ситуацій, прогнозування.

2.3 Методи стимулювання діяльності і поведінки: гра, змагання, заохочення, покарання.

2.4 Методи самовиховання: самопізнання, самооцінювання, саморегуляція. Використання їх забезпечує формування в учнів практичних умінь і навичок самовиховання як найвищої форми виховання і подальшого самовдосконалення. Вони враховують демократичні засади виховання, необхідність активної участі дітей у виховному процесі.

2.1 Методи формування свідомості особистості

Вплив на свідомість — це вплив на розум і почуття людини з метою формування позитивних якостей і подолання негативних. Основним його засобом є слово вчителя, яке має благодійно впливати на розвиток особистості. Основні методи впливу на свідомість особистості — бесіда, лекція, дискусія, переконання, навчання, приклад.

Бесіда — метод виховання та отримання інформації про особистість за допомогою безпосереднього словесного спілкування.

Результативність бесіди залежить від чіткості сформульованої мети, продуманості та послідовності запитань залежно від реакції співрозмовника, його індивідуальних особливостей.

Фронтальна (групова, колективна) бесіда. Найчастіше її проводять із класом на будь-яку тему: політичну, моральну, правову, статеву, естетичну та ін. Головне — спонукати учнів до оцінювання подій, вчинків, явищ суспільного життя, сформувавши у них відповідне ставлення до них.

Індивідуальна бесіда. Проводять її в екстремальних ситуаціях (за наявності локальних конфліктів, порушення дисципліни), здебільшого конфіденційно. Вона пред'являє особливі вимоги до педагога, який повинен так організувати її, щоб психічно учень був відкритим до бесіди, здатним на відвертість, не тільки усвідомлювати зміст моральних сентенцій, які доводитимуть до його свідомості, а й сприймати їх.

Лекція — розгорнутий, системний виклад у доступній формі певної соціально-політичної, моральної, естетичної проблеми.

Лекція має бути старанно підготовлена щодо змісту, стилю, методичних прийомів. Лекція може бути епізодичною, належати до певного тематичного циклу або кінолекторію.

Епізодична лекція дає повне уявлення про одне питання чи проблему. Її мають характеризувати науковість, точність викладу, доступність термінології, насиченість новою інформацією, емоційність мови тощо. Як правило, епізодичні лекції використовують в середніх і старших класах.

Цикл лекцій є сукупністю лекцій, присвячених одній проблемі. Обсяг його залежить від характеру проблеми, складу слухачів, конкретних умов і можливостей для його проведення. Важливе значення має наповнення лекцій цікавим змістом, висвітлення аспектів, які для учнів є найсуттєвішими та найактуальнішими.

Різновидом лекційного викладу є *повідомлення*. На відміну від лекції, воно коротше, вузькопланове, компактне. Використовують його під час теоретичних семінарів, науково-практичних конференцій, засідань творчих груп, зборів. У центрі повідомлення — розповідь учителя.

Дискусійні методи (диспут, дискусія) створюють умови для висловлення власних поглядів і переконань, зіставлення їх з позиціями опонентів, обстоювання своєї думки.

Диспут — вільний, жвавий обмін думками, колективне обговорення питань, що хвилюють його учасників.

Тематика диспутів має спонукати учнів до глибоких роздумів, пошуку власних вирішень обговорюваної проблеми.

Важливо, щоб під час диспуту учні уважно вислуховували винесені на обговорення думки, обстоювали свою позицію, переконуючись у правильності чи помилковості поглядів як своїх, так і опонентів.

Дискусія — метод групового обговорення проблеми з метою з'ясування істини шляхом зіставлення різних думок.

Часто дискусією називають спір, суперечку осіб. Для неї характерні чіткість мети, компетентність, науковий підхід до проблеми, повага до аргументів опонента, послідовна критика міркувань учасників обговорення. Організуючи дискусію, слід виходити з того, що найоптимальніша чисельність її учасників має не перевищувати 15 осіб, які, розподілившись на групи, розташовуються у приміщенні у формі кола, підкови.

Використання дискусійних методів сприяє самоствердженню учнів у процесі спілкування з дорослими та однолітками.

Переконання, навіювання, метод прикладу

Переконання — метод виховного впливу, за допомогою якого вихователь звертається до свідомості, почуттів, життєвого досвіду дітей з метою формування свідомого ставлення до дійсності і норм поведінки.

2.2 Методи організації діяльності, спілкування та формування досвіду суспільної поведінки

Для досягнення цілеспрямованого педагогічного впливу на учнів педагог має володіти методами організації їх діяльності. Вони дають змогу спиратися на безпосередню участь дитини у повсякденній діяльності, її стосунки з оточенням, емоційну сферу спілкування.

Втілюючись у будь-якому виді діяльності, такі методи є джерелом морального досвіду, формування моральних мотивів поведінки у дітей.

До цієї групи методів належать: педагогічна вимога, громадська думка, вправи і привчання, прогнозування, створення виховних ситуацій.

Педагогічна вимога — педагогічний вплив на свідомість учнів з метою спонукати їх до позитивної діяльності або гальмування негативних дій і вчинків.

За формою висловлення вимоги бувають прямі й опосередковані. *Прямі вимоги* містять чітку вказівку щодо того, які дії та як їх потрібно виконувати. Висловлюють їх у безапеляційній (авторитарній) формі, рішучим тоном, що не терпить заперечень, підкреслюють інтонацією, мімікою.

Опосередковані вимоги (порада, прохання, довіра, схвалення та ін.) не стільки самі стимулюють відповідні дії, як викликані ними психологічні переживання, інтереси, прагнення.

Громадська думка — система загальних суджень людей, яка виникає в процесі їх діяльності і спілкування та виражає ставлення до різних явищ, подій, що становлять загальний інтерес.

Громадська думка є також методом виховного впливу і результатом виховання.

2.3 Методи вправ і привчання

Вправляння — виконання учнем певних дій з метою вироблення і закріплення необхідних навичок та позитивних форм поведінки.

Термін “вправи” стосовно виховання має умовний характер, означаючи багаторазове повторення вчинків або дій, в яких виявляється відповідне до норм моралі ставлення до людей, колективу, оточення. Смысл вправляння полягає не в тому, щоб учень запам'ятав послідовність етапів своєї діяльності, а щоб норми моральних стосунків стали його звичкою, він швидко і правильно реагував на життєві обставини не тільки внаслідок логічного їх аналізу, а й завдяки почуттям, усвідомленню добра і зла.

Привчання — організація планомірного і регулярного виконання дітьми певних дій з метою перетворення їх на звичні форми суспільної поведінки.

Вправляння учня в позитивних діях і вчинках відбувається і завдяки використанню **доручень** учням, виконання яких, потребуючи відповідних дій, вчинків, формуватиме в них відповідні навички і звички. Застосування цього методу передбачає врахування індивідуальних особливостей учнів. Добираючи доручення, дбають, щоб його виконання сприяло розвитку у вихованців потрібних якостей.

У своїй сукупності ці методи покликані регулювати, коригувати і стимулювати діяльність та поведінку вихованців. Найефективніші серед них — гра, змагання, заохочення і покарання.

Гра — один із видів діяльності дитини, що полягає у відтворенні дій дорослих і стосунків між ними.

Види ігор визначають на основі різнопланової діяльності дітей: *ігри - дозвілля* (ігри за власним бажанням), *ігри педагогічні* (організовані з метою вирішення навчально-виховних завдань).

Залежно від того, наскільки гнучкими, динамічними, творчими, регламентованими є рольові дії, правила і зміст, колективні розважальні ігри поділяють на групи:

1. *Ігри творчі*: сюжетно-рольові, конструкторські, драматизації з вільним розвитком сюжету, ігри-жарти, ігри-розиграші.

2. *Ігри за визначеними правилами*: рухові, хороводні, спортивно-змагальні, настільні.

2.4 Методи стимулювання діяльності й поведінки

Змагання — природна схильність дітей до здорового суперництва й самоутвердження в колективі.

Забезпечує випробування людиною своїх здібностей, відчуття товариської взаємодопомоги.

Заохочення — схвалення позитивних дій і вчинків з метою спонукання вихованців до їх повторення.

Покарання — осуд недостойних дій та вчинків з метою їх припинення, запобігання у майбутньому.

Покарання, як і заохочення, слід використовувати тільки як виховний засіб. Воно має викликати в учнів почуття сорому і провини, намір не повторювати подібного. Покарання, що принижує їх гідність, не дасть позитивного результату. Знаючи учня, розуміючи його духовний стан і мотиви, що спонукають до певних вчинків, вчитель може визначити необхідність і міру покарання.

3. Виховання особистості в сім'ї

Сім'я - це мала соціальна група, заснована на шлюбному союзі і кривному спорідненні, члени якої пов'язані спільністю побуту, взаємною допомогою, моральною відповідальністю. Цей найдавніший інститут людського суспільства пройшов складний шлях розвитку: від

родинноплеменних до сучасний форм сімейних відносин.

Для кожної людини сім'я виконує **емоційну і рекреативну функції**, що захищають людину від стресових і екстремальних ситуацій. Затишок і тепло домашнього вогнища, реалізація потреби людини в довірливому й емоційному спілкуванні, співчуття, співпереживання, підтримка - усе це дозволяє людині бути більш стійким до умов сучасного неспокійного життя. Сутність і зміст економічної функції складається у веденні не тільки загального господарства, але й в економічній підтримці дітей та інших членів сім'ї в період їхньої непрацездатності.

Ефективність виховання дітей у сім'ї залежить від створення в ній належних умов. **Головна умова сімейного виховання — міцний фундамент сім'ї**, що базується на її непорушному авторитеті, подружній вірності, любові до дітей і відданості обов'язку їх виховання, материнському покликанні жінки, піднесенні ролі батьків у створенні та захисті домашнього вогнища, забезпеченні на їх прикладі моральної підготовки молоді до подружнього життя.

Порівняно з іншими соціальними інститутами **сім'я має певні особливості**, що істотно впливають на становлення особистості дитини. Розглянемо їх.

1. Наявність усіх форм життєдіяльності людини, що реалізуються через функції сім'ї. У результаті сім'я формує власний спосіб життя, мікрокультуру, основою якої є цінності й елементи культури суспільства чи окремих його соціальних верств. Таким чином, на думку А. Карлсона, сім'я — це суспільство в мініатюрі, з якого вибудовується соціальна взаємодія загалом.

2. Включеність дитини в сім'ю з дня її народження, формування саме в сім'ї перших уявлень про те, що добре і що погано, що таке добро і зло, коли дитина найбільшою мірою сприймає виховні впливи. Фактично сім'я є першою сполучною ланкою між людиною і суспільством, яка передає від покоління до покоління генетичний код, певні соціальні цінності, що на суб'єктивному рівні є ціннісними орієнтаціями членів сім'ї.

3. Безперервність і тривалість контакту людей різної статі, віку, з різним обсягом життєвого досвіду спричиняються до інтеріоризації дітьми зразків поведінки насамперед батьків і тільки потім — людей поза сім'єю.

4. Переважно емоційний характер зв'язків між членами сім'ї, що базуються на любові і симпатії, створює сприятливу основу для спрацьовування таких неусвідомлюваних дитиною соціально-психологічних механізмів впливу, як наслідування, навіювання, психічне «зараження». При цьому забарвленість емоційних контактів впливає на формування почуття задоволення (незадоволення) собою і оточенням.

Значна частина сучасних сімей припускається помилок у вихованні дітей. Родини, які продукують так званих педагогічно занедбаних дітей, з погляду педагогіки можна поділити на такі **три групи**: педагогічне неспроможні, педагогічно пасивні та антипедагогічні.

Перша група — сім'ї, в яких батьки намагаються виявити певну активність у вихованні дітей, проте роблять це невміло, їх виховний вплив непослідовний, педагогічне необґрунтований. Найчастіше вони керуються власним досвідом, якого набули, коли свого часу їх виховували батьки (авторитарний стиль, обмеження свободи, погрози і покарання або вседозволеність, потурання примхам).

Друга група — сім'ї, які не виявляють особливої активності у вихованні дітей, тобто педагогічне пасивні. Вони з об'єктивних (хвороба, зайнятість, часта відсутність) або суб'єктивних (відсутність єдиної точки зору на виховання, розлад між батьками, часті конфлікти та ін.) причин не можуть належним чином виховувати дітей. У таких сім'ях стосунки між батьками напружені, конфліктні. За сімейними негараздами вони не знаходять часу для виховання дітей, втрачають контроль за ними.

Третя група — сім'ї, що характеризуються антипедагогічними, аморальними умовами виховання дітей. У таких сім'ях панує дух неповаги до правил моралі та вимог законів. Батьки своєю поведінкою (пияцтво, злодійство, розпуста тощо) створюють у сім'ї антипедагогічну обстановку, намагаються виправдати відхилення від норм поведінки у своїх дітей, протиставляють вимогам школи свої сімейні вимоги.

Важливою умовою дії механізмів впливу є авторитет батьків. Розрізняють такі **види авторитету**:

- формальний, що визначається особливостями соціальної ролі;
- функціональний, що спирається на компетентність, ерудицію, досвід;
- особистий, що залежить від особистісних якостей.

Авторитет батьків залежить від частоти і якості контактів з дитиною; інформованості про справи дитини; ступеня розуміння і рівня вирішення питань, що турбують дитину; активності в самовдосконаленні і вдосконаленні оточення.

Авторитет **пригноблення**. При цьому діти виростають або за турканими, безпорадними, або самодурами, відплачуючи за пригноблене дитинство.

Авторитет **чванства**, коли батьки постійно вихваляються своїми заслугами, є зарозумілими у ставленні до інших людей. При цьому діти часто виростають хвалькуватими, не вміють критично ставитись до власної поведінки.

Авторитет **підкупу**, коли слухняність дитини "купується" подарунками, обіцянками. При цьому може вирости людина, привчена викручуватись, пристосовуватись, яка прагне одержати якнайбільше вигод тощо.

Справжній авторитет ґрунтується на любові, повазі до особистості дитини в поєднанні з високою вимогливістю до неї. Психолог Д.Баумрінд виявила три моделі поведінки дітей залежно від особливостей поведінки батьків:

модель I (модель авторитетного батьківського контролю) — діти з високим рівнем незалежності, зрілості, упевненості в собі, активності, стриманості, допитливості, доброзичливості, які вміють розбиратися в оточенні;

модель II (авторитарна модель) — діти, недостатньо впевнені в собі, замкнені й недовірливі;

модель III (поблажлива модель) — діти, не впевнені в собі, не виявляють допитливості і не вміють стримуватись.

А (неприйняття, емоційне відторгнення) — неприйняття індивідуальних особливостей дитини у поєднанні з жорстким контролем, регламентацією життя дитини, нав'язуванням їй єдиного правильного (з погляду батьків) типу поведінки; поряд із жорстким контролем цей тип може поєднуватися з недостатнім рівнем контролю, байдужістю, цілковитим потуранням;

Б (гіперсоціалізація) — тривожно-недовірлива концентрація батьків на стані здоров'я дитини, її соціальному статусі, очікуванні успіхів часто з недооцінюванням індивідуальних психологічних особливостей дитини;

В («кумир сім'ї») — центрація батьків на дитині, потурання її примхам, іноді на шкоду іншим дітям або членам сім'ї.

У роботі з батьками учнів використовують різноманітні її види й методи роботи. Проаналізуємо найважливіші з них.

Відвідування батьків удома допомагає встановити зв'язок з усією сім'єю, з'ясувати її загальну та педагогічну культуру, умови життя учня, його місце в сім'ї і ставлення до нього старших, ознайомитися з досвідом батьківського виховання, дати поради і домовитися про єдині вимоги до школяра. Деякі вчителі помилково вважають, що відвідувати треба лише родини, діти з яких створюють певні проблеми в школі. Безумовно, з батьками таких учнів необхідно передусім встановити тісний взаємозв'язок, проте відвідувати потрібно сім'ї всіх учнів.

Запрошення батьків до школи. Ця форма роботи допомагає отримати корисну пораду від педагога щодо роботи з дитиною.

День відкритих дверей для батьків у школі. Цей вид роботи сприяє тісному контактів школи та сім'ї та сприяє ближчій співпраці цих соціальних інститутів.

З метою пропаганди педагогічних знань серед батьків організовують **бесіди і лекції на педагогічну тематику**. Глибокому пізнанню методики сімейного виховання сприяють **тематичні вечори і вечори запитань та відповідей**. Для пропагування педагогічних знань практикують **конференції**.

Таким чином, школа покликана продовжити важливу справу сім'ї - виховання

підростаючого покоління.

4. Колектив як соціокультурне середовище виховання і розвитку.

Термін *«колектив»* означає *соціальну групу, об'єднану на основі суспільно значимих цілей, загальних ціннісних орієнтацій і спільної діяльності*. У реальному житті існують різні колективи: навчальні, виробничі, студентські, спортивні та інші. Колективи можуть бути одновікові та різновікові, первинні (клас, студентська група) і загальні, які об'єднують декілька первинних колективів (наприклад, загальношкільний колектив).

Колектив - це динамічна соціальна система. У залежності від рівня розвитку розрізняють колектив, що перебуває у процесі свого становлення (наприклад, дитячий колектив) і сформований «зрілий» колектив, тобто колектив з відпрацьованою системою суспільно значимих цілей, чіткою структурою ділових стосунків і форм спільної діяльності, органами самоуправління (наприклад, виробничий колектив, бригади, цеховий колектив та ін.).

Сучасний виховний процес в освітніх закладах різного типу і рівня (дитячий садок, школа, ліцей) орієнтований на цінності гуманізму, співпраці, творчої взаємодії, свободи і відповідальності у вихованні дитини.

Засобом здійснення цих ціннісних орієнтацій стає дитячий колектив як соціальна спільність, що об'єднує дітей спільними цілями, загальною діяльністю і переживаннями. У колективі дитина входить у широку систему стосунків. Взаємодія дітей розгортається на інформаційному, діяльнісному та емоціональному рівнях. **Інформаційний рівень** передбачає взаємодію дітей у процесі обміну інформацією, обговоренні проблем, що виникають, спільному пошуку рішень, прогнозуванні і плануванні майбутнього. На **діяльнісному рівні** взаємодія в колективі розгортається як співпраця дітей в різних видах колективної діяльності за інтересами, у розробці та практичній реалізації спільних проектів, у коректуванні дій, спрямованих на досягнення загальних цілей. **Емоціональний рівень** взаємодії в колективі відображає домінуючі емоціональні стани дітей, їх спільні переживання, стосунки симпатій чи антипатій між членами колективу, гуманістичні та суспільно значимі мотиви.

Ознаки колективу - це ті характерні риси, які властиві колективу. До них належать:

- а) наявність загальної соціально значимої мети;
- б) спільна діяльність для досягнення мети;
- в) стосунки відповідальної залежності між членами колективу;
- г) наявність виборних керівних органів (органів самоврядування).

У дружньому колективі система стосунків визначається розумним поєднанням особистих і суспільних інтересів.

У школі є такі **типи** колективів:

- а) навчальні колективи: класний (первинний або контактний), загальношкільний, предметних гуртків;
- б) самодіяльні організації: колективи художньої самодіяльності (хор, ансамбль, гуртки),
- в) товариства: спортивне, книголюбів та інші;
- г) різновікові загони, об'єднання за інтересами;
- д) тимчасові об'єднання для виконання певних видів роботи.

Наявність різних типів колективів свідчить про складність його структури, найбільш стабільною ланкою в офіційній структурі шкільного колективу є колектив класу.

Функції колективу.

- а) організаторська - сам керує своєю суспільно корисною діяльністю;
- б) виховна - стає носієм моральних переконань;
- в) стимулювання - сприяє формуванню морально-ціннісних стимулів усіх суспільно корисних справ, регулює поведінку своїх членів, їх взаємовідносини.

Науковими дослідженнями виявлено три найбільш **поширені моделі розвитку взаємовідносин між особистістю і колективом**:

- а) особистість підкоряється колективу (конформізм);
- б) особистість і колектив перебувають в оптимальних стосунках (гармонія);
- в) особистість підкоряє собі колектив (нонконформізм).

Формування загальношкільних і класних колективів - завдання педагогів. Відома його методика. Виділені стадії розвитку колективу за характером вимог, які ставить педагог.

На першій стадії педагог організовує життя і діяльність групи, пояснює цілі і зміст діяльності, пред'являючи чіткі, рішучі вимоги.

На другій стадії, коли вимоги педагога підтримуються колективом, ця найбільш свідома частина групи пред'являє вимоги до товаришів.

На третьому етапі розвитку більша частина членів групи ставить вимоги до товаришів, до себе, і допомагає педагогам коректувати розвиток кожного. У процесі розвитку колективу змінюються стосунки його членів до цілей та діяльності, один до одного, розробляються загальні цінності й традиції.

Методика створення і виховання колективу базується на залученні учнів до спільної діяльності на спеціальних прийомах стимулювання діяльності, згуртування групи. До них належать такі: а) вмiла постановка вимог до учнів; б) виховання учнівського активу з допомогою консультування, психологічної підтримки, обміну досвідом, організації і контролю; в) організація перспективи життя (система перспективних ліній за А. Макаренком) - організація завтрашньої радості: постановка близьких, середніх і далеких цілей, які стимулюють рух, розвиток колективу. Наприклад, свято закінчення навчального року і великий багатоденний похід; г) принцип паралельної дії; д) створення традицій; е) оптимістичний мажорний тон, почуття впевненості, захищеності кожного члена колективу; є) принцип відповідальної залежності у колективі. Ці стосунки переважно мають характер ділової співпраці. Поряд з ними існують міжособистісні - це стосунки вибіркового характеру, побудовані на взаємній симпатії, інтересах, дружбі, почуттях.

Тому теорію і методику колективного виховання необхідно бачити в історичній перспективі. Поряд з розвитком колективістських стосунків учителю необхідно займатися індивідуальним вихованням і формувати у дітей психологічні знання і уміння взаємодіяти, емпатію, культуру спілкування, взаємоповагу, етику міжособистісних стосунків. Для цього потрібно використовувати не тільки педагогічні методи, але й психологічні, психотерапевтичні методики: рольові ігри, аналіз ситуації, групові дискусії. Такий підхід збагачує теорію колективу, знижує негативний ефект колективного виховання, який проявляється при його догматизації.

5. Роль релігії у вихованні особистості.

Релігія є формою «опредмечення» віри в Бога, а тому завжди несе в собі особливості культури того народу, який її витворив. Церква є діяльним інститутом, що репрезентує, оберігає і поширює релігію, а відтак виступає духовним виховником людини впродовж усього її життя.

Релігія в нас глибоко проникає у звичаї та обряди, поєднує суто духовні елементи з національними, громадськими, сімейними та особистими. Взірцем такого поєднання в нашій історії є "Повчання Володимира Мономаха дітям", настанови отців Церкви, філософія Г. Сковороди та П. Юркевича, вся творчість Т. Шевченка та ін.

В українській традиції, що слугувала духовною основою виховання, завжди було прийнято дотримуватися релігійних засад і в побуті: з молитвою наші предки лягали спати і вставали вранці, вирушали в дорогу, споживали їжу, розпочинали польові роботи, виганяли на випас худобу навесні тощо. Свою працю на землі український селянин уважав службою Богові. З іконою Божої Матері козаки йшли в походи і перемагали.

Виховна функція релігії. Спробу конкретизувати виховні можливості релігії зробив відомий український священик і педагог о. Ю. Дзерович у своєму виступі на Першому українському педагогічному конгресі 1935 р. ("Перший український педагогічний конгрес", 1938, с. 195—197). Поширюючи його погляди на наш час, можна зазначити наступне.

1. Релігія належить до чинників виховання, що апелюють одночасно як до розуму дитини, так і до її душі. Тут гармонійно поєднуються як вербальні (раціоналістичні), так і позавербальні (містичні) канали взаємодії людини зі світом, спілкування з Богом. Ця особливість релігії робить її могутнім каталізатором розвитку душі, становлення здатності людини усвідомлювати все розумом і бачити серцем, набувати «досвіду серця».

2. Утверджуючи віру в ідеали, релігія тим самим утворює надійний фундамент моральності людини. Віруюча людина сприймає мораль для себе як імператив. Моральність, що не підтримується вірою, завжди виявляє тенденцію до релятивізму, а відтак і до занепаду.

3.Релігії, зокрема, християнські, добре адаптовані до соціального життя. Вони визнають усю систему цінностей національного виховання і можуть органічно доповнювати його.

4.Поширюючи ідеї євангельського вчення, релігія пом'якшує і гуманізує погляди людини. Вона високо ставить її гідність, обстоює рівність людей ("демократизм") і рівність народів (антишовіністична спрямованість), веде до становлення демократичного світогляду.

5.Християнські релігії є виразником цілісного ідеалу виховання, яким є Христос, і цей ідеал є головною складовою національних ідеалів виховання в усіх європейських народів («Бог і Батьківщина»).

6.Виховання на засадах релігії спонукає людину покладатися на себе і виробляти в собі почуття відповідальності за себе і за інших людей. Вона виключає психологію споживацтва. Цим передбачається необхідність розвивати прагнення людини, активність її волі, здатність працювати розумом і душею. Усе це веде до формування повноцінного характеру.

7. Релігійне виховання володіє добре відпрацьованим методичним інструментарієм, що стосується виховання і душі, й тіла. Він закладений в ритуально-звичаєвих діях — як суто церковного, так і світського характеру, особливо в сфері життя сім'ї та громади.

8.Релігія і релігійна практика є специфічним — поруч з психологією — засобом пізнання "душі", доступу до неї. І якщо психоаналіз полегшує душу, але не дає ліків на майбутнє, то релігія оберігає і лікує її, вказує на сенс нашого існування. Гостра потреба в такому духовному трактуванні внутрішнього життя людини зумовлює пропозиції введення інституту душпастирства у навчальних закладах, зокрема у вищих, в українській армії тощо — поруч з психологічною службою.

Висновок. Якщо висловлену оцінку ситуації в нашому суспільстві вважати обґрунтованою, то на проблему виховання і, зокрема, виховання релігійного, мусимо сьогодні дивитися ширше і фундаментальніше, підступатися до неї крізь призму поняття християнізації всієї системи освіти і виховання. Під цим розуміємо ситуацію, коли і зміст навчання (всіх предметів у школі), і діяльність школи взагалі спрямовані в одному напрямку до узгодженості з традиційно- християнським світоглядом, коли місце Творця помітне на уроці фізики, хімії, біології. В такому випадку предмет "Християнська етика" може називатися просто "Етикою" і трактуватися як світський предмет з християнським, філософським підґрунтям, а відтак і входити складовою до цілісної системи традиційно-християнського виховання. Вчитель такого предмета може отримувати підготовку й диплом державного рівня.

Контрольні запитання

1. *Охарактеризуйте сутнісні особливості методів виховання*
2. *Проаналізуйте класифікацію основних методів виховання*
3. *Визначити методи формування свідомості особистості*
4. *Проаналізуйте методи організації діяльності, спілкування та формування досвіду суспільної поведінки*
5. *Охарактеризуйте методи вправ і привчання*
6. *Дати визначення методам стимулювання діяльності й поведінки*
7. *Розкрийте суть сімейного виховання.*
8. *Визначити головну умову сімейного виховання.*
9. *Охарактеризуйте види авторитету батьків*
10. *Дайте визначення понять "колектив" і "колективна творча діяльність".*
11. *Охарактеризуйте види колективів.*
12. *Проаналізуйте основні стадії розвитку колективу.*
13. *Вплив колективу на формування особистості.*

Література до 3м М2

1. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид. / І.В.Зайченко. — К. : Освіта України, 2008. — 528с.

2. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. — 2. вид., доп. і перероб. / С.Г.Карпенчук / — К. : Вища школа, 2005. — 344с.
3. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. — 2. вид., доп. і перероб. / С.Г.Карпенчук / — К. : Вища школа, 2005. — 344с.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навч. посіб. / Н.Є.Мойсеюк. — 5.вид., доп. і перероб. — К., 2007. — 656с.
5. Практикум з педагогіки: Навчальний посібник: Видання 3-тє, перероблене і доповнене / За аг. ред.. О.А. Дубасенюк.- Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. — 464 с.
6. Фіцула М.М. Педагогіка. Загальні засади педагогіки. Теорія освіти і навчання (дидактика). Теорія виховання. Школознавство. З історії педагогіки: Навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / М.М.Фіцула. — К. : Видавничий центр "Академія", 2000. — 542с.
7. Практикум з педагогіки: Навчальний посібник: Видання 3-тє, перероблене і доповнене / За аг. ред.. О.А. Дубасенюк.- Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. — 464 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3

Теоретичні основи навчання (Дидактика)

Лекція 11

Тема 3.1 Дидактика як наука. Сутність, структура, закономірності і принципи процесу навчання

План

1. Загальне поняття про дидактику.
2. Основні функції і компоненти процесу навчання.
3. Структура процесу навчання.
4. Закономірності і принципи навчання

Література:

1. Бондар В.І. Дидактика: Підручник для студ. вищих пед. навч. закл. / В.І.Бондар.. — К. : Либідь, 2005. — 264с.
2. Волкова Н.П. Педагогіка: навч. посібник / Н.П.Волкова. — 3-тє вид., стер. — К. : Академвидав, 2009. — 616с. — (Серія "Альма-матер").
3. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. — 2. вид., доп. і перероб. / С.Г.Карпенчук / — К. : Вища школа, 2005. — 344с.

1. Загальне поняття про дидактику.

Педагогічна дисципліна, що досліджує навчання на теоретичному, найбільш загальному, рівні, називається **дидактикою**. Звідси випливає, що **дидактика - це педагогічна теорія навчання, яка дає наукове обґрунтування його змісту, методів і організаційних форм**.

Термін **дидактика** походить від грецького слова *didaktikos* — той, хто навчає, і *didasko* — той, хто вивчає.

Вперше термін **дидактика** був введений у використання в Німеччині у 1613 р. Саме тоді Кристоф Хельвіг та Йохим Юнг, аналізуючи діяльність відомого мовознавця і прихильника навчання рідною мовою Вольфганга Ратке (1572 - 1635), підготували "Короткий звіт з дидактики, або Мистецтво навчання Ратихія". Вже з назви роботи випливає, що автори трактували дидактику як мистецтво навчання

Аналогічним чином трактував це поняття і Я.А.Коменський (1592 - 1670) у своєму знаменитому творі "Велика дидактика, або Універсальне мистецтво навчати всіх усьому". Однак Коменський вважав, що дидактика є не лише мистецтво навчання, але й виховання.

Таке поняття зберігалось до початку XIX ст., коли Йоган Фрідріх Герbart (1776 – 1841) розробив теоретичні основи дидактики, зробивши її внутрішньо цілісною і несуперечливою теорією виховального навчання, підпорядкованою педагогіці.

Найважливішим завданням дидактики, за Гербартом, повинен був стати аналіз дій учителя, спрямованих на ознайомлення учнів з новим матеріалом.

Таке розуміння предмета і завдань дидактики не влаштовувало прихильників різноманітних варіантів так званого "нового виховання".

Зокрема, американський вчений Джон Дьюї (1859 - 1952) відводив учням більш активну роль у процесі навчання. Його однодумці відмовилися від гербартівської концепції "передачі знань", що передбачала переважно збагачення пам'яті учнів, і висунули вимогу формування і розвитку у них здібностей та інтелектуальної діяльності, а також навичок практичної діяльності. У наш час ці два види діяльності не протиставляються один одному. Викладання нерозривно пов'язане з навчанням, ці два аспекти процесу утворюють інтегративну цілісність у вигляді процесу навчання.

На сучасному етапі дидактику розуміють як науку про викладання і навчання, про закономірності, що діють у сфері предмета її дослідження, про залежності, що обумовлюють хід і результати процесу навчання.

Помітний внесок у розвиток світової дидактики зробили також Й.Песталоцці (1746 - 1827), А.Дістервег (1790 - 1866), К.Ушинський (1823 - 1870), Г.Кершенштайнер (1854 - 1932), В.Лай (1862 - 1926).

Об'єктом дидактики є навчання як особливий вид діяльності, що спрямована на передавання наступним поколінням соціального досвіду, його творче відтворення, тобто викладання (діяльність учителя) і учіння (пізнавальна діяльність учня).

Предметом дидактики є процеси освіти і навчання, які нерозривно пов'язані з вихованням і є його органічною складовою

Основними завданнями дидактики є пошук відповідей на наступні питання:

Для чого навчати? - Цілі освіти, пов'язані з мотиваційно-ціннісними орієнтаціями суб'єктів навчальної діяльності.

Чому навчати? - Визначення змісту освіти, розробка освітніх стандартів, навчальних програм і методичного супроводу навчального процесу.

Як навчати? - Відбір дидактичних принципів, методів і форм навчання, що сприяють ефективній педагогічній діяльності.

Однак на шляху до відповіді на ці питання виникає безліч інших, серед яких є і досить істотні, наприклад, "Як протікає навчання, які йому властиві закономірності?", "Кого вчити?", "Для чого вчити?" і "Де вчити?"

Отже, дидактика - це педагогічна дисципліна, що досліджує навчання на теоретичному рівні. Тут важливо те, що це - одна з педагогічних наукових дисциплін, галузь науки педагогіки. Знання дидактики потрібно кожному педагогу, оскільки в нашу епоху не можна успішно вирішити жодної великої практичної задачі без опори на науку, на теоретичні знання. У наші дні стає все важче визначати можливий ефект тих чи інших форм, методів, засобів навчання "на око".

Дидактика, серед іншого, розробляє способи пророкування, прогнозування наслідків введення в практику школи нових методів, нових навчальних матеріалів.

2. Основні функції і компоненти процесу навчання

Навчання є динамічним, цілісним процесом зі своїми компонентами, механізмом його руху є постановка нових завдань в міру розв'язання попередніх.

Процес навчання — спеціально організована пізнавальна діяльність, яка моделюється (визначаються цілі, завдання, зміст, структура, методи, засоби, форми) для прискореного опанування людиною основ соціального досвіду, накопиченого людством.

Основними функціями навчання є освітня, виховна і розвивальна, які реалізуються в тісній єдності.

Освітня функція навчання сприяє перетворенню знань на надбання особистості, яка навчається, виробленню умінь і навичок використання знань на практиці.

Виховна функція виявляється у формуванні світогляду, високих моральних якостей, естетичних смаків, трудових умінь.

Розвивальна функція спрямована на формування творчої особистості.

Навчальний процес формують такі основні компоненти:

1) **мета навчання**, яка визначається умовами розвитку суспільства та набутим досвідом у формуванні підростаючої особистості. Життєва і соціальна компетентність учнів, громадянське виховання є стратегічною метою 12-річної школи, що передбачає розвиток і саморозвиток учнів на основі повноцінного використання внутрішнього потенціалу особистості;

2) **завдання навчання**, що випливають із мети навчання і дають змогу здобувати знання, набувати вміння і навички згідно з навчальними планами та програмами;

3) **зміст освіти** (навчання), стрижнем якого є чітко окреслена система знань, умінь та навичок, котрими повинен оволодіти учень протягом навчання у школі;

4) **методи навчання**, тобто основні способи навчальної роботи вчителя та учнів, за допомогою яких здобувають певні знання, вміння і навички;

5) **засоби навчання**, а саме підручники, посібники, комп'ютери, навчаючі контролюючі машини, спортивні знаряддя, за допомогою яких учні здобувають знання та удосконалюють навички;

6) **форми організації навчання**, що сприяють свідомому засвоєнню навчального матеріалу, оволодінню відповідними вміннями та навичками. Основною формою навчання у школі є урок, додатковими — факультативні заняття, гурткова, секційна робота, різноманітні конкурси, олімпіади, спортивні змагання тощо;

7) **реальний результат процесу навчання**, який відображається у здатності учнів до самостійного користування надбаними знаннями та здобуття нових; усвідомленні способів своїх дій, виборі оптимальних; критичності мислення; самооцінці; спрямованості особистості до самоосвіти, саморозвитку; позитивній мотивації навчальної діяльності; сформованості інтелектуальних, комунікативних умінь, розвитку почуттів, якостей особистості. Тобто реальний результат — це об'єктивно фіксовані кількісні та якісні зміни особистості учня щодо початкового стану, що відбулися в результаті засвоєння ним у процесі пізнавально-практичної діяльності накопиченого соціального досвіду (змісту освіти).

Отже, **процес навчання** визначають як *цілеспрямовану зміну всіх компонентів навчання (змінюються учні і викладачі, конкретна мета, зміст конкретного матеріалу, мотиви суб'єктів навчання та їх об'єкти, кінцеві результати), орієнтованих на формування властивостей суб'єкта діяльності щодо засвоєння змісту освіти — педагогічно адаптованого соціального досвіду.*

2 Структура процесу навчання

Процес навчання істотно відрізняється від навчального процесу. Поняття «навчальний процес» охоплює всі компоненти навчання: викладача, використовувані ним засоби і методи навчання, учня, який працює під час навчання, учня, який працює під керівництвом учителя на уроці та самостійно вдома, забезпечення навчального процесу наочністю й технічними засобами. Під поняттям «процес навчання» розуміють взаємодію учителя й учня.

Навчання як один з видів людської діяльності складається з двох взаємопов'язаних процесів — викладання й учення.

Викладання — діяльність учителя в процесі навчання, що полягає в постановці перед учнями пізнавального завдання, повідомленні нових знань, організації спостережень, лабораторних і практичних занять, керівництві роботою учнів із самостійного засвоєння знань, у перевірці якості знань, умінь та навичок.

Учіння — цілеспрямований процес засвоєння учнями знань, оволодіння вміннями і навичками. У широкому значенні — оволодіння соціальним досвідом з метою його використання в практичному житті.

У процесі навчання відбувається взаємодія між учителем і учнем, а не просто вплив учителя на учня. Вчитель може навчати учнів безпосередньо або опосередковано — через систему завдань. Результативність процесу навчання залежить від стилю спілкування учителя з учнем та впливу навколишнього середовища.

Процес навчання формують тісно пов'язані між собою компоненти:

- **цільовий** (постановка конкретної мети вивчення навчального матеріалу на уроці, вивчення навчальної дисципліни та освітньої мети навчально-виховного закладу певного типу);

- стимулююче-мотиваційний (створення умов, які спонукають учнів до активної навчально-пізнавальної діяльності, формують у них позитивну мотивацію цієї діяльності);
- змістовний (оптимальний підбір предметів навчального плану, змістовність навчальних програм і підручників, а також продуманість змісту кожного навчального заняття);
- операційно-дієвий (вдалий підбір прийомів, методів і організаційних форм навчання, оптимальне поєднання фронтальної, групової та індивідуальної роботи щодо засвоєння учнями змісту навчального матеріалу, вироблення в них відповідних умінь та навичок);
- контрольно-регулюючий (контроль за засвоєнням учнями знань, набуттям умінь і навичок, внесення необхідних коректив до змісту і методики навчання з метою підвищення ефективності процесу навчання);
- оцінно-результативний (виявлення рівня знань, умінь і навичок кожного учня, визначення причин неуспішності в кожному конкретному випадку і відповідна робота щодо їх усунення).

Пізнання — *процес цілеспрямованого відображення об'єктивної реальності у свідомості людей.*

Процеси навчання і наукового пізнання мають спільні риси. Обидва спрямовані на пізнання істини, об'єктивної дійсності. І навчання, і пізнання здійснюються за схемою: живе спостереження об'єкта навчання чи пізнання—осмислення істотних властивостей, особливостей, зв'язків цього об'єкта—застосування здобутих знань на практиці чи в навчанні або перевірка здобутого у процесі пізнання знання на практиці. Навчання перевірка здобутого у процесі пізнання знання на практиці. Навчання можна вважати специфічною формою пізнання об'єктивної дійсності, набуття суспільного досвіду. Спільність між навчанням і науковим пізнанням у тому, що вони спрямовані на пізнання законів і закономірностей об'єктивного світу.

Цільовий компонент процесу навчання. Цей компонент забезпечує усвідомлення педагогами і передачу учням мети викладання кожного предмета, його конкретних розділів і тем. Це усвідомлення залежить від попереднього матеріалу, рівня освіченості та вихованості учнів, а головне — від цілеспрямованості вчителя, вміння поставити і роз'яснити учням цілі та завдання.

Організація процесу навчання пов'язана з чітким визначенням *мети (освітньої, виховної, розвивальної)* та усвідомленням її учнями.

Освітня мета полягає в забезпеченні засвоєння, закріплення, застосування теорій, понять, законів тощо (вчитель продумує їх перелік); формуванні загальнонавчальних та спеціальних (з певного предмета) умінь і навичок.

Виховна мета реалізується у формуванні виховних світоглядних ідей, моральних якостей школярів (етичних норм, гуманізму, колективізму, активної позиції щодо навчання і життя загалом), естетичних поглядів, вміння працювати й контролювати себе, гігієнічних та фізкультурних навичок.

Розвивальна мета охоплює розвиток мислення, уваги, пам'яті, волі, емоцій, навчальних інтересів, мотивів і здібностей школярів. Розвиток мислення відбувається на основі таких загальних розумових дій та операцій. До них належать:

- *структурування* (мислительна діяльність, спрямована на встановлення зв'язків між поняттями, реченнями, ключовими словами та ін., в процесі якої формується структура знань);
- *систематизація* (мислительна діяльність для встановлення віддалених зв'язків між поняттями, реченнями, в процесі якої вони організуються в певну систему);
- *конкретизація* (застосування знань на практиці);
- *варіювання* (зміна несуттєвих ознак понять, їх властивостей, фактів тощо при постійних суттєвих);
- *доведення* (логічне розмірковування);
- *формування висновків* (поступове спрощення теоретичного або практичного виразу з метою одержання наперед відомого його виду);
- *пояснення* (зосередження думки на найважливіших моментах (зв'язках));
- *класифікація* (розподіл понять на взаємопов'язані класи за суттєвими ознаками);

- *аналіз* (вичленення ознак, відношень понять, знаходження спільних і відмінних їх властивостей);
- *синтез* (поєднання, складання частин — дія, зворотна аналізу);
- *порівняння* (виділення окремих ознак понять, знаходження спільних і відмінних їх властивостей);
- *абстракціонування* (визначення суттєвих ознак понять через відкидання несуттєвих);
- *узагальнення* (визначення ознак, властивостей, суттєвих для кількох понять).

Під час навчального процесу учитель сприяє розвитку волі та наполегливості учнів; виховує культуру їх емоцій — подив, радість, цікавість, переживання таїн.

Досягнення освітньої, виховної та розвиваючої мети здійснюється завдяки реалізації змісту навчального матеріалу, добору форм, методів, прийомів навчання, забезпеченню порядку й дисципліни на уроці, оцінюванню знань, впливу особистості вчителя, його поведінки, ставлення до учнів.

Стимулюючо-мотиваційний компонент процесу навчання. Він є продовженням цільового, але тільки за умови усвідомлення учнями їх власного стимулу до діяльності та реальної значущості знань. Тому роз'яснення мети, поглиблення мотивації є передумовою позитивного ставлення учнів до навчального предмета. Учителю зобов'язаний викликати в учнів внутрішню потребу в засвоєнні знань. Це досягається за допомогою чіткого й достатнього формулювання учням пізнавального завдання (найчастіше у формі проблемної ситуації), адже одна й та сама за характером і результатами навчальна діяльність учнів може мати різні мотиви. Тому важливо, щоб учитель свідомо управляв мотиваційною стороною навчальної діяльності учнів, їх інтересами і потребами, формував позитивне ставлення до навчання.

Позитивне ставлення до навчання можливе, якщо: наукові знання викликають зацікавленість, а вчитель створює ситуації, якими учні захоплюються; знання, вміння і навички значимі для учня практично в різних життєвих ситуаціях і тому викликають глибоку зацікавленість; навчальна діяльність стимулює бажання долати труднощі, пробувати власні сили при засвоєнні навчального матеріалу; у системі суспільних пріоритетів наукові знання користуються належним авторитетом, що зміцнює мотиваційну основу навчальної діяльності учнів; сформовано колективний характер навчальної діяльності (створює сприятливу атмосферу і прагнення зайняти достойне місце серед ровесників); підтримується почуття власної гідності; навчальна діяльність є плідною (стимулює подальші старання); утвердилося справедливе оцінювання досягнень, доброзичливе ставлення, повага й розумна вимогливість до учнів.

Змістовий компонент процесу навчання. При підготовці до заняття вчителю необхідно ретельно обмірковувати, яким повинен бути зміст навчального матеріалу, конкретизувати обсяг теоретичних положень, визначити уміння та навички, які необхідно сформувати у процесі вивчення нового матеріалу.

Навчальний матеріал, залежно від функцій, які він виконує, належить до таких видів:

- інформаційний: тексти, малюнки, креслення, схеми, таблиці, географічні карти, музичні твори, ноти, твори скульптури і живопису, моделі, установки, реальні об'єкти навколишньої дійсності тощо;
- операційний: завдання, вправи, під час виконання яких виробляються вміння і навички;
- актуалізуючий: тексти, завдання, які сприяють актуалізації опорних знань, умінь і навичок, необхідних для розуміння і засвоєння матеріалу;
- контролюючий: завдання, що забезпечують внутрішній і зовнішній зворотний зв'язок;
- стимулюючий: тексти, завдання, які викликають інтерес до нових знань або нових способів їх засвоєння;
- діагностуючий: завдання, що дають змогу виявити прогалини в знаннях, причини неправильних дій учнів.

На практиці, як правило, використовують поєднання різних видів навчального матеріалу.

Операційно-дійовий (методичний) компонент процесу навчання. Він охоплює всі методи та їх складові — прийоми, якими оперує кожен учитель у процесі своєї діяльності, форми організації навчання. Організуючи навчально-пізнавальну діяльність, слід зважати на те, що, хоча учні засвоюють навчальний матеріал під керівництвом учителя, цей процес є індивідуальним для кожного учня. Загалом, він передбачає таку послідовність інтелектуальних операцій: сприймання; осмислення; узагальнення; систематизація; закріплення; застосування на практиці.

Сприймання нового матеріалу. Цей важливий життєвий процес полягає у відбитті у свідомості особистості предметів, явищ, форм існування матерії. Вони можуть бути представлені у формі тексту, аудіо-, відеоматеріалу або експозиційної моделі тощо. Динаміка, ефективність його залежить від досвіду, запасу знань учня, встановлення зв'язків нових знань з набутими в процесі навчання, врахування інтересів, потреб, уваги, звичок, нахилів, переконань учнів, має великий вплив на процес сприймання. Тому, готуючи учнів до сприймання нового матеріалу, вчитель зобов'язаний приділяти увагу постійним зв'язкам між набутим і новим, актуалізувати відповідні опорні знання, вміння, навички.

Важливо організовувати вивчення учнями нового матеріалу з різних джерел — як за допомогою безпосереднього (різні види наочності, екскурсії, лабораторні й практичні роботи, експерименти, суспільно корисна і продуктивна праця), так і опосередкованого сприймання (усне і друковане слово, викладання, вміння викликати у їх свідомості потрібні уявлення тощо).

Викладаючи новий навчальний матеріал, учитель повинен забезпечити лаконічність, узагальненість, уніфікованість, очищеність від зайвої інформації, зайвих деталей, уніфікуючи його у процесі зосередження уваги учнів передусім на опорних смислових моментах. Доцільно відмежовувати автономні одиниці навчального матеріалу, щоб новий матеріал мав чітку, зрозумілу і доступну для засвоєння структуру.

Слід враховувати індивідуальні особливості сприймання окремих учнів: точність, швидкість, повноту, емоційність, уміння відбирати, аналізувати, використовувати інформацію. Перше враження учня від навчальної інформації (явище імпринтингу) надовго залишається в його свідомості. Тому важливо, щоб воно було правильним. Суттєву роль при цьому відіграє візуальне представлення навчальної інформації.

Осмислення інформації, формування наукових понять. Вони безпосередньо пов'язані з розумінням і за- 10 Педагогіка пам'ятовуванням навчального матеріалу. Осмислення передуює розумінню сприйнятого. Осмислити — означає для учня побачити у сприйнятій інформації відповідний смисл.

У процесі осмислення, узагальнення учнями фактів, формування понять, розуміння закономірностей вчитель має турбуватися про розвиток їх конкретного й абстрактного мислення.

Осмислення і розуміння навчального матеріалу відбувається у процесі аналізу, синтезу, індукції, дедукції. При його узагальненні вчитель звертає особливу увагу на найважливіші ознаки предметів, явищ, процесів.

Формування понять відбувається на основі практично-чуттєвої діяльності учнів (виокремлення ознак понять через безпосереднє сприймання і співставлення предметів), а також логічного аналізу ознак понять.

На стадії формування знання уявлення і поняття учнів спершу є дифузними (розрізненими), учень не усвідомлює їх ознак. Далі він виокремлює й усвідомлює деякі з них — ті, що найчастіше зустрічаються, згодом — істотні ознаки. Поняття пов'язуються з усе більшою кількістю різноманітних об'єктів, знання узагальнюються і поглиблюються. Нове поняття формується як результат вирішення певної проблеми. Велике значення у формуванні понять належить слову. Без нього поняття не існує. За допомогою слова (усного, друкованого, писемного), через мову і мовлення учні пізнають світ, оволодівають основами наук.

Закріплення знань, умінь і навичок. Для того щоб знання стали надбанням учня, їх потрібно не тільки сприйняти, осмислити, а й запам'ятати.

Запам'ятовування — процес пам'яті, завдяки якому відбувається закріплення нового через поєднання його з набутим раніше. Воно є основою накопичення, збереження та відтворення інформації.

Запам'ятовування може бути логічним (осмисленим) і механічним (простим повторенням, «зубрячкою»).

Продуктивність запам'ятовування залежить від особливостей його довільного процесу.

Мимовільне запам'ятовування — форма запам'ятовування, що є продуктом дій (пізнавальних, практичних та ін.), але здійснюється автоматично, без мнемічної мети.

Мнемоніка (грец. шпешопікоп — мистецтво запам'ятовування) є системою особливих способів, які полегшують процес запам'ятовування інформації та збільшують обсяг пам'яті.

Довільне запам'ятовування — форма запам'ятовування, за якої

людина ставить перед собою мету запам'ятати і використовує для цього спеціальні прийоми. Здійснюється воно завдяки зусиллям суб'єкта пізнання.

Продуктивному запам'ятовуванню навчального матеріалу сприяють його групування, переказ «своїми» словами, з попереднім осмисленням, повторення (первинне, поточне, узагальнююче), використання асоціативних образів, чуттєвих переживань (психологічних опор). Творчо працюючи вчителі широко використовують при цьому опорні сигнали — набір ключових слів, знаків тощо, розміщених на плакаті, аркуші паперу тощо.

Практичне застосування знань, умінь і навичок. Здатність до практичного застосування знань, умінь і навичок формується за допомогою різноманітних вправ, самостійних робіт, розв'язування задач на лабораторних і практичних заняттях, в різних видах повторення, написання творів. Особливе значення для повноцінного застосування знань мають міжпредметні зв'язки, вирішення різних життєвих завдань, де доводиться використовувати комплекс знань з різних навчальних предметів.

Самоконтроль і самооцінка сприяють успішному виконанню навчальних дій. Розрізняють такі види самоконтролю: *підсумковий* (учень виконує роботу і порівнює її результати зі зразками), *поопераційний* (учень виконує роботу, в процесі якої самостійно може сказати, що робить і як), *прогнозуєчий* (перспективний, випереджаючий, коли учень може визначити, з яких етапів буде складатися його праця).

Самооцінка — *оцінка учнем міри засвоєння конкретного змісту* — може бути глобальною (стосуватися всієї роботи) або диференційованою (стосуватися окремих етапів, ланок), адекватною або неадекватною (завищеною, заниженою) порівняно з реальними навчальними можливостями учня.

Ефективність засвоєння знань залежить від мотивації, учіння, розвитку емоційної сфери, самостійної і творчої ініціативи учнів.

Емоційно-вольовий компонент процесу навчання. Він виявляється через напруження волі учня у процесі пізнавальної діяльності. Воля, емоційні процеси інтенсифікують пізнавальну діяльність школярів. Важливими є позитивні емоції, які створюють атмосферу співробітництва, поліпшують умови самостійної навчальної роботи, викликають бажання вчитись.

Підвищенню емоційності навчання сприяє використання спеціальних дидактичних методів (демонстрації, використання технічних засобів навчання, змістовність матеріалу), показових прикладів, фактів, створення проблемних ситуацій.

Контрольно-регулюючий компонент процесу навчання.

Він містить методи контролю, самоконтролю і взаємоконтролю, якими користується вчитель паралельно з викладанням нового матеріалу.

Функція контролю здійснюється на всіх етапах навчального процесу. Вона є безперервною і не повинна обмежуватись лише констатацією досягнутого. Йдеться про зворотний зв'язок у навчанні, що передбачає: своєчасне реагування вчителя на допущені учнем (учнями) помилки; певну систему їх виправлення (учень одержує підказку, йому негайно повідомляють правильну відповідь або учень самостійно шукає помилку та способи для її виправлення).

На цьому етапі відбувається формування в учнів навичок та умінь самоконтролю в навчанні, планування своїх дій, оцінювання і регулювання власної діяльності і поведінки, передбачення результатів своїх дій, зіставлення їх з вимогами вчителя або колективу.

Оцінно-результативний компонент процесу навчання. Цей компонент передбачає оцінювання якості знань учнів, яке здійснюють як педагоги, так і вони самі. Воно є ефективним

чинником, коли результати оцінювання є об'єктивними, послідовними, узгоджуються між собою.

Учитель повинен оволодіти всіма компонентами і комплексно їх застосовувати.

4. Закономірності і принципи навчання

У педагогіці, зокрема в дидактиці, як і в кожній науці, діють певні закони, яким підпорядковується процес навчання й освіти.

Закон — це головний компонент наукової теорії, незаперечне правило навчального процесу, що відображає об'єктивні, істотні, загальноприйняті закономірності. У педагогіці діє незаперечний закон, який встановлює зв'язок між рівнем розвитку навчання й освіти і рівнем науково-технічного прогресу та виробничих відносин. Для нього характерні дві суттєві риси, які засвідчують широкий діапазон його дії:

- випереджувальний характер освіти порівняно з розвитком суспільства;
- зворотний зв'язок між станом освіти й розвитком суспільного прогресу.

Із закону випливають закономірності, тобто конкретні прояви закону в певних умовах. Поняття закономірності в дидактиці має характер застосування закону в конкретних обставинах. Закономірностями процесу навчання, як встановлено дидактикою, є такі прояви закону, що постають невіддільними, істотними зв'язками, але меншого, локальнішого масштабу, ніж загальний об'єктивний закон [3, 32].

Закономірності навчання (дидактичні закономірності) — об'єктивні, стійкі й суттєві зв'язки в навчальному процесі, що зумовлюють його ефективність: спрямованість навчання на розв'язання взаємопов'язаних завдань всебічного і гармонійного розвитку особистості учня [12, 131].

Суспільство потребує освічених, усебічно розвинених людей, які продовжили б розбудовувати Українську державу. Тому суспільна спрямованість навчання в сучасних освітніх закладах, незалежно від соціального ладу, продовжує залишатися закономірною і єдиною можливою.

Навчання — провідна частина комплексного навчально-виховного процесу, успіх якого залежить також від можливостей учнів, матеріально-технічного оснащення сучасної школи.

Вчені-дидакти, аналізуючи закономірності навчання, поділяють їх за змістом і значенням на відповідні групи.

Так, І. Підласий серед закономірностей навчання виокремлює дві групи: загальні та конкретні [30, 44].

Загальні закономірності навчання:

- закономірності мети навчання, які залежать від рівня й темпу розвитку суспільства, його можливостей і потреб, від того, наскільки розвинута педагогічна теорія та практика;
- закономірності змісту навчання, що випливають із загальної мети й цілей навчання, темпів соціального та науково-технічного прогресу, вікових можливостей учнів, матеріально-технічної бази навчальних закладів;
- закономірності якості навчання пов'язані з попередньо досягнутими результатами, характером і обсягом навчального матеріалу, організаційно-педагогічної взаємодією між учителем і учнем;
- закономірності управління навчанням визначаються інтенсивністю й зв'язками у системі навчання, обґрунтованістю корекційних впливів;
- закономірності методів навчання залежать від знань і навичок педагогів у застосуванні методів, мети і змісту навчання, віку й можливостей учнів, організації навчального процесу;
- закономірності стимулювання навчання залежать від внутрішніх і зовнішніх стимулів (мотивів) навчання.

Конкретними закономірностями вважаються:

- дидактичні (змістовно-процесуальні) закономірності охоплюють результати навчання, продуктивність засвоєння обсягу знань, умінь і навичок, складність навчального матеріалу тощо;

- гносеологічні закономірності визначають вплив розумового розвитку на отримання навчальної інформації, продуктивність творчого мислення, проблемність та інтенсивність навчання;
- психологічні закономірності характеризують індивідуальні психічні властивості, процеси, які впливають на продуктивність навчання;
- кібернетичні закономірності дають змогу з'ясувати ефективність контролю навчання, якість знань, умінь і навичок залежно від терміну навчання;
- соціологічні закономірності визначають вплив розвитку учасників навчального процесу на продуктивність і результативність навчання, а також рейтинг, престиж кожного учня, його взаємодію з педагогом;
- організаційні закономірності встановлюють оптимальні активні форми і види організації навчання, за допомогою яких формується мотивація, інтерес до навчання тощо.

У дидактичній теорії існує також поділ закономірностей навчання на **зовнішні та внутрішні** (Н. Бордовська, А. Реан) [6, 198].

Для **зовнішніх** закономірностей характерні:

- соціальна зумовленість мети, змісту і методів навчання;
- виховний і розвивальний характер навчального процесу;
- вербально-діяльнісний характер навчання;
- залежність результатів навчання від особливостей взаємодії учня з навколишнім середовищем.

Внутрішні закономірності процесу навчання передбачають:

- залежність розвитку навчання від пізнавальних і практичних завдань, рівня сформованості знань, умінь і навичок;
- взаємодію вчителя й учня;
- активність учня та її вплив на результативність навчання;
- структуру й послідовність навчальних завдань тощо.

Охарактеризовані закономірності залежать від завдань навчання, які відображають потреби суспільства, рівень і логіку розвитку науки, реальні навчальні можливості й зовнішні умови навчання. Залежність процесу навчання від навчальних можливостей учнів (зовнішніх і внутрішніх), які віддзеркалюють рівень розвитку інтелектуальної, емоційної та вольової сфери особистості, рівень знань, умінь і навичок навчальної праці, ставлення до навчання, фізичний стан і працездатність, активно-діяльнісний характер навчання, взаємозалежність навчально-пізнавальної активності учня й рівня розвитку його мотиваційної сфери, забезпечення успіхів і досягнень учнів у процесі навчання, методи, форми і засоби навчання, закономірно залежать від його завдань і змісту.

Взаємозв'язок усіх компонентів процесу навчання дає змогу досягати ґрунтовні результати навчання, розвитку й виховання.

Тісно пов'язані із закономірностями **принципи і правила навчання** [3, 34].

Принцип (з лат. ргіпсіріит — основа, першооснова) — **це основні ідеї, правила чи вимога діяльності.**

Принципом навчання називають вихідні положення теорії навчання, які впливають із законів і закономірностей його організації. Вітчизняна педагогіка розкриває систему дидактичних принципів виходячи з наукового розуміння сутності навчання та виховання [12, 270].

Ця система ґрунтується на таких принципах: зв'язку змісту й методів навчання з національною культурою й традиціями; виховного характеру навчання, науковості, систематичності, наступності, свідомості й активності учнів, наочності, доступності, індивідуалізації та диференціації процесу навчання, уважного вивчення інтересів, здібностей, нахилів і потреб кожного учня.

- Принцип зв'язку змісту й методів навчання з національною культурою й традиціями (зв'язок із життям, завданнями, які вирішуються Українською державою, колективом, особистістю в їх єдності).

- Принцип гуманістичної спрямованості (навчання й виховання творчої, всебічно розвиненої конкурентоспроможної особистості з почуттям власної гідності й гідності інших).

- Принцип співпраці (співробітництва) вчителя й учня, студента і викладача спрямований на досягнення поставленої мети й завдань навчання та виховання.
- Принцип наочності (єдність абстрактного й конкретного, матеріально-предметного, наочно-образного, словесного в отриманні навчальної інформації).
- Принцип науковості в організації навчально-пізнавальної діяльності (вибір мети, змісту, методів і форм організації навчання, розробка та впровадження новітніх освітніх перспективних технологій навчання).
- Принцип доступності (врахування індивідуальних рівнів розвитку творчих здібностей учнів, єдність наукового й емпіричного тощо).
- Принцип дохідливості вимагає, щоб навчання було зрозумілим і будувалося на реальних можливостях особистості.
- Принцип свідомості й активності навчання при керівній ролі педагога, викладача формує особистість, що активно мислить, здатну до самовдосконалення та самореалізації.
- Принцип поєднання різноманітних форм, методів і засобів навчання залежно від завдань і змісту.
- Принцип індивідуалізації навчання передбачає таку організацію навчального процесу, за якої вибір способів, прийомів, темпів навчання враховує індивідуальні психологічні особливості учнів, рівень розвитку їх здібностей і нахилів.
- Принцип диференціації навчання передбачає умовний поділ учасників навчального процесу на певні групи за рівнем знань, умінь і навичок, активністю й мірою усвідомлення необхідності навчання.

Сучасні вітчизняні педагоги В. Галузинський та М. Євтух виокремлюють **три групи принципів навчання** [11,145]:

- принципи навчання, що обслуговують компоненти його змісту;
- принципи, пов'язані з діяльністю вчителя та його методикою викладання;
- принципи, що стосуються контрольно-оцінювальних функцій процесу навчання.

Усі перелічені принципи взаємопов'язані між собою, доповнюють один одного.

Інтегроване їх використання має забезпечити ефективність навчального процесу, створити умови для формування особистості.

Контрольні запитання.

1. Дати визначення поняття дидактики, її об'єкта та предмета, як науки.
2. Визначити основні завдання дидактики.
3. Дати визначення основних функцій навчання.
4. Розкрийте сутність і особливості кожного структурного компонента процесу навчання.
5. Охарактеризуйте стадії процесу оволодіння новими знаннями
6. Доведіть єдність розвитку і виховання учнів у процесі навчання.
7. Дайте визначення понять “закономірність навчання” і “принцип навчання”.
8. Охарактеризуйте загальні закономірності навчання.
9. Дайте визначення та перелічіть зовнішні та внутрішні закономірності навчання
10. Перелічіть основні принципи навчання. Які з них, на Вашу думку, є провідними у навчанні?

Лекція 9

Тема 3.2 Методи і засоби навчання

План

5. Поняття методів навчання та їх класифікація.
6. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності.
7. Загальні вимоги до використання методів навчання.
8. Засоби навчання.

Література:

1. Бондар В.І. Дидактика: Підручник для студ. вищих пед. навч. закл. / В.І.Бондар.. — К. : Либідь, 2005. — 264с.
2. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид. / І.В.Зайченко. — К. : Освіта України, 2008. — 528с.
3. Кузьмінський А.І. Педагогіка: Підручник. — 2.вид., перероб. і доп. / А.І.Кузьмінський. — К. : Знання-Прес, 2004. — 446с.

1. Поняття методів навчання та їх класифікація

Метод навчання — спосіб упорядкованої взаємопов'язаної діяльності вчителів та учнів, спрямованої на вирішення завдань освіти, виховання і розвитку в процесі навчання.

З поняттям «метод навчання» пов'язане поняття «прийом навчання».

Прийом навчання — деталь методу, часткове поняття щодо загального поняття «метод».

Наприклад, розповідь — метод навчання, але в лекції вона може бути прийомом активізації уваги учнів. Педагогічна майстерність учителя потребує не лише знання ним свого предмета, а й володіння методами і прийомами навчання.

Методи навчання пов'язані з рівнем розвитку суспільства, науки, техніки й культури. У давні часи і на початку середніх віків, коли багата верхівка готувала своїх нащадків лише до світського життя, а не до трудової діяльності, у навчанні використовувалися догматичні методи, що ґрунтувалися на заучуванні навчального матеріалу. Епоха великих відкриттів і винаходів покликала до життя потребу в знаннях, у край необхідних людині. Формуються і розвиваються методи, що спираються на наочність, методи, звернені до свідомості й активності учнів у навчанні, практичні методи навчання.

Сучасна школа висуває свої вимоги до методів навчання. Це стосується і розбудови української школи взагалі, (і удосконалення методики навчання зокрема. Не випадково в Державній національній програмі «Освіта» («Україна ХХІ століття») одним із шляхів реформування загальної середньої школи названо науково-дослідну та експериментальну роботу щодо впровадження педагогічних інновацій, інформатизації загальної середньої освіти.

Ефективність навчання в сучасній школі залежить від уміння вчителя обрати метод чи прийом навчання в конкретних умовах для кожного уроку.

Класифікують методи навчання з урахуванням того, що вони мають вирішувати дидактичне завдання. У класифікації повинна виявлятися внутрішня сутність методу, форма взаємопов'язаної діяльності вчителя та учнів як засіб управління їх пізнавальною діяльністю.

У дидактиці існують різні критерії, підходи до класифікації методів навчання:

За джерелами передачі й характером сприйняття інформації: словесні, наочні та практичні (С. Петровський, Е. Талант).

За основними дидактичними завданнями, які необхідно вирішувати на конкретному етапі навчання: методи оволодіння знаннями, формування умінь і навичок, застосування отриманих знань, умінь і навичок (М. Данилов, Б. Єсіпов).

За характером пізнавальної діяльності: пояснювально-ілюстративні, репродуктивні, проблемного викладу, частково-пошукові, дослідницькі (М. Скаткін, І. Лернер).

Відомий дослідник педагогіки Ю. Бабанський виділяє три великі групи методів навчання (кожна передбачає декілька класифікацій), в основу яких покладено:

- а) організацію та здійснення навчально-пізнавальної діяльності;
- б) стимулювання і мотивацію навчально-пізнавальної діяльності;
- в) контроль і самоконтроль навчально-пізнавальної діяльності.

Звісно, ця класифікація, як і попередні, недосконала, оскільки має недоліки, зокрема те, що в практиці навчання метод застосовують не ізольовано, а в певному взаємозв'язку і взаємозалежності з іншими методами і прийомами. Проте вона найпоследовніша й найзручніша.

2. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності

***Методи організації навчально-пізнавальної діяльності** — сукупність методів, спрямованих на передачу і засвоєння учнями знань, формування умінь і навичок.*

До них належать ***словесні, наочні й практичні*** методи навчання.

Словесні методи навчання

Пояснення — словесне тлумачення понять, явищ, принципів дій приладів, наочних посібників, слів, термінів тощо. Наприклад, починаючи вивчення нового тексту з іноземної мови, вчитель пояснює групу нових слів. До початку уроку він може пояснити принцип дії приладу, який на уроці буде використано вперше. Учитель географії перед викладом нового матеріалу може пояснити учням записані на дошці нові назви, терміни. Метод пояснення переважно використовують під час викладання нового матеріалу, а також у процесі закріплення, особливо тоді, коли вчитель бачить, що учні щось не зрозуміли. Успіх пояснення залежить від його доказовості, логіки викладу, добору аргументації. Вагоме значення мають чіткість мовлення, його темп, образність мови.

Розповідь — послідовне розкриття змісту навчального матеріалу.

Розповіді поділяють на: художні, наукові, науково-популярні, описові.

Художня розповідь — образний переказ фактів, вчинків дійових осіб (наприклад, розповіді про географічні відкриття, написання художніх творів, створення мистецьких шедеврів та ін.). Науково-популярна розповідь ґрунтується на аналізі фактичного матеріалу, тому виклад пов'язаний з теоретичним матеріалом, з абстрактними поняттями. Розповідь описує послідовний виклад ознак, особливостей предметів і явищ навколишньої дійсності (опис історичних пам'яток, музею-садиби та ін.). Кожен тип розповіді повинен відповідати певним вимогам: забезпечувати виховну спрямованість навчання; оперувати тільки достовірними і перевіреними наукою фактами — не містити фактологічних помилок; спиратися на достатню кількість яскравих і переконливих прикладів і фактів, що доводять правильність теоретичних положень, сприяють кращому сприйманню нового матеріалу; будуватися за планом (чіткий поділ на частини); передбачати зрозумілість головної думки та основних моментів; передбачати повторення найважливіших положень, містити висновки й узагальнення; бути унаочненою; доступною і простою щодо мови; бути емоційною за формою і за змістом, особливо на уроках географії, біології, історії, літератури.

Лекція — усний виклад великого за обсягом, складного за логічною побудовою навчального матеріалу. Її практикують у старших класах. Лекції читають на визначені теми. Наприклад, про життєвий і творчий шлях письменника — з курсу літератури; з історії — на теми, присвячені аналізу причин та наслідків важливих історичних подій; з природничих дисциплін — на теми, які потребують розкриття сутності певних теорій тощо.

Метод лекції передбачає ознайомлення учнів з її планом, що допомагає їм стежити за думкою вчителя, за послідовністю розкриття теми. Важливо навчити школярів тезисно занотовувати зміст лекції, виділяти в ній головне. Доцільно хоча б вибірково перевіряти конспекти лекцій, знайомити учнів з допустимими скороченнями слів.

Успішне читання лекції залежить від підготовки до неї вчителя; складання чіткого плану; добору матеріалу, який змістовно розкриває тему; добору наочного матеріалу для демонстрування учням відповідних технічних пристроїв та ін. Важливо під час лекції володіти увагою учнів. Цього досягають різними прийомами: незвичний початок лекції (короткий факт, що має стосунок до змісту лекції, деталь з біографії людини, про яку розповідатимуть). Увага учнів активізується, коли до них звертаються з пропозиціями на зразок «уявіть собі...», коли вони нібито стають співучасниками подій, про які йдеться на лекції. Підтримують увагу слухачів цікаві приклади-ілюстрації теоретичних положень, а також наочність, технічні засоби навчання, проблемний виклад матеріалу. Вчитель може вдаватися і до таких простих прийомів, як риторичні запитання, підвищення голосу, паузи та ін.

Методи пояснення, розповіді й лекції використовують здебільшого при повідомленні нових знань і меншою мірою в процесі закріплення. Їх перевага полягає в тому, що учням за порівняно короткий час може бути повідомлено значний обсяг знань. Проте ці методи не дають змоги визначити активність учнів, їх участь у роботі, вчителю важко виявити, як в учнів з його слів формуються уявлення про об'єкти, що є предметом вивчення. Тому існує небезпека, що засвоєні учнями знання будуть формальними.

Бесіда — метод навчання, що передбачає запитання- відповіді.

За призначенням у навчальному процесі розрізняють бесіду вступну, бесіду-повідомлення, повторення, контрольну. Вступну бесіду проводять з учнями як підготовку до лабораторних занять, екскурсій, до вивчення нового матеріалу. Бесіда-повідомлення базується переважно на спостереженнях, організованих учителем на уроці за допомогою наочних посібників, записів на дошці, таблиць, малюнків, а також на матеріалі текстів літературних творів, документів. Бесіду-повторення використовують для закріплення навчального матеріалу. Контрольну бесіду — для перевірки засвоєних знань.

За характером діяльності учнів у процесі бесіди виділяють такі їх основні види: репродуктивна, евристична, катехізисна. Репродуктивна бесіда спрямована на відтворення раніше засвоєного матеріалу. Її проводять з вивченого навчального матеріалу. Відповідаючи на запитання вчителя, учні повторюють пройдений матеріал, закріплюють його, водночас демонструючи рівень засвоєння. Така бесіда може бути супутньою, поточною, підсумковою, систематизуючою.

Суть евристичної (сократівської) бесіди полягає в тому, що вчитель уміло сформульованими запитаннями скеровує учнів на формування нових понять, висновків, правил, використовуючи набуті знання, спостереження. До неї вдаються лише за умови належної підготовки вчителя, досконалого володіння ним методикою навчання й відповідного рівня мислення учнів. Цей метод цінний у тому разі, якщо вчитель за допомогою правильно дібраних запитань і правильного ведення всієї бесіди вміє залучити всіх учнів класу до активної роботи. Для цього необхідне знання психологічних особливостей кожного учня й відповідний добір різних шляхів запитально-відповідальної форми навчання.

Катехізисна бесіда спрямована на відтворення відповідей, які потребують тренування пам'яті. Її використовували ще в середньовічних школах. За таким самим принципом побудований церковний підручник, в якому релігійні істини поділено на запитання й відповіді. Цей метод вимагав від учнів середньовічних монастирських шкіл заучування без розуміння й осмислення запитань і відповідей, у сучасних школах він використовується таким чином, що учнів підводять до самостійної розумової діяльності, до самостійного мислення. Катехізисна бесіда дає змогу проконтролювати розуміння учнями вже вивченого матеріалу, сприяє розвитку мислення й тренує пам'ять.

Готуючись до бесіди будь-якого типу, вчитель складає її план, щоб забезпечити строгу послідовність розвитку теми, намічає основні запитання для учнів. У досвідченого вчителя вони короткі й точні; ставляться в логічній послідовності; пробуджують думку учня, розвивають його; кількість запитань — оптимальна. Ефективність методу бесіди залежить від уміння вчителя формулювати і ставити запитання. Залежно від складності їх поділяють на: запитання про факти; запитання, які передбачають порівняння і відповідний аналіз явищ; запитання про причинові зв'язки і значення явищ; запитання, на які можна відповісти, розкривши зміст понять, обґрунтувавши загальні висновки, за допомогою індуктивних та дедуктивних висновків; запитання, які потребують доведень.

Під час бесіди важливо звертати увагу на якість відповідей учнів і за змістом, і за стилем. Вони мають бути повні (особливо в молодших класах); усвідомлені й аргументовані; точні й чіткі; літературно правильно оформлені. Якщо учень неправильно відповідає на запитання, його формулюють зрозуміліше для нього, якщо ж він і в такому разі не може відповісти, ставлять легше запитання, відповідь на яке допоможе підійти до правильного висвітлення питання в першому його формулюванні. У процесі бесіди доцільно спершу ставити запитання до всього класу, відтак викликати для відповіді учня; здійснювати диференційований підхід до учнів; опитувати не тільки тих, хто бажає. Її перевага в тому, що вчитель може працювати з усім класом і з окремими учнями, не знижуючи контролю за станом їх знань.

Робота з підручником — організація самостійної роботи учнів з друкованим текстом, що дає їм змогу глибоко осмислити навчальний матеріал, закріпити його, виявити самостійність у навчанні.

Існують різні *види самостійної роботи* з підручником. Найпоширеніший — *читання тексту підручника* з метою закріплення знань, здобутих на уроці. Розпочинаючи читання підручника, учень повинен пригадати матеріал, який вивчався на уроці. Це допоможе йому

глибше проникнути в зміст прочитаного. Дуже важливо навчити учнів схоплювати порядок викладу і в процесі читання складати план. Прочитавши текст, учень повинен подумки відтворити основні положення теми.

Інша *форма самостійної роботи з підручником* — *відповіді на запитання*, подані в підручниках після тексту. Це привчає учнів до уважного читання тексту, виокремлення в ньому головного, допомагає встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, виявляти й запам'ятовувати найістотніше.

Учень може вивчати певний матеріал за підручником і самостійно. Досвідчені вчителі спеціально виокремлюють питання навчального матеріалу для самостійного їх вивчення учнями (вони повинні бути нескладні, щоб діти могли впоратися з ними). Але такий вид самостійної роботи практикують нечасто, оскільки більшість учителів переконана, що учнів треба вчити на уроках.

Ще один *вид самостійної роботи з підручником* — *заучування текстів* (правил, законів, віршів та ін.). Його слід починати з уважного читання матеріалу, відтак необхідно продумати прочитане й у довільній формі відтворити його зміст. Цілісне заучування невеликого матеріалу дає кращі результати, ніж заучування його частинами. Якщо ж текст великий, його ділять на смислові частини. Для активізації мислительної діяльності до кожної частини доцільно придумати заголовок. Це полегшить учневі поєднання окремих заучуваних частин.

Окремим *видом самостійної роботи є розгляд і аналіз учнями таблиць, малюнків та інших ілюстрацій*, вміщених у підручнику. Щоб така самостійна робота мала осмислений характер, учням пропонують пов'язувати розгляд і аналіз із текстом підручника та знаннями, здобутими на уроках.

Для успішної роботи з підручником учнів слід навчити різним формам занотовування опрацьованого матеріалу (план, конспект, тези, виписування цитат, графічні записи тощо).

План — логічно послідовні заголовки, що є основними питаннями тексту.

Конспект — короткий письмовий запис змісту прочитаного. *Тези* — запис стисло сформульованих думок, які передають основні положення прочитаного.

Цитата — дослівний запис окремих думок автора.

Графічний запис — складання схем, діаграм, графіків за текстом підручника.

Учитель повинен вдаватися до різноманітних форм роботи з підручником на різних етапах уроку. Зокрема, у процесі вивчення нового матеріалу доцільно використовувати: попереднє ознайомлення з темою майбутнього уроку, що має на меті відновлення в пам'яті учнів раніше засвоєних знань, на які спиратиметься вивчення нового матеріалу, або введення учнів у коло питань, які вивчатимуться на уроці; самостійне вивчення за підручником окремих питань програми; складання простих і розгорнутих планів, виписування з підручника прикладів, цитат, складання порівняльних характеристик виучуваних явищ, процесів та ін.; читання художньої і науково-популярної літератури, хрестоматій, документів тощо; підготовка повідомлень, рефератів і доповідей з окремих питань виучуваної теми в класі та вдома.

Під час закріплення матеріалу також слід дбати про урізноманітнення форм самостійної роботи з підручником: читання й складання простих і розгорнутих планів з окремих параграфів чи розділів підручника; читання підручника й підготовка відповідей за планом викладання нового матеріалу вчителем; підготовка відповідей і розгорнутих виступів за спеціальним завданням учителя; виконання практичних завдань і вправ за підручником або навчальним посібником.

Узагальнювальне повторення потребує таких форм самостійної роботи учнів з підручником: повторення важливих частин і розділів підручника; конспектування його узагальнювальних розділів; підготовка відповідей за основними запитаннями пройденого матеріалу; складання порівняльних характеристик, схем, таблиць; підготовка доповідей, рефератів.

Наочні методи навчання

Ілюстрування — оснащення ілюстраціями статистичної наочності, плакатів, карт, рисунків на дошці, картин та ін.

У навчальному процесі нерідко ілюструють предмети в натурі (рослини, живі тварини, мінерали, техніку та ін.), зображення об'єктів, що вивчаються (фотографії, картини, моделі та

ін.), схематичні зображення предметів вивчення (географічні, історичні карти, графіки, схеми, діаграми тощо). Такі ілюстрації допомагають учням ефективніше сприймати навчальний матеріал, формувати конкретні уявлення, точні поняття.

Демонстрування — використання приладів, дослідів, технічних установок та ін. Цей метод ефективний, коли всі учні мають змогу сприймати предмет або процес, а вчитель зосереджує їхню увагу на головному, допомагає виділити істотні сторони предмета, явища, роблячи відповідні пояснення. Під час демонстрування дію складного механізму розчленовують на елементи, щоб докладно ознайомити учнів з окремими процесами, які відбуваються одночасно. Демонструючи діючі моделі, виробничі процеси на підприємстві, слід подбати про дотримання правил техніки безпеки.

Використовуючи розглянуті вище методи, вчитель повинен забезпечити всебічний огляд об'єкта, чітко визначити головне, детально продумати пояснення, залучати учнів до пошуку потрібної інформації.

Самостійне спостереження — безпосереднє сприймання явищ дійсності. «Ніщо не може бути важливішим у житті, як уміти бачити предмет з усіх боків і серед тих відносин, в які він поставлений. Якщо ми вникнемо глибше в те, що звичайно називається в людях визначним або навіть великим розумом, то побачимо, що це головним чином є здатність бачити предмети в їх дійсності, всебічно, з усіма відносинами, в які вони поставлені. Якщо навчання має претензію на розвиток розуму у дітей, то воно повинно вправляти їх здатність спостереження», — писав К. Ушинський.

Школа має великі можливості для організації спостережень. Їх можна вести на уроці (особливо у процесі лабораторних і практичних занять), використовуючи наочні посібники, під час екскурсій. Наприклад, за завданням учителя біології учні тривалий час спостерігають за ростом рослин. Формування складних географічних понять (клімат, погода) потребує самостійних спостережень упродовж року за атмосферою. Такі спостереження привчають учнів глибше аналізувати їх, порівнювати, робити висновки, занотовуючи все це в свої щоденники.

Методика організації будь-якого виду самостійного спостереження потребує послідовного використання його елементів. Це — *інструктаж* учителя про мету, завдання і методику спостереження (повторення або вивчення навчального матеріалу, необхідного для свідомого виконання завдань спостереження), здійснення спостереження, фіксація, відбір і аналіз його результатів учнем, узагальнення і формулювання висновків (вивчення вчителем поданих учнями матеріалів спостереження, їх аналіз і оцінка виконаної роботи).

Процес формування міжпредметної спостережливості яскраво описав у своїй книзі «Школа просто неба» В. Сухомлинський: «...Лютий. Зимово холоднеча. Але ось випала сонячна днинка. Ми йдемо в тихий, засніжений сад.

«Придивіться, діти, уважно до всього, що оточує нас, — чи бачите ви перші ознаки наближення весни? Навіть най-неуважніший з вас може помітити дві—три ознаки, а той, хто не тільки подивиться, а й подумає, побачить двадцять ознак... Дивіться, слухайте, думайте», — кажу я учням. Я бачу, як придивляються діти до засніженого віття, до кори дерев, прислухаються до звуків... Потім ми приходимо в сад через тиждень, знову через тиждень, і щоразу перед допитливим дитячим поглядом відкривається щось нове».

Ефективність методу спостереження значною мірою залежить від того, якою мірою зібрані під час спостереження матеріали вивчають і відповідно обробляють під керівництвом учителя й на їх основі роблять певні висновки, узагальнення.

Практичні методи навчання

Передбачають різні види діяльності учнів і вчителя, але потребують великої самостійності учнів у навчанні.

Вправи — багаторазове повторення певних дій або видів діяльності з метою їх засвоєння, яке спирається на розуміння і супроводжується свідомим контролем і коригуванням. Використовують такі види вправ:

підготовчі — готують учнів до сприйняття нових знань і способів їх застосування на практиці;

вступні — сприяють засвоєнню нового матеріалу на основі розрізнення споріднених понять і дій;

пробні — перші завдання на застосування щойно засвоєних знань;
тренувальні — набуття учнями навичок у стандартних умовах (за зразком, інструкцією, завданням);

творчі — за змістом і методами виконання наближаються до реальних життєвих ситуацій;

контрольні — переважно навчальні (письмові, графічні, практичні вправи). Кількість вправ залежить від індивідуальних особливостей школярів і має бути достатньою для формування навички. Вправи не повинні бути випадковим набором однотипних дій, а мають ґрунтуватися на системі, чітко спланованій послідовності дій, зокрема поступовому ускладненні, їх не слід переривати на тривалий час. Ефективність вправлення залежить і від аналізу його результатів.

Лабораторні роботи — вивчення у шкільних умовах явищ природи за допомогою спеціального обладнання. Цінність лабораторних робіт у тому, що вони сприяють зв'язку теорії з практикою, озброюють учнів одним із методів дослідження в природних умовах, формують навички використання приладів, вчать обробляти результати вимірювань і робити правильні наукові висновки і пропозиції. Організаційно такі роботи проводять у формі фронтальних занять або індивідуально.

До початку лабораторної роботи вчитель інструктує учнів: формулює її мету, знайомить їх з обладнанням, пояснює, в якій послідовності і як виконувати роботу, вести записи і оформляти результати. Для лабораторних робіт складають картки-інструкції, з якими учні можуть ознайомитись індивідуально. Вчитель стежить за виконанням роботи кожним учнем й у разі потреби дає консультацію. Під час виконання лабораторної роботи учні повинні дотримуватися правил техніки безпеки. Завершується лабораторна робота усним або письмовим звітом кожного учня.

Практичні роботи — за характером діяльності учнів близькі до лабораторних робіт. Вони передбачені навчальними програмами, їх виконують після вивчення теми чи розділу курсу. Практичні роботи мають важливе навчально-пізнавальне значення, сприяють формуванню вмінь і навичок, необхідних для майбутнього життя та самоосвіти.

Етапи проведення практичних робіт: пояснення вчителя (теоретичне осмислення роботи) — показ (інструктаж) — проба (2—3 учні виконують роботу, решта спостерігає) — виконання роботи (кожен учень виконує роботу самостійно) — контроль (роботи учнів приймають і оцінюють).

Графічні роботи — роботи, в яких зорове сприймання поєднане з моторною діяльністю школярів, креслення і схеми, замальовки з натури або змальовування, робота з контурними картами, складання таблиць, графіків, діаграм. Техніку графічного зображення учні опановують не тільки на уроках креслення і малювання, а й математики, фізики, хімії, географії, історії, біології під час виконання різних завдань. Наприклад, на уроках біології учні малюють схему сівозміння на пришкільній ділянці, що допомагає зрозуміти суть чергування культур на полях і проведення необхідної обробки ґрунту; на уроках географії — наносять на контурні карти розміщення корисних копалин в різних регіонах України, на уроках історії — складають хронологічні таблиці, що сприяє кращому засвоєнню дат історичних подій.

Дослідні роботи — пошукові завдання і проекти, що передбачають індивідуалізацію навчання, розширення обсягу знань учнів. Їх застосовують у процесі вивчення будь-яких предметів, передусім на факультативних і гурткових заняттях. Учні складають звіти про свої спостереження за розвитком рослин, життям тварин, природними явищами; пишуть огляди науково-популярної літератури, твори на вільну тему; роблять схеми дій приладів, верстатів, машин; вносять пропозиції щодо вдосконалення технологічних процесів. Елементи пошуковості, дослідницької діяльності сприяють вихованню у них активності, ініціативи, допитливості, розвивають їхнє мислення, спонукають до самостійних пошуків.

У практичній діяльності вчителя словесні, наочні та практичні методи навчання тісно взаємопов'язані. Наприклад, під час розповіді, лекції чи бесіди вчитель використовує методи ілюстрування і демонстрування, на лабораторних і практичних заняттях здійснюється інструктаж за допомогою методів пояснення та розповіді. Завдання вчителя — знайти

оптимальне поєднання цих методів, не припускаючи необґрунтованого превалювання одних і нехтування іншими.

3. Загальні вимоги до використання методів навчання

Спираючись на педагогічний досвід, спеціальні психологічні дослідження, можна сформулювати загальні вимоги щодо оптимального поєднання методів навчання. На їх вибір впливають:

- навчальна дисципліна. Певну сукупність методів успішно використовують у процесі вивчення всіх навчальних дисциплін (пояснення, бесіда, робота з книгою тощо) або лише групи предметів (лабораторні, дослідні роботи тощо);

- тема уроку, його мета (навчальна, виховна, розвивальна). На уроці засвоєння нових знань доцільно використовувати бесіду, розповідь, демонстрацію або ілюстрацію. Урок перевірки і корекції знань, умінь і навичок потребує використання методу вправ, тестів, контрольної, самостійної роботи;

- зміст і структура навчального матеріалу. Якщо матеріал складний, не пов'язаний з уже засвоєними учнями знаннями, використовують переважно словесні методи. За умови, що матеріал невеликий за обсягом і знайомий учням, застосовують практичні методи навчання;

- час, відведений на засвоєння матеріалу. Перевагу надають методам, за використання яких навчальна мета досягається при менших затратах часу;

- навчально-матеріальна база школи. Добре обладнані навчальні кабінети, наявність наочних посібників сприяють широкому використанню методів демонстрації, ілюстрації, лабораторних, дослідних робіт;

- вікові особливості навчально-пізнавальної діяльності учнів, їх індивідуальні можливості та рівень загальної підготовленості класу;

- черговість уроку за розкладом занять. Недоцільно проводити контрольну, самостійну роботу або пояснювати складний за змістом матеріал на останніх уроках, після уроку фізкультури тощо;

- здібності, нахили, майстерність вчителя. Одні вчителі добре розповідають, інші вдало організовують дискусію, пізнавальні ігри. Вчитель повинен використовувати не лише методи, які йому найкраще вдаються, а й постійно вдосконалювати свою майстерність.

Застосування вчителем усього набору методів навчання у їх численних комбінаціях і поєднаннях забезпечує високу ефективність навчання і розвитку школярів. Взаємодія і взаємозв'язок методів навчання виявляються за єдності завдань і змісту навчання. Провідна роль завжди належить учителеві, а успішність навчального процесу залежить від того, наскільки аргументовано, доцільно і майстерно він застосовує конкретні методи навчання.

4. Засоби навчання

Ефективність використання методів навчання в сучасній школі значною мірою обумовлена наявністю матеріально-технічних засобів.

***Засоби навчання** — допоміжні матеріально-технічні засоби, які виконують специфічні дидактичні функції.*

Підвищують ефективність навчання технічні засоби навчання — обладнання й апаратура, що застосовуються в навчальному процесі.

Залежно від дидактичного призначення засоби навчання застосовують як окремо, так і в комплексі: одночасно або послідовно поєднують різні за навчальними й виховними можливостями засоби перед поясненням, під час пояснення чи повторення навчального матеріалу.

Засоби навчання (рис.1) розрізняють: за особливостями використовуваного матеріалу (словесний, образотворчий, конкретні мовні одиниці та схематичний показ); за видом сприйняття (зорові, слухові, наочно-слухові, аудіо, візуальні та аудіовізуальні); за способом передавання матеріалу (за допомогою технічної апаратури чи без неї — традиційним способом; в статичі чи динаміці; готові таблиці та матеріали для їх складання; картини, моделі, кінокадри, плівки); за організаційними формами роботи з ними (фронтальна — на основі демонстраційних засобів та індивідуальна — на основі розданого учням образотворчого матеріалу).

Технічні засоби навчання. їх поділяють на засоби зорової наочності, засоби слухової наочності і засоби наочно-слухові.

Засоби зорової наочності (візуальні). До цієї групи засобів відносять екранні засоби, технічні моделі.

До екранних засобів належать транспаранти, діапозитиви, діафільми, дидактичні матеріали для епіпроекції.

Транспарант є екранним засобом зорової наочності, ефективний завдяки своїм високим демонстраційним властивостям: фронтальності, контрастності, яскравості тощо. Інформацію з екрана учні розглядають емоційно, що сприяє зосередженню їх уваги на об'єктах вивчення, а це важливо для інтенсифікації, підвищення ефективності навчального процесу.

Рис.1 Види засобів навчання

Діафільми і діапозитиви, на відміну від динамічних транспарантів, у яких використовується і мовний, і зображувальний матеріал, будуються на зображеннях. Основою зорового ряду в них є малюнок.

Діафільми — своєрідна екранна розповідь, що передбачає сюжетну організацію матеріалу, діапозитиви — окремі ілюстрації певних явищ, пов'язаних лише методичним задумом, а не сюжетом.

Екран, що світиться, концентрує увагу учнів на зображенні, розвиває спостережливість, стимулює пізнавальну діяльність.

Як наочні засоби навчання *технічні моделі* є точною копією певного об'єкта. Такі засоби наочності допомагають сформувати у дітей правильне уявлення про певний предмет. Його властивості.

Засоби слухової наочності (аудіозасоби). Аудіо-записи, CD-записи забезпечують ознайомлення учнів з художнім читанням майстрів слова, фрагментами спектаклів, уривками музичних творів, піснями, голосами птахів, що сприяє забезпеченню їх знаннями, виробленню мови, наголосу, інтонації тощо. Вони покликані полегшувати засвоєння складних щодо орфографії слів, виділених у підручнику для запам'ятовування.

Інколи для пояснення, закріплення матеріалу використовують навчальні радіопередачі.

Наочно-слухові (аудіовізуальні) засоби. До них належать діафільми із звуковим супроводом, кінофільми, кіно-фрагменти та відеозаписи.

Діафільми із звуковим супроводом поєднують два основні засоби створення ситуації — зображення і слово.

Звуковий супровід — це своєрідний еталон, відповідно до якого учні коригують свою вимову.

Кінофільми і кінофрагменти забезпечують динаміку зображення, синхронну подачу зображення і звуку, доповнюють мовленнєвий ряд музичним супроводом.

Електронна книга (підручник) як засіб навчання, програмно-методичний комплекс сприяє самостійному засвоєнню навчального курсу або його розділу.

Електронна книга — навчальний засіб, озвучені сторінки якого відображаються на екрані дисплея; сукупність комп'ютерних файлів, об'єднаних в єдину оболонку, що дає змогу користувачу ознайомитися з певною інформацією.

Електронний підручник за структурою майже не відрізняється від звичайного. Він містить титульну сторінку, інформацію про авторів, зміст, текст. На відміну від звичайних книг в електронних присутні «живі картини». Теоретичний матеріал подається у текстовому і звуковому вигляді. Це зумовлене також тим, що у різних людей ефективність засвоєння матеріалу залежить від способу його сприймання. Біоадекватне подання навчального матеріалу у підручнику ґрунтується на принципі «сприймай усіма каналами, асоцією, дією».

Характерними для електронних підручників є розвинута гіпертекстова структура у понятійній складовій дисципліни (визначення, ключові слова); логічна структура викладу (послідовність і взаємозв'язок модулів); конспективний виклад матеріалу та вільне переміщення крізь текст (зумовлює необов'язковість його суцільного читання, дає змогу коригувати навчальний процес для учнів з різним рівнем підготовки); перехресні посилання, що полегшує організацію зворотних зв'язків.

Електронний підручник (ЕП) переймає усе більше навчальних функцій, що були прерогативою викладача. Він перетворюється на активну дидактичну комунікаційну систему, яка має забезпечити оптимальні умови для самоосвітньої роботи учнів, допомагаючи вивчити й усвідомити пропонований у підручнику матеріал, відтворити подумки діяльність, яку треба засвоїти, самостійно здобувати систематизовані знання.

Електронні підручники моделюють діяльність педагога, що зумовлює наявність психолого-педагогічних вимог до тексту підручника (гіпертексту).

Гіпертекст — база даних, сформована з текстових або графічних фрагментів, що містять логіко-сміслові або асоціативні зв'язки, які дають змогу переходити від одного вузла до іншого.

Друковані засоби. До них належать таблиці, картки для складання таблиць, картини, роздавальний образотворчий матеріал.

Таблиці — найпоширеніший, традиційний вид друкованих засобів, що належать до зорової наочності. Вони забезпечують довготривале, не обмежене у часі експонування мовного матеріалу, дуже прості у використанні.

Таблиця передбачає не просто показ матеріалу, але й його групування, систематизацію. Дидактична функція демонстраційних таблиць полягає в тому, що вони дають учням орієнтири для застосування правил. Їх найчастіше використовують при вивченні складних тем.

Демонстраційні картки подають матеріал частинами, відображають одне й те саме явище багаторазово, полегшуючи запам'ятовування конкретного матеріалу.

Картини використовують як засіб розвитку мовлення учнів. Вони стимулюють їх уяву, використовуються для подальшого розвитку сюжету чи відновлення того, що відбувалось раніше.

Роздавальний образотворчий матеріал призначений для самостійної індивідуальної роботи і використовується на етапі формування навичок.

Натуральні предмети. До них належать живі або засушені рослини чи частини рослин, живі або законсервовані тварини, прилади, інструменти, апарати, вироби промисловості, будівельні матеріали, мінерали, друковані вироби та ін. Такі засоби допомагають сформувати в учнів уявлення про предмети, їх структуру, властивості.

Моделі, муляжі. Вони є об'ємними зображеннями, пластичними тривимірними репродукціями (картини є двовимірними репродукціями). Репродукції — наочні посібники, що використовують у навчанні замість натуральних предметів.

Ефективному використанню засобів навчання сприяє кабінетна система навчання, яка передбачає проведення занять у спеціально обладнаних навчальних кабінетах.

Контрольні запитання.

1. *Визначити поняття метод навчання, джерела виникнення, функції.*
2. *Розкрийте вихідні принципи класифікації методів навчання.*

3. *Чим зумовлені різні підходи до класифікації методів навчання?*
4. *Які чинники визначають доцільність використання конкретного методу навчання?*
5. *Обґрунтуйте вплив змісту навчальної діяльності на вибір методів навчання.*
6. *Сформулюйте загальні вимоги щодо вибору оптимальних поєднань методів навчання вчителем.*
7. *Визначити чинники, які впливають на ефективність застосування словесних засобів навчання.*
8. *Як розрізняють засоби навчання?*
9. *Чим відрізняється електронний підручник від звичайного?*

Література до Зм МЗ

1. Бондар В.І. Дидактика: Підручник для студ. вищих пед. навч. закл.. — К. : Либідь, 2005. — 264с..
2. Волкова Н.П. Педагогіка: навч. посібник— 3-тє вид., стер. — К. : Академвидав, 2009. — 616с.
3. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид.. — К. : Освіта України, 2008. — 528с.
4. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. — 2. вид., доп. і перероб/ — К. : Вища школа, 2005. — 344с.
5. Кузьмінський А.І. Педагогіка: Підручник. — 2.вид., перероб. і доп.. — К. : Знання-Прес, 2004. — 446с.
6. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навч. посіб.. — 5.вид., доп. і перероб. — К., 2007. — 656с

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4

Педагогічний процес у галузі фізичної культури і спорту.

Лекція 11

Тема 4.1 Принципи, засоби і методи спортивно-педагогічної діяльності.

Мета вивчення: Формування у студентів знань з сучасних принципів навчання й виховання, засобів, методів та умов діяльності спортивного педагога.

План

1. Принципи спортивно-педагогічної діяльності.
2. Засоби спортивно-педагогічної діяльності.
3. Класифікації методів навчання
4. Методи навчання вправ.
5. Методи вдосконалення та закріплення рухових дій
6. Методи вдосконалення фізичних якостей
7. Загальні вимоги до підбору і використання методів

Література:

1. *Педагогика спорта /Тер-Ованесян А.А., Тер-Ованесян И.А.- К.: Здоров'я, 1986.- 208 с.*
2. *Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 272 с.*

1. Принципи спортивно-педагогічної діяльності.

Принцип науковості. Принцип науковості означає, що викладач повинен діяти відповідно до закономірностей педагогіки і особливостей предмету заняття.

Викладач повинен керуватися в своїй роботі правилами наукової організації праці. Йому слід знайти способи перевірки успішності рішення задач з кожним зі своїх учнів і модифікувати використовувані засоби, методи і умови педагогічної дії з урахуванням особливостей предмету заняття, умов, в яких живе, вчиться і працює спортсмен і які супроводять заняттям, а також залежно від даних, одержаних в результат контролю за підсумками педагогічної дії. Все вказане є основою педагогічного принципу науковості. У педагогіці спорту цей принцип **пред'являє до викладача спорту наступні вимоги:**

1) враховувати і безперервно коректувати чинники, що впливають на досягнення поставленої мети, керуючись системним підходом в рішенні виникаючих задач;

2) підвищувати професійну кваліфікацію і теоретичну підготовленість викладача спорту, опановувати даними наук, які служать теоретичними підставами педагогіки спорту;

3) розвивати здібність до аналітичного мислення і узагальнень, до пошуків причинно-наслідкових зв'язків успіхів і невдач спортивно-педагогічної і спортивно-виконавської діяльності;

4) оволодіти технологією наукового дослідження, методами ведення наукового спостереження, опиту, педагогічного експерименту і самоексперименту;

5) працювати системно, складати плани проведення занять на різні відрізки часу (на одне заняття, тижневий цикл і т. д.) з чітким визначенням завдань, засобів і умов їх рішення, варіюючи їх зміст залежно від умов, що склалися, і стану спортсмена;

6) використовувати науково-технічні досягнення, що впливають на рішення задач занять спортом, широко користуватися об'єктивними методами контролю за результатами учбово-тренувального процесу, станом спортсмена, вдосконаленням його рухів, формуванням особи.

Принцип що виховує бажання до навчання і розвитку. На заняттях спортом до досягнення мети ведуть три процеси: *навчання, розвиток і виховання.* В основі цього принципу *лежать три закономірності.*

1. Виховання при заняттях спортом у всіх випадках включає навчання і направлений розвиток людини. В процесі навчання вирішуються завдання розвитку і виховання, а в процесі направленого розвитку — завдання навчання і виховання. Штучний відрив цих трьох процесів один від одного перешкоджає досягненню успіху в рішенні задач кожного з них.

У суспільстві рішення педагогічних задач немислиме без формування у учнів наукового світогляду, виховання моральних засад, дисциплінованості, вольових якостей характеру, відчуттів і емоцій, оволодіння сумою знань і навиків, розвитку психічних і фізичних здібностей.

2. Цілісність організму як біологічна закономірність. Вона виражається, зокрема, в тому, що направлена зміна форми однієї частини тіла робить вплив на форму інших частин, а активізація діяльності однієї системи організму позначається на функціях інших органів, організму в цілому.

3. Єдність форми і змісту. На заняттях спортом воно виражається, зокрема, в єдності техніки спортивних вправ і при цьому рухових якостей, що виявляються.

Принцип навчання і розвитку в педагогіці спорту *визначає наступні вимоги до занять:*

1) кожне заняття і завдання використовувати для вирішення виховних завдань з учнями;

2) формувати у спортсмена ідейні уявлення, політичні переконання, виховувати у нього моральність, сприяти розвитку інтелектуальної, вольової і емоційної сфер, естетичних уявлень і потреб, особи в цілому;

3) застосовуючи будь-який засіб, метод, методичний прийом, створюючи певні умови, враховувати їх вплив не тільки на частину тіла, функцію, але і на організм в цілому;

4) якщо мета занять — досягнення високих спортивних результатів, навчати спортивній техніці у взаємозв'язку з розвитком рухових якостей, які виявляються в даній спортивній вправі, і навпаки, розвивати рухові якості в єдності з вдосконаленням технічної майстерності спортсмена.

Принцип свідомості. Принцип свідомості полягає в тому, що успішність рішення задач, що стоять перед викладачем, знаходиться в прямій залежності від його здатності добитися усвідомлення учнем тих положень, які мають відношення до явищ, що вивчаються, знань і навиків. *«Все, що приводить людей в дію, повинно пройти через їх голову...»*

Знання того, що людина робить, як робить і які результати його дій — обов'язкова умова рішення будь-якої свідомо поставленої рухової задачі.

По суті, людина опановує спортивну техніку тільки після того, як у неї виникають і зберігаються в руховій пам'яті відповідні кінестезичні (м'язові) відчуття. У педагогіці спорту вони є основою принципу свідомості. Цей принцип визначає наступні вимоги до викладача:

- 1) забезпечувати теоретичну підготовленість спортсмена;
- 2) добиватися від спортсмена можливо яснішого уявлення про завдання конкретних занять і шляхи їх рішення, усвідомлення призначення кожної вправи;
- 3) на початку навчання фіксувати увагу спортсмена на формі руху, на техніці даного виду спорту або його окремих підсистем, а на етапі вдосконалення майстерності — на виникаючих м'язових відчуттях;
- 4) розвивати здатність спортсмена контролювати виконувані рухи;
- 5) на початку вправ, які направлені на оволодіння технікою спортивної вправи нагадувати спортсмену, на що слід звернути більше уваги;
- 6) навчаючи окремим елементам спортивної вправи, указувати на їх місце і функції в цілісній дії;
- 7) добиватися зосередження уваги спортсмена на тому, що він робить, як робить і які результати його дій;
- 8) навчити цілеспрямовано спостерігати за діями інших спортсменів і аналізувати їх дії, якість виконуваних спортивних вправ;
- 9) навчити спортсменів, що спеціалізуються в важко-координованих видах спорту, виділяти в свідомості ключові моменти, від якості виконання яких великою мірою залежить правильність спортивної вправи в цілому;
- 10) під час учбово-тренувальних занять частіше звертати увагу спортсмена на правильність його рухів і дій, інформувати про помилки, що припускаються ним;
- 11) добиватися збереження спортсменом ясності мислення в найскладніших ситуаціях;
- 12) навчати спортсмена користуватися під час учбово-тренувального заняття слідами, що залишаються від рухів (у фігурному катанні на ковзанах, ходьбі на лижах і ін.), а також орієнтирами і технічними засобами термінової інформації як показники успішності виконання спортивних вправ.

Принцип наочності. Цей принцип означає, що викладач доб'ється тим більшого успіху в рішенні освітніх задач, чим краще йому вдасться використовувати органи чуття учня для сприйняття об'єктів розуміння і освоєння.

*Відмінність одного етапу оволодіння руховими навиками від іншого полягає в розкритті нових відчуттів, в новому, більш довершеному їх сприйнятті. Цей шлях оволодіння рухами відповідає закономірності пізнання, «Від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики — такий діалектичний шлях пізнання істини, пізнання об'єктивної реальності». **

При заняттях спортом вона досягається також шляхом використання безпосередньої фізичної допомоги викладача і технічних засобів термінової інформації. Окрім створення зорових уявлень про техніку спортивної вправи, що вивчається, учень повинен уловити виникаючі при русі кінестезичні відчуття.

Вказані положення в педагогіці спорту є науковим обґрунтуванням принципу наочності. Цей принцип визначає наступні **вимоги**:

- 1) в процесі навчання спортивній техніці створювати у учня чіткі зорові уявлення про структуру спортивних вправ, що вивчаються, про темп і ритм рухів;
- 2) добиватися уловлювання і закріплення виникаючих відчуттів;
- 3) широко користуватися різними ілюстративними матеріалами, систематично аналізувати разом з учнями кінограми і кінострічки техніки спортивних вправ у виконанні;
- 4) для розуміння структури рухів, що вивчаються, суті допущених неточностей і шляхів їх виправлення широко користуватися образними виразами;
- 5) там, де це можливо, користуватися методом безпосередньої фізичної допомоги і технічними засобами термінової інформації.

Принцип активності. Цей принцип означає, що успішність рішення задач, що стоять перед викладачем, залежить від установки учня, яка визначає мотиви його вчинків і дій. Отже, для активності характерні не тільки практичні дії, але і робота думки і вольові зусилля.

Активність — це головний критерій « підходу діяльності» до рішення задач, що виникають перед людиною не тільки в процесі навчання, направлено розв'язку і виховання, але і у всіх випадках життя.

Всі розглянуті положення складають основу принципу активності. При заняттях спортом цей принцип визначає наступні **вимоги**:

- 1) створювати у учнів стійкий інтерес до спорту, етапні цілі і кінцеву мету занять;
- 2) затверджувати в свідомості спортсмена необхідність безперервних фізичних і психічних зусиль для досягнення мети;
- 3) добитися прагнення до точного виконання учнем кожного завдання, кожній деталі техніки спортивної вправи, готовності долати труднощі на шляху до оволодіння технікою спортивних вправ, розвитку рухових якостей, досягненню високих спортивних результатів;
- 4) виховувати у спортсмена ініціативність в рішенні задач, що виникають в процесі занять, змагань і в звичайному житті, навчати його проведенню самостійних учбово-тренувальних занять, методиці самоконтролю, способам саморегуляції емоційного стану;
- 5) добитися дотримання спортсменом режиму дня і гігієнічних норм життя, ведення щоденника тренування.

Принцип доступності і індивідуалізації. Цей принцип означає, що викладач може досягти поставленої перед ним мети, якщо враховуватиме особливості своїх учнів залежно від віку і підлоги, закономірності становлення їх особи, вирішувати педагогічні задачі на рівні їх реальних можливостей.

Принцип систематичності і послідовності. Даний принцип указує на те, що шлях направлено розв'язку форм і функцій організму, рухових здібностей, навчання знанням, оволодіння руховими і іншими навиками — це цілеспрямоване, систематичне, послідовно ускладнюване і варійоване повторення певних рухів, дій, функцій, понять і ін., Цей принцип має наступні **вимоги**:

- 1) переконати учня в тому, що спортивні і інші рухові дії, направлені на рішення гігієнічних задач, необхідно виконувати щодня, цілорічно, впродовж всього життя;
- 2) передбачати необхідну тривалість і форму відпочинку між окремими вправами і заняттями з обліком не тільки особливостей і стану спортсмена, але і вирішуваних задач;
- 3) дотримувати послідовність і спадкоємність відносно складності виконуваних рухів, величини навантаження і умов, супутнього їм, як на одному занятті, так і впродовж різних періодів учбово-тренувального процесу;
- 4) після ознайомлення з початковими і кінцевими положеннями і рухами, створення загального уявлення про спортивну вправу,
- 5) переходити до складніших рухових завдань після того, як в достатній мірі будуть засвоєні і закріплені попередні, повертаючись в подальшому до рішення колишніх задач;
- 6) на всіх етапах побудови учбово-тренувального процесу циклічно повертатися до рішення основних задач, характерних для спортивно-педагогічної діяльності в даному виді спорту.

Принцип міцності. Цей принцип означає, що навчання, управління розвитком і виховання мають сенс і практичне значення за умови, якщо знання, навички, засвоєні учнем, закріплені такою

мірою, його організм, рухові можливості, інтелектуальна, волюва, емоційна сфери, відчуття, естетичні уявлення і потреби розвинені в такому напрямі і в такому ступені, *що він здатний вирішувати задачі, що виникають в трудовій діяльності, навчанні, побуті і інших умовах життя*, і звістці себе відповідно до норм поведінки людини. Інакше робота педагогів втрачає сенс. На заняттях спортом цей принцип визначає наступні **вимоги**:

- 1) строго керуватися правилами, які пов'язані з усіма раніше розглянутими дидактичними принципами;
- 2) пов'язувати зміст занять спортом із завданнями підготовки до праці ;
- 3) добиватися у учнів автоматизації ряду рухових актів, створення гігієнічно доцільних звичок, формування потреби до систематичних занять спортом.

2. Засоби спортивно-педагогічної діяльності.

Спортивні і гімнастичні вправи, рухливі ігри і туристські заходи, використовувані для вирішення освітніх, виховних, гігієнічних, лікувальних і інших завдань, розглядаються як сума рухів тіла і об'єднуються поняттям «фізичні вправи».

Нарівні з руховими діями у вигляді фізичних вправ найважливішим засобом рішення задач на заняттях спортом є різні види інформації — усна мова, показ і ін.

Основним засобом рішення задач на занятті спортом є вправа — систематичне повторення слів, понять, рухів і дій, направлене на оволодіння знаннями і навиками, розвиток форм тіла і функцій організму, психічних і рухових якостей, формування особи в цілому.

У педагогіці спорту поняття «засіб» і «метод» виступають в єдності. Кажучи про **засоби**, маємо на увазі, **що використовується**; кажучи про **методи**, - **як ці засоби застосовуються**.

Таким чином, **конкретні рухи, дії** (спортивні і інші фізичні вправи) — **це рухові засоби**, а **спосіб їх використання**, зокрема, вправа — **це метод**. Те, *що говорить і показує викладач під час занять*, - *це види інформації*, виступаючі як засоби педагогічної дії, то, **як він говорить** або показує, - **це його методи**.

Засоби і методи занять спортом викладач обирає, керуючись педагогічними принципами, враховуючи особливості предмету занять і вирішувані задачі.

Основні методи вправи можна проводити в академічній (строго регламентованій) і ігровій (змагальній) формах.

У **академічній** (строго регламентованій) формі *увага учнів фіксується виключно на структурі рухів*, що вивчаються, тобто на тому, як їх виконувати, в **ігровій** формі (формі змагань) — *на рішенні самої рухової задачі*, тобто на тому, який руховий ефект повинен бути досягнутий. Наприклад, попасти в ціль м'ячем в ударах тенісною ракеткою або в кидках баскетбольного м'яча, дістати певний предмет, стрибаючи вгору і т.д. Для цієї форми проведення вправ характерне використання різних снарядів, приладів, речей, що допомагають знайти конкретні показники успішності рішення поставлених задач.

Основні і допоміжні засоби і методи інформації на заняттях спортом

Засоби і методи інформації, вживані для вирішення завдань навчання і розвитку на заняттях спортом, так само, як і методи вправи, **діляться на основні і допоміжні**.

Основні засоби і методи інформації

До **основних** засобів і методів інформації відносяться:

- 1) словесні (мається на увазі процес практичного застосування мови в цілях спілкування);
- 2) наочні;
- 3) спостереження.

У подальшому вони розглядатимуться головним чином як методи, тобто мова йтиме про те, як слід говорити, показувати і спостерігати, але не про те, що говорити, показувати і за чим спостерігати.

Словесні засоби і методи. За допомогою слова *викладач спорту забезпечує*:

- 1) організацію учнів і керівництво ними;
- 2) повідомлення знань і оволодіння ними що займаються;

- 3) аналіз і оцінку якості рішення поставлених і виникаючих задач, виконаних рухів, дій і їх результатів;
- 4) стимулювання інтелектуального розвитку спортсменів;
- 5) вирішення виховних завдань, регулювання поведінки і емоційного стану спортсменів.

Наочні засоби і методи. Наочність на заняттях спортом досягається показом, організованими спостереженнями, а також шляхом використання так званих допоміжних засобів інформації, про які йтиметься трохи нижче. На ранніх етапах навчання техніці спортивних вправ провідна роль у створенні уявлень про їх структуру належить **зоровим сприйняттям**. Викладач досягає цього насамперед показом, тобто демонстрацією різних об'єктів. Значення показу, звичайно, не вичерпується початковим етапом навчання. До нього необхідно вдаватися у всіх випадках, коли потрібно внести новий елемент в техніку спортивної вправи, змінити раніше вивчені деталі, виправити помилку. Разом з тим показ застосовується частіше на заняттях з початківцями і з дітьми. Він реалізується в двох основних формах: у вигляді демонстрації поз і рухів (безпосередній показ) і шляхом використання ілюстративних матеріалів. Безпосередній показ доцільний, якщо завдання викладача полягає в швидкому створенні зорового сприйняття. Якщо ж потрібно вказати на те, де слід зосередити увагу спортсмена тривалий час, то краще використання ілюстративних матеріалів.

Безпосередній показ має ряд різновидів: 1) реальний показ, який складається з демонстрації рухів самим викладачем або ким-небудь із тих, хто займається; 2) позначений, або умовний, показ, який складається з імітації рухів викладачем і дає можливість створити уявлення про досліджуваному спортивну вправу, нагадати послідовність рухів у неї; 3) «дзеркальний» показ, який складається з демонстрації досліджуваного руху в бік, протилежний тому, в який слід його виконати (цей вид показу застосовується при вивченні простих за структурою фізичних вправ і частіше в заняттях з початківцями); 4) лідируючий показ, який полягає у виконанні вправ учнями в процесі їх показу викладачем.

До ілюстративних матеріалів відносяться контурні схеми, малюнки, фотографії, кінограми, кинокольцовки, кінострічки.. Кращими з ілюстративних матеріалів слід визнати кіноленти і кінокільцівки, в яких відображена техніка видатних майстрів цього виду спорту. Вони дають можливість багаторазово і з різною швидкістю переглядати окремі кадри, порівнювати різні моменти техніки кваліфікованих спортсменів з рухами, виконуваними учнями. Ілюстративні матеріали використовуються найчастіше на теоретичних заняттях.

Залучення спортсменів до аналізу і поясненню конкретних ілюстративних матеріалів сприяє кращому сприйняттю цих матеріалів. Інші методичні вимоги до застосування показу в процесі навчання спортивним вправам можуть бути зведені до наступних положень:

1. До показу слід вдаватися не у всіх випадках. Хоча він найбільш швидко створює уявлення про структуру руху, але при вивченні складних дій не завжди забезпечує правильного їх засвоєння. Крім того, є такі сторони рухів (наприклад, що виникають кінестезические відчуття), які не можуть бути продемонстровані викладачем. Показувати треба тільки тоді, коли займається по поясненню не може уявити рух і правильно його виконати. У ряді випадків навіть при первинному навчанні складним спортивним вправам корисно запропонувати учневі виконати їх без попереднього показу (тільки за поясненням). У цьому випадку перед тими, хто навчається ставиться завдання виконати необхідну спортивну вправу шляхом особистих пошуків, відповідно до наявних у нього уявлень. Після цього в свідомості учня «ціна» показу викладача різко зростає.

2. Слово викладача може передувати показу, поєднуватися з ним або слідувати після нього. У навчанні техніці складних по координації спортивних вправ кращий перший варіант. На це вказував П. Ф. Лесгафт, стверджуючи, що «тільки тоді, коли сприйняття направляється попередніми уявленнями про те, що треба побачити в об'єкті, який показують воно протікає осмислено, цілеспрямовано, з загостреною увагою, що і призводить до точного і правильного сприйняття об'єкта». При навчанні елементарним руховим діям в підготовчій частині заняття, зокрема в розминці, доцільно поєднувати слово і показ викладача з одночасним виконанням необхідних рухів тими, хто

займається. Поглиблений аналіз техніки спортивних вправ і варіантів тактики краще проводити після їх демонстрації, перегляду кінограм та ін. у цих випадках показ передуює слову.

3. При первинному показі слід уникати імітації рухів. Ідеальним треба вважати положення, коли навчається бачить досліджуване спортивне вправу в цілому в його кращому виконанні в умовах змагань. З самого початку ті, хто навчається повинні отримати уявлення не тільки про послідовність рухів, але і про їх інтенсивність (швидкість), ритм, амплітуду та ін.

4. Для створення більш чіткого уявлення можна додатково використовувати уповільнений показ рухів.

5. Реальний показ ефективніше, коли увага учнів зосереджується не більше ніж на одній-двох безпосередньо взаємопов'язаних деталях спортивної вправи, а також за умови скорочення паузи між показом рухів викладачем і їх виконанням учнями.

Викладач повинен бути готовий до того, щоб правильно продемонструвати досліджувану спортивну вправу. Правда, викладач старшого віку не завжди може показати вправу в цілому. Однак при відповідній підготовці він може робити це по відношенню до окремих елементів вправи, що цілком достатньо, особливо на заняттях з кваліфікованими спортсменами. Початківцям показувати вправи можуть більш підготовлені учні, ті, хто за поясненням викладача зумів правильно виконати необхідне.

Однією з форм зорової інформації є жести викладача, а під час змагань - жести судді. Викладачем жести використовуються для регулювання рухів, стимулювання зусиль, попередження порушень дисципліни, вираження ставлення до дій того, хто займається, сигналізації про необхідність застосовувати обумовлений раніше тактичний варіант і ін. Під час змагань, зокрема зі спортивних ігор, судді використовують жести для вказівки про необхідності провести певні дії та ін.

Спостереження - засіб і метод вирішення завдань спортивних занять. **Спостереження - це організоване, цілеспрямоване сприйняття предметів або явищ навколишнього світу.** Воно здійснюється викладачем і спортсменом. Самостійні спостереження ведуться спортсменом за особистою ініціативою, за завданням викладача або під його керівництвом.

Спостереження за рухами дають можливість створити уявлення про кінематичні, динамічні і ритмічні параметри спортивних вправ, тобто їх характер, форми і ін. Що стосується відстані, з якої ведеться спостереження, то чим більше розмах рухів, тим на більшій відстані повинен знаходитися викладач від спортсмена, і навпаки. Встановлено, що відстань між спостерігачем і виконавцем має бути приблизно в три рази більше, ніж простір, зайнятий даним рухом, тобто якщо розмах рухів спортсмена дорівнює 3 м, то для спостереження за ним слід перебувати на відстані близько 9 м.

Спостереження може бути використано як один з методів оволодіння спортивною технікою і тактикою. При цьому кращі результати досягаються, якщо спортсмен, який спостерігає за рухами іншого, одночасно з цим представляє себе виконавцем

Спостереження за одним і тим же об'єктом повинно проводитися повторно. У всіх випадках слід спочатку звертати увагу на рух в цілому і лише потім - на його окремі деталі. Потрібно спостерігати одну і ту ж дію в різних умовах, але при вирішенні подібних навчально-тренувальних або змагальних завдань. Для того, щоб розвинути спостережливість спортсмена, необхідно вправляти його в цьому, надаючи йому в процесі спостереження максимум самостійності (звичайно, після попередньої інструкції). Результати спостереження спортсмена перевіряються шляхом його усного або письмового звіту.

Допоміжні засоби та методи інформації

До допоміжних засобів і методів інформації, використовуваних на заняттях спортом, відносяться:

1) звуки, що видаються під час виконання рухів, і сліди, що залишаються від них;

- 2) орієнтири;
- 3) спеціальні технічні пристрої.

Їх призначення - сигналізувати про якість рухів і ставити того, хто навчається в умови, що сприяють раціональному вирішенню поставленого завдання.

Звуки, що видаються під час виконання рухів, можуть дати уявлення про їх темп і ритм і, отже, про величину послідовності і своєчасності зусиль, що додаються спортсменом. Прикладами такого роду допоміжних засобів інформації є тупіт кроків у бігу, скрип снігу в ходьбі на лижах, брязкіт зброї в фехтуванні, плескіт води в стрибках у воду. Досвідчений викладач по цим звукам, навіть не дивлячись на спортсмена, може скласти уявлення про якість деяких параметрів виконуваних рухів, а часом і про недоліки в його фізичної підготовленості. Задач, особливостей спортивної техніки, середовища дії і рецепторів, на які вони діють. Щодо останнього ознакою кошти термінової інформації д

3. Класифікації методів навчання

В дидактиці серед різноманітних підходів до класифікації методів навчання найбільше розповсюдження отримали два, основані на наступних ознаках:

- а) за джерелом, звідки черпати знання - наочність, слово і практична діяльність;
- б) за ступенем самостійної пізнавальної діяльності.

В сукупності вони дозволяють досить повно систематизувати всі застосовані методи навчання і полегшують їх вибір для рішення відповідного кола навчальних завдань.

Класифікація методів навчання за джерелом знань об'єднує існуючі методи навчання у досить струнку систему, яка забезпечує їх запам'ятовування і допомагає краще орієнтуватися при виборі доцільних методів щодо вирішення відповідного навчального завдання і реалізації відповідного йому принципу навчання.

До них відносяться:

- методи наочності (демонстрація самого руху; демонстрація образотворчої наочності: малюнків, кінограм, кінокільцівок, графіків тощо; використання предметних орієнтирів; спостереження; екскурсія);
- мовні методи (розповідь, пояснення, опис, бесіда, мовні вказівки, команди, підрахунок, оціночні судження, накази);
- метод вправ.

Методи навчання за характером пізнавальної діяльності спрямовані на виховання у людини інтелектуальних здібностей і стійкої потреби продовжувати систематично займатися самоосвітою протягом всього свого життя.

До них відносяться:

- пояснювально-ілюстрований і репродуктивний методи (найбільш часто застосовується в практиці взаємодія демонстрації рухової дії з поясненням його виконання);
- проблемний метод (у фізичному вихованні пізнавальне завдання зазвичай спрямоване на пошук найбільш вигідної техніки виконання рухової дії в цілому або окремих його елементів для досягнення найкращого результату);
- дослідницький метод може приймати характер знаходження кращого виконання дії шляхом програвання різних її варіантів.

Завдяки застосуванню таких методів (два підходи) значно посилюється освітня складова фізичного виховання, зближуючи її результативність з іншими загальноосвітніми навчальними предметами.

4. Методи навчання вправ.

В теорії і практиці фізичного виховання розрізняють два підходи до навчання вправ: загалом, або по частинах з наступним об'єднанням частин у цілісну рухову дію. Звідси походять два методи навчання: метод навчання вправ загалом і метод навчання вправ по частинах.

Метод навчання вправ загалом застосовується на всіх етапах і передбачає їх багаторазове повторення в тому вигляді, в якому вони є предметом (кінцевою метою) навчання. На початковому етапі навчання він може використовуватись, якщо учні мають високий рівень підготовленості, а вправа, яка вивчається, порівняно проста. На заключному етапі

застосовується завжди.

Позитивною рисою даного методу є те, що цілісне навчання сприяє формуванню міцних умовно-рефлекторних зв'язків одночасно на всі рухи рухової дії. Недоліком - те, що учень одночасно повинен вирішувати багато рухових завдань, а, отже, зосереджувати увагу на всіх деталях техніки. Враховуючи цю обставину, на тлі цілісного виконання вправ кожен раз варто зосереджувати увагу учнів на окремих рухах, використовувати імітацію рухової дії, полегшувати умови виконання вправи, застосовувати ідеомоторне тренування.

При цілісному розучуванні вправи знижують ступінь зусиль, щоб учень міг зберегти структуру руху і контроль за ним. Але як тільки техніка починає набувати стійкості щодо кінематичних, динамічних і ритмічних параметрів, необхідно варіювати зусилля, підвищувати їх контрастність. Цього можна досягнути за рахунок зміни швидкості виконання вправи, маси приладів, свідомої зміни ступеня докладених зусиль, опору партнера, висоти перешкод та приладів тощо.

Метод навчання вправ по частинах полягає в тому, що складну рухову дію спочатку розділяють на частини, вивчають окремі рухи, а потім об'єднують їх. Це на початковому етапі полегшує оволодіння цілісною дією.

При цьому вправу рекомендують ділити на такі найбільші частини (одиниці), які доступні учням для засвоєння, враховувати їх підготовленість.

Позитивною рисою даного методу є те, що таке навчання дозволяє послідовно концентрувати увагу на окремих рухах. Зменшуючи число рухових завдань, які необхідно вирішувати учневі одночасно, ми скорочуємо час навчання, робимо процес навчання на кожному занятті конкретнішими, а значить і мотивованими, бо успіхи учнів підвищують їх інтерес до занять.

Негативною рисою є те, що при розучуванні частин формуються окремі рефлекторні зв'язки на певні рухи. Тому слід пам'ятати, що перехід від методу розучування по частинах до цілісного засвоєння дії повинен бути своєчасним, тому що запізнення зі встановлення зв'язків між окремо вивченими рухами може бути дуже складним завданням при їх об'єднанні в цілісну рухову дію.

Розучування вправи загалом і по частинах - це крайні варіанти в навчанні. Оскільки кожен з названих методів має свої позитивні сторони і недоліки, то найвищої ефективності в навчанні можна досягнути при вмілому їх поєднанні, правильному чергуванні в навчально-тренувальних заняттях.

При розучуванні вправи загалом і при використанні методу вивчення по частинах у практиці як допоміжний метод використовують **підвідні вправи**.

Підвідні вправи **за своєю структурою** повинні відповідати руховій дії загалом, або її окремим рухам. Вони сприяють нагромадженню таких простіших умовно-рефлекторних зв'язків, які пізніше, в силу певної однорідності і спільності з основною вправою, можуть допомогти в засвоєнні цілісного рухового акту.

5. Методи вдосконалення та закріплення рухових дій

До методів **удосконалення і закріплення** рухових дій та вдосконалення функціональних можливостей організму належать **ігровий та змагальний** методи вправлення.

«Виховати людину успішно можна тільки відповідними методами, що за привабливістю приховують саме виховання і навчання» (Ю.Старосольський). **Одним з таких методів є ігровий.** Ігри виступають як засіб фізичного виховання і як метод організації дитячого колективу. Через ігрову діяльність дитина входить у світ знань, на позитивному емоційному тлі починає вивчати азбуку, оволодіває духовними цінностями.

Найхарактернішими рисами ігрового методу є наступні:

- широкі можливості відтворювати стосунки між людьми у вигляді взаємодопомоги і гострого суперництва;
- яскраво виражена емоційність, що вимагає старанно регламентувати і регулювати стосунки між гравцями;
- швидка зміна ситуації, яка вимагає постійного внесення коректив у дії гравців з метою оперативного вирішення проблем, що виникають;
- можливість надання гравцям широкої самостійності вибору засобів діяльності і

способів поведінки, прояву ініціативи і творчості в діях;

- навантаження, яке одержують учасники, залежить від активності гравців і характеру виконання ними ігрових функцій, що унеможлиблює її сувору регламентацію з боку педагога;
- комплексне використання рухових навичок, прояву фізичних, вольових і моральних якостей для досягнення успіху, що визначає комплексну дію гри на організм учнів.

○ Ігрова діяльність повинна відповідати таким **вимогам**:

- форма ігрової діяльності, її зміст визначається метою. В ній головними є дії, пройдені за програмою навчання. Мета кожного учня - виконувати ці дії з великою швидкістю, оптимальними зусиллями і максимальною доцільністю;

• дії, що здійснює учень у грі, повинні відповідати його вмінням управляти собою та його силі і спритності. Якщо вимоги, які ставить гра перед дитиною, можна легко виконати, то це забезпечить їй почуття задоволення;

• ігри повинні поступово і послідовно ускладнюватись та урізноманітнюватись. Всі дії учнів при цьому обумовлюються певними правилами, які теж поступово і послідовно ускладнюються. Окремі ускладнення і видозміни правил можуть вводиться і з ініціативи учнів. Контролювати дотримання правил можуть особи, обрані самими учнями із свого складу.

Розумно організована гра є дійовим методом **формування важливих рис особистості**: дисциплінованості, кмітливості, винахідливості, сміливості, витривалості, спритності, рішучості, наполегливості, організованості, стриманості. Гра вчить зосереджувати зусилля, керувати собою, бути точним, дотримуватись правил поведінки, діяти з урахуванням вимог колективу.

Змагальному методу притаманно багато ознак змагань, але він має більш широке середовище застосування. Предметом змагання при використанні змагального методу можуть бути будь-які фізичні вправи (від шиккування до виходу зі зали).

Найбільш характерними ознаками змагального методу є наступні:

• зіставлення сил учнів з метою виявлення переможця. Перемозі підпорядкована вся діяльність відповідно до встановлених правил;

• змагальний метод діє можливість повністю розкрити функціональні та психічні можливості учнів і вивести їх на новий рівень підготовленості;

• стимулювання творчої активності самостійності, ініціативи тощо;

• обмежені можливості регулювати навантаження учнів.

○ Змагальний метод - це школа загартування волі і характеру, виховання

• бійцівських якостей, мобілізаційної готовності, стійкості, вміння ефективно перемогти та гідно програвати, мужньо переносити невдачі.

○ Для забезпечення таких ефектів змагання та ігри можуть проводитись в ускладнених або полегшених умовах порівняно з тими, що характерні для офіційних змагань.

○ **Ускладнення:**

• несприятливі погодні умови;

• спортивні ігри на менших полях і майданчиках, при більшій кількості гравців, суперників;

• проведення серій сутичок (боротьба) з невеликими паузами проти кількох суперників;

• «незручні» суперники;

• обтяження приладів (метання).

Полегшення:

• скорочення дистанції і зменшення тривалості роботи;

• спрощення програми у координаційних випадках;

• використання легших приладів, нижчої сітки, меншої маси м'ячів;

• гандикап.

6. Методи вдосконалення фізичних якостей

Основним засобом розвитку і вдосконалення фізичних якостей є фізичні вправи. Ефективність впливу на фізичну підготовку учнів визначається відповідністю обраної фізичної вправи та параметрів її виконання педагогічному завданню, яке ставить учитель. Адже одна і та

ж фізична вправа при відповідних режимах її виконання може бути вирішене різними вправами. Наприклад, біг з високою швидкістю сприяє вдосконаленню пружкості, а повільний - витривалості. Таким чином, для раціонального управління процесом розвитку фізичної підготовки необхідно чітко визначати, що треба робити (засіб) і як виконувати тренувальне завдання (метод).

Методи вдосконалення фізичних якостей (тренування) побудовані на закономірностях чергування рухової активності і відпочинку, напруження і розслаблення, співвідношення між обсягом виконаної роботи та її інтенсивністю.

Характерною ознакою цієї групи методів є чітка регламентація їх структури і змісту. Регламентація за структурою полягає у наявності або відсутності інтервалів для відпочинку у процесі застосування цього методу при вирішенні конкретного педагогічного завдання.

Отже, за змістом методи тренування поділяються на методи: рівномірної (стандартної), прогресуючої, регресуючої та варіативної вправи.

Коротко охарактеризуємо названі методи.

Характерною особливістю **методів безперервної вправи** є тривале виконання одного тренувального завдання без відпочинку. Засобами можуть бути: циклічні вправи, ациклічні вправи, що виконується багато разів без пауз для відпочинку, або різні ациклічні вправи (аеробіка).

Обсяг тренувальних навантажень (довжина дистанції, час виконання вправи, кількість повторень тощо) - великий.

Метод безперервної рівномірної вправи характеризується незмінністю величини тренувального впливу (швидкості пересування, величини зусиль, темпу, амплітуди рухів тощо) від початку до кінця вправи. Метод використовується переважно для розвитку загальної витривалості роботи розвитку волі. Тренувальний вплив полягає у підвищенні міжм'язової координації тощо.

Метод безперервної прогресуючої вправи характеризується поступовим збільшенням швидкості або величини зусиль, темпу, або амплітуди рухів, або кількох компонентів одночасно. Метод широко використовується в циклічних рухових діях для розвитку спеціальної витривалості. Його тренувальний ефект полягає у розвитку потужності систем аеробного та аеробного-анаеробного енергозабезпечення, підвищенні стійкості до негативних змін у внутрішньому середовищі організму. Метод сприяє підвищенню економічності техніки рухів на тлі прогресуючої втоми, розвитку волі.

Метод безперервної регресуючої вправи характеризується найвищою інтенсивністю роботи на початку і поступовим її зниженням до кінця вправи. Метод ефективний при розвитку загальної та спеціальної витривалості до роботи в зонах великої і субмаксимальної потужності.

Тренувальний ефект полягає у розвитку продуктивності систем аеробного та аеробно-анаеробного енергозабезпечення, розвитку потужності буферних систем організму.

Метод безперервної варіативної вправи характеризується багаторазовою зміною швидкості пересування або величини зусиль, темпу чи амплітуди рухів.

Метод використовують при розвитку загальної та спеціальної витривалості в зонах помірної, великої та субмаксимальної потужності. Тренувальний ефект полягає у підвищенні рухливості і потужності серцево-судинної та дихальної систем, розширенні аеробних та аеробно-анаеробних можливостей організму, розвитку потужності буферних систем організму, покращенні міжм'язової координації.

Характерною особливістю **методу інтервальної (повторної) вправи** є наявність робочих фаз та інтервалів для відпочинку між ними в процесі виконання певного тренувального завдання. При цьому тривалість робочих фаз і режимів їх виконання, тривалість і характер відпочинку планується заздалегідь.

В залежності від режимів навантаження у процесі виконання тренувального завдання метод інтервальної вправи має чотири різновиди.

Метод інтервальної (повторної) рівномірної (стандартизованої) вправи характеризується незмінністю усіх його компонентів від початку до кінця виконання конкретного тренувального завдання.

Завдяки своїй універсальності цей метод може застосовуватись для розвитку усіх

рухових якостей.

Метод інтервальної (повторної) прогресуючої вправи

характеризується прогресивним збільшенням сили тренувального впливу від початку до кінця виконання конкретного тренувального завдання. Його можна досягти за рахунок зростання інтенсивності або тривалості робочих фаз при стандартизованих інтервалах відпочинку, або за рахунок скорочення інтервалів відпочинку.

Метод інтервальної (повторної) регресуючої вправи

характеризується високою інтенсивністю тренувального впливу від початку і поступовим його зниженням до кінця виконання тренувального завдання.

Метод інтервальної (повторної) варіативної вправи

характеризується хвилеподібною зміною величин тренувального впливу у процесі виконання тренувального завдання. При цьому варіативність тренувального впливу може досягтись як ритмічною зміною тривалості (обсягу) або інтенсивності робочих фаз, так і зміною тривалості інтервалів відпочинку.

Метод варіативної вправи порівняно з іншими більш емоційний. Завдяки можливості варіативної зміни тренувального впливу можна досягти глибшої адаптації до відповідних подразників в роботі ЦНС, кардіо- респіраторної системи організму, в обміні речовин, у зміцненні опорно- рухового апарату. Це дозволяє широко використовувати його для розвитку практично всіх рухових якостей.

Характерною ознакою **методів комбінованої вправи** є поєднання в одному тренувальному завданні безперервної інтервальної роботи та різних режимів навантаження. Поєднання в одному тренувальному завданні особливостей різних методів дозволяє в окремих випадках забезпечити повнішу відповідність його структури і змісту педагогічному завданню і, таким чином, уникати притаманної іншим методам монотонності і значно підвищувати емоційне тло занять.

Можливості поєднання в одному тренувальному завданні окремих методів практично безмежні. Наводимо окремі приклади.

Метод безперервно - інтервальної стандартизованої вправи.

Біг 800 м + відпочинок 3 хв в бігу підтюпцем + біг 3х300 м, відпочинок між пробіжками - 1 хв в бігу підтюпцем. Швидкість бігу в робочих фазах - середньозагальна на дистанції 1500 м.

Метод інтервальної рівномірно-прогресуючої вправи. Біг 6х10 м через 1 хв активного відпочинку. Перші 4 відрізки - зі швидкістю, що становить 90% від максимального; 5-й - зі швидкістю 95% від максимальної; 6-й - з максимально можливою швидкістю.

Специфічною організаційно-методичною формою методу комбінованої вправи є **метод колового тренування**.

Характерною рисою методу **колового тренування** є почергове дозоване виконання комплексу із 6-10 вправ (станцій), тренувальний вплив яких спрямований на розвиток конкретної рухової якості чи певних функціональних систем організму. Тренувальне завдання складається із 2-4 - разового повторення певного комплексу за точно визначений час. При цьому в залежності від завдання 2-4 рази виконується одна і та ж вправа, а потім у тому ж режимі 2-га, 3-тя і т.д., або на кожній станції робиться по одному підході, і в такому варіанті весь комплекс (всі станції) повторюється кілька разів.

При застосуванні методу колового тренування слід керуватись такими положеннями:

- МП визначають у змаганнях через проміжки часу, достатні для зростання якостей;
- метод дає багато чисельні варіанти в підборі засобів залежно від завдань, і це дозволяє використовувати його для дітей різного віку і підготовленості;
- перед коловим тренуванням проводьте загальну, а при потребі і індивідуальну спеціальну розминку;
- на станціях розмістіть навчальні карточки, рисунки, схеми;
- перш, ніж запропонувати програму колового тренування класові, апробуйте її особисто з кращими учнями;
- розміщайте на станціях не більше 3-4 учнів;

- при систематичному використанні методу та при роботі за цим методом самостійно рекомендуйте учням здійснювати самоконтроль і вести щоденник. Цим ви підтримаєте інтерес учнів до власного розвитку;
- до достоїнств методу належить і можливість чітко управляти великою групою учнів та організувати самостійні заняття;
- застосування методу колового тренування вимагає великої підготовчої роботи по обладнанню станцій різноманітними тренажерами, діагностично - корегуючими комплексами, спеціальним обладнанням. Тренування на них дає змогу індивідуально добирати обсяг і характер тренувальної дії, оптимізувати контроль за якістю виконання завдань, оперативно вносити корективи в програму тренувальних завдань;
- розміщують станції і добирають вправи таким чином, щоб учень послідовно виконував різні за характером і переважною спрямованістю вправи, які б в комплексі забезпечували різнобічний вплив на організм учнів;
- індивідуальний підхід забезпечується шляхом зміни величини опору на тренажерах, величини обтяжень, кількості повторень, темпу роботи тощо.

7. Загальні вимоги до підбору і використання методів

Виміром життєдіяльності будь-якої особливо системи фізичного виховання, є різноманітність, яка відповідає неповторним місцевим умовам праці. Тому вагових успіхів у фізичному вихованні школярів досягають при використанні всього арсеналу методів і прийомів. Універсалізація будь-якого методу недоступна, бо немає методів однаково придатних для всіх учнів і умов навчання. Отже, педагог повинен досконало володіти всіма методами фізичного виховання і багатим арсеналом методичних прийомів, щоб для кожного конкретного випадку навчально-виховного процесу вибрати ті, які забезпечують найвищу ефективність фізичного виховання учнів. Чим повинен керуватись при цьому вчитель?

До підбору методів і методичних прийомів висувається низка вимог, а саме:

- підібрані методи повинні забезпечувати найвищий оздоровчий і виховний ефект фізичного виховання;
- обраний метод, чи прийом повинен відповідати завданням, які належить вирішити;
- використаний метод має забезпечити найкоротший шлях до засвоєння запланованих знань, умінь і навичок та удосконалення фізичних якостей;
- застосований метод чи прийом повинен відповідати індивідуальним особливостям учнів, рівню їх розвитку, підготовленості і вікові;
- при підборі методів треба враховувати специфіку навчального матеріалу, його складність;
- вибір методу і його прийомів залежить від стану навчання;
- обрані для використання методи і методичні прийоми повинні відповідати індивідуальним властивостям і можливостям вчителя;
- методи, які використовує вчитель, повинні забезпечити розвиток особистості учня;
- вибір методу обумовлений умовами проведення занять, матеріальним забезпеченням;
- на думку Д.Локка, методи повинні бути орієнтовані на природні інтереси і позитивні емоції дітей, вони повинні зробити процес навчання привабливим.

Контрольні запитання

1. *Визначити основні принципи навчання, які реалізуються у фізичному вихованні.*
2. *Дати визначення сутності педагогічного принципу науковості.*
3. *Обґрунтувати основу принципу свідомості.*
4. *Проаналізувати принцип наочності та його трактування згідно понять діалектики.*
5. *Визначити особливості принципу свідомості.*
6. *Дати визначення діалектичного шляху пізнання істини.*
7. *Визначити сутність поняття «засіб» і «метод».*
8. *Визначити основні засоби і методи інформації.*

9. *Визначити допоміжні засоби і методи інформації*
10. *Визначити, за якими ознаками класифікуються методи у дидактиці фізичного виховання?*
11. *Охарактеризувати методи навчання вправ.*
12. *Визначити характерну рису методу колового тренування.*
13. *Проаналізуйте загальні вимоги до підбору і використання методів у фізичному вихованні.*

Лекція 12

Тема 4.2 Методика навчання руховим діям

План

1. Методологічна основа теорії навчання рухових дій
2. Фізіологічне обґрунтування формування рухових навичок.
3. Педагогічні основи навчання рухових дій.
4. Завдання навчання руховим діям.
5. Характеристика рухових умінь і навичок.
6. Механізми формування рухових дій
7. Структура процесу навчання рухових дій.

Література

1. *Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. - К.: Олімпійська література, 2008. - 91.*
2. *Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.2. Методика фізичного виховання різних груп населення. - К.: Олімпійська література, 2008. - 366.*
3. *Волков Володимир. Основи теорії та методики фізичного виховання студентської молоді: Навчальний посібник. - К.: «Освіта України», 2008. - 256 с.*

1. Методологічна основа теорії навчання рухових дій

Теорія навчання рухових дій досліджує, пояснює та опосередковано вдосконалює свій об'єкт – навчання рухових дій. Щоб вирішити ці завдання на рівні запитів практики, теорія навчання рухових дій спирається на деякі положення, що виконують функції основи системи засобів і методів вирішення окремих завдань наукового дослідження, аналізу та інтерпретації явищ і процесів, за якими спостерігають. Такого роду вихідні положення, що лежать поза сферою самої теорії, становлять її методологічну основу.

Аналіз формування наукових елементів методологічної основи теорії навчання рухових дій в історичному аспекті цікавий тим, що дозволяє з'ясувати провідну роль вітчизняної науки на більшій частині шляху її формування.

На початку основою системи навчання було наслідування, тому у самих ранніх дидактичних системах підкреслюється необхідність показу і повторення. Наслідування було тим успішніше, чим простіші були дії, що вивчалися. Складні дії при спробах їх відтворення спотворювалися. У Росії проблему навчання з позицій фізіології розглядав І.М. Сеченов. Він показав, що рефлекс, який лежить в основі рухового акту, повинен бути співвіднесеним із "відчуттям", яке, на його думку, "...повсюди має значення регулятора рухів".

Ідеї І.М.Сеченова стали основою для праць І.П. Павлова та В.М. Бехтерева. Умовно-рефлекторна теорія І.П. Павлова лягла в основу теорії навчання рухових дій як одного з елементів методології.

1. Фізіологічне обґрунтування формування рухових навичок

Фізіологічне обґрунтування формування рухових навичок у світлі положень теорії умовних рефлексів було продовжено О. Крестовніковим. Він показав, що у результаті повторення формується динамічний стереотип у руховій зоні великих півкуль. Формування проходить три стадії:

- *стадія іррадіації* — зовнішнє виявляється у наявності "зайвих" рухів і напруження;
- *стадія концентрації* — процеси збудження і гальмування концентруються до оптимальних розмірів;
- *стадія стабілізації* — стабільно існують та чергуються осередки збудження і гальмування в корі головного мозку.

Ця теорія проіснувала до 1970-х років. Вона не могла пояснити багато особливостей побудови, регуляції та засвоєння рухів у процесі їх вивчення.

П. Анохін розвинув теорію І. Павлова, обґрунтував поняття "акцептора дії" та "зворотної аферентації", що дозволило пояснити здатність передбачати результат дії та коректувати її за ходом виконання (методом термінової інформації). Акцептор дії — апарат порівняння як модель наступної дії.

У 30—40-ві роки ХХ ст. М. Бернштейн розробив учення про побудову рухів, яке стало основою фізіології активності. За цієї теорії, в основі управління рухами лежить не пристосовування до умов зовнішнього середовища, не відповідь на зовнішні стимули, а усвідомлене підпорядкування середовища, його перебудова відповідно до потреб індивідуума. М. Бернштейн доходить висновку, що рух програмується розумінням, яке виступає як основа "образу потрібного майбутнього". Він не тільки пояснив принцип управління рухом, а й показав механізм його формування. Формуючись, рух проходить три стадії, для яких характерні:

- 1) невисока швидкість руху;
- 2) поступове зникнення напруженості, становлення чіткої м'язової координації, підвищення швидкості та точності рухового акту;
- 3) зниження частки участі активних м'язових зусиль у здійсненні руху за рахунок використання сил тяжіння, інерції, відцентрових сил, що забезпечує економічність енергозатрат.

Сучасний науковий підхід передбачає, що методологічною основою теорії навчання рухових дій є закономірності та положення таких наук, як дидактика (у сфері педагогіки), теорія діяльності і теорія управління засвоєння знань, формування дій та понять (у сфері психології), теорія побудови й управління рухів, фізіологія активності, принципи та положення системного підходу.

2. Педагогічні основи навчання рухових дій

Однією з основних сторін фізичного виховання, як і будь-якого іншого педагогічного процесу, є навчання. У дидактиці навчання розглядають як процес взаємопов'язаної діяльності педагога та учня, спрямований на набуття нових знань, умінь і навичок, а також на розвиток розумових і духовних здібностей учнів.

Різноманітні рухові дії формуються протягом життя людини під дією багатьох факторів, і процес їх формування може набувати різного характеру. Оптимізація цього процесу досягається в умовах раціональної побудови навчання. Внутрішню логіку процесу формування і вдосконалення рухової дії прийнято схематично подавати як послідовний перехід від знань та уявлень про дії до вміння виконувати їх, а потім від вміння до навички.

Викладання — це характерна діяльність педагога, навчання — основа діяльності учня. Ці дві сторони одного процесу тісно пов'язані між собою та проходять практично одночасно.

4. Завдання навчання руховим діям

Навчання руховим діям необхідно розглядати як один із видів пізнавальної діяльності людини. Це високоорганізований педагогічний процес, спрямований на набуття знань, умінь і навичок, розвиток розумових і духовних здібностей учнів.

Основний предмет навчання — раціональні рухові дії, до яких входить система взаємопов'язаних рухів.

Завданнями навчання є:

1. Визначення послідовності навчання: від цілого до деталей (дедуктивний шлях) або від деталей до цілого (індуктивний шлях).
2. Визначення послідовності навчання у зв'язку із закономірностями поетапного формування дій — від знань та уявлень до вмінь та навичок.
3. Визначення шляхів реалізації дидактичних принципів та вимог у процесі навчання.

Основним елементом процесу навчання рухів є знання. Вони включають численні конкретні факти про рухи, об'єднані у системи понять і правил, містять теоретичні узагальнення, які базуються на даних практичного досвіду.

У процесі навчання і вдосконалення рухових дій знання реалізуються за допомогою формування рухових умінь і навичок.

Особливістю процесу навчання у фізичному вихованні є активна діяльність тих, хто займається, спрямована на оволодіння технікою рухових дій, у процесі якої вдосконалюються фізичні і психічні функції організму людини.

Процес навчання **рухових дій** має суттєві **особливості**, пов'язані з:

- 1) специфічними засобами (фізичні вправи, природні сили, гігієнічні фактори);
- 2) механізмами засвоєння руху (фази формування рухової навички);
- 3) необхідним рівнем розвитку рухових якостей;
- 4) психологічною і функціональною готовністю до навчання, що передбачає обов'язкову функціональну та психологічну підготовку учнів до виконання рухових дій, які ставлять підвищені вимоги до м'язової, серцево-судинної і дихальної систем. Недотримання цієї вимоги призводить до травм, тому не можна недооцінювати значення розминки;
- 5) необхідністю суворо дозувати і регулювати фізіологічне навантаження у процесі навчання фізичних вправ;
- 6) дотриманням тими, хто займається, санітарно-гігієнічних норм, проведенням систематичного лікарського контролю та інших заходів, які забезпечують успішне вирішення навчання та оздоровчих завдань.

5. Характеристика рухових умінь і навичок. Вчитель повинен завжди знати, що саме необхідно сформулювати в кожному конкретному випадку і якщо таке формування не відбулося, процес навчання не можна вважати завершеним.

У чому ж суть рухових умінь і рухових навичок? Що в них спільного і чим вони відрізняються? В теорії і методиці фізичного виховання розрізняють два рівні рухового уміння: 1) уміння виконувати окрему рухову дію (наприклад, подачу у волейболі, штрафний кидок у баскетболі чи гандболі тощо.) В літературі його інколи називають умінням нижчого порядку; 2) уміння вищого порядку (наприклад, уміння грати у волейбол, боротись, фехтувати тощо) або, як часто називають, уміння виконувати цілісну рухову діяльність. Уміння вищого порядку представляє собою комплекс рухових навичок, що взаємодіють у процесі вирішення учнями певних рухових завдань. До уміння вищого порядку відносяться й уміння здійснювати процес фізичного виховання з метою самовдосконалення.

Рухове уміння виконувати окрему рухову дію - це здатність учня виконувати вправу, концентруючи увагу на кожному русі, що входить до її складу. Формується уміння шляхом багаторазового повторення вправи у стандартних умовах, при активній участі всіх органів відчуття (зору, слуху тощо). Увага учня при цьому зосереджена на деталях, елементах рухової дії, на просторових, часових, просторово-часових, динамічних та ритмічних характеристиках рухів. Одночасно засвоїти ці характеристики неможливо. Вивчають їх послідовно шляхом усвідомленого багаторазового практичного вправлення. Багаторазове повторення вправи і її частин під безпосереднім контролем свідомості і при безперервному пошуку способів найефективнішого їх виконання поступово приводить до удосконалення і стабілізації рухових операцій, окремих елементів, з наступним їх поєднанням у рухову дію. На перших етапах навчання рухові дії виконуються уповільнено, з зупинками, зайвими рухами та помилками. Учні виконують вправу нестабільно. **Такий рівень володіння вправою прийнято називати умінням.**

Збільшення числа повторень і корекції помилок приводить до невимушеного, плавного, безпомилкового, стабільного і економного виконання вправи. Вправа поступово автоматизується. Іншими словами, відбувається плавна трансформація уміння **в навичку**.

На стадії формування навички поступово усуваються зайві рухи, удосконалюється міжм'язова координація, рухи стають точнішими у просторі, часі і за зусиллями. Всі рухи відтворюються невимушено, плавно, з високою точністю і стабільністю.

Рівень володіння фізичною вправою, якому притаманні перераховані характеристики,

називають навичкою.

З окремих навичок формується уміння виконувати цілісну рухову діяльність, або **уміння вищого порядку**.

Формування рухових умінь і навичок має певні психологічні, функціональні і, як наслідок, дидактичні особливості. Відповідно до природних психофізіологічних процесів, які протікають в організмі, під впливом багаторазового повторення фізичних вправ, що вивчаються, будується педагогічний процес управління формуванням рухових умінь і навичок.

6. Механізми формування рухових дій

Аналіз участі свідомості у формуванні і закріпленні рухової дії дозволяє виділити три фази усвідомлення цих дій:

- 1) мала усвідомленість внаслідок «гуманного» уявлення про вправу;
- 2) відносно повна усвідомленість рухової дії та окремих рухів внаслідок формування цілісного уявлення про вправу і розвитку здатності диференціювати параметри руху;
- 3) часткова усвідомленість як наслідок автоматизації рухової дії та переключення уваги на умови виконання.

Характерним рисами **умінь** на початку їх формування є надмірна мобілізація вольових зусиль, емоційна реакція на новизну, наявність невпевненості, а іноді і страху. Все це призводить до захисних рухових реакцій, до скутості та зайвих ізольованих рухів. Контроль за діями здійснюється за рахунок зору та слуху. М'язове відчуття лише формується. Уява про вправу уточнюється здебільшого за рахунок зовнішнього зворотного зв'язку.

При формуванні **умінь вищого порядку** учень навчається змінювати (варіювати) деталі техніки виконання спортивної вправи для того, щоб домогтись максимального результату при зміні умов діяльності. Наприклад, при метанні варіюють кут вильоту приладу залежно від зустрічного чи супутнього вітру; вносять поправки у виконання гімнастичних вправ залежно від жорсткості приладів тощо.

7. Структура процесу навчання рухових дій

Формування умінь виконувати фізичні вправи, їх трансформація в навички, об'єднання навичок в уміння вищого порядку - це тривалий, складний процес, успіх якого залежить від багатьох чинників. Першим серед них є правильне педагогічне керівництво цим процесом, яке полягає у його чіткому структуруванні.

У шкільному фізичному вихованні, на нашу думку, структуру процесу навчання доцільно будувати у три етапи: розучування рухової дії, її засвоєння і закріплення.

I Етап розучування рухової дії.

Мета, завдання і особливості першого етапу.

Мета першого етапу полягає у засвоєнні вправи в загальних рисах, в основному варіанті (формування уміння).

Для досягнення цієї мети вчитель і учні повинні розв'язувати такі **завдання**:

- 1) створити цілісне попереднє уявлення про вправу й осмислити її суть;
- 2) визначити руховий досвід учнів і при необхідності поповнити його;
- 3) домогтись виконання вправи загалом;
- 4) усунути зайві рухи, які грубо спотворюють техніку.

Досягнення поставленої мети і вирішення завдань обумовлюють методику навчання. У зв'язку з цим необхідно підкреслити виключне значення мовної діяльності, у процесі якої учні словесно відтворюють сприйнятий органами відчуттів рух або рухову дію. Іншими словами, перед початком практичного розучування вправи кожен учень повинен навчатись про дії та операції, які необхідно засвоїти, тому на першому етапі для успішного формування рухового уміння велике значення мають методи слова та демонстрації.

Будь-яка рухова дія при засвоєнні включається в систему рухових умінь і навичок, накопичених на даний час учнем, що складають його **руховий досвід**. Цей досвід повинен враховуватись педагогом, оскільки він є основою формування нових умінь. При цьому в одних випадках **попередній досвід** сприяє засвоєнню нових фізичних вправ, а в інших - може стати перешкодою на шляху до засвоєння вправ. Аналогічну картину можна спостерігати і при одночасному засвоєнні окремих вправ.

Такі явища в теорії і методиці фізичного виховання одержали назву **переносу навички**. Щоб засвоєна рухова дія була придатна для використання в життєдіяльності, її необхідно вдосконалювати в нестандартних, екстремальних умовах.

II Етап засвоєння рухової дії.

Мета, завдання та особливості другого етапу.

Метою другого етапу є деталізоване, відносно досконале засвоєння рухової дії.

Завданнями другого етапу є:

- 1) поглибити розуміння учнями закономірностей виконання рухової дії;
- 2) уточнити техніку щодо індивідуальних можливостей учнів, посилити самоконтроль;
- 3) домогтись правильного виконання вправи;
- 4) створити передумови варіативного виконання вправи.

Реалізація мети і вирішення завдань повинно привести фактично до формування навички. Досягають цього шляхом серійного багаторазового повторення рухової дії, збільшення кількості занять (особливо самостійних). При цьому в її виконання вносять необхідні корективи, уточнюють техніку окремих рухів і вправи та усувають помилки, але не доводять учнів до втоми. Уточнення починають в постійних умовах. Згодом умови виконання вправи змінюють, і в тренування включаються варіанти її техніки, починаючи з вихідних і кінцевих положень. Це особливо характерно для дії, які в майбутньому будуть застосовуватись в умовах, що безперервно змінюються (спортивні ігри, одноборства).

Методика навчання на другому етапі

В основному методики другого етапу необхідно покласти метод цілісного розучування з «виділенням», на фоні цілісного виконання вправ, окремих рухів для їх удосконалення. Це, правда, не включає в окремих випадках використання методу виконання частин вправи.

Прагнення одночасно внести у виконання вправи декілька уточнень або усунути декілька помилок бажаного успіху, як правило, не приносить. Робити це треба поступово, починаючи з суттєвих уточнень і грубих помилок.

Поглибити розуміння учнями закономірностей виконання рухової дії допоможуть такі **методичні прийоми**:

- деталізоване пояснення вправи;
- евристична бесіда;
- обговорення техніки;
- звіти учнів, як наслідок їх самоаналізу;
- супроводжуюче пояснення;
- самопроговорювання та самоприкази.

На другому етапі методика збагачується **змагальним методом**, але предметом змагань є якісні показники виконання вправи та здатність учнів управляти часовими, просторовими і силовими параметрами рухової дії.

Продовжують використовувати прийоми **ідеомоторного тренування** та виконують окремі вправи (наприклад, ведення баскетбольного м'яча) **без зорового контролю**, концентруючи увагу на аналізі м'язового відчуття.

III Етап закріплення рухової дії.

Мета, завдання та особливості третього етапу.

Мета третього етапу полягає в тому, щоб забезпечити практичне застосування набутої навички.

Для досягнення мети учень і вчитель повинні вирішити такі **завдання**:

- 1) закріпити навичку і зробити її придатною для використання в життєдіяльності у поєднанні з іншими діями;
- 2) забезпечити варіативність застосування сформованої на попередньому етапі навички в різних умовах;
- 3) завершити індивідуалізацію виконання засвоєної вправи;
- 4) досягти повної відповідності техніки виконання вправи рівневі розвитку фізичних

якостей учнів.

Особливістю етапу є те, що сформована рухова дія ще не стійка до несприятливих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища (втоми, великих перерв у навчанні, різноманітних умов виконання).

Методика навчання на третьому етапі

На цьому етапі концентрують увагу учнів на результативності діяльності, і на її досягнення спрямована методика навчання і тренування.

Для закріплення навички, забезпечення варіативності її виконання **використовують методи:**

- стандартно-повторної (інтервальної) та повторно-варіативної вправи;
- змінюють зовнішні умови виконання;
- регулюють фізичний і психічний стан учнів;
- поєднують вивчену на другому етапі вправу з іншими (раніше засвоєними) діями;
- підвищують обсяг і інтенсивність виконуваної роботи.

Контрольні запитання:

1. *Що є методологічною основою теорії навчання рухових дій?*
2. *Які завдання навчання руховим діям?*
3. *Дайте визначення понять уміння і навичка.*
4. *Які характерні особливості навички?*
5. *У чому ж суть рухових умінь і рухових навичок? Що в них спільного і чим вони відрізняються?*
6. *Обґрунтуйте фази формування рухових дій.*
7. *Охарактеризуйте етапи розучування рухової дії?*

Лекція 13

Тема 4.3 Технологія навчання руховим діям

План

1. Методи навчання вправ.
2. Методи вдосконалення та закріплення рухових дій
3. Методи вдосконалення фізичних якостей
4. Загальні вимоги до підбору і використання методів
5. Рухові уміння і навички
6. Механізми формування рухових дій
7. Етапи розучування рухової дії

Література

1. *Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. - К.: Олімпійська література, 2008. - 91.*
2. *Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.2. Методика фізичного виховання різних груп населення. - К.: Олімпійська література, 2008. - 366.*
3. *Волков Володимир. Основи теорії та методики фізичного виховання студентської молоді: Навчальний посібник. - К.: «Освіта України», 2008. - 256 с.*

1. Методи навчання вправ.

В теорії і практиці фізичного виховання розрізняють два підходи до навчання вправ: загалом, або по частинах з наступним об'єднанням частин у цілісну рухову дію. Звідси походять два методи навчання: метод навчання вправ загалом і метод навчання вправ по частинах.

Метод навчання вправ загалом застосовується на всіх етапах і передбачає їх багаторазове повторення в тому вигляді, в якому вони є предметом (кінцевою метою) навчання. На початковому етапі навчання він може використовуватись, якщо учні мають високий рівень підготовленості, а вправа, яка вивчається, порівняно проста. На заключному етапі застосовується завжди.

Позитивною рисою даного методу є те, що цілісне навчання сприяє формуванню міцних умовно-рефлекторних зв'язків одночасно на всі рухи рухової дії. Недоліком - те, що учень одночасно повинен вирішувати багато рухових завдань, а, отже, зосереджувати увагу на всіх деталях техніки. Враховуючи цю обставину, на тлі цілісного виконання вправ кожен раз варто зосереджувати увагу учнів на окремих рухах, використовувати імітацію рухової дії, полегшувати умови виконання вправи, застосовувати ідеомоторне тренування.

При цілісному розучуванні вправи знижують ступінь зусиль, щоб учень міг зберегти структуру руху і контроль за ним. Але як тільки техніка починає набувати стійкості щодо кінематичних, динамічних і ритмічних параметрів, необхідно варіювати зусилля, підвищувати їх контрастність. Цього можна досягнути за рахунок зміни швидкості виконання вправи, маси приладів, свідомої зміни ступеня докладених зусиль, опору партнера, висоти перешкод та приладів тощо.

Метод навчання вправ по частинах полягає в тому, що складну рухову дію спочатку розділяють на частини, вивчають окремі рухи, а потім об'єднують їх. Це на початковому етапі полегшує оволодіння цілісною дією.

При цьому вправу рекомендують ділити на такі найбільші частини (одиниці), які доступні учням для засвоєння, враховувати їх підготовленість.

Позитивною рисою даного методу є те, що таке навчання дозволяє послідовно концентрувати увагу на окремих рухах. Зменшуючи число рухових завдань, які необхідно вирішувати учневі одномоментно, ми скорочуємо час навчання, робимо процес навчання на кожному занятті конкретнішими, а значить і мотивованими, бо успіхи учнів підвищують їх інтерес до занять.

Негативною рисою є те, що при розучуванні частин формуються окремі рефлекторні зв'язки на певні рухи. Тому слід пам'ятати, що перехід від методу розучування по частинах до цілісного засвоєння дії повинен бути своєчасним, тому що запізнення зі встановлення зв'язків між окремо вивченими рухами може бути дуже складним завданням при їх об'єднанні в цілісну рухову дію.

Розучування вправи загалом і по частинах - це крайні варіанти в навчанні. Оскільки кожен з названих методів має свої позитивні сторони і недоліки, то найвищої ефективності в навчанні можна досягнути при вмілому їх поєднанні, правильному чергуванні в навчально-тренувальних заняттях.

При розучуванні вправи загалом і при використанні методу вивчення по частинах у практиці як допоміжний метод використовують **підвідні вправи**.

Підвідні вправи за своєю структурою повинні відповідати руховій дії загалом, або її окремим рухам. Вони сприяють нагромадженню таких простіших умовно-рефлекторних зв'язків, які пізніше, в силу певної однорідності і спільності з основною вправою, можуть допомогти в засвоєнні цілісного рухового акту.

2. Методи вдосконалення та закріплення рухових дій

До методів **удосконалення і закріплення** рухових дій та вдосконалення функціональних можливостей організму належать **ігровий та змагальний** методи вправлення.

«Виховати людину успішно можна тільки відповідними методами, що за привабливістю приховують саме виховання і навчання» (Ю.Старосольський). Одним з таких методів є **ігровий**. Ігри виступають як засіб фізичного виховання і як метод організації дитячого колективу. Через ігрову діяльність дитина входить у світ знань, на позитивному емоційному тлі починає вивчати азбуку, оволодіває духовними цінностями.

Найхарактернішими рисами ігрового методу є наступні:

- широкі можливості відтворювати стосунки між людьми у вигляді взаємодопомоги і гострого суперництва;
- яскраво виражена емоційність, що вимагає старанно регламентувати і регулювати

стосунки між гравцями;

- швидка зміна ситуації, яка вимагає постійного внесення коректив у дії гравців з метою оперативного вирішення проблем, що виникають;
- можливість надання гравцям широкої самостійності вибору засобів діяльності і способів поведінки, прояву ініціативи і творчості в діях;
- навантаження, яке одержують учасники, залежить від активності гравців і характеру виконання ними ігрових функцій, що унеможлиблює її сувору регламентацію з боку педагога;
- комплексне використання рухових навичок, прояву фізичних, вольових і моральних якостей для досягнення успіху, що визначає комплексну дію гри на організм учнів.
 - Ігрова діяльність повинна відповідати таким **вимогам**:
- форма ігрової діяльності, її зміст визначається метою. В ній головними є дії, пройдені за програмою навчання. Мета кожного учня - виконувати ці дії з великою швидкістю, оптимальними зусиллями і максимальною доцільністю;
- дії, що здійснює учень у грі, повинні відповідати його вмінням управляти собою та його силі і спритності. Якщо вимоги, які ставить гра перед дитиною, можна легко виконати, то це забезпечить їй почуття задоволення;
- ігри повинні поступово і послідовно ускладнюватись та урізноманітнюватись. Всі дії учнів при цьому обумовлюються певними правилами, які теж поступово і послідовно ускладнюються. Окремі ускладнення і видозміни правил можуть вводиться і з ініціативи учнів. Контролювати дотримання правил можуть особи, обрані самими учнями із свого складу.

Розумно організована гра є дійовим методом **формування важливих рис особистості**: дисциплінованості, кмітливості, винахідливості, сміливості, витривалості, спритності, рішучості, наполегливості, організованості, стриманості. Гра вчить зосереджувати зусилля, керувати собою, бути точним, дотримуватись правил поведінки, діяти з урахуванням вимог колективу.

Змагальному методу притаманно багато ознак змагань, але він має більш широке середовище застосування. Предметом змагання при використанні змагального методу можуть бути будь-які фізичні вправи (від шиккування до виходу зі зали).

Найбільш характерними ознаками змагального методу є наступні:

- зіставлення сил учнів з метою виявлення переможця. Перемозі підпорядкована вся діяльність відповідно до встановлених правил;
 - змагальний метод дає можливість повністю розкрити функціональні та психічні можливості учнів і вивести їх на новий рівень підготовленості;
 - стимулювання творчої активності самостійності, ініціативи тощо;
 - обмежені можливості регулювати навантаження учнів.
 - Змагальний метод - це школа загартування волі і характеру, виховання
 - бійцівських якостей, мобілізаційної готовності, стійкості, вміння ефективно перемогти та гідно програвати, мужньо переносити невдачі.
 - Для забезпечення таких ефектів змагання та ігри можуть проводитись в ускладнених або полегшених умовах порівняно з тими, що характерні для офіційних змагань.
 - **Ускладнення:**
 - несприятливі погодні умови;
 - спортивні ігри на менших полях і майданчиках, при більшій кількості гравців, суперників;
 - проведення серій сутичок (боротьба) з невеликими паузами проти кількох суперників;
 - «незручні» суперники;
 - обтяження приладів (метання).
- Полегшення:**
- скорочення дистанції і зменшення тривалості роботи;
 - спрощення програми у координаційних випадках;
 - використання легших приладів, нижчої сітки, меншої маси м'ячів;
 - гандикап.

3. Методи вдосконалення фізичних якостей

Основним засобом розвитку і вдосконалення фізичних якостей є фізичні вправи. Ефективність впливу на фізичну підготовку учнів визначається відповідністю обраної фізичної вправи та параметрів її виконання педагогічному завданню, яке ставить учитель. Адже одна і та ж фізична вправа при відповідних режимах її виконання може бути вирішене різними вправами. Наприклад, біг з високою швидкістю сприяє вдосконаленню пружкості, а повільний - витривалості. Таким чином, для раціонального управління процесом розвитку фізичної підготовки необхідно чітко визначати, що треба робити (засіб) і як виконувати тренувальне завдання (метод).

Методи вдосконалення фізичних якостей (тренування) побудовані на закономірностях чергування рухової активності і відпочинку, напруження і розслаблення, співвідношення між обсягом виконаної роботи та її інтенсивністю.

Характерною ознакою цієї групи методів є чітка регламентація їх структури і змісту. Регламентація за структурою полягає у наявності або відсутності інтервалів для відпочинку у процесі застосування цього методу при вирішенні конкретного педагогічного завдання.

Отже, за змістом методи тренування поділяються на методи: рівномірної (стандартної), прогресуючої, регресуючої та варіативної вправи.

Коротко охарактеризуємо названі методи.

Характерною особливістю **методів безперервної вправи** є тривале виконання одного тренувального завдання без відпочинку. Засобами можуть бути: циклічні вправи, ациклічні вправи, що виконується багато разів без пауз для відпочинку, або різні ациклічні вправи (аеробіка).

Обсяг тренувальних навантажень (довжина дистанції, час виконання вправи, кількість повторень тощо) - великий.

Метод безперервної рівномірної вправи характеризується незмінністю величини тренувального впливу (швидкості пересування, величини зусиль, темпу, амплітуди рухів тощо) від початку до кінця вправи. Метод використовується переважно для розвитку загальної витривалості роботи розвитку волі. Тренувальний вплив полягає у підвищенні міжм'язової координації тощо.

Метод безперервної прогресуючої вправи характеризується поступовим збільшенням швидкості або величини зусиль, темпу, або амплітуди рухів, або кількох компонентів одночасно. Метод широко використовується в циклічних рухових діях для розвитку спеціальної витривалості. Його тренувальний ефект полягає у розвитку потужності систем аеробного та аеробного-анаеробного енергозабезпечення, підвищенні стійкості до негативних змін у внутрішньому середовищі організму. Метод сприяє підвищенню економічності техніки рухів на тлі прогресуючої втоми, розвитку волі.

Метод безперервної регресуючої вправи характеризується найвищою інтенсивністю роботи на початку і поступовим її зниженням до кінця вправи. Метод ефективний при розвитку загальної та спеціальної витривалості до роботи в зонах великої і субмаксимальної потужності.

Тренувальний ефект полягає у розвитку продуктивності систем аеробного та аеробно-анаеробного енергозабезпечення, розвитку потужності буферних систем організму.

Метод безперервної варіативної вправи характеризується багаторазовою зміною швидкості пересування або величини зусиль, темпу чи амплітуди рухів.

Метод використовують при розвитку загальної та спеціальної витривалості в зонах помірної, великої та субмаксимальної потужності. Тренувальний ефект полягає у підвищенні рухливості і потужності серцево-судинної та дихальної систем, розширенні аеробних та аеробно-анаеробних можливостей організму, розвитку потужності буферних систем організму, покращенні міжм'язової координації.

Характерною особливістю **методу інтервальної (повторної) вправи** є наявність робочих фаз та інтервалів для відпочинку між ними в процесі виконання певного тренувального завдання. При цьому тривалість робочих фаз і режимів їх виконання, тривалість і характер відпочинку планується заздалегідь.

В залежності від режимів навантаження у процесі виконання тренувального завдання метод інтервальної вправи має чотири різновиди.

Метод інтервальної (повторної) рівномірної (стандартизованої) вправи характеризується незмінністю усіх його компонентів від початку до кінця виконання конкретного тренувального завдання.

Завдяки своїй універсальності цей метод може застосовуватись для розвитку усіх рухових якостей.

Метод інтервальної (повторної) прогресуючої вправи

характеризується прогресивним збільшенням сили тренувального впливу від початку до кінця виконання конкретного тренувального завдання. Його можна досягти за рахунок зростання інтенсивності або тривалості робочих фаз при стандартизованих інтервалах відпочинку, або за рахунок скорочення інтервалів відпочинку.

Метод інтервальної (повторної) регресуючої вправи

характеризується високою інтенсивністю тренувального впливу від початку і поступовим його зниженням до кінця виконання тренувального завдання.

Метод інтервальної (повторної) варіативної вправи характеризується хвилеподібною зміною величин тренувального впливу у процесі виконання тренувального завдання. При цьому варіативність тренувального впливу може досягтись як ритмічною зміною тривалості (обсягу) або інтенсивності робочих фаз, так і зміною тривалості інтервалів відпочинку.

Метод варіативної вправи порівняно з іншими більш емоційний. Завдяки можливості варіативної зміни тренувального впливу можна досягти глибшої адаптації до відповідних подразників в роботі ЦНС, кардіо- респіраторної системи організму, в обміні речовин, у зміцненні опорно- рухового апарату. Це дозволяє широко використовувати його для розвитку практично всіх рухових якостей.

Характерною ознакою **методів комбінованої вправи** є поєднання в одному тренувальному завданні безперервної інтервальної роботи та різних режимів навантаження. Поєднання в одному тренувальному завданні особливостей різних методів дозволяє в окремих випадках забезпечити повнішу відповідність його структури і змісту педагогічному завданню і, таким чином, уникати притаманної іншим методам монотонності і значно підвищувати емоційне тло занять.

Можливості поєднання в одному тренувальному завданні окремих методів практично безмежні. Наводимо окремі приклади.

Метод безперервно - інтервальної стандартизованої вправи.

Біг 800 м + відпочинок 3 хв в бігу підтюпцем + біг 3х300 м, відпочинок між пробіжками - 1 хв в бігу підтюпцем. Швидкість бігу в робочих фазах - середньозагальна на дистанції 1500 м.

Метод інтервальної рівномірно-прогресуючої вправи. Біг 6х10 м через 1 хв активного відпочинку. Перші 4 відрізки - зі швидкістю, що становить 90% від максимального; 5-й - зі швидкістю 95% від максимальної; 6-й - з максимально можливою швидкістю.

Специфічною організаційно-методичною формою методу комбінованої вправи є **метод колового тренування**.

Характерною рисою методу **колового тренування** є почергове дозоване виконання комплексу із 6-10 вправ (станцій), тренувальний вплив яких спрямований на розвиток конкретної рухової якості чи певних функціональних систем організму. Тренувальне завдання складається із 2-4 - разового повторення певного комплексу за точно визначений час. При цьому в залежності від завдання 2-4 рази виконується одна і та ж вправа, а потім у тому ж режимі 2-га, 3-тя і т.д., або на кожній станції робиться по одному підході, і в такому варіанті весь комплекс (всі станції) повторюється кілька разів.

При застосуванні методу колового тренування слід керуватись такими положеннями:

- МП визначають у змаганнях через проміжки часу, достатні для зростання якостей;
- метод дає багато чисельні варіанти в підборі засобів залежно від завдань, і це дозволяє використовувати його для дітей різного віку і підготовленості;
- перед коловим тренуванням проводьте загальну, а при потребі і індивідуальну спеціальну розминку;
- на станціях розмістіть навчальні карточки, рисунки, схеми;
- перш, ніж запропонувати програму колового тренування класові, апробуйте її

особисто з кращими учнями;

- розміщайте на станціях не більше 3-4 учнів;
- при систематичному використанні методу та при роботі за цим методом самостійно рекомендуйте учням здійснювати самоконтроль і вести щоденник. Цим ви підтримаєте інтерес учнів до власного розвитку;
- до достоїнств методу належить і можливість чітко управляти великою групою учнів та організувати самостійні заняття;
- застосування методу колового тренування вимагає великої підготовчої роботи по обладнанню станцій різноманітними тренажерами, діагностично - корегуючими комплексами, спеціальним обладнанням. Тренування на них дає змогу індивідуально добирати обсяг і характер тренувальної дії, оптимізувати контроль за якістю виконання завдань, оперативно вносити корективи в програму тренувальних завдань;
- розміщують станції і добирають вправи таким чином, щоб учень послідовно виконував різні за характером і переважною спрямованістю вправи, які б в комплексі забезпечували різнобічний вплив на організм учнів;
- індивідуальний підхід забезпечується шляхом зміни величини опору на тренажерах, величини обтяжень, кількості повторень, темпу роботи тощо.

4. Загальні вимоги до підбору і використання методів

Виміром життєдіяльності будь-якої особливо системи фізичного виховання, є різноманітність, яка відповідає неповторним місцевим умовам праці. Тому вагових успіхів у фізичному вихованні школярів досягають при використанні всього арсеналу методів і прийомів. Універсалізація будь-якого методу недоступна, бо немає методів однаково придатних для всіх учнів і умов навчання. Отже, педагог повинен досконало володіти всіма методами фізичного виховання і багатим арсеналом методичних прийомів, щоб для кожного конкретного випадку навчально-виховного процесу вибрати ті, які забезпечують найвищу ефективність фізичного виховання учнів. Чим повинен керуватись при цьому вчитель?

До підбору методів і методичних прийомів висувається низка вимог, а саме:

- - підібрані методи повинні забезпечувати найвищий оздоровчий і виховний ефект фізичного виховання;
- обраний метод, чи прийом повинен відповідати завданням, які належить вирішити;
- використаний метод має забезпечити найкоротший шлях до засвоєння запланованих знань, умінь і навичок та удосконалення фізичних якостей;
- застосований метод чи прийом повинен відповідати індивідуальним особливостям учнів, рівню їх розвитку, підготовленості і вікові;
- при підборі методів треба враховувати специфіку навчального матеріалу, його складність;
- вибір методу і його прийомів залежить від стану навчання;
- обрані для використання методи і методичні прийоми повинні відповідати індивідуальним властивостям і можливостям вчителя;
- методи, які використовує вчитель, повинні забезпечити розвиток особистості учня;
- вибір методу обумовлений умовами проведення занять, матеріальним забезпеченням;
- на думку Д.Локка, методи повинні бути орієнтовані на природні інтереси і позитивні емоції дітей, вони повинні зробити процес навчання привабливим.

5. Рухові уміння і навички

Вчитель повинен завжди знати, що саме необхідно сформувати в кожному конкретному випадку і якщо таке формування не відбулося, процес навчання не можна вважати завершеним.

У чому ж суть рухових умінь і рухових навичок? Що в них спільного і чим вони відрізняються? В теорії і методиці фізичного виховання розрізняють два рівні рухового уміння: 1) уміння виконувати окрему рухову дію (наприклад, подачу у волейболі, штрафний кидок у баскетболі чи гандболі тощо.) В літературі його інколи називають умінням нижчого порядку; 2) уміння вищого порядку (наприклад, уміння грати у волейбол, боротись, фехтувати тощо) або, як часто називають, уміння виконувати цілісну рухову діяльність. Уміння вищого порядку

представляє собою комплекс рухових навичок, що взаємодіють у процесі вирішення учнями певних рухових завдань. До умінь вищого порядку відносяться й умінь здійснювати процес фізичного виховання з метою самовдосконалення.

Рухове умінь виконувати окрему рухову дію - це здатність учня виконувати вправу, концентруючи увагу на кожному русі, що входить до її складу. Формується умінь шляхом багаторазового повторення вправи у стандартних умовах, при активній участі всіх органів відчуття (зору, слуху тощо). Увага учня при цьому зосереджена на деталях, елементах рухової дії, на просторових, часових, просторово-часових, динамічних та ритмічних характеристиках рухів. Одночасно засвоїти ці характеристики неможливо. Вивчають їх послідовно шляхом усвідомленого багаторазового практичного вправлення. Багаторазове повторення вправи і її частин під безпосереднім контролем свідомості і при безперервному пошуку способів найефективнішого їх виконання поступово приводить до удосконалення і стабілізації рухових операцій, окремих елементів, з наступним їх поєднанням у рухову дію. На перших етапах навчання рухові дії виконуються уповільнено, з зупинками, зайвими рухами та помилками. Учні виконують вправу нестабільно. **Такий рівень володіння вправою прийнято називати умінням.**

Збільшення числа повторень і корекції помилок приводить до невимушеного, плавного, безпомилкового, стабільного і економного виконання вправи. Вправа поступово автоматизується. Іншими словами, відбувається плавна трансформація умінь **в навичку.**

На стадії формування навички поступово усуваються зайві рухи, удосконалюється міжм'язова координація, рухи стають точнішими у просторі, часі і за зусиллями. Всі рухи відтворюються невимушено, плавно, з високою точністю і стабільністю.

Рівень володіння фізичною вправою, якому притаманні перераховані характеристики, називають навичкою.

З окремих навичок формується умінь виконувати цілісну рухову діяльність, або **умінь вищого порядку.**

Формування рухових умінь і навичок має певні психологічні, функціональні і, як наслідок, дидактичні особливості. Відповідно до природних психофізіологічних процесів, які протікають в організмі, під впливом багаторазового повторення фізичних вправ, що вивчаються, будується педагогічний процес управління формуванням рухових умінь і навичок.

6. Механізми формування рухових дій

Аналіз участі свідомості у формуванні і закріпленні рухової дії дозволяє виділити три фази усвідомлення цих дій:

- 4) мала усвідомленість внаслідок «гуманного» уявлення про вправу;
- 5) відносно повна усвідомленість рухової дії та окремих рухів внаслідок формування цілісного уявлення про вправу і розвитку здатності диференціювати параметри руху;
- 6) часткова усвідомленість як наслідок автоматизації рухової дії та переключення уваги на умови виконання.

Характерним рисами **умінь** на початку їх формування є надмірна мобілізація вольових зусиль, емоційна реакція на новизну, наявність невпевненості, а іноді і страху. Все це призводить до захисних рухових реакцій, до скрутності та зайвих ізольованих рухів. Контроль за діями здійснюється за рахунок зору та слуху. М'язове відчуття лише формується. Уява про вправу уточнюється здебільшого за рахунок зовнішнього зворотного зв'язку.

При формуванні **умінь вищого порядку** учень навчається змінювати (варіювати) деталі техніки виконання спортивної вправи для того, щоб домогтись максимального результату при зміні умов діяльності. Наприклад, при метанні варіюють кут вильоту приладу залежно від зустрічного чи супутнього вітру; вносять поправки у виконання гімнастичних вправ залежно від жорсткості приладів тощо.

Структура процесу навчання рухових дій

Формування умінь виконувати фізичні вправи, їх трансформація в навички, об'єднання навичок в умінь вищого порядку - це тривалий, складний процес, успіх якого залежить від багатьох чинників. Першим серед них є правильне педагогічне керівництво цим процесом, яке полягає у його чіткому структуруванні.

У шкільному фізичному вихованні, на нашу думку, структуру процесу навчання доцільно будувати у три етапи: розучування рухової дії, її засвоєння і закріплення.

7. Етапи розучування рухової дії.

Мета, завдання і особливості першого етапу.

Мета першого етапу полягає у засвоєнні вправи в загальних рисах, в основному варіанті (формування умінь).

Для досягнення цієї мети вчитель і учні повинні розв'язувати такі **завдання**:

- 5) створити цілісне попереднє уявлення про вправу й осмислити її суть;
- 6) визначити руховий досвід учнів і при необхідності поповнити його;
- 7) домогтись виконання вправи загалом;
- 8) усунути зайві рухи, які грубо спотворюють техніку.

Досягнення поставленої мети і вирішення завдань обумовлюють методику навчання. У зв'язку з цим необхідно підкреслити виключне значення мовної діяльності, у процесі якої учні словесно відтворюють сприйнятий органами відчуттів рух або рухову дію. Іншими словами, перед початком практичного розучування вправи кожен учень повинен навчатись про дії та операції, які необхідно засвоїти, тому на першому етапі для успішного формування рухового умінь велике значення мають методи слова та демонстрації.

Будь-яка рухова дія при засвоєнні включається в систему рухових умінь і навичок, накопичених на даний час учнем, що складають його **руховий досвід**. Цей досвід повинен враховуватись педагогом, оскільки він є основою формування нових умінь. При цьому в одних випадках **попередній досвід** сприяє засвоєнню нових фізичних вправ, а в інших - може стати перешкодою на шляху до засвоєння вправ. Аналогічну картину можна спостерігати і при одночасному засвоєнні окремих вправ.

Такі явища в теорії і методиці фізичного виховання одержали назву **переносу навички**.

Щоб засвоєна рухова дія була придатна для використання в життєдіяльності, її необхідно вдосконалювати в нестандартних, екстремальних умовах.

Етап засвоєння рухової дії.

Мета, завдання та особливості другого етапу.

Метою другого етапу є деталізоване, відносно досконале засвоєння рухової дії.

Завданнями другого етапу є:

- 5) поглибити розуміння учнями закономірностей виконання рухової дії;
- 6) уточнити техніку щодо індивідуальних можливостей учнів, посилити самоконтроль;
- 7) домогтись правильного виконання вправи;
- 8) створити передумови варіативного виконання вправи.

Реалізація мети і вирішення завдань повинно привести фактично до формування навички. Досягають цього шляхом серійного багаторазового повторення рухової дії, збільшення кількості занять (особливо самостійних). При цьому в її виконання вносять необхідні корективи, уточнюють техніку окремих рухів і вправи та усувають помилки, але не доводять учнів до втоми. Уточнення починають в постійних умовах. Згодом умови виконання вправи змінюють, і в тренування включаються варіанти її техніки, починаючи з вихідних і кінцевих положень. Це особливо характерно для дії, які в майбутньому будуть застосовуватись в умовах, що безперервно змінюються (спортивні ігри, одноборства).

Методика навчання на другому етапі

В основному методики другого етапу необхідно покласти метод цілісного розучування з «виділенням», на фоні цілісного виконання вправ, окремих рухів для їх удосконалення. Це, правда, не включає в окремих випадках використання методу виконання частин вправи.

Прагнення одночасно внести у виконання вправи декілька уточнень або усунути декілька помилок бажаного успіху, як правило, не приносить. Робити це треба поступово, починаючи з суттєвих уточнень і грубих помилок.

Поглибити розуміння учнями закономірностей виконання рухової дії допоможуть такі **методичні прийоми**:

- деталізоване пояснення вправи;
- евристична бесіда;
- обговорення техніки;
- звіти учнів, як наслідок їх самоаналізу;
- супроводжуюче пояснення;
- самопроговорювання та само прикази.

На другому етапі методика збагачується **змагальним методом**, але предметом змагань є якісні показники виконання вправи та здатність учнів управляти часовими, просторовими і силовими параметрами рухової дії.

Продовжують використовувати прийоми **ідеомоторного тренування** та виконують окремі вправи (наприклад, ведення баскетбольного м'яча) **без зорового контролю**, концентруючи увагу на аналізі м'язового відчуття.

Етап закріплення рухової дії.

Мета, завдання та особливості третього етапу.

Мета третього етапу полягає в тому, щоб забезпечити практичне застосування набутої навички.

Для досягнення мети учень і вчитель повинні вирішити такі **завдання**:

- 5) закріпити навичку і зробити її придатною для використання в життєдіяльності у поєднанні з іншими діями;
- 6) забезпечити варіативність застосування сформованої на попередньому етапі навички в різних умовах;
- 7) завершити індивідуалізацію виконання засвоєної вправи;
- 8) досягти повної відповідності техніки виконання вправи рівневі розвитку фізичних якостей учнів.

Особливістю етапу є те, що сформована рухова дія ще не стійка до несприятливих факторів зовнішнього і внутрішнього середовища (втоми, великих перерв у навчанні, різноманітних умов виконання).

Методика навчання на третьому етапі

На цьому етапі концентрують увагу учнів на результативності діяльності, і на її досягнення спрямована методика навчання і тренування.

Для закріплення навички, забезпечення варіативності її виконання **використовують методи**:

- стандартно-повторної (інтервальної) та повторно-варіативної вправи;
- змінюють зовнішні умови виконання;
- регулюють фізичний і психічний стан учнів;
- поєднують вивчену на другому етапі вправу з іншими (раніше засвоєними) діями;
- підвищують обсяг і інтенсивність виконуваної роботи.

Контрольні запитання:

1. *Які методи навчання вправ ви знаєте?*

3. Назвіть методи вдосконалення та закріплення рухових дій
4. Найхарактерніші риси ігрового методу
5. Найбільш характерні ознаки змагального методу
6. Методи вдосконалення фізичних якостей
7. Охарактеризуйте метод колового тренування.
8. Які загальні вимоги до підбору і використання методів?
9. У чому ж суть рухових умінь і рухових навичок? Що в них спільного і чим вони відрізняються?
10. Які фази формування рухових дій ви знаєте?
11. Етапи розучування рухової дії?

Лекція 14

Тема 4.4 Навчання спортивної техніки й тактики під час занять спортом.

Мета вивчення: Формування у студентів системи знань про методику навчання спортивної техніки та техніки фізичних вправ, озброєння знаннями з методики навчання тактичних дій у різних видах спорту.

План

1. Спортивна техніка як предмет навчання.
2. Процес оволодіння спортивною технікою та етапи навчання.
3. Спортивна тактика як предмет навчання. Фактори, які визначають особливості спортивної тактики.
4. Навчання знанням на заняттях спортом

Література:

1. Платонов В.М., Булатова М.М. Фізична підготовка спортсменів. – Київ.: Олімпійська література, 1995. -139 с.
2. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 272 с.

Ключові поняття: фізична вправа, техніка фізичних вправ, етапи розучування та засвоєння фізичної вправи, методика навчання, рухова навичка, рухова дія, тактика наступальних дій, тактика захисних дій.

1. Спортивна техніка як предмет навчання. Всі рухові дії виконуються в часі, в просторі, з використанням певних сил і в певному ритмі. Просторові, тимчасові і просторово-часові параметри характеризують кінематичну структуру рухів; взаємодія внутрішніх і зовнішніх сил — їх динамічну структуру; просторові, тимчасові, просторово- часові і динамічні параметри в єдності — ритмічну структуру рухів.

Структура рухів — це зовнішній прояв їх кінематичних, динамічних і ритмічних параметрів. Вона залежить від вирішуваної рухової задачі. На виконання техніки певного виду спорту, окрім його структури, впливають рухові якості, які переважно виявляються в ній, особливості спортсмена (вік, стать, підготовленість і конкретний стан) і середовище в якому виконується дія. У ряді видів спорту робить вплив також взаємодія із снарядом, із партнером (партнерами) і суперником (суперниками)

Спортивна техніка — це спосіб виконання рухів в даному виді спорту. Техніка, користуючись якою досягають найбільш високих спортивних результатів (техніка, якою користуються сильні спортсмени світу є найбільш досконалою Тому поняття «спортивна техніка» часто сприймається як найбільш раціональний, ефективний спосіб виконання даного виду спорту в цілому і його окремих підсистем.

Відмінність тим часом, спортсменів і представників масового спорту полягає в тому, що перший прагне до досконалості рухів, а другий не ставить перед собою такої мети. Проте і перший і другий можуть оволодіти досконалою структурою рухів. В цьому випадку їх відрізнятиме головним чином не схема виконуваних рухів, а швидкість, сила і інші сторони, що характеризують ступінь розвитку рухових якостей.

Техніка всіх видів спорту безперервно **удосконалюється**. Це відбувається у наслідок **таких чинників**

- 1) самоексперименти спортсменів і обмін досвідом між ними;
- 2) педагогічні експерименти викладачів спорту;
- 3) науково-технічний прогрес (вдосконалення спортивного обладнання, екіпіровки);
- 4) спеціально організований науковий пошук.

У видах спорту, які характеризуються мистецтвом рухів, вдосконалення техніки спортивних вправ відбувається також за рахунок використання досвіду і знань, накопичених у області циркового і танцювального мистецтва.

Основним предметом навчання на заняттях спортом є спортивна техніка. Спортивна техніка є складною системою рухів, що складається з окремих підсистем. Розрізняють техніку певного виду спорту в цілому і техніку його підсистем - частин фаз і елементів.

Частини спортивної вправи — це основні рухові операції, прийоми, з яких воно складається. Наприклад, частинами техніки плавання є старт, плавання по дистанції, поворот, фінішування; частинами техніки стрибка в довжину — розгін, відштовхування, політ, приземлення. У видах спорту типу єдиноборства і в спортивних іграх частинами техніки спортивної вправи є окремі прийоми. Наприклад, частини техніки баскетболу — це ловля, ведення м'яча, передача м'яча, кидок м'яча в корзину і ін.; частинами техніки футболу — ведення м'яча, удар по м'ячу, вкидання м'яча, ловля м'яча воротарем і інші дії і прийоми гри.

Фази — це специфічні деталі якої-небудь частини спортивної вправи, підсистема окремих прийомів. Наприклад, в повороті як частині техніки спортивного плавання як фази можна виділити підпливання, обертання, відштовхування, ковзання і перехід до плавальних рухів.. Початковою фазою гребкового руху рук в плаванні є "захват" води.

Кожна фаза спортивної техніки ділиться на складові її деталі, які називаються елементами. Це рухи однією частиною тіла. Наприклад, згинання ноги може бути елементом опорного періоду бігу, фази амортизації в стрибках в довжину, підсідання перед відштовхуванням в ходьбі на лижах і т.п.

У кожному виді спорту в цілому є частина, в частині — фаза, у фазі — елементи рухів, від правильного виконання яких значною мірою залежить їх ефективність. Вони називаються, відповідно, *основною частиною*, *основною фазою* і *основним елементом* даної рухової дії. Наприклад, з чотирьох частин техніки стрибка у висоту — розгін, відштовхування, перехід планки і приземлення — основною частиною є відштовхування; у відштовхуванні основною фазою є постановка поштовхової ноги на землю у фазі постановки ноги для відштовхування основним елементом є рух тазу..

2. Оволодіння спортивною технікою і етапи навчання Процес оволодіння технікою спортивних вправ характеризується тим, що на самому початку навчання учень виявляється здатним відтворити її в межах потрібного відносно зовнішньої форми, тільки в спрощених умовах і з малими зусиллями, тобто повільно без напруження на незначній висоті, з тим, що невеликим обтяжило і використанням інших заходів, що полегшують виконання рухів. На цьому етапі для кожного учня встановлюється той оптимум зусиль і та складність супутніх умов, які дають можливість зберегти структуру виду спорту (стабілізувати рухи), що вивчається, в більшій кількості повторень або на триваліший час. Проте після досягнення фіксованого успіху в оволодінні руховою дією, настає період затримки в цьому процесі (плато) і випадки погіршення, що виражається в зниженні спортивних результатів. Якщо заняття даним видом спорту ведуться систематично і раціонально, то настає новий помітний стрибок в показниках, що свідчить про досягнення вищого ступеня досконалості у виконанні рухової дії.

Відповідно до динаміки оволодіння руховою дією час, упродовж якого ведеться навчання спортивній техніці, ділиться на три умовних і взаємозв'язаних етапи:

- 1) ознайомлення;
- 2) оволодіння технікою;
- 3) вдосконалення в її виконанні.

На **першому** етапі, який триває від одного до декількох занять, ставляться два завдання.

Перше — сформувати цілісне і реальне уявлення про вид спорту, що вивчається. Це досягається шляхом спостереження за діями кваліфікованих спортсменів під час змагання або учбово-тренувальних занять, показу викладача, читання відповідної літератури.

Друге завдання полягає в ознайомленні учня у загальних рисах з основними умовами і правилами спортивної боротьби в даному виді спорту.

На **другому** етапі, який триває від декількох тижнів до декількох місяців, ставляться завдання |:

- 1) створити чіткі уявлення про кінематичні, динамічні і ритмічні параметри руху, що вивчається;
- 2) оволодіти спортивною технікою такою мірою, щоб бути здатним виконувати рух правильно, з варіативними зусиллями в спрощених умовах;
- 3) розвинути рухові якості і психічні властивості, потрібні у виді спорту, що вивчається ;
- 4) ознайомити з основами його тактики

На **третьому** етапі, який триває до тих пір, поки спортсмен прагне підвищити свої результати, ставляться завдання

- 1) добитися такої досконалості в оволодінні спортивною технікою і такого рівня розвитку рухових якостей, щоб бути здатним зберігати правильну техніку, виконуючи її з максимальними зусиллями в умовах спортивної боротьби, що змінюються;
- 2) освоїти тактичні схеми і навчити спортсмена застосовувати їх творчо; в залежності від ситуації;
- 3) розвинути здібність до самооцінки.

Завдання другого і третього етапів розв'язується шляхом використання всього арсеналу засобів і методів навчання і розвитку на заняттях спортом.

Умовність розподілення навчання спортивної техніки на три вказані етапи полягає в тому, що перший і другий етапи в деяких випадках можуть виступати як кінцева мета навчання. Іноді формування загального уявлення про спортивну техніку і ознайомлення з основними умовами і правилами її виконання (завдання, що вирішуються на першому етапі навчання) можуть стати основною метою занять спортом з даним контингентом.

Навчання спортивній техніці в деяких випадках передуює етап підготовки до нього. Його тривалість залежить від віку займається і предмету навчання (виду спорту) Завдання цього етапу такі:

- 1) визначити інтереси і здібності тих, що займаються;
- 2) сформувати активно-позитивне відношення до занять даним видом спорту
- 3) забезпечити фізичну підготовленість, яка служить підставою для оволодіння спортивною технікою

Фактори спортивно-педагогічного і психолого-педагогічного характеру які можуть стати причинами помилок спортивної техніки, діляться на **три групи** залежно від:

- 1) вимог до рухових якостей, розвиток яких є умовою досягнення високих результатів в даному виді спорту;
- 2) адекватності рухових представлень того, що навчається вирішуваним руховим задачам;
- 3) вимог, які пред'являє даний вид спорту до різних сторін психіки.

3. Спортивна тактика як предмет навчання. Фактори, які визначають особливості спортивної тактики.

Тактика в спорті – це доцільна і свідомо зміна поведінки, дій спортсмена або спортивної команди в залежності від умов і ситуацій з метою досягнення успіху в спортивних змаганнях.

Розрізняють *індивідуальну, групову і командну* тактику. У більшості видів спортсмен може намагатися нав'язати супернику дії, форму поведінки, вигідні для нього, або навмисно надати супернику ініціативу із тим, щоби у необхідний момент здійснити рішучі і неочікувані контрдії. У першому випадку тактика спортсмена активна, у другому – пасивна.

Першим і найбільш важливим **фактором**, що визначає особливості спортивної тактики, є належність даного виду спорту до однієї із 8 груп:

- *циклічні види спорту на довгих дистанціях;*
- *на коротких;*
- *стрибки, метання, важка атлетика;*
- *всі види гімнастики, фігурне катання;*
- *єдиноборства – бокс, боротьба, фехтування;*
- *спортивні ігри;*
- *мистецтво володіння машинами, тваринами;*
- *багатоборства).*

Другим фактором, що впливає на тактику є правила змагань із даного виду спорту. Наприклад, зміна правил у волейболі – зміна тактики.

У якості **третього фактору**, що впливає на зміни спортивної тактики, виступають завдання, які постають перед спортсменом. Наприклад, у циклічних видах спорту завдання можуть бути такими:

- 1) показати можливо високий результат;
- 2) виграти із будь-яким результатом;
- 3) показати результат або зайняти місце, яке надають право продовжити змагання.

До **четвертого фактору**, що впливає на спортивну тактику, відносять зовнішні умови в яких проводяться спортивні змагання (зміна місць змагань, освітлення, метеоумови тощо).

П'ятий фактор – це партнери і суперники, показники їх росту і маси тіла, ступень розвитку рухових якостей та оволодіння технікою і тактикою даної спортивної вправи.

Шостим (може самим головним) **фактором**, що впливає на спортивну тактику, є стан і підготовленість самого спортсмена, його фізичні дані, рівень технічної, фізичної, тактичної і психологічної підготовленості.

Тактична підготовка – це спортивно-педагогічна діяльність, спрямована на розвиток здатності доцільно і свідомо змінювати поведінку, дії в залежності від умов і ситуації, що складається спортивної боротьби. Вона може бути індивідуальною, груповою і командною. Тактична підготовка передбачає розвиток здатності швидко і правильно оцінити ситуацію, що склалася, самостійно приймати рішення і реалізувати його в спортивних змаганнях.

Необхідність в ній виникає, якщо ставиться мета підготувати спортсмена до участі у змаганнях. У сфері спорту вищих досягнень послідовність навчання спортивній техніці і тактиці залежить від характеру взаємодії спортсмена з його суперниками в даному виді спорту. У швидко-силових видах спорту індивідуального виконання час між початком навчання техніці і тактиці спортивних вправ коливається в межах від декількох місяців до 1 року і більше. У цих видах питання про тактику виникає, коли ведеться безпосередня підготовка до участі в змаганнях. У видах же спорту типу єдиноборств і спортивних іграх навчання техніці і тактиці ведеться одночасно. У них техніко-тактична підготовка виступає як нероздільний процес. У командних видах спорту, в першу чергу в спортивних іграх, тактична підготовка ведеться не тільки з кожним спортсменом, але і з командою в цілому з тим, щоб з'єднати окремих спортсменів у злагоджений колектив, здатний діяти як єдиний організм.

Виділяються два види тактичної підготовки: **загальна** та **спеціальна**.

Загальна тактична підготовка спрямована на оволодіння знаннями і тактичними навичками, необхідними для успіху в спортивних змаганнях в обраному виді спорту.

Спеціальна тактична підготовка спрямована на оволодіння знаннями і тактичними навичками, необхідними для успішного виступу в конкретних змаганнях і з конкретним суперником.

Для забезпечення загальної тактичної підготовки необхідно керуватися наступними **методичними вказівками**:

- 1) навчати тактичним схемам і варіантів, типовим для даного виду спорту;
- 2) систематично варіювати умови, супутні виконуваних спортивних вправ;
- 3) підвищувати теоретичну підготовленість, використовуючи для цього вивчення спортивної літератури, спостереження і фіксацію результатів змагань за допомогою хронометражу, графічного запису рухів, аналізу власного досвіду участі в змаганнях та ін;
- 4) розвивати спостережливість, оперативність мислення, винахідливість, здатність зберігати ясність думки, не губитися в несподіваних ситуаціях, навчитися планувати свої дії, самостійно реалізовувати намічений план;
- 5) підвищувати рівень технічної підготовленості та розвивати рухові якості відповідно до вимог обраного виду спорту;
- 6) розвивати здатність передбачати майбутні ситуації і можливі дії суперника;
- 7) брати участь у великій кількості спортивних змагань, різних за умовами, складом учасників і масштабом, - саме в змаганнях набувається досвід, який допомагає знайти найбільш розумну форму дій в процесі спортивної боротьби;
- 8) в спортивних іграх і видах спорту типу єдиноборств після оволодіння загальною структурою досліджуваного прийому або комбінації прийомів закріплювати освоєння руху з умовним суперником, слідом за цим - з неопірним або умовно опірним суперником і, нарешті, з суперником або суперниками в умовах , близьких до реальної спортивної боротьби; в спортивних іграх діяти спочатку один проти одного, потім два проти двох, три проти трьох і т. д. в різних варіантах;
- 9) в цих видах спорту широко застосовувати навчальні бої, навчальні сутички, навчальні ігри, тобто створювати на тренувальних заняттях такі форми змагальних ситуацій, коли боротьба ведеться шляхом застосування тільки одного або декількох прийомів; створювати нерівні умови, коли один спортсмен користується всіма йому доступними технічними прийомами, а інший обмежений кількома, заздалегідь обумовленими; навчати вмінню маскувати свої наміри, використовувати обманні рухи, розвивати здатність виконувати їх без попередньої підготовки і застосовувати інші заходи, які дезорієнтують суперника, що погіршують його можливості приймати контрзаходи;
- 10) розвивати периферичний зір, - що дає можливість добре бачити поле, швидко оцінювати ситуацію, що склалася;
- 11) розвивати здатність розподіляти свої сили в процесі спортивної боротьби: з цією метою спортсменам, які спеціалізуються у циклічних видах спорту, слід домагатися точного виконання запланованих розкладок часу, застосовувати проміжні фінішні прискорення, віддаляти кінець дистанції на певне число метрів; в спортивних іграх збільшувати час гри понад установлений правилами, послідовно вводити в дію відпочили партнерів.

Спеціальна тактична підготовленість забезпечується шляхом складання плану спортивної боротьби (тактичного плану), який повинен відповісти на питання, як домогтися перемоги або кращого результату. У плані визначаються основні тактичні завдання даного змагання і кілька варіантів їх вирішення.

Для складання плану спортивної боротьби попередньо вивчаються особливості місця проведення змагань, спортивні результати суперників, їх слабкі і сильні сторони. У видах спорту типу єдиноборств і спортивних іграх встановлюється, якими прийомами суперник користується найбільш часто і ефективно і які прийоми і тактичні варіанти що застосовуються проти нього, дають найбільш позитивні результати. Якщо такою «розвідкою» займається суперник, то там, де це можливо, не слід розкривати всі свої технічні можливості і тактичні варіанти.

У складеному плані спортивної боротьби має бути передбачено основний напрямок дій і поведінки спортсмена до змагання, під час змагання в цілому і між спробами, запливами, заїздами і т. п. Іноді цей план уточнюються у ході розминки. У ці хвилини викладач враховує

психологічний стан, самопочуття спортсмена і технічну досконалість його рухів. Можуть виникнути ситуації, коли під час змагання виявляється непридатність наміченого плану. В цьому випадку спортсмен повинен постаратися негайно перестроїтися і діяти у відповідності зі сформованими умовами та діями партнерів і суперників.

Якщо необхідно передбачити план дій спортивної команди не на одне майбутнє змагання, а на ряд намічених в календарі, маючи на увазі важливість спортивного успіху у вирішальних з них (кульмінаційних змаганнях), то користуються міркуваннями, які характеризують спортивну стратегію. У ній можна виділити змагальну і спортивно-педагогічну стратегію. У першій планується необхідність або необов'язковість виграшу на змаганнях, що передують кульмінаційним; у другому - підготовка спортивної команди і щодо застосовуваних засобів, методів, величини навантаження та інших сторін з урахуванням тих умов (кліматичних, складу суперників, положення про змагання та ін.), які очікуються в вирішальному зі змагань.

5. Навчання знанням на заняттях спортом

У єдності і у взаємозв'язку з діяльністю, направленою на оволодіння спортивною технікою, розвиток рухових якостей, рішення виховних задач, відбувається навчання системі знань.

У цьому процесі можна виділити дві сторони. Одна з них полягає в тому, що викладач вживає заходи для підвищення загальноосвітнього рівня спортсмена, його інтелектуального розвитку, сприяє засвоєнню їм етичних норм поведінки в суспільстві. Друга сторона даного процесу полягає в тому, щоб забезпечити придбання, розширення і поглиблення спортсменом знань для раціонального вирішення задач, необхідних безпосередньо в спортивно-виконавській діяльності, тобто на заняттях спортом і спортивних змаганнях. Таким чином, в теоретичній підготовці, як і у всіх інших видах спортивної підготовки, можна виділити загальну і спеціальну частини. Ясно, що задача по розширенню загальноосвітнього рівня може бути поставлена викладачем тільки в тому випадку, якщо його учні поступаються йому в цьому плані.

Задачу другого порядку (придбання, розширення і поглиблення спортсменом знань для раціонального вирішення задач, *необхідних безпосередньо в спортивно-виконавській діяльності*) слід вирішувати **зі всіма контингентами тих, що займаються і** у всій слушній для цього нагоді.

В перелік *спеціальних знань*, необхідних спортсменам у більшості спеціалізацій, **входять питання по темах:**

- 1) техніка спортивних вправ, методика оволодіння ними;
- 2) спортивна тактика, методика оволодіння нею;
- 3) методика забезпечення загальної спеціальної фізичної підготовленості;
- 4) психічні якості, необхідні для успіху в спорті, засоби і методи їх розвитку;
- 5) методика регулювання емоційного стану;
- 6) методика побудови учбово-тренувальних занять; 7
-) планування занять впродовж тижня, місяця, року;
- 8) методика безпосередньої підготовки до спортивних змагань;
- 9) особиста гігієна, режим харчування, сну, загартування;
- 10) засоби спортивної підготовки і відновлення ;
- 11) методика лікарсько-педагогічного контролю і самоконтролю спортсмена;
- 12) стан і розвиток вибраного виду спорту, класифікаційні нормативи;
- 13) основи спортивної біомеханіки і фізіологія спорту;
- 14) матеріальна частина вибраного спорту - обладнання, інвентар, екіпіровка, підготовка місць занять;
- 15) правила змагань.

Знання більшості питань перерахованих тем має значення не тільки для тих, хто веде спортивне тренування, але і для тих, що всіх займаються спортом. Оволодіння ними — одна з умов підвищення спортивної культури людини.

Окрім перерахованих вище знань, кожен вид спорту вимагає оволодіння колом спеціальних знань. Наприклад, лижнику потрібно знати марки мазей, металнику диска і списа — вплив зустрічного вітру на спортивний результат;

Підкреслюючи значення теоретичної підготовленості для спортсмена, слід відмітити, що викладач все ж таки не повинен перетворювати учбово-тренувальний процес в спорті в деяку подібність лекційного курсу. Безпосередньо в процесі виконання спортивних вправ увага спортсмена не повинна відволікатися від предмету його дій. Спортсмен повинен бути упевнений в одному: те, що говорить наставник, потрібне для досягнення його мети.

Контрольні запитання:

1. *Що таке спортивна техніка і які фактори впливають на її удосконалення?*
2. *Із яких структурних одиниць складається спортивна техніка?*
3. *Розкрийте послідовність навчання спортивної техніки.*
4. *Що таке спортивна тактика і які фактори визначають її особливості?*
5. *Дайте визначення поняття тактична підготовка.*
6. *Проаналізуйте види тактичної підготовки.*
7. *Визначити перелік спеціальних знань, необхідних спортсменам.*

Літератури до Зм М4

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник для студентів вищих навчальних закладів / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2018. – 848 с.
2. Бондар В. І. Дидактика : Підручник для студ. пед. вузів. – К.: Либідь, 2005. – 263 с.
3. Вишневецький О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
4. Волков Володимир. Основи теорії та методики фізичного виховання студентської молоді: Навчальний посібник. - К.: «Освіта України», 2008. - 256с.
5. Кошева, Л. В. Педагогіка : курс лекцій для студентів спеціальності 017 – Фізична культура і спорт. – Краматорськ : ДДМА, 2021. – 196 с.
6. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. - К.: Олімпійська література, 2008. - 91.
7. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.2. Методика фізичного виховання різних груп населення. - К.: Олімпійська література, 2008. - 366.
8. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : ЗнанняПрес, 2011. – 445 с.
9. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб.— Х. : ОВС, 2002. – 400 с.
10. Платонов В.М., Булатова М.М. Фізична підготовка спортсменів. – Київ.: Олімпійська література, 1995. -139 с.
11. Практикум з педагогіки : навчальний посібник / за заг. ред. О. А. Дубасенюк. – К. : Центр навчальної літератури, 004. – 464 с.
12. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 272 с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 5

Кадрове забезпечення педагогічного процесу.

Лекція № 16

Тема 5.1 Сутність педагогічної майстерності спортивного педагога

План

1. Педагогічний компонент діяльності спортивного педагога
2. Функціональні компоненти педагогічної діяльності.
3. Компоненти педагогічної діяльності у процесі становлення професійного досвіду.

4. Критерії педагогічної майстерності.
5. Педагогічні уміння і здібності.

Література:

1. Воронова В. І. Психологія спорту — К. : Олімп, л-ра, 2007. - 298 с.
2. Глазирін, І. Д., Глазиріна В. М. Педагогіка спортивної діяльності : курс лекцій та лабораторний практикум МОНМСУ, Черкаський НУ ім. Богдана Хмельницького. — Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2013. — 132 с.
3. Петровська Т. В. Майстерність спортивного педагога / Т. В. Петровська. — К. : Олімп. л-ра, 2015. — 184 с.

1. Педагогічний компонент діяльності спортивного педагога

Аналіз професійної діяльності фахівців у галузі фізичної культури і спорту дозволив визначити, що саме педагогічний компонент діяльності певною мірою властивий усім фахівцям галузі: тренерам ДЮСШ, учителям фізичної культури в школі, викладачам ВНЗ, фахівцям оздоровчої фізичної культури, що дозволяє застосовувати до них термін спортивний педагог.

На сучасному етапі розвитку теорії та практики виховання молодого покоління особливо актуальними є проблеми педагогічної майстерності та педагогічної діяльності.

Трансформація суспільства і системи цінностей вимагає від представників психолого-педагогічних наук перегляду традиційних уявлень про організацію, форми і засоби навчально-виховного процесу, а також системи стосунків із колегами та учнями.

Фізична культура і спорт у сучасному суспільстві є соціально значущими видами діяльності (Михайлова, Морозов, Кузьменко, 2005; Тукачев, 2005). Суспільні аспекти спорту і фізичної культури, а також відповідні їм різні функції багатогранні, вони виконують такі завдання: ідеологічне, політичне, соціалізуюче, престижне, культурне, оздоровче, освітнє, виховне, інформаційне, пропагандистське, оцінне, видовищне, рекреативне, змагальне, а також спілкування тощо, що неминуче відбивається на масовій свідомості людей. Як наслідок — висока активність населення в опануванні фізичних вправ, підвищена зацікавленість до спортивних змагань, престижність роботи у сфері фізичної культури і спорту. Проте, в даній сфері існує виражена диференціація конкретних видів діяльності. Існують:

- тренери — викладачі з видів спорту;
- інструктори з фітнесу і рекреаційних видів діяльності;
- викладачі фізичного виховання у вищих навчальних закладах;
- учителі фізичної культури в школах.

За суспільними функціями, психологічними особливостями, вимогами до особи, за своїм єством ця діяльність є педагогічною. Професія педагога, а також тренера соціонемічна, оскільки предметом праці в ній є людина або група людей.

Педагогічна дальність пов'язана з розпізнаванням, перетворенням і формуванням особистих якостей учнів. Педагог формує особу, удосконалюючи її свідомість, поведінку, а тренер — ще і тілесність. Знаряддя праці педагога і тренера є безпосередньо якості його особи: інтелект, мова, пам'ять, мислення, воля (Воронова, 2007; Зайцев, Крамской, 2005). Діяльність педагога, розглянута занадто вузько — як управління тренуванням або заняттям, — не відображає всієї структури його діяльності, що реально має багатofакторний характер і здійснюється в рамках певної педагогічної системи.

2. Функціональні компоненти педагогічної діяльності

Педагогічна система — це сукупність структурних і функціональних компонентів, підпорядкованих педагогічним цілям.

До *структурних компонентів*, що дозволяють аналізувати педагогічну систему, відносять мету, зміст навчальної інформації, засоби педагогічного впливу.

Професійні функції викладача, тренера відбиваються у *функціональних компонентах* його діяльності.

Проектувальний і конструктивний компоненти педагогічної діяльності

Значна частина педагогічної діяльності безпосередньо полягає в її плануванні й

прогнозуванні. Це відбивається в побудові перспективних планів, постановці завдань, проектуванні якостей, які повинні бути виховані, установленні обсягу й змісту видів спортивної діяльності. Безпосереднім проявом конструктивної діяльності є система планування навчально-виховної і спортивної роботи.

Організаторський компонент педагогічної діяльності

Діяльність викладача — це управління діяльністю учня. Педагог, організовуючи учнів, допомагає їм створювати середовище власної діяльності й у результаті учень стає її суб'єктом — ставить свої завдання, знаходить засоби їх вирішення, активно взаємодіє з однолітками й викладачами. Однак, щоб ці механізми включити, необхідно враховувати мотиви й потреби самого учня, спортсмена або студента, уміти наблизити свою програму до їхньої програми.

Комунікативний компонент педагогічної діяльності, виховна функція

Проявляється у здатності педагога встановлювати педагогічно доречні стосунки з дітьми та їхніми батьками. Вміло створений емоційний клімат, налагоджена комунікація та відносини забезпечують виконання всіх інших функцій і компонентів діяльності.

У процесі спільної діяльності можуть виникати два типи відносин і ставлення педагога до учня. Перший тип відносин — це ставлення до учня чи спортсмена як до об'єкта своєї діяльності, спортсмен розглядається й оцінюється тренером через результат його спортивної діяльності, а учень — через його успіхи в навчанні. Це *суб'єкт-об'єктні відносини*, за яких головними визначаються спортивні показники учня й звужуються можливості вивчення й формування його особистісних якостей.

Увага педагога переміщається на продукт діяльності і не враховуються ті якості особистості, які потрібно при цьому формувати.

Другий тип відносин — *суб'єкт-суб'єктні*, за яких формується ставлення до людей, з якими здійснюється діяльність. Передбачається встановлення співробітництва з урахуванням потреб, мотивів, інтересів, цілей діяльності, взаємних інтересів і симпатії. Цей тип ставлення до учня формує *особистісно орієнтований стиль фізичного виховання*. За такого підходу забезпечуються творча продуктивна діяльність, розширення кола мотивів, формування моральних цінностей, тобто формування учня як особистості.

Вивчення педагогічної практики показало, що педагоги нерідко висувають на перший план завдання цільової діяльності, залишаючи «у тіні» специфічні завдання виховної. Увагу педагог переміщує на продукт діяльності, спортивні результати, забуваючи про ті якості особистості, які потрібно при цьому формувати.

Пізнавальний компонент педагогічної діяльності

Проявляється в постійному прагненні до вдосконалювання своєї діяльності, її аналізу й самоосвіти.

Цей компонент діяльності допускає вивчення й аналіз:

а) суб'єкта діяльності (особистості й колективу), його стану (згуртованості, спрацьованості, цілей тощо), змін, які в ньому відбуваються. Оскільки учень і колектив постійно змінюють свої характеристики, то в процесі роботи у викладача виникають протиріччя між ставленням до учня, що сформувався раніше, й новими фактами його поведінки й діяльності;

б) умов, засобів, форм, методів спортивної й виховної роботи;

в) переваг і недоліків у розвитку особистості самого педагога.

Розглянуті вище компоненти педагогічної діяльності властиві тією або іншою мірою всім фахівцям у галузі фізичного виховання і спорту: тренерам, учителям, викладачам ВНЗ, фахівцям оздоровчої фізичної культури, що дозволяє застосовувати до них термін «спортивний педагог».

У результаті контент-аналізу наукової літератури А. А. Кравченко було зібрано факти, що підтверджують схожість діяльності тренера — викладача з виду спорту і викладача фізичного виховання за витратами часу на реалізацію компонентів педагогічної діяльності

3. Компоненти педагогічної діяльності у процесі становлення професійного досвіду

У процесі професіоналізації і становлення досвіду компоненти педагогічної діяльності, представлені у визначальних педагогічних ситуаціях, можуть піддаватися трансформації, що

деструктивно впливає на особистість педагога і його діяльність.

Однією з важливих проблем професійної перепідготовки і підвищення кваліфікації працівників освіти є взаємозв'язок нового досвіду, що засвоюється, і вже наявного соціально-професійного досвіду. Протиріччя між ними негативно позначається на професійному зростанні і майстерності тренера-викладача.

Розглянемо результати вивчення компонентів педагогічної діяльності у структурі професійного досвіду (Сіманюк, Тукачов, 2005).

У *гностичному компоненті* педагогічної діяльності найскладнішим є пошук причин власних невдач і визначення відповідності своєї системи роботи поставленим цілям. На наявність труднощів у цілепокладанні педагогів указують деякі учені (Регуш, 2003). Ці труднощі можна ймовірно пов'язати з небажанням аналізувати власні невдачі і промахи для того, щоб не травмувати власну самооцінку, а також із відсутністю прийомів і способів аналізу професійних невдач.

До ситуацій, що приносять задоволення, належить використання знань, отриманих у результаті аналізу позитивного досвіду власної діяльності і діяльності колег. Слід зазначити, що педагоги не люблять аналізувати невдачі, аналізують лише ситуації, пов'язані з отриманням хороших результатів. Саме вони і закріплюються в професійному досвіді, а труднощі блокуються у свідомості і поступово витісняються на задній план під час виконання самої професійної діяльності.

У *проектувальному компоненті* педагогічної діяльності найважливішим є складання розгорнутого перспективного плану вивчення матеріалу і пов'язаних із ним питань; передбачення наслідків власних дидактичних впливів на учнів у різних ситуаціях; виділення вузлових понять і закономірностей у кожній темі й прогноз можливих труднощів у їх засвоєнні учнями. Це відбиває ускладнення у цілепокладанні й прогнозуванні у педагогів. Навіть великий стаж роботи не є гарантією розвитку даних умінь. У рамках підвищення кваліфікації педагогів повинні бути передбачені курси, на яких навчають цілепокладанню й прогнозуванню (Регуш, 2003). Навчання учнів та спортсменів узагальнення й систематизації знань визначається педагогами як важка ситуація конструктивного компонента педагогічної діяльності. Більшість педагогів досконало володіють прийомами впливу на учнів і можуть передбачити наслідки своїх дій.

В *організаційному компоненті* педагогічної діяльності найбільші труднощі викликає пошук ефективних методів роботи з батьками учнів, у тому числі і з проблемними родинами. Як важку ситуацію частина педагогів визначає організацію власного часу. Проблеми в його організації породжують психологічну втому, сприяють накопиченню симптомів «емоційного вигорання». У зв'язку із цим видається необхідним навчання педагогів навичок само менеджменту, що дозволить бути господарем свого часу, та й самого життя в цілому (Тукачев, 2004). Ситуацією, яка найбільше задовольняє педагогів в організаційному компоненті педагогічної діяльності, є створення умов, що стимулюють творчу активність учнів із формулювання й вирішення навчальних і тренувальних завдань.

У *комунікативному компоненті* педагогічної діяльності найскладнішим є запобігання конфліктів із колегами й адміністрацією. Управління конфліктами вимагає від особистості наявності певних якостей, а також великої психологічної й комунікативної компетентності.

Впровадження в процес підвищення кваліфікації практико-орієнтованих курсів із управління конфліктами дозволило б розширити конфліктологічну компетентність педагогів. Найбільш піддатливим деструкції виявився комунікативний компонент педагогічної діяльності (Сіманюк, Тукачев, 2005).

Побудова ділових стосунків із колегами, що сприяє досягненню найкращого спільного результату, займає перше рангове місце серед ситуацій, що приносять задоволення. Становлення професійного досвіду характеризується його наповненням новими моментами педагогічної діяльності, а також подоланням важких ситуацій.

4. Критерії педагогічної майстерності.

Одною з актуальних проблем сучасної психології праці є проблема психологічного оцінювання професійної придатності суб'єкта праці — вивчення й забезпечення трудової

діяльності людини з урахуванням критеріїв відповідності характеристик суб'єкта й об'єкта праці, їх придатності до виконання трудових завдань.

Майстерності педагога, так само як і майстерності актора і представників ряду інших професій, важко дати точну характеристику. Вона визначається тим ефектом і найчастіше відставленим ефектом, який виявляється в поведінці, поглядах, світогляді інших людей, а саме учнів та спортсменів.

В уявленні школярів «гарний учитель» характеризується такими критеріями.

1. Співпереживання (дружелюбність) — егоцентричність (байдужість).
2. Діловитість (системність) — не системність.
3. Ведення уроків, що стимулюють творчі можливості учнів — нудне, одноманітне ведення занять.
4. Доброзичливе — недоброзичливе ставлення до учнів.
5. Прийняття — неприйняття демократичного типу поведінки викладача.
8. Доброзичливе — недоброзичливе ставлення до адміністрації й іншого персоналу школи.
9. Схильність до традиційного—ліберального типу викладання.
10. Емоційна стабільність — нестабільність.
11. Гарне володіння мовленнєвою ситуацією.

Ученими неодноразово розглядалися критерії майстерності тренера. Серед них можна виділити основні показники успішної діяльності тренера — індикатори рівня майстерності (Деркач, Ісаєв, 1982). Визначальна роль в їх оцінюванні належить, на їхню думку, психологічним критеріям (Туник, 2008).

Таким психологічним критерієм є рівень сформованості у юних спортсменів конкретних спортивних умінь і моральних рис особистості.

Психологічним критерієм педагогічної майстерності є високий ступінь сформованості у спортсменів:

- 1) стійкого інтересу до 'спортивної діяльності;
- 2) спортивних здібностей і творчого ставлення до спорту;
- 3) гарної фізичної підготовки;
- 4) глибокого знання конкретного виду спорту;
- 5) міцних навичок і умінь;
- 6) уміння долати труднощі.

Функціональними критеріями педагогічної майстерності тренера і викладача є:

- 1) володіння основами конкретного виду спорту;
- 2) володіння засобами, формами і методами навчання спортивних умінь;
- 3) система виховної роботи;
- 4) система контролю за діяльністю вихованців, уміння визначити особливості функціонального стану організму й у зв'язку з цим дозувати навантаження;
- 5) уміння виділяти особливості індивідуальної підготовки, здібності і схильності до конкретних вправ, амплуа в команді;
- 6) систематичний аналіз власної діяльності, врахування помилок, перебудова діяльності в напрямку удосконалювання.

Виходячи з психологічних і функціональних критеріїв, учені виділяють три рівні майстерності тренера (Деркач, Ісаєв, 1982).

Тренери високого рівня майстерності:

- характерна певна система в роботі; ясно уявляють мету роботи;
- розуміють і вирішують комплексно освітні, оздоровчі і виховні завдання;
- враховують особливості віку, статі, стану здоров'я, фізичного розвитку і підготовленості;
- формують у дітей стійкий інтерес до спорту; уміють яскраво й захоплююче розкрити перспективи, переносити на тренування з юними спортсменами принципи технічної і тактичної підготовки сучасного спорту;
- формують суспільну активність підлітків, правильні мотиви поведінки; виховна робота завжди в центрі уваги;

- самокритично оцінюють результати своєї роботи;
- постійно в курсі нових досліджень у галузі теорії і методики фізичного виховання і спорту, психології, педагогіки;
- мають тісний контакт із батьками; яскраво виявлені організаторські вміння;
- вирізняються високою вимогливістю до спортсменів і до себе, у команді створюють невимушену обстановку, сприяють розвитку ініціативи і самостійності.

Тренери середнього рівня майстерності:

- розуміють завдання, але мають труднощі в їх практичному вирішенні; використовують випадкові, не систематичні прийоми і способи діяльності;
- їм подобається живе спілкування з дітьми;
- вони захоплені справою, але ігнорують не цікаві, але необхідні ділянки роботи;
- зазнають труднощів у пошуках нових прийомів активізації діяльності юних спортсменів; формально використовують прийоми педагогічного впливу з розвитку самостійності й ініціативи;
- у діяльності переважає мотив утвердження своєї переваги над іншими.

Тренери низького рівня майстерності:

- мета роботи чітко не визначена, в основі діяльності лише тактичні, короткочасні завдання, вони не ставлять ні перед собою ні перед учнями далеких перспектив, уся їхня робота складається із сукупності близьких і середніх перспектив, тому результат залежить від цілого ряду випадкових факторів;
- не досить уважно ставляться до виховання в юних спортсменів почуття обов'язку, відповідальності, учні часто не приховують недоброзичливе ставлення до тренера, допускають іронічні репліки на його адресу; актив команди діє формально;
- методами навчально-виховної роботи володіють слабо, не вміють встановлювати контакт з окремими спортсменами і створювати обстановку невимушеності і довіри.

Хоча ці тренери мають зрілі моральні переконання, але вони недостатньо дієві через обмеженість спортивних і педагогічних здібностей і умінь, слабо знають реакцію вихованців на свої дії, повільно реагують на зміну обстановки, застосовують одноманітні прийоми.

Спортсмени позбавлені можливості виявити свою активність через вимоги беззаперечного підпорядкування. У такій ситуації нерідко значне місце займають примусові заходи.

5. Педагогічні уміння і здібності

Глибоко і свідомо засвоєні знання про виховання, освіту і навчання становлять не тільки фонд теоретичних знань викладачів фізичного виховання, а й стають основою формування педагогічних умінь і навичок.

Педагогічні уміння, павички і здібності є найважливішим компонентом кваліфікаційної характеристики педагога.

Педагогічні уміння — *засвоєний спосіб виконання дій, що забезпечує ефективне здійснення педагогічного процесу у звичних і змінних умовах*. Формування педагогічних умінь — складова частина системи професійної підготовки (Бєлова, Главіріна, Метельський, 1993; Бобрик, 2008). Зміст їх визначається тими функціонально-структурними компонентами, що входять у систему діяльності викладача.

Успішність формування умінь залежить від здібностей.

Здібність — *це властивість особистості, що є сприятливою передумовою для успішного оволодіння одним чи кількома видами діяльності*.

Педагогічні здібності — *сукупність психічних властивостей особистості, що є передумовою успішної педагогічної діяльності*. Здібністю, наприклад, є спостережливість, що має велике значення в педагогічній діяльності, зорова й емоційна пам'ять, уява. Здібності реалізуються в педагогічних уміннях. Чим здібніша людина, тим швидше формуються в неї необхідні уміння. Розглянемо структуру педагогічних умінь і здібностей.

Конструктивні уміння:

- 1) формування мети і завдань педагогічного процесу;
- 2) планування системи роботи;
- 3) добирання оптимального змісту навчального матеріалу.

Педагогічні здібності, що забезпечують успішне оволодіння конструктивними вміннями:

- загально інтелектуальні здібності;
- передбачення, інтуїція;
- увага;
- здатність до порядку, точності, правильної композиційної побудови навчального матеріалу і занять.

Пізнавальні вміння:

- 1) легке орієнтування в змісті навчання і виховання;
- 2) здійснення контролю за своїм психічним станом;
- 3) розпізнавання внутрішнього стану учнів.

Педагогічні здібності, що забезпечують успішне оволодіння пізнавальними вміннями:

- здатність правильно інтерпретувати інформацію;
- здатність виділити головне і другорядне, відрізнити причину від наслідку;
- здатність до логічного мислення, уважності.

Перцептивні вміння:

- 1) спостереження змін особистості учня;
- 2) розуміння стану іншої людини;
- 3) надання емоційної підтримки.

Педагогічні здібності, що забезпечують успішне оволодіння перцептивними вміннями:

- перцептивні здібності як здатність тонко диференціювати міміку (виразні рухи обличчя), пантоміму і визначати за ними різні психічні і фізичні стани учня: увагу, інтерес, стомлення тощо;

- здатність до емпатії — емоційної причетності, співчуття і співпереживання;
- здатність до розуміння внутрішнього світу партнера по педагогічному спілкуванню;

- спостережливість.

Комунікативні вміння:

- 1) вибір правильного стилю управління колективом (командою, класом);
- 2) вибір педагогічно виправданого стилю спілкування і взаємодії з колективом і окремими учнями;
- 3) управління конфліктом;
- 4) завоювання ділового авторитету;
- 5) дотримання вимог педагогічної етики й оцінювання вчинків із моральних позицій.

Педагогічні здібності, що забезпечують успішне оволодіння комунікативними вміннями:

- здатність до емпатії та перцепції;
- здатність бути комунікабельним, товариським;
- здатність управляти своїми почуттями і настроєм;
- здатність до такту і терпіння;
- комунікативна ініціативність, доброзичливість, щирість, справедливість;
- почуття гумору.

Організаторські вміння:

- 1) організація виконання роботи;
- 2) організація спілкування і регулювання внутрішньогрупових процесів; !
- 3) здійснення контролю і самоконтролю;
- 4) об'єктивне оцінювання результатів роботи.

Педагогічні здібності, що забезпечують успішне оволодіння організаторськими вміннями:

- здатність до саморегуляції;
- здатність до організаторської діяльності;
- вимогливість, дисциплінованість, розпорядливість, діловитість. *Дидактичні*

вміння:

- 1) логічне, коротке, образне пояснювання;

- 2) бачення помилок і причин їх виникнення;
- 3) емоційна виразність, володіння мімікою, жестами;
- 4) користування всіма способами і методами навчання. Педагогічні здібності, що забезпечують успішне оволодіння дидактичними вміннями:
 - здатність до логічного мислення і логічної побудови мовлення;
 - здатність до емоційної виразності;
 - здатність управляти темпом, мовленням, інтонацією, смисловими паузами;
 - здатність до чіткої дикції.

На прикладі 230 тренерів з легкої атлетики розглядалися дидактичні вміння і взаємозв'язок між ними.

Тренерів розподіляли на групи: група I — ті, які навчають від новачків до I розряду; група II — від I розряду і вище.

Виявилася залежність дидактичного вміння коротко пояснювати і достовірно зростання його з підвищенням майстерності спортсмена. Як складова частина цього вивчалася вміння образно порівнювати під час пояснення.

Досліджувався взаємозв'язок цих умінь. Виявилось, що у тренерів групи I спостерігається низький їх взаємозв'язок. У тренерів групи II він підвищується і має достовірний характер.

Аналіз показав, що в роботі зі спортсменами високого класу виявляється високий темп росту значущості для тренера образно порівнювати в зв'язку з ростом значущості вміння коротко пояснювати.

Було встановлено, що використання образного порівняння специфічне для кожного тренера. Спортсмени звикають до нього, зіставляють з кінестетичними відчуттями і тому можуть диференційовано підходити до цього порівняння на основі наявного рухового досвіду. Тому доцільно широко використовувати образне порівняння під час роботи зі спортсменами (до сьогодні акцентували увагу на застосуванні образності в молодшій школі).

Важливо, щоб тренер мав великий запас образних порівнянь.

Наступне дидактичне вміння, що пов'язується з попереднім, — вміння створювати асоціації з уже наявним руховим досвідом, що може реалізуватися через вміння образно порівнювати.

Уміння правильно показати, як виявилось, має високу значущість для тренерів групи I, тобто для тих, хто працює з новачками і до спортсменів II розряду, яке різко спадає у ході зростання майстерності. Воно поділяється на вміння показати повністю і частинами.

Під час вивчення цих умінь з'ясувалося, що у тренерів із легкої атлетики, які навчають учнів невисокої кваліфікації бігу на середні і довгі дистанції, переважає вміння показу частинами. Навчаючи спортсменів координаційно більш складних рухів, частіше застосовують показ повністю.

Це пояснюється тим, що під час навчання бігу у дітей із раннього дитинства формується уявлення про рух у цілому, тому тренеру доводиться акцентувати увагу на окремих деталях техніки.

Під час навчання складних координаційних рухів тренер передовсім ставить завдання створити цілісне уявлення про рух. До дидактичного вміння належить також вміння бачити помилки і причини їх виникнення.

У тренерів, які працюють з новачками, виявляється досить тісний і достовірний зв'язок між вмінням бачити помилку і передбачати можливі ускладнення. Це можна пояснити тим, що на ранніх етапах навчання виявляються загальні закономірності виникнення помилок, властивих більшості спортсменів. На етапі високої майстерності передбачати можливі ускладнення складніше, тому що виявляється велика індивідуалізація техніки. Як показав аналіз, для всіх груп тренерів зі зростанням вміння бачити помилку зростає значущість вміння правильно вибрати місце для спостереження. Виявлено також взаємозв'язок між вміннями бачити помилки і встановлювати їх причини.

Із огляду на зв'язок цих дидактичних умінь, можна зробити висновок, що їх розвиток проходить паралельно. Це можна врахувати під час вироблення критеріїв оцінки підготовленості тренера.

Контрольні питання.

1. Дайте визначення поняття педагогічна система.
2. Назвіть структурні компоненти педагогічної системи.
3. Назвіть функціональні компоненти педагогічної діяльності.
4. Охарактеризуйте компоненти педагогічної діяльності у процесі становлення професійного досвіду.
5. Назвіть функціональні критерії педагогічної майстерності тренера.
6. Охарактеризуйте рівні майстерності тренера.
7. Дайте визначення поняттям педагогічні уміння і здібності.
8. Назвіть структуру педагогічних умінь.
9. Назвіть основні здібності, що сприяють оволодінню педагогічними уміннями.
10. Перелічить структуру знань спортивного педагога.

Лекція № 17

Тема 5.2 Професійне становлення особистості спортивного педагога

План

1. Вимоги до особистості спортивного педагога.
2. Індивідуально-психологічні характеристики особистості.
3. Особистісні детермінанти авторитету
4. Професійно-педагогічна етика і такт
5. Структура педагогічної техніки

Основні поняття теми: майстерність, педагогічна майстерність, гуманістична спрямованість, професійна компетентність, комунікативність, емоційна стабільність, креативність, сугестивні здібності, дидактичні здібності, педагогічна техніка

Література

1. Глазирін, І. Д. Педагогіка спортивної діяльності : курс лекцій та лабораторний практикум / І. Д. Глазирін, В. М. Глазиріна ; МОНМСУ, Черкаський НУ ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2013. – 132 с
2. Петровська Т. В. Майстерність спортивного педагога: навч. посіб. / Т. В. Петровська. — К.: НУФВСУ, вид-во «Олімп, л-ра», 2015. - 184 с.
3. Платонов В. Н. Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті/В. Н. Платонов. - К.: Олімп. л-ра, 2004. - 739 с.

1. Вимоги до особистості спортивного педагога

Високі вимоги до тренера визначаються тим, що у процесі тренування розвиваються не тільки фізичні якості, а й формується особистість. В. В. Петровський зазначає, що тренер несе повну відповідальність за здоров'я спортсменів і їх виховання. «Спортсмен повинен відчувати довіру до тренера як до людини і спеціаліста. Він повинен бути впевненим, що тренер має високу професійну кваліфікацію, зацікавлений у його (спортсмена) особистих успіхах.

Тактовний, справедливий, об'єктивний, готовий прийти на допомогу в складні моменти, висуває до себе високі вимоги, прагне вдосконалювати свої професійні і моральні якості» (Петровський, 1978).

Педагогічна культура тренера, що ґрунтується на певних визначених елементах (табл. 3.1), є головною складовою його діяльності.

Таблиця 2.1 — Елементи педагогічної культури

Педагогічна спрямованість	Гуманність	Культура спілкування	Самооцінка
Самоактуалізація за допомогою педагогічної діяльності	Орієнтація на загально людські цінності	Моральність	Оцінка особистісних і професійних якостей
Комплекс уявлень про учня, його особистість і розвиток	Врахування індивідуально-психологічних особливостей вихованця	Педагогічна етика й такт	Самовдосконалення
Визнання особистісної рівноправності педагога й дитини	Врахування потреб дитини	Міжособистісна компетентність	
		Суб'єкт-суб'єктні відносини	
		Гумор	

До особистості педагога, а також і тренера, який працює із контингентом різних вікових груп, ставиться ряд серйозних вимог, що визначають загальну педагогічну культуру:

- загальна ерудиція, високорозвинений інтелект;
- наявність спеціальних знань у тій галузі, де він працює;
- високий рівень загальної культури й моральності;
- професійне володіння методами навчання, виховання, тренування;
- наявність педагогічної спрямованості особистості;
- педагогічна інтуїція, передбачення;
- творче мислення (Немов, 2001).

2. Індивідуально-психологічні характеристики особистості.

Становлення професіонала проходить певні етапи: професійну орієнтацію і добір, професійне навчання, адаптацію до даної професії і раціональну організацію праці.

Здійснення цих завдань вимагає врахування особистісних особливостей людини. У наукових працях деяких учених докладно говориться, що становлення професіонала залежить не тільки від соціальних факторів (мотивації, умов професійного навчання), а й від його природної основи, властивостей нервової системи, темпераменту, здібностей (Ільїн, 2001). Щев XVI ст. Френсіс Бекон говорив, що щасливі ті, чия природа знаходиться в злагоді з їхнім заняттям. Відомі численні факти, коли людина, яка бажає трудитися у визначеній галузі, отримавши потрібну професійну підготовку, зазнає поразки. Такі випадки особливо часті серед людей, які присвятили себе мистецтву чи спорту. Це трапляється, мабуть, унаслідок високих вимог цих видів діяльності до людини і рівня його досягнень (Ільїн, 2001).

Однак поразки зустрічаються й в інших професіях, особливо типу «людина — людина». Не є винятком і педагогічна діяльність.

Різноманіття особистісних властивостей організується в цілісну систему, властиву певному суб'єкту. Дослідження їх має велике теоретичне і практичне значення, а облік їх важливий на всіх етапах становлення особи як професіонала. Цілісне розуміння особистості неможливе без докладного вивчення її структури. До цієї ідеї першим підійшов С. Л. Рубінштейн.

Теоретично обґрунтованою і практично «працюючою» є концепція структури особистості К. К. Платонова. Для дослідження індивідуальної психологічної структури особистості ним було створено «Карту особистості», що дає можливість оцінити її властивості методом полярних балів (Платонов, 1972).

КАРТА ОСОБИСТОСТІ К. К. ПЛАТОНОВА

1. *Фонові показники*

- 1.1. Стан здоров'я
- 1.2. Ставлення до здоров'я
- 1.3. Умови праці
- 1.4. Умови в родині
- 1.5. Рухова активність

2. *Здібності*

- 2.1. Психомоторні
- 2.2. Художні (музичні, артистичні, літературні, образотворчі)
- 2.3. Технічні
- 2.4. Наукові
- 2.5. Організаційно-педагогічні
- 2.6. Морально-правові

3. *Характер*

- 3.1. Ставлення до суспільства
- 3.2. Ставлення до себе
- 3.3. Ставлення до роботи (рефлексивність)
- 3.4. Ставлення до людей
- 3.5. Ставлення до власності

4. *Спрямованість*

- 4.1. Рівень
- 4.2. Широта
- 4.3. Інтенсивність
- 4.4. Стійкість
- 4.5. Дієвість
- 4.6. Професійна спрямованість
- 4.7. Атеїстична (релігійна) 'спрямованість

5. *Досвід*

- 5.1. Професійна підготовленість
- 5.2. Рівень інтелекту
- 5.3. Професійний досвід
- 5.4. Культура поведінки
- 5.5. Рівень культури
- 5.6. Психомоторна культура в галузі літератури і мистецтва

6. *Індивідуальні особливості психічних процесів*

- 6.1. Емоційна збудливість
- 6.2. Кмітливість
- 6.3. Емоційно-моторна стійкість
- 6.4. Уява
- 6.5. Стенічність емоцій
- 6.6. Воля: самовладання
- 6.7. Уважність
- 6.8. Цілеспрямованість
- 6.9. Пам'ять

7. Темперамент

7.1. Сила

7.2. Рухливість

7.3. Урівноваженість

Усі індивідуально-психологічні характеристики особистості можуть і повинні одержати оцінку в діяльності, що виступає як умова прояву здібностей і обдарованості і як умова їх розвитку.

На відміну від зарубіжних психологів, які здебільшого вважають, що здібності як генетично обумовлені утворення не змінюються протягом життя, вітчизняні психологи ґрунтуються на позиції; змінюваності здібностей як у бік прогресу, так і у бік регресу.

Вагомими для професійної діяльності тренера-викладача є особливості його вищої нервової діяльності, що становлять ; природну основу індивідуальної неповторності особистості. Люди з будь-яким типом темпераменту можуть стати вчителями або тренерами.

Відомо, що в основі вищої нервової діяльності лежать два основних процеси: *збудження і гальмування*. Вони характеризуються силою, рухливістю й урівноваженістю, різні поєднання яких утворюють типи вищої нервової діяльності (ВНД). Ще І.П. Павлов звернув увагу на те, як впливають особливості ВНД на особистість людини. *Збудливі*, наприклад, більше схильні до . агресивності, тяжіють до лідерства, ініціативні. Власники сильних нервових процесів вирізняються витривалістю, високою працездатністю. Від рухливості нервових процесів залежить ступінь пристосованості людини до нових умов, легкість набуття умінь, навичок, звичок.

Власники обох типів ВНД можуть бути здібними і малоздібними. Однак сила нервових процесів впливає на стиль роботи і поведінки людини.

Підвищене навантаження найчастіше веде до виникнення різних неврозів у представників слабого типу ВНД. Саме вони розчаровуються у вчительській чи тренерській роботі, особливо в перші роки діяльності. Знаючи особливості своєї нервової системи, викладач, тренер може оптимально будувати свою практичну діяльність.

У ряді досліджень показано, що особи з *педагогічною спрямованістю* найчастіше мають слабку нервову систему. Студенти педагогічного інституту зі слабкою нервовою системою мають більш виражені педагогічні здібності. Також було виявлено, що слабкість і лабільність нервової системи є сприятливим поєднанням і природною передумовою прояву вчителями соціально-перцептивних здібностей, що знаходить висвітлення в адекватному сприйнятті проблемних ситуацій у сфері суб'єктно-суб'єктних відносин (Ільїн, 2000).

Це пов'язано з тим, що особи зі слабкою і лабільною нервовою системою краще враховують знак емоцій, тобто приналежність* їх до позитивних чи негативних. Крім того слабкість нервової системи пов'язана з високою тривожністю, що виступає як причина, котра полегшує вербалізацію в процесі спілкування і більший інтерес до потреб учнів. Успішність організаторської діяльності педагогів пов'язана із сильною нервовою системою.

3. Особистісні детермінанти авторитету.

Авторитетність спортивного педагога є важливим чинником, що впливає на ефективність тренувального процесу і змагальної діяльності, на особливості міжособистісних відносин у системі «тренер — спортсмен» і «спортсмен — спортсмен».

Авторитет — вплив педагога на учнів, заснований на визнанні його досвіду, знань, моральних якостей. Він заснований на «силі» особистості, котра може мати різний зміст, але у всіх випадках характерним для авторитету є те, що «сила» особистості того, хто його має, визнається іншими людьми. Слова і справи того, кого вважають авторитетним, сприймаються як критерій правильності суджень і вчинків, поважаються тим, хто визнає цей авторитет, і є зразком для наслідування.

У процесі дослідження факторів, що впливають на результативність спортивної команди (опитування тренерів командних видів спорту), ученими було виявлено, що авторитет спортивного педагога є одним зі значущих факторів, які визначають результативність спортивної команди (Петровська, 2004) (табл. 3.2).

Таблиця 3.2 — Фактори, що впливають на результативність спортивної команди

Тренер із виду спорту	Місце за значущістю		
	1	2	3
Баскетбол	Морально-логічний клімат команди	Знання спортсменів у команді	Авторитет тренера
Міні-футбол	Авторитет тренера	Знання спортсменів у команді	Матеріальні умови для тренування
Волейбол	Стиль керівництва	Авторитет тренера	Рівень знань і підготовки тренера

Авторитет — інтегральне поняття, однак дуже часто поняття авторитетності підмінялося поняттями лідерства, керівництва, авторитарних відносин у групі. Відсутністю чіткості в розумінні феномену авторитету тренера можна пояснити перетинання понять, що спостерігаються, «улюблений тренер», «значущий тренер», «референтний тренер» і «авторитетний тренер».

У понятті «авторитет» можна виділити такі соціально-психологічні складові. 1

1. **АВТОРИТЕТ ВЛАДИ**, статусу ґрунтується на посаді, соціальній ролі, визнанні соціальних досягнень. Ознаки: вимогливість, наявність досвіду в даному виді діяльності, високі результати і досягнення учнів, вихованих педагогом.

2. **РЕФЕРЕНТНІСТЬ** — визнання за педагогом права приймати відповідальні рішення в значущих для окремих осіб чи їх груп ситуаціях, засноване на довірі, чесності, справедливості, принциповості, компетентності і доцільності пропонованих їм рішень. Ознаки: уміння навчати свого виду спорту, висока ділова й особиста репутація, індивідуальний підхід до спортсмена, професіоналізм.

3. **АТРАКЦІЯ** — особливе емоційне ставлення до людини, яке виникає в процесі спільної діяльності, що проявляється в різноманітній гамі почуттів: від привабливості, симпатії, любові (позитивна атракція) до ворожості, антипатії (негативна атракція). Ознаки позитивної атракції: емоційна врівноваженість, об'єктивність, справедливість, працьовитість.

Проведені дослідження дозволили виявити розходження в психологічному сенсі поняття «авторитет» у педагогів ВНЗ. тренерів і спортсменів (табл. 3.3).

Таблиця 3.3 — Особистісні детермінанти авторитетного тренера

Детермінанта	Місця за значущістю		
Опитувані	1	2	3
Викладачі фізичної культури ВНЗ	Уміння навчати свого виду спорту	Індивідуальний підхід до спортсмена	Вимогливість
Тренери	Висока репутація	Досвід у роботі	Емоційна урівноваженість
Спортсмени: баскетбол (жін.)	Уміння навчати свого виду спорту	Емоційна урівноваженість тренера	Об'єктивність, справедливість
міні-футбол (жін.)	Працьовитість тренера	Результати смелів, тренером	Досвід у роботі
легка атлетика (чол.)	Уміння навчати свого виду спорту	Вимогливість V	
		Працьовитість тренера	

Фактори авторитетності тренера, що були відмічені опитуваними, дозволяють усвідомити, які саме особистісні і професійні особливості є ключовими для професійного росту.

4. Професійно-педагогічна етика і такт

Етика (гр. — звичка, вдача) — наука, об'єктом вивчення якої є мораль.

Педагогічна мораль з'явилася разом із виникненням педагогічної діяльності.

Моральний аспект педагогічного процесу знайшов своє відображення в неписаних нормах і правилах, а також був відображений у педагогічній літературі. Цікавим документом (XI —XV ст.), який містить деякі ідеї педагогічної етики, є «Домострой», де рекомендують тримати дітей у страху, піддавати їх тілесним покаранням. Суворість до дитини розглядається як реальна турбота про неї.

Особливий інтерес до вивчення питання про педагогічну етику викликають братські школи, у статутах яких містяться серйозні моральні вимоги до вчителя: «Учитель повинен і учити і любити дітей всіх однаково, як синів багатих, так і сиріт убогих, і тих, хто ходить по вулицях без їжі. Учити їх, скільки хто під силу учитися може, тільки не старанніше одних, ніж інших».

Особливе місце серед дослідників педагогічної моралі належить видатному педагогу нашого часу В. О. Сухомлинському. У результаті роздумів, осмислення особистого досвіду і спостережень він називав свою педагогічну концепцію «педагогікою серця» (Сухомлинський, 1977).

По новому побачив Сухомлинський деякі грані і риси педагогічного гуманізму. Він звернув увагу на взаємини вчителя й учнів, на роль поважного ставлення вчителя до дітей. Гуманізм учителя великий педагог убачав у його умінні розгледіти і розвинути в дітях усе краще, він повинен бути не тільки наставником, а й другом учнів. Гарний учитель знаходить радість у спілкуванні з дітьми.

Педагогічна мораль — це система поглядів і суджень, що виражають певні вимоги до поведінки тренера-викладача.

Норма педагогічної моралі — узагальнена модель поведінки вчителя в типових для педагогічної роботи ситуаціях.

Зміст педагогічної моралі виражається в сукупності конкретних норм:

1. *Ставлення тренера-викладача до своєї роботи* як до діяльності великої соціальної значущості, як до засобу реалізації своїх здібностей і потреб.
2. *Ставлення тренера-викладача до учня:*
 - ставитися до учня як до особистості, поважати і підтримувати найбільш цінні його особистісні якості;
 - прагнути, щоб ставлення до учня було не просто діловим, а носило гуманний характер;
 - вивчати внутрішній світ учнів, умови їхнього життя, бути уважним до кожного;
 - бути витриманим, уміти терпляче вислухати, а якщо потрібно — переконати;
 - не принижувати людської гідності учня. Педагогічна доцільність гуманного ставлення полягає в тому, що дотримання чи порушення цієї норми учителем впливає на стосунки між дітьми.
3. *Ставлення тренера-викладача до учнівського колективу:*
 - спиратися на учнівський колектив у будь-якій справі, зважати на його думку;
 - використовувати колектив як важливу умову і засіб впливу на особистість;
 - зважати на право колективу вирішувати свої внутрішні справи.
4. *Ставлення тренера-викладача до батьків учнів:*
 - шукати педагогічні контакти з батьками, нести відповідальність за стосунки з ними;
 - формувати в учнів повагу до своїх батьків;
 - нести частку відповідальності за педагогічні погляди батьків, сприяти їх удосконаленню;
 - бути педагогічно вимогливим до батьків у питаннях виховання дітей;
 - не ображати батьківських почуттів.

Контакти з батьками повинні бути постійними і такими, що керуються не надзвичайними подіями, не для того, щоб «ужити заходів», а прагненням учителя побільше довідатися про дитину, визначити перспективи її виховання.

5. *Ставлення тренера-викладача до себе:*

- постійна робота над собою, удосконалення себе як особистості;
- турбота про свій теоретичний, інтелектуальний розвиток;
- ,бути прикладом, здійснювати контроль за моральним боком своєї поведінки,

управляти емоціями;

- піклуватися про свій авторитет;
- бути самокритичним і вимогливим до себе, тверезо оцінювати відповідність своїх знань, умінь зростаючим потребам виховання і навчання.

Характер взаємодії педагога і вихованців визначається ступенем сформованості педагогічного такту.

Педагогічний такт — це моральна категорія, що допомагає регулювати взаємини з вихованцями.

Бути *тактовним* — означає зберігати повагу до дитини в будь-яких складних і суперечливих ситуаціях, бути ввічливим, доброзичливим, прагнути зрозуміти внутрішній стан дитини, бути коректним, мати відчуття міри, гумору.

У педагогічній літературі немає єдиного визначення педагогічного такту, усіма дослідниками підкреслюється ємкість цього поняття.

Характеризуючи роботу вчителя, К. Д. Ушинський писав: «У школі повинна панувати серйозність, що допускає жарт, але такий, що не перетворює усієї справи на жарт, пестливість без нудотності, доброта без слабкості, порядок без педантизму і, головне, постійна розумна діяльність» (Ушинський, 1955).

Узагальнюючи сказане, можна сформулювати визначення.

Педагогічний такт — уміння педагога використовувати такі прийоми спілкування і налагоджувати такі взаємини з учнями, які базуються на тонкому сприйманні ситуації і потреб учнів, не викликають конфліктів, сприяють вирішенню педагогічних завдань і позитивно оцінюються учнями.

Основна відмінність педагогічної етики від педагогічного такту полягає в тому, що етика будується на нормах поведінки і відносин, а такт — на відчуттях міри, гумору, справедливості, емпатії.

5. Структура педагогічної техніки

Педагогічна техніка — сукупність професійних умінь, що виявляються в гармонічній єдності внутрішнього змісту діяльності педагога і його зовнішньої виразності.

У поняття «педагогічна техніка» прийнято включати внутрішню і зовнішню техніку.

Внутрішня педагогічна техніка — уміння управляти власним психічним і фізичним станом із метою створення такого внутрішнього самопочуття, що є найбільш доцільним у вирішенні конкретного педагогічного завдання.

Елементи внутрішньої техніки:

- 1) управління культурою рухів, психофізична свобода;
- 2) управління емоційним станом;
- 3) управління соціально-перцептивними уміннями (увага, І уява, спостережливість); 1
- 4) управління тактикою і стратегією педагогічного мислення.

Зовнішня педагогічна техніка педагога — уміння емоційно виразно показати свій внутрішній стан, думки, почуття, образи адекватно педагогічної ситуації і педагогічних завдань.

Елементи зовнішньої техніки:

- 1) *вербальна комунікація:*
 - зміст інформації;
 - логічність інформації;
 - відповідність форми подачі словесної інформації віку, рівню підготовленості, педагогічної доцільності (бесіда, монолог, діалог, лекція, пояснення);

- 2) *невербальна комунікація:*
- міміка, жести, пантоміма, поза;
 - контакт очей (частота, тривалість, переданий зміст);
 - зовнішність (одяг, зачіска, прикраси);
 - якість голосу.

Одним із найпоширеніших **методів впливу** на дитину є **слово**. Процес правильного сприйняття учнями навчального матеріалу залежить від *логічності* мови, а її виховний ефект — від *емоційності*.

Мовлення має такі характеристики: сила звуку, діапазон, тембр, дикція, ритміка.

Сила звуку. Звучність голосу регулюється залежно від обстановки. Тихий голос справляє враження невпевненості в собі. Занадто голосний дає підставу думати про агресивність людини.

Діапазон — це обсяг голосу. Межі його визначаються високим і низьким тоном. Звуження діапазону голосу веде до монотонності.

Тембр — яскравість звуку, індивідуальність.

Дикція — це ясність і чіткість у вимові слів і звуків. Для вчителя чіткість вимови — професійна необхідність.

Ритміка визначається швидкістю мовлення в цілому і тривалістю звучання окремих слів, складів, а також пауз. Швидкість мовлення залежить від індивідуальних якостей учителя. Оптимальний темп мовлення становить близько 120 слів за хвилину. Але, як показують експериментальні дані, у 5 — 6 класах учителю краще говорити не більше 60, а в 10 класі — 75 слів за хвилину. Під час пояснення нового матеріалу варто сповільнювати темп мовлення.

Для досягнення виразності звучання необхідно використовувати паузи — логічні і психологічні. Без логічних пауз мова безграмотна, без психологічних — нежива.

Контрольні питання

1. Назвіть елементи педагогічної культури спортивного педагога.
2. Перелічіть вимоги до особистості педагога, тренера.
3. Які індивідуально-особистісні особливості варто враховувати під час підготовки до педагогічної діяльності?
4. Дайте визначення поняття авторитет тренера.
5. Назвіть компоненти, що визначають авторитет спортивного педагога.
6. Дайте визначення поняття зміст педагогічної моралі.
7. Які існують норми педагогічної моралі у ставленні спортивного педагога до спортсменів?
8. Які існують норми педагогічної моралі у ставленні педагога до батьків юних спортсменів?
9. Дайте визначення поняття педагогічного такту.
10. Дайте визначення поняття педагогічна техніка
11. Охарактеризуйте структуру педагогічної техніки.
12. Назвіть характеристики мови, що впливають на особливості її сприйняття учнями.

Лекція № 18

Тема 5.3 Професійна майстерність тренера

План

1. Зміст педагогічної діяльності тренера.
2. Система спеціальних знань, що необхідна спортсменові
3. Вплив занять спортом на особистість.
4. Структура та зміст щоденника самоконтролю спортсмена.
5. Основні засоби та методи передачі інформації в навчально-тренувальному процесі.

6. Допоміжні засоби і методи передачі інформації.

Література:

1. Воляшок Н, Ю. Адаптаційний потенціал тренера-викладача / Н. Ю. Воляшок, А. І. Бузнік // Молода спортивна наука України : зб. наук, праць. - Львів, 2004. - Вин. 8. - Т. 4. - С. 62—66.
2. Платонов В. Н. Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті - К.: Олімп. л-ра, 2004. - 739 с
3. Петровська Т. В. Майстерність спортивного педагога: навч. посіб. / Т. В. Петровська. — К.: НУФВСУ, вид-во «Олімп, л-ра», 2015. - 184 с.

1.Зміст педагогічної діяльності тренера

Основним завданням педагогічної діяльності тренера є підготовка спортсмена.

Метою спортивної підготовки є досягнення оптимального для цього спортсмена рівня техніко-тактичної, фізичної, психічної підготовленості відповідно до специфіки виду спорту та прагнення досягнути високих результатів у змагальній діяльності.

Основні завдання, що вирішуються в процесі підготовки:

- вивчення техніки і тактики обраного виду спорту;
- забезпечення необхідного рівня розвитку рухових якостей,
- можливостей функціональних систем;
- виховання необхідних моральних та волевих якостей;
- забезпечення необхідного рівня спеціальної психічної підготовленості;
- набуття теоретичних знань та практичного досвіду, що необхідні для результативної змагальної діяльності;

- комплексне удосконалення різних розділів підготовленості спортсмена;

Наведені завдання визначають **основні напрями спортивної підготовки: технічну, тактичну, фізичну психічну, теоретичну та інтегральну**. Кожний з цих напрямів має відносно самостійні завдання та зміст.

В межах технічної підготовки такими завданнями є:

- створення уявлень про техніку виду спорту;
- формування необхідних вмінь та навичок;
- вдосконалення техніки через коригування її кінематичних, динамічних, ритмічних характеристик;
- вивчення нових прийомів та елементів техніки, забезпечення її варіативності, адекватності умовам змагальної діяльності та функціональним можливостям спортсмена, стійкості до збиваючих факторів.

Тактична підготовка передбачає вдосконалення найбільш доцільних для конкретного спортсмена тактичних схем, тренування оптимальних варіантів тактики в умовах моделювання змагальних ситуацій та змагального стану спортсмена.

В процесі фізичної підготовки відбувається розвиток рухових якостей (сили, швидкості, витривалості, гнучкості, координаційних здібностей), а також здатність до їх прояву в змагальній діяльності.

Психічна підготовка спрямована на виховання моральних, волевих якостей та розвиток спеціальних психічних функцій, здатності до управління власним психічним станом в умовах тренувальної та змагальної діяльності. Окрема група завдань пов'язана з інтегруванням якостей, вмінь, навичок, знань та досвіду.

Таким чином, в структурі педагогічної діяльності тренера, як і в будь-якій педагогічній діяльності присутні такі складові як навчання (техніці, тактиці, набуття знань), розвиток (рухових та психічних якостей) і виховання особистості спортсмена.

2.Система спеціальних знань, що необхідна спортсменові

Створення нових теоретичних уявлень завжди має передувати практичному вирішенню будь-якого свідомо визначеного завдання. В спортивній діяльності без знання, що і як робити, якими мають бути результати рухів, спортсмен навряд чи зможе раціонально та ефективно виконати вправу.

В підготовці спортсменів тренер, з одного боку, вживає заходів для підвищення загальноосвітнього рівня спортсмена, його інтелектуального розвитку, сприяє засвоєнню етичних норм та правил, а з іншого – забезпечує набуття та поглиблення знань спортсмена, що необхідні для вирішення задач, що виникають безпосередньо в процесі підготовки та в змагальній діяльності.

Знання, що потрібні спортсменові, поділяються на три групи:

1. Знання світоглядного, мотиваційного, спортивно-етичного характеру.
2. Знання системи підготовки;
3. Спортивно-прикладні знання:
 - техніки і тактики обраного виду спорту та методики оволодіння ними;
 - закономірностей розвитку рухових якостей;
 - планування і побудови занять;
 - гігієни, режиму харчування та відпочинку; медичного контролю та самоконтролю, засобів попередження травм;
 - розвитку обраного виду спорту, класифікаційних нормативів тощо; інвентарю, обладнання.

3. Вплив занять спортом на особистість

Позитивний вплив спорту на особистість

Вплив спорту на всебічний розвиток людини. Одною з умов всебічного розвитку людини є її фізична підготовленість. Але спорт є не лише засобом покращення фізичного розвитку, зміцнення здоров'я, розвитку рухових можливостей. В сполученні з іншими засобами виховання та суспільного впливу, спорт сприяє всебічному розвитку особистості. Заняття спортом впливають:

- на покращення культури людини;
- стверджують в свідомості визначальне значення розумової та фізичної активності для розвитку особистості;
- на формування потреб в заняттях спортом;
- оволодіння необхідними гігієнічними навичками та системою знань про збереження та зміцнення здоров'я;
- покращення працездатності;
- розуміння сутності спорту та його місця в суспільстві.

Спорт впливає на моральні якості, інтелектуальну, волюву, емоційну царину людини, розвиток естетичних та етичних уявлень та потреб. Спорт впливає на формування характеру людини, тобто ті особливості, що відбиваються на всіх вчинках та стосунках з іншими людьми та суспільством. Вплив спорту на формування моральних якостей. Заняття спортом є одним із потужних засобів формування таких моральних якостей як патріотизм, почуття суспільних обов'язків, відповідальності, дисциплінованості, чесності тощо.

Спорт сприяє розвитку патріотизму через ствердження в свідомості спортсмена впевненості в тому, що його успіх зміцнює престиж України в світовому суспільстві. Поряд з іншими моральними якостями спорт сприяє розвитку почуття суспільних обов'язків. Це виявляється під час всієї спортивної діяльності, особливо під час змагань, коли спортсмен виступає за команду, спортивне товариство, місто, рідну країну. Навчально-тренувальні заняття в спорті також пов'язані із необхідністю ризикувати, боротися із втомою, іншими негативними етапами. Під час оволодіння надзвичайно складною спортивною технікою, вивчення тактики, виснажливого розвитку рухових якостей спортсмен усвідомлює власні можливості, впевнюється у власній здатності долати перешкоди, що сприяє формуванню чуття власної гідності та поважного ставлення до інших.

В спортивній діяльності формується розуміння особистої відповідальності перед колективом. Прагнення високого спортивного результату ґрунтується на власному шанобстві, бажанні ствердити свою перевагу над іншими. Однак, спортивна боротьба ведеться в межах суворо регламентованих правил, що є обов'язковими для всіх спортсменів та команд. Покарання порушення правил торкається не лише спортсмена, але й команди, клубу. Сумісна діяльність в екстремальних умовах спортивних змагань має більший вплив на об'єднання людей, ніж дії в звичайних умовах. Заняття спортом та змагальна діяльність розвивають комунікативні здібності, сприяють створенню внутрішньогрупових зв'язків, взаємної відповідальності.

Вплив спорту на інтелектуальний розвиток

Рухова діяльність в спорті та змагальна діяльність сприяють: формуванню уявлень про час, простір, темп та ритм рухів, власні рухові можливості; розвиткові кмітливості через необхідність концентрації та переключення уваги; розвиткові здатності до сприйняття ситуації, обробки інформації та прийняття рішень; розвиткові мислення.

Вплив спорту на вольові якості. Заняття спортом сприяють розвиткові цілеспрямованості, ініціативності та активності, тобто здатності до самостійних вольових проявів; дисциплінованості, дотриманні правил; рішучості; наполегливості: витримки тощо. Вольові прояви завжди пов'язані із долаттям труднощів та перешкод. В спорті є об'єктивні труднощі (такі, що обумовлені специфічними для кожного виду спорту умовами) та суб'єктивні (особисте ставлення спортсмена до об'єктивних особливостей обраного виду спорту).

Негативний вплив спорту на особистість

Хибне уявлення про власну надзвичайність ("зіркова хвороба"). Можливий негативний вплив на інтелектуальну сферу. Причини: захоплення спортивними заняттями стає домінуючим і виключає з інтересів спортсмена навчання; втома; тривалі збори з виключенням з звичного ритму навчання. Негативні емоції, що можуть призвести до депресивних станів: невдалий виступ – необ'єктивність суддівства та відбору - вихід зі спорту.

4. Структура та зміст щоденника самоконтролю спортсмена

З перших днів підготовки треба навчати спортсмена вести щоденник. В ньому слід занотовувати час початку та закінчення заняття, місце та умови проведення, зміст тренування, дозування навантажень, результати. Доцільно використовувати диктофон. Відзначаються також найбільш вдалі рухи та пов'язані з ними відчуття. В щоденнику також відзначаються недоліки та помилки і т. ін., що потребує уваги та корекції в подальших тренуваннях.

Важливою є регулярна фіксація у щоденнику результатів виконання контрольних вправ. Також занотовуванню підлягає все, що стосується режиму

– тривалість та якість сну, харчування, відпочинок, самопочуття, показники самоконтролю:

1. ЧСС за 10 с в той самий час в умовах основного обміну.

2. Самопочуття (САМ) об'єктивно безпосередньо після сну, за 5-ти бальною шкалою: "5" - відм., "4" - добре, "3" - задов., "2" - погане, "1" - дуже погано. САМ визначається одразу після вимірювання ЧСС. Спортсмен спочатку може невірно оцінювати самопочуття, тому необхідно співставляти суб'єктивну оцінку САМ з іншими показниками самопочуття та спортивними результатами. Показник САМ 1-2 свідчить про порушення режиму, надмірні навантаження, початок захворювання.

3. Динамометрія кистьова (КФ). Вимірюється безпосередньо, одному положенні, тим самим рухом, один раз. Показовою характеристикою є динаміка КФ протягом мезоциклів. Зниження КФ може свідчити про недостатнє відновлення, перетренованість, порушення режиму.

4. Вага тіла вимірюється двічі – перед і після основним тренувальним заняттям. Крім того, можливе вимірювання ваги щоденно перед сніданком.

5. Бажання тренуватися (БТ) оцінюється суб'єктивно перед початком заняття чи стартом за 5-ти бальною шкалою. Зменшення БТ потребує обов'язкового з'ясування тренером причини.

6. Визначення працездатності (ПР) за 5-ти бальною шкалою. Всі ці показники занотовуються в щоденнику. Величину навантажень відзначають за показниками обсягів і інтенсивності. Щоденник спортсмена може містити в собі безцінну інформацію для тренера.

5. Основні засоби та методи передачі інформації в навчально- тренувальному процесі

До **основних засобів і методів** передачі інформації належать **слово та показ**.

Призначення словесних засобів і методів навчання в спорті:

- створити уявлення про техніку вправи (прийому) та варіанти тактики;
- забезпечити організацію дій учнів та керівництво ними;
- передати необхідні знання;
- активізувати творче ставлення спортсменів до підготовки;
- стимулювати інтелект;
- вирішувати виховні задачі. Крім того, слово тренера засіб оцінки, заохочення чи покарання спортсмена.

Використовуючи слово з цією метою тренерові слід врахувати належність спортсмена до інтровертів (осіб, так би мовити, спрямованих "до себе") чи екстравертів ("назовні").

Заохочення словом особливо доцільно на початкових етапах підготовки. В роботі з кваліфікованим спортсменом нема потреби щоразу (в кожній спробі) відзначати успішність дій.

Можна сформулювати низку вимог до мови тренера. Вона має бути: точною та зрозумілою; лаконічною; образною; (щоб не викликати напруження уваги та думки для розуміння вказівок тренера); різноманітною за змістом та інтонацією; коректною та правильною з точки зору літературності.

Велике значення має культура мови, дикція, емоційна, але чітка побудова фраз, вміння говорити експромтом. Жести і міміка поживляють мову, вона стає емоційне насиченою. Тренер має урізноманітнювати мову, наприклад, гумором, жартом чи доброзичливою іронією. Щоб впевнитися, чи зрозумів учень вказівки, доцільно запропонувати їх репетувати.

Вимога щодо лаконічності пов'язана із відсутністю взаємозв'язку між тривалістю пояснень та якістю виконання вправ. В роботі з новачками тривалі деталізовані пояснення швидше шкідливі, ніж корисні. Образність мови може реалізовуватися шляхом порівняння техніки вправи із роботою механізмів, рухами тварин тощо. Можна підкреслити рух певної ділянки тіла, чи створити особливу уяву про напрям руху. Образ руху, що створюється, має чітко віддзеркалювати сутність дії.

Наприклад, в швидко-силових рухах, установка на швидше виконання дає кращий ефект, ніж установка "на силу". Тому стрибуну чи метальнику, важкоатлету чи фехтувальнику краще казати "роби швидше" ніж "роби сильніше".

Тренер має прагнути визначити короткими висловами кожен частину (до елементів) вправи. В цьому випадку слід витратити певний час на вивчення змісту термінів та їх запам'ятовування спортсменом. Особливий елемент мови тренера - команда (наказ). Вона дозволяє краще організувати спортсменів, керувати рухами, стимулювати зусилля тощо. Команда може мати вигляд сигналів: оплеску, вигуку. Якщо призначення такого сигналу – акцентування зусилля, то його слід подавати з певним випередженням.

До *основних засобів передачі інформації належить також **показ***, що має дві основні форми - безпосередній та опосередкований (через використання ілюстративних матеріалів). Безпосередній показ має низку різновидів:

- реальний, тобто демонстрація рухів тренером чи спортсменом; - умовний – імітація рухів;
- лідирований – в процесі виконання вправи спортсменами;
- контрастний - демонстрація рухів, що їх слід уникати (може призвести до формування хибного уявлення руху).

Важливе значення мають жести, за допомогою яких тренер ніби диригує діями спортсменів, керує напрямом, темпом та ритмом рухів. Жести використовуються також для підбадьорювання, попередження помилок, демонстрації ставлення до поведінки тощо. Можуть використовуватися замість команди чи з метою спілкування (наприклад, сигнал про доцільну дію і т.ін.). Методичні рекомендації щодо безпосереднього показу:

- при первісному показі слід уникати імітації рухів (умовного показу). Ідеальною є ситуація, коли спортсмен вперше бачить вправу в її найкращому виконанні в умовах змагань;
- для акцентування певних параметрів руху доцільні паузи та збільшена амплітуда;
- доцільно максимально скоротити паузу між демонстрацією та виконанням вправи;
- контрастний показ застосовується лише тоді, коли іншими засобами не вдалося досягнути спортсменом розуміння помилки. Звернути увагу на коректність, щоб не викликати образи. Показ помилкових поз та рухів обов'язково (!) має завершитися демонстрацією вірного виконання.

Безпосередній показ доцільно застосовувати під час формування цілісного образу дії. Для акцентування уваги протягом тривалого часу на окремих характеристиках вправи доцільним є використання ілюстративних матеріалів – рисунків, моделей, макетів, схем, відеозаписів та відеогам тощо.

Вимоги до використання ілюстративних матеріалів:

- використання відеозаписів техніки видатних спортсменів;
- використання "уповільненої" стрічки та звичайної за схемою звичайна, "повільна";
- тренер заздалегідь має відзначити моменти, на які слід звернути увагу учням;
- не демонструвати ілюстративні матеріали випадково до початку занять;
- використовувати невелику кількість ілюстрацій в одному занятті.

6. Допоміжні засоби і методи передачі інформації.

До допоміжних засобів належать:

- звуки під час виконання вправ;
- сліди на землі, снігу, льоду;
- орієнтири;
- спеціальні пристрої термінової інформації.

Звуки, що виникають під час виконання вправ та рухів можуть створювати уяву про їх темп, ритм, і, як наслідок, про якість виконання. Приклади

- звук кроків в бігові, зброї у фехтуванні тощо.

Сліди можуть інформувати про параметри рухів в бігові, фігурному катанні, ковзанярському спорті. До цієї ж підгрупи можна віднести відображення в дзеркалі. По ньому спортсмен сам може контролювати правильність виконання вправ, що не пов'язані з великими пересуваннями.

Орієнтири поділяються на такі основні групи:

- окремі предмети (м'яч, прапорці, мотузки тощо) та лінії (на підлозі, снаряді і т.ін.);

- положення та рух частин тіла стосовно одна одної чи споруди;
- обмежувачі рухів (наприклад, додатковий бар'єр);

Почуття, що виникають при виконанні рухів, мають два різновиди:

- почуття, що передаються між тренером та спортсменом безпосередньо (бокс) чи через зброю (фехтування);
- почуття, що інформують самого спортсмена про якість виконаних рухів.

Спеціальні пристрої. Це технічні засоби термінової інформації, що безпосередньо під час виконання вправи сигналізують про їх якість. Конструкція технічних засобів термінової інформації змінюється залежно від особливостей техніки, середовища, рецепторів, на які впливають: слухові; зорові; тактильні

Контрольні питання

1. *Визначити основні завдання педагогічної діяльності тренера.*
2. *Дати визначення поняття мета спортивної підготовки.*
3. *Назвіть основні напрями спортивної підготовки.*
4. *Охарактеризувати завдання технічної підготовки.*
5. *Охарактеризувати завдання тактичної підготовки.*
6. *Охарактеризувати завдання фізичної підготовки.*
7. *Охарактеризувати завдання психічної підготовки.*
8. *Дати визначення системи спеціальних знань, які необхідні спортсменові.*
9. *Охарактеризувати позитивний вплив спорту на особистість.*
10. *Охарактеризувати вплив спорту на інтелектуальний розвиток.*
11. *Назвіть основні засоби передачі інформації в навчально-тренувальному процесі.*
12. *Охарактеризувати допоміжні засоби і методи передачі інформації.*

Лекція № 19

Тема 5.4 Критерії педагогічної майстерності і передумови підвищення ефективності діяльності тренера

План

1. Складники професійної майстерності тренера.
2. Критерії педагогічної майстерності.
3. Вимоги до діяльності тренера.

Література

1. *Бондарчук Е. И. Основы психологии и педагогики / Е. И. Бондарчук, Л. И. Бондарчук // Курс лекцій. — 3-е изд., стереотип. — К. : МАУП, 2002. — 168 с.*
2. *Кузьмінський А.І. Педагогіка: підруч. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омельченко. — К. : Знання-Прес, 2004. — 445 с.*
3. *Малахов В. А. Етика—Курс лекцій. — К. : Либідь, 2000. — 384 с.*
4. *Якса Н.В. Основы педагогических знаний: навч. посіб. — К. : Знання, 2007. — 358с.*

1. Складники професійної майстерності тренера.

Тренер зможе виконувати свої функції в педагогічній системі, тільки володіючи професійними знаннями, уміннями і навичками, а також визначеними властивостями особистості.

Загальними ознаками професіоналізму в різних професіях є: 1) володіння спеціальними знаннями про мети, зміст, об'єкт і засобах праці; 2) володіння спеціальними уміннями в здійсненні процесу діяльності на всіх його етапах: підготовчому, виконавчому, підсумковому; 3) спеціальні властивості особистості і характеру, що дозволяють здійснювати процес діяльності й одержувати шукані результати.

Ефективність діяльності тренера залежить від багатьох факторів: економічного, соціального, наукового, організаційного й ін. Показник ефективності діяльності тренера — успішне досягнення мети при найбільш раціональному використанні сил і засобів. Іншими словами, ефективність припускає відповідність структури і функціонування психіки тренера структурі і динаміці його діяльності.

Великий вплив на ефективність діяльності тренера роблять особливості його особистості, світогляд, здібності, характер, темперамент, психічний стан (Б. Г. Ананьєв, А. Г. Ковальов, Е. С. Кузьмін, А. Н. Леонтьєв, В. С. Мерлін, А. Ц. Пуни, Н. С. Лейтес, В. Е. Чудновський, В. С. Магун, Е. В. Шорохова).

Важливою умовою ефективності діяльності тренера є уміння творчо визначати цільові настанови занять відповідно до програми навчання конкретному виду спорту. Однак наші дослідження показують, що тренери часто не вміють у цільовій настанові відбити виховні

можливості всієї програми або окремих занять. Вони прагнуть дати юним спортсменам побільше спортивних знань, умінь, недостатньо спілкуючись з ними, а також не вміють організувати роботу юних спортсменів з метою їхнього виховання.

Передумови підвищення ефективності діяльності тренера поділяються на особистісні (базові) і ситуативні (процесуальні).

До особистісних – відносяться: позитивні риси спрямованості особистості тренера (стійкий інтерес до занять з юними спортсменами, почуття відповідальності за роботу й ін.); прояву темпераменту, адекватні вимогам педагогічної діяльності; сприятливі особливості характеру (такі риси, як доброзичливість, тактовність, чуйність, вимогливість, справедливість, витримка, уважність, наполегливість, рішучість, спритність); педагогічні й організаторські здібності. Будучи сформованими, особистісні передумови допомагають тренерів виявляти стійкість у практичному здійсненні цілей діяльності, зберігати сталість стилю роботи.

До ситуативних передумов відносяться: ясне розуміння поточних задач своєї діяльності і діяльності юних спортсменів; досить сильні ситуативні мотиви, що спонукують до досягнення цілей; адекватно протікаючи психічні пізнавальні процеси; стійкі психічні стани. Ситуативні передумови з'являються в результаті усвідомлення виникаючих задач, під впливом роботи по підготовці до занять і їхнього проведення.

2. Критерії педагогічної майстерності.

Формування передумов підвищення ефективності діяльності тренера залежить від того, наскільки добре володіє тренер конкретним видом спорту, від його ерудиції, культури і рівня педагогічної майстерності і фізичної підготовленості.

Тренери по-різному визначають задачі спортивно-масової роботи з підлітками. Одні вважають, що творцями всієї спортивно-масової роботи повинні бути самі хлопці. З цієї метою, вони формують суспільно-колективістську спрямованість особистості підлітків, сприяють правильному розвитку їхніх спортивних здібностей, ініціативи і самостійності, визначеного устою життя і діяльності, що в остаточному підсумку перетворює дитячий колектив у вихователя окремого юного спортсмена. Інші тренери вважають, що їхня основна задача — як можна повніше, цікавіше і яскравіше побудувати навчально-виховний процес. Вони удосконалюють його, відбирають найбільш ефективні форми, методи і прийоми виховання і перевиховання, є джерелами великої інформації. Нарешті, досить численну групу складають тренери, що через недостатнє знання основ педагогіки не можуть цілеспрямовано керувати навчально-виховним процесом.

Таким чином, ми виділяємо три рівні майстерності тренерів у роботі з юними спортсменами: високий, середній і низький. При цьому діяльність тренерів характеризується по:

1) відношенню до спорту і педагогічної діяльності взагалі і до роботи з юними спортсменами зокрема; 2) характерові визначення змісту діяльності з юними спортсменами; 3) знанню закономірностей навчально-виховного процесу в роботі з юними спортсменами.

Для діяльності тренерів високого рівня майстерності характерно стійке позитивне відношення до своєї діяльності, інтерес до справи, визначена система в роботі. Вони ясно розуміють оздоровчі, освітні, виховні задачі, уміють намітити шляхи їхнього рішення і бачать кінцеві результати роботи. Враховують особливості віку, статі, стану здоров'я, фізичного розвитку і фізичної підготовленості підлітків. Знають свій вид спорту. Успішно формують у дітей стійкий інтерес до спорту. Уміють яскраво і захоплююче розкривати перспективи систематичних учбово-тренувальних занять, переносити на тренування з юними спортсменами принципи технічної і тактичної підготовки сучасного спорту. Раціонально використовують час, відведений на виконання задачі, діють чітко і впевнено.

Організувати суспільну активність підлітків, формуючи в них визначені суспільні і моральні уявлення, поняття, вони прагнуть, щоб ці ідеї ставали мотивами, що спонукують і направляють поведінку і діяльність юних спортсменів.

Суспільно-політична робота з юними спортсменами завжди в центрі уваги цих тренерів. Вони відрізняються багатою вигадкою, ініціативою, гарними педагогічними здібностями. При організації спортивно-масової роботи обґрунтовують необхідність участі юних спортсменів у

тім або іншому виді діяльності, активно керують тренуванням, сполучаючи роботу із сильними, слабкими і середніми спортсменами, виявляють творчу ініціативу в конкретизації вправ, розробляють їхні нові варіанти. Тренери самокритично оцінюють результати своєї роботи, піклуються не про зовнішній ефект, а про виховну доцільність кожного заходу. Уміють контролювати, вчасно поправляти і заохочувати вихованців, об'єктивно оцінювати діяльність, не впадати у відчай при невдачах, не зазнаватися при удачах і перемогах. Вони постійно в курсі нових досліджень в області теорії і методики фізичного виховання і спорту, психології, педагогіки, охоче відгукуються на речення по удосконаленню навчальної і виховної роботи в команді. Легко оперують специфічними формами і методами діяльності юних спортсменів. Мають тісний контакт із батьками і громадськістю, знають положення в родині вихованців, їхні інтереси, запити і нестатки.

У цієї групи тренерів моральні переконання виявляються в різних формах. Одні тренери активно реагують почуттям на всі події в команді (у всій системі взаємин з юними спортсменами). При цьому емоційний вплив може різко змінити спрямованість поведінки юних спортсменів. Іншим тренерам властиві самостійність суджень, критичність. Третім — практичні дії, учинки.

Педагогічна діяльність таких тренерів виразна, багата внутрішньою волевою активністю і цілеспрямованістю. У них яскравіше виявляються організаторські уміння. Вони відрізняються високою вимогливістю до юних спортсменів і до себе, привчають вихованців до правильного режиму навчання, праці, відпочинку, харчування, сну, до виконання санітарно-гігієнічних правил. Моральний вплив вони роблять насамперед особистим прикладом. Такі тренери уміло враховують конкретні педагогічні ситуації, обирають найбільш доцільні прийоми впливу. На прикладах із практики спорту формують у хлопців почуття товариства, уміння у важких умовах змагань домагатися перемоги. У команді створюють невимушену обстановку, сприяють розвиткові ініціативи і самостійності підлітків, тобто, по-перше, учать них знаходити і планувати справи свого колективу, здійснювати них у житті й аналізувати для того, щоб накопичувався досвід самостійної організації діяльності юних спортсменів; по-друге, діють через актив і разом з ним домагаються, щоб органи самоврядування діяли систематично, мали авторитет у підлітків; по-третє, розвивають у кожного вихованця самостійні навички спортивно-масової роботи, використовуючи доручення. Планують роботу таким чином, що від доручень виконавчого характеру підліток переходить до доручень, що вимагають від нього творчості, прояву своїх індивідуальних здібностей і умінь організатора.

Для тренерів середнього рівня майстерності характерно позитивне відношення до спортивно-масової роботи з юними спортсменами. Вони розуміють її задачі, але випробують труднощі в їхньому практичному рішенні. Їх більше залучає сам процес навчально-виховної діяльності, чим її кінцевий результат. Не завжди усвідомлюють вони послідовність своїх дій, не можуть пояснити їхню доцільність, використовують випадкові прийоми і способи дій. Їм подобається живе спілкування з дітьми, напруженість повсякденної роботи. В основі їхні відносини до навчально-виховної роботи лежить захопленість справою. Вони охоче беруться за ті види діяльності, що більше люблять, що їм краще вдаються, ігноруючи малоцікаві, але необхідні ділянки роботи. Виявляють творчість у проектуванні справ команди, але дії їхній носять індивідуальний характер. У роботу утягують лише активістів команди. Рационально розподіляють час, відведений на виконання задачі, але діють найчастіше непевно, утрудняються в пошуках нових прийомів активізації діяльності юних спортсменів. Правильно оцінюють педагогічну ситуацію, є ініціаторами більшості справ у команді. Формально використовують прийоми педагогічного впливу по розвитку самостійності й ініціативи підлітків.

У діяльності ряду тренерів переважає мотив твердження своєї переваги над іншими. Він втілюється у відповідним йому способах дій: прагненні продемонструвати перед усіма спортивні успіхи, замовчувати про невдачі, труднощі, недоліки. Такі тренери охоче беруться за ту діяльність, результати якої зможуть побачити всі, недооцінюючи часом повсякденну роботу. Вони вміють добре оформити, яскраво подати результати навіть там, де вони не позначаються на поведінці дітей. Стиль виховної роботи, обумовлений даним мотивом, особливо згубно відбиває на вихованні юних спортсменів.

У тренерів низького рівня майстерності ціль у роботі з юними спортсменами чітко не визначена. В основі їхньої діяльності, як правило, лише тактичні, невідкладні задачі. Вони не ставлять досить конкретно перед собою і вихованцями далеких перспектив діяльності, уся їхня робота складається із сукупності близьких і середніх перспектив діяльності, при цьому останні часто виникають зненацька для тренера. Тому результат діяльності таких тренерів залежить від цілого ряду випадкових факторів. З задоволенням використовують різноманітні "розробки" учбово-тренувальних занять, виховних заходів, але до методичних рекомендацій і навчальних посібників відносяться скептично. Недостатньо уважно відносяться до виховання в юних спортсменів почуття боргу й особистої відповідальності за виконання своїх обов'язків. Вихованці часом не приховують свого недоброзичливого відношення до тренера, допускають іронічні репліки по його адресі. Найбільш гарні організатори серед юних спортсменів воліють приймати участь у спортивно-масових справах поза командою, і неохоче включаються в її життя. Актив команди діє формально.

Тренери затрачають багато сил і часу на виконання задачі, діють непевно. Методами учбово-тренувальної і виховної роботи володіють слабо. Зміст своєї педагогічної діяльності чітко визначити не можуть. Не вміють установити контакт з окремими хлопцями і створити обстановку невимушеності, довірчості. Зрілі моральні переконання тренерів виявляються недостатньо діючими через обмеженість спортивних і педагогічних здібностей і умінь. Майже не виявляють самостійності в роботі. Дії їх сковані і не завжди мають виражену психолого-педагогічну спрямованість.

Юні спортсмени позбавлені можливості виявляти свою активність і особисту відповідальність через вимоги беззаперечного підпорядкування. У такій ситуації нерідко велике місце займають примусового заходу, адміністрування при слабо поставленій роз'яснювальній роботі з вихованцями. У результаті юний спортсмен або перетворюється в сумлінного, але пасивного виконавця чужої волі, безвідповідального споживача готових істин, здатного при обставинах, що змінилися, потрапити під вплив будь-який іншої, більш сильної особистості, або відкрито протестує і вступає в конфлікт із тренерами, іде з команди.

Результати порівняльно-порівняльного аналізу діяльності тренерів різних рівнів майстерності привели нас до висновку, що процес перетворення педагогічних умінь у предметну діяльність у майстрів і не майстрів здійснюється по-різному.

Цілісність, взаємозалежність компонентів властиві тільки діяльності тренера-майстра. Загальна логіка його дій така: осмислення державних задач виховання і навчання і співвіднесення їх із задачами дитячого спортивного колективу; аналіз з цих позицій вихідної інформації про роботу дитячого Спортивного колективу; формулювання цілей і задач конкретного дитячого колективу, моделювання засобів педагогічного впливу, сфери взаємин з юними спортсменами; планування реалізації намічених цілей і задач; ухвалення рішення, організація конкретної діяльності; регулювання області взаємин у команді; оцінка досягнутих результатів, формулювання нової мети на наступному етапі навчально-виховної роботи. Таким чином, у логіку дій тренери-майстри переломлюються усі компоненти структури діяльності тренера.

У тренерів-немайстрів виявилось неможливим виявити цілісну, взаємозалежну картину дій. В основі вищих рівнів майстерності лежить цілеспрямована і взаємозалежна система знань умінь у роботі з юними спортсменами. Було встановлено, що критеріями педагогічної майстерності тренера можуть виступати; а) якість знань, умінь, навичок і рівень вихованості юних спортсменів, тобто психологічні результати його праці; б) способи діяльності тренера, що приводять до позитивних результатів: до високого рівня вихованості і діяльності юних спортсменів, тобто функціональні результати його праці.

Психологічним критерієм педагогічної майстерності є високий ступінь сформованості в юних спортсменів: 1) стійкого інтересу до спортивної діяльності; 2) спортивних здібностей і творчого відношення до спорту; 3) гарної фізичної підготовки; 4) глибокого знання конкретного виду спорту; 5) міцних навичок і умінь виконання окремих спортивних вправ і комбінацій; 6) уміння переборювати труднощі в спортивній діяльності; 7) інтересу до спортивної діяльності.

Визначальна роль в оцінці майстерності тренера належить психологічним критеріям. При цьому важливо вичленувати основний показник успішної діяльності тренера, свого роду індикатор рівня його майстерності. Таким психологічним критерієм є рівень сформованості в юних спортсменів конкретних спортивних умінь і моральних рис особистості. У цьому критерії відбиває ступінь досягнення тренером основної мети навчання. Варто мати на увазі, що критерій знання спорту і практичного володіння включає ряд інших критеріїв. Отже, психологічні критерії — це загально педагогічні критерії, що мають більш загальний характер, чим функціональні, і застосовні при оцінці результативності діяльності тренера.

Функціональними критеріями майстерності є: 1) володіння основами конкретного виду спорту; 2) володіння засобами, формами і методами навчання юних спортсменів спортивним умінням; 3) система навчально-виховної роботи з юними спортсменами; 4) система контролю за діяльністю вихованців, уміння визначати особливості функціонального стану їхнього організму й у зв'язку з цим дозувати навантаження на тренуваннях і змаганнях; 5) уміння виявляти особливості індивідуальної підготовки, здібностей і схильностей до конкретних вправ, місцю в команді і т.п.; 6) високий рівень сформованих загально педагогічних умінь; 7) систематичний аналіз власної діяльності і витяг уроків з помилок і невдач, тобто перебудова діяльності в напрямку удосконалювання.

Визначення критеріїв педагогічної майстерності дозволяє, по-перше, одержати єдиний інструментарій для оцінки кваліфікованості тренерських кадрів, по-друге, орієнтир для самооцінки праці тренера.

Визначивши роль і місце тренера в педагогічній системі "тренер — дитячий спортивний колектив", критерії майстерності і передумови підвищення ефективності його діяльності, можна сформулювати вимоги до діяльності тренера.

3. Вимоги до діяльності тренера.

Важливим критерієм педагогічної майстерності тренера в суспільно-політичній роботі з юними спортсменами є уміння виховувати в них: 1) почуття безпосередньої приналежності до дитячої організації як до колективу; 2) інтерес до політичного життя України і інших країн і прагнення до політичної самоосвіти; 3) чуйність, звичку зауважувати, коли ровесники і дорослі мають потребу в їхній допомозі, діяти, не чекаючи прохання або розпорядження старших; 4) відчуття радості від праці на загальну користь, відчуття своєї потреби країні; 5) навички ретельності й організованості в колективній роботі команди; 6) прагнення бачити свою успішну роботу як частина суспільних справ усього спортивного колективу; 7) уміння енергійне домагатися позитивного результату і почуття відповідальності за спортивно-масову роботу в колективі; 8) свідоме відношення до справ команди, корисним для навколишніх, для самої команди і для підлітка.

Тренер зобов'язаний озброїти юних спортсменів політичними знаннями, сформувати в них комуністичні переконання, виховати суспільну активність. Організація такої діяльності жадає від тренера якостей пропагандиста, агітатора, політичного керівника, організатора.

Сучасний тренер — це людина високих моральних якостей, чуйний і уважний. Він повинний мати такі якості, що він хоче виховати в підлітка.

Високі моральні якості тренер виробить у себе, якщо буде строго дотримуватися принципів морального кодексу, на їхній основі будувати свої взаємини з вихованцями і з іншими людьми як на роботі, так і в побуті. Ідейна переконаність, твердий світогляд, моральна чистота — основа внутрішнього стану особистості тренера, його морально-політичної і професійної спрямованості.

Високоморальний тренер завжди може зі спокійною совістю пред'являти юним спортсменам високі вимоги в області моральної поведінки і своїм способом життя, своїми вчинками закріплюють ці вимоги в їхній свідомості і поведінці. Спортивна діяльність у силу своєї специфіки породжує особливі форми відносин: колективну й особисту відповідальність, повагу, взаємодопомогу, коректність поведінки і т.п. Тренерові необхідно в доступній формі роз'яснити юним спортсменам норми морального поведінки, принципи моралі і спортивної

етики, що, як і загальні норми моралі, визначає відношення спортсмена до країни, суспільства, колективу, до процесу спортивного удосконалювання, спортивній боротьбі і т.д.

У виховній роботі потрібно широко використовувати позитивні приклади морального поведіння видатних спортсменів, тому що важливим напрямком морального виховання є формування прагнення до морального ідеалу. Використовуючи цікаві приклади з практики спорту, тренер зуміє послідовно сформулювати в юних спортсменів якості дійсної людини і громадянина нашої незалежної країни.

Тренер не повинний залишати без уваги жодного випадку порушення правил і норм поведінки в дитячій спортивній команді, давати їм негайну оцінку. Він веде боротьбу з палінням, лихослів'ям, недбалістю в одязі, створює в команді обстановку вимогливості, доброзичливості і взаємної поваги.

центрі уваги тренера постійно повинні бути питання правового виховання юних спортсменів. Виховні впливи спортивного колективу, тренера повинні бути спрямовані в першу чергу на підлітків, що складаються на обліку в інспекціях по справах неповнолітніх, педагогічно запущених.

Важливо не тільки допомогти юному спортсменові показати гарний спортивний результат, установити рекорд, необхідно (і це в першу чергу) прищепити любов до спортивної діяльності, систематичній праці, розвинути і зміцнити його моральні і волевові якості. Тренерові необхідно пам'ятати, що серед рушійних мотивів поведінки в юного спортсмена не останнє місце займає честолюбство. У ньому закладене суперечлива єдність свідомості власної переваги в боротьбі із супротивником, невигубне бажання перемогти будь-що-будь і шляхетне прагнення вести цю боротьбу в строгих рамках правил, на чесних початках.

Позитивний моральний досвід у юного спортсмена повинний накопичуватися в процесі тренувань, змагань, суспільної роботи, у відносинах з товаришами по команді, тренерами, суддями. Перевіркою моральних якостей юного спортсмена нерідко є ситуація, коли він повинний допомогти товаришам, відмовивши при цьому від особистого успіху.

Тренер повинний учити своїх вихованців володіти собою. Стримуючим початком у прагненні до безмежного твердження і відокремлення власної особистості (іноді підсвідомому її протиставленню іншим) є твердість характеру, воля і самовладання.

Кореляційний аналіз реально виявляються моральних якостей з таким мотивом участі в спортивній діяльності, як бажання досягти високого спортивного результату, показав, що в ряді випадків ці взаємозв'язки носять негативний характер. Інакше кажучи, спрямованість роботи тренера тільки на досягнення високого спортивного результату поза зв'язком із соціально-педагогічною стороною спортивної діяльності може привести до негативних наслідків у моральному розвитку особистості юного спортсмена. Виражену орієнтацію підлітків на високий спортивний результат тренерам необхідно використовувати насамперед для прилучення їх до гуманних цінностей. У протилежному випадку прагнення до високого спортивного показника може привести до негативних моральних наслідків, перші симптоми якого: небажання підкоряти особисті інтереси інтересам колективу; небажання прислухатися до критики, бути самокритичним; можливі прояви несумлінності і нечесності у вчинках.

Сучасний тренер — це людина, що володіє високою загальною культурою. Щоб вести за собою підлітків, потрібно користуватися їхнім розташуванням, жити їх думками, захопленнями.

В на це може тільки тренер, що постійно підвищує свій культурний рівень. М. И. Калінін з повною підставою називав культурність запліднюючим фактором позитивної роботи, вважаючи, що чим складніше, кваліфікованіше робота, тим більше культури потрібно для її виконання.

Висока загальна культура тренера є базою для формування почуття нового, ініціативи, уміння вчасно використовувати всі можливості наукового і технічного прогресу для удосконалювання виховного процесу в спортивній команді. Зрілість тренера визначається його здатністю ефективно організовувати педагогічний процес, об'єктивно аналізувати й оцінювати щирий стан справ, знаходити найбільше раціональні шляхи для рішення поставлених задач. Висококультурний тренер організує педагогічний процес з визначеною перспективою, з огляду на нові дані психології і педагогіки, теорії і практики фізичного виховання.

Тренер повинний виховувати в юних спортсменів розуміння того, що загальне обов'язкове середнє утворення — громадянський обов'язок і життєва потреба кожної молодії радянської людини; у роботі з командою створювати атмосферу творчості і зацікавленості в оволодінні знаннями, оперативно реагувати на неуспішність, пропуски занять, недисциплінованість; виховувати в юних спортсменів прагнення самостійне поповнювати знання, опановувати прийомами організації навчальної праці.

Сучасний тренер — це людина, що вміло організує виховання юних спортсменів. У процесі виховної й учбово-спортивної роботи він використовує різні засоби впливу. Основними засобами педагогічного впливу тренера в процесі навчання і виховання виступають слово, ясна, чітка і культурна мова, прийоми й елементи педагогічної техніки, різноманітні знання, навички й уміння, що він передає вихованцям. Найважливішими засобами впливу на юних спортсменів є також особистісні якості тренера, і в першу чергу його політична і моральна зрілість, внутрішня і зовнішня культура, особисте поведіння.

"Знаряддями праці" тренера є не тільки слова, знання, якості, якими він володіє і які передає вихованцям, але і види діяльності. Тому дуже важливо уміти вчасно і правильно організувати юних спортсменів, "уключити" їхній у конкретний вид діяльності, викликати з їх боку "зустрічний рух": інтерес до діяльності, старання і працьовитість, творчість і ініціативу у виконанні завдань, своїх обов'язків і т.д.

Варто враховувати, що те саме засіб педагогічного впливу, навіть в однакових умовах, може робити на юних спортсменів різний вплив: на одних — позитивне, на інших — нейтральне, на третіх — негативне. Успіх педагогічної праці, а виходить, і педагогічна майстерність тренера будуть виражатися в умінні використовувати всі засоби впливу з урахуванням особливостей підлітка й умов, у яких протікає педагогічна робота./

Сучасний тренер - це людина фанатичної відданості спортові, цілеспрямованості, схильний до сміливих пошуків і новаторства, що виявляє ентузіазм, уміння працювати з вогником, перспективно. "Людина може бути дуже знаючим, культурним, але якщо він керує молоддю з холодком, не вкладає душі в її виховання і навчання, то молодь це відразу зрозуміє. Такого керівника вона любити не буде. Зате, якщо ти вкладаєш душу в роботу, прагнеш усі зробити для того, щоб твоя організація вийшла в ряд передових, витрачаєш на це сили, свою гарячу кров, у відповідь ти напевно заслужиш любов молоді. Такої людини будуть не тільки поважати, але і любити, а це більше, ніж поважати".

Тренер повинний насамперед виховувати в собі уміння, терпіння, бажання працювати з командою щодня по декілька годин, не менше, а більше своїх учнів. Особливо важливо для дитячого тренера бути емоційним, але гранично зібраним при виконанні кожної справи. Інакше, дивлячись на нього, юні спортсмени будуть тренуватися в'януло, без емоцій, але ж без цього в спорті, особливо в ігрових видах, сьогодні навряд чи доможешся великих успіхів!

Тренер повинний уміти керувати командою на змаганнях: проводити установку на гру (змагання) і розбирати її після закінчення; керувати командою в перерві, у тайм-ауті; обов'язково індивідуально розмовляти з кожним спортсменом до і після змагань. Дуже важливо уміти впливати на підлітків за допомогою вчителів, громадськості, батьків. При будь-яких обставинах тренер повинний бути завжди інформований про свого вихованця, його життя, можливостях, устремліннях, інтересах.

Професійного тренера відрізняє уміння мобілізувати юних спортсменів, інструкторів по спорті, громадськість, батьків на краще виконання задач, що коштують перед ними, постійно контролювати їхню діяльність, вчасно надавати їм необхідну допомогу. В. І. Ленін указував на необхідність наполегливо і терпляче розпізнавати дійсних організаторів, людей із тверезим розумом і практичною кмітливістю, людей, що з'єднують відданість соціалізму з умінням без шуму налагоджувати міцну і дружну спільну роботу великого колективу.

Треба пам'ятати також, що успіх у вихованні і навчанні супроводжує, як правило, тим тренерам, що мають діловитість. Діловий тренер не тільки уміє віддати потрібне розпорядження, точно вказати, що і до якого терміну варто зробити, але і здатний практично показати, як потрібно діяти, вчасно вказати на недоліки і відразу допомогти усунути них, домогтися реального результату.

Сучасний тренер — це людина, що систематично враховує результати педагогічної праці, використовує педагогічні ідеї і методичні рекомендації в практичній діяльності, навчає юних спортсменів застосовувати знання на практиці, вміло аналізує педагогічну ситуацію і вибирає найбільш ефективні засоби впливу на юних спортсменів. Різноманіття факторів, що впливають на навчально-виховний процес, особистість самого тренера, діяльність юних спортсменів, а також складність роботи тренера не завжди дозволяють точно, всебічно й об'єктивно враховувати результати його праці, особливо у вихованні юних спортсменів. Обсяг проведеної навчально-виховної роботи іноді не відповідає якості й ефективності педагогічних впливів.

Якість педагогічної праці тренера визначається рівнем його підготовки по конкретному виді спорту, психолого-педагогічними знаннями про об'єкт своєї діяльності — юному спортсмені, ступенем підготовленості до кожного конкретного тренування або виховного заходу.

Оцінка педагогічної діяльності тренера складається з оцінки придбаних вихованцем конкретних спортивних навичок і умінь, тієї позиції (особистісної), що він займає у своїй команді, і з оцінки підготовленості тренера.

Оцінити результати своєї роботи тренерів досить важко, тому що аналізуються вчинки, почуття і знання, обумовлені мотивами, поглядами, звичками, переконаннями вихованців. Інакше кажучи, оцінка повинна виявляти і зовнішні дії, і, по можливості, внутрішній світ юного спортсмена.

Проблема обліку результатів роботи тренера зв'язана з визначенням критеріїв оцінки і кінцевих результатів навчально-виховної роботи. Ці показники містять деякі непрямі дані про користь того або іншого заходу для самих юних спортсменів, але саме по собі захід ще не свідчить ні про рівень зрілості дитячого спортивного колективу, ні про розвиток юних спортсменів, ні про отримані ними спортивних умінь або досвіди моральних відносин. Усі залежить від того, як готувалося або проводився цей захід, наскільки високий його педагогічна культура, яка моральна атмосфера була створена в колективі, яка застосовувалася методика.

Коли ж мова заходить про результати виховної роботи, то на перший план виступають рівень зрілості дитячого спортивного колективу, особистість юного спортсмена, його ріст (спортивний і моральний) і розвиток. Результати спортивно-масової роботи з підлітками визначають по:

2. рівневі зрілості дитячого спортивного колективу:
 - а) готовності колективу до виконання спортивних і суспільно корисних справ; б) діловитості, організованості колективу і здатності до подолання труднощів;
 - в) турботі про кожен член колективу, відповідальному відношенню кожного до колективу;
- 2) рівневі вихованості юного спортсмена:
 - а) почуттю приналежності до дитячого спортивного колективу, за діяльність якого він і його товариші відповідають;
 - б) успішній участі в спортивно-масових заходах, якості їхнього проведення;
 - в) оволодінню визначеними навичками і знаннями, необхідними для проведення спортивно-масових і суспільно корисних справ, ігор. Особливо важливі організаторські і спортивні навички;
 - г) розширенню досвіду комуністичних моральних відносин в умовах систематичної спільної діяльності в команді. Досвід моральних відносин юних спортсменів до праці, спортові, до своїх обов'язків, товаришам, дорослим, до рідної землі, до природи - головний результат виховної роботи. Уся спортивно-масова робота з підлітками повинна бути спрямована на досягнення високого ідейно-морального рівня юного спортсмена.

Аналіз передового педагогічного досвіду — найважливіший елемент наукового дослідження. Тренерів для того, щоб використовувати передовий досвід, необхідно вирішити ряд задач. По-перше, передовий педагогічний досвід необхідно виявити. Для цього мало знати його загальні ознаки — треба уміти відрізнити його від масової практики, мати точні докази того, що даний досвід є передовим. По-друге, передовий досвід потрібно вивчити, проаналізувати, узагальнити, для чого необхідно установити його основні параметри. По-третє,

будь-яке явище не може бути вірно вивчене й осмислене, якщо воно узятو ізольовано від навколишніх його умов, поза зв'язком з іншими явищами. Тільки "цільний досвід", підкреслював А. С. Макаренко, є підставою для ухвалення рішення. Така цілісність може бути досягнута лише при комплексному підході до вивчення передового педагогічного досвіду.

Сучасний тренер — це людина, що розвиває в юних спортсменів ініціативу і самостійність, що учить переборювати труднощі, що готує піонерів-інструкторів по різних видах спорту. При цьому тренер прагне, щоб його вихованці вміли: визначати мета своєї спортивної роботи; розробляти план дій; організовувати обговорення цього плану в спортивній команді; обладнати місця для проведення тренувань і змагань, підготовляти спортивне спорядження й інвентар; розподіляти товаришів для виконання різних завдань; захоплювати товаришів майбутніми тренуваннями і змаганнями; організовувати в команді змагання за краще виконання різних вправ, елементів техніки; організовувати допомога починаючої і відстаючої; проводити заходу, присвячені олімпійським іграм, чемпіонатам світу, Європи; переконувати своїх товаришів; орієнтуватися в непередбаченій обстановці; контролювати виконання спортивних завдань; підводити підсумки; організовувати допомога вчителю в проведенні уроку фізкультури.

Особлива увага сучасний тренер повинний звертати на те, щоб інструктори по різних видах спорту прагнули: прищеплювати юним спортсменам любов до спорту; бути щирими тактовними стосовно однолітків; прислухатися до їх висловлень, обережно поправляти них, якщо вони помиляються; організовувати допомога відстаючими силами хлопців; уміти переконувати підопічних, домагатися, щоб усі розуміли справедливість сказаного; впливати на хлопців своєю захопленістю, бути упевненими в успіху; вимагати категоричного виконання своїх завдань тільки у виняткових випадках; давати доручення не тільки найбільш здатним; даючи доручення, пропонувати подумати, як його краще виконати; враховувати інтереси товаришів при розподілі доручень; завести бібліотечку спортивної літератури для самоосвіти; уміти бачити спорт і переносити побачене на своє тренування; думати про завтрашній успіх; завжди приходити на тренування в гарному настрої, веселим, добру і чуйним; не приписувати перемогу собі. Хлопці повинні почувати, що перемогли вони; не показувати свою утому; організовувати в команді випуск стінної газети або бойового листка; бути суворим до порушників; запрошувати на тренування батьків своїх товаришів; вірити у вольового товариша більше, ніж у здатного, але примхливого; завжди шукати важку роботу.

Значне місце в роботі сучасного тренера приділяється системі самостійних завдань інструкторам по видах спорту.

Навчаючи інструкторів, тренер повинний прагнути, щоб тренування, що вони проводять зі своїми однолітками, були цікавими, а головне, корисними для команди.

4. роботі з інструкторами тренер може застосовувати цілий ряд методичних прийомів, що сприяють

Складність вимог до діяльності тренера обумовлює необхідність розгляду його конкретних функцій.

Контрольні питання

1. *Визначити передумови підвищення ефективності діяльності тренера.*
2. *Визначити та проаналізувати рівні майстерності тренерів.*
3. *Охарактеризувати психологічні критерії педагогічної майстерності.*
4. *Визначити функціональні критерії майстерності.*
5. *Які особистісні якості повинен виховувати тренер у своїх учнів?*
6. *Визначити найважливіші засоби впливу тренера на юних спортсменів.*
7. *По яким критеріям визначають результати спортивно-масової роботи з підлітками ?*

Лекція № 20

Тема 5.5 Шляхи формування професійної майстерності

План

1. Етапи професійного становлення особистості.
2. Професійні деформації особистості.
3. Синдром емоційного вигорання.
4. Психологічний супровід професійного становлення.

Основні поняття теми: майстерність, педагогічна майстерність, гуманістична спрямованість, професійна компетентність, комунікативність, емоційна стабільність, креативність, сугестивні здібності, дидактичні здібності, педагогічна техніка

Література

1. Петровська Т. В. *Майстерність спортивного педагога* / Т. В. Петровська. – К. : Олімп. л-ра, 2015. – 184 с
2. Петровська Т. В. *Особистісні детермінанти адаптації спортивних педагогів в умовах професійного вигорання* / Т. В. Петровська // Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки. Серія: Фізична культура і спорт. Вип. 20. - Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2015. – С. 22-27.
3. Пальшкова І. О. *Педагогіка: професійно-педагогічна культура вчителя : навч. посіб.* – К.: Слово, 2011. – 192 с.

1. Етапи професійного становлення особистості

Проблема професійного становлення особистості безпосередньо пов'язана з питаннями освоєння професійної діяльності, розвитку й реалізації особистісного потенціалу. У сучасній науковій літературі (Циба, 2000) процес професійного становлення розуміють як цілісний феномен, що містить компоненти як об'єктивного (престижність професії, її соціальна конкурентоспроможність, рівень безробіття тощо), так і суб'єктивного характеру (ставлення особистості до професії, до себе як до професіонала, виразність професійних здібностей, професійні ідеали, переживання успіхів і невдач). Деякі учені (Климов, 2004) виділяють наступні стадії розвитку людини як суб'єкта праці.

1. *Стадія оптації* (лат. оріатіо — бажання, вибір) (від 11 — 12 до 14—18 років). Це стадія підготовки до життя, праці, свідомого й відповідального планування й вибору професійного шляху. Людину, яка перебуває в ситуації професійного самовизначення, називають оптантом. Парадоксальність цієї стадії полягає в тому, що в ситуації оптанта цілком може опинитися й доросла людина, наприклад, безробітний, «оптація — це не стільки вказівка на вік, скільки на ситуацію вибору професії» (Климов, 2004).

2. *Стадія професійної освіти або адепта* — це професійна підготовка, яку проходить більшість випускників шкіл у вищих або середніх спеціальних навчальних закладах, а так само у випадку післядипломної освіти.

3. *Стадія адаптанта* — це входження в професію після завершення професійного навчання, що триває від кількох місяців до 2 — 3 років.

4. *Стадія інтернала* — це входження в професію як повноцінний працівник, здатний стабільно працювати на належному рівні. Дану стадію учені характеризують як таку, коли працівника колеги сприймають як «свого серед своїх», тобто він уже ввійшов у професійне співтовариство як повноцінний член (Климов, 2004) («Інтер» означає: «усередині професії»).

5. *Стадія майстра*, коли про працівника можна сказати: кращий серед подібних, серед кращих, тобто він помітно виділяється на загальному тлі.

6. *Стадія авторитету* означає, що працівник став «кращим серед майстрів», але не кожний працівник може цим похвалитися.

7. *Стадія наставника* — вищий рівень роботи будь-якого фахівця. Ця стадія цікава тим, що працівник не просто чудовий фахівець у своїй галузі, а стає Вчителем, здатним передати свій досвід учням і вкласти в них частину своєї душі.

Таким чином, вищий рівень розвитку будь-якого фахівця — це педагогічний

рівень. Зауважимо, що саме педагогіка й освіта є стрижнем людської культури, оскільки забезпечують збереження кращого досвіду людства, переданого у спадок.

Етапи професійного становлення на стадіях майстра, авторитету, наставника характеризуються таким рівнем розвитку професійної самосвідомості, за якого конкретна трудова діяльність — головний засіб створення відчуття власної гідності особистості, що ствердилася.

Обов'язковою умовою професійного розвитку особистості є освоєння нею прийомів *професійного самозбереження*, яке розглядають як спроможність протистояти негативно складній соціально-професійній ситуації, максимально актуалізувати професійно-психологічний потенціал, протистояти професійно-обумовленим кризам, деформаціям, а також готовність до професійної самозміни.

2. Професійні деформації особистості

Останнім часом у науковій літературі феномену особистісної деформації приділяють більше уваги як в особистісному, так і професійному аспектах (Безсонов, 2004; Зеер, 2006; Симанюк, 2004).

У науковій літературі деформацію особистості найчастіше розглядають у професійному контексті й визначають як зміну якостей особистості (стереотипів сприйняття, ціннісних орієнтацій, характеру, способів спілкування й поведінки), що відбувається під впливом професійної діяльності.

Результатом сказаного є професійно й особистісно обумовлені комплекси;

деформації професійної спрямованості особистості (викривлення мотивів діяльності, перебудова ціннісних орієнтацій, песимізм, скептичне ставлення до нововведень);

деформації, що розвиваються на основі певних здібностей: організаторських, комунікативних, інтелектуальних тощо (комплекс «вищості», гіпертрофований рівень домагань, нарцисизм);

деформації, обумовлені рисами характеру (рольова експансія, владолюбство, «посадова інтервенція», до- мінантність, індиферентність) (табл. 4.1).

Багаторічне виконання професійної діяльності веде до утворення деформацій особистості, що знижують продуктивність здійснення трудових функцій, а іноді й утруднюють цей процес. Внаслідок нерозривної єдності свідомості й діяльності формується професійний тип особистості. Помітний вплив чинить професія на особистісні якості представників тих спеціальностей, робота яких пов'язана з людьми (Безсонов, 2004; Жалагіна, 2004). Індивідуально-професійна деформація може відзначатися своєю спрямованістю — мати позитивний або негативний характер; може носити епізодичний або стійкий, поверховий або глобальний характер; проявлятися в професійному жаргоні, у манері поведінки, навіть у фізичному вигляді (Елдишова, 2006).

Таблиця 4.1 — Професійні деформації спортивного педагога, їх прояв і детермінанти (за Є. Ф. Зеєром)

Професійна деформація особистості	Прояв професійної деформації в професійній діяльності	Психологічні детермінанти професійної деформації
Авторитарний стиль керівництва	Проявляється у твердій централізації процесу, одноосібному здійсненні керівництва, що не визнає критики; використанні переважно	Психологічний захист — ція, а також самооцінка своїх професійних здібностей,

	розпоряджень, наказів, вказівок. Авторитарність виявляється в зниженні рефлексії — самоаналізу й	уроджена агресивність
Демонстративність професійної поведінки	Проявляється в емоційно забарвленій поведінці, бажанні справити на інших своїми професійними вміннями, проявити себе	Психологічний захист — ідентифікація, завищена самооцінка «Я-акцентуація характеру — егоцентризм
Професійний догматизм	Виникає внаслідок частого повторення тих самих ситуацій, типових професійних завдань ¹ (тренування, змагання, збори, спортивно-педагогічні заняття тощо) ¹	Одноманітна тренерська стереотипи вікова Інертність

Професійна деформація особистості	Прояв професійної деформації в професійній діяльності	Психологічні детермінанти професійної деформації
Домінантність	Проявляється також в ігноруванні інновацій, зневажливому ставленні до науки. Догматизм розвивається ! з ростом стажу роботи ! спортивного педагога _____	І і Визначається індиві- ! дуально-типологічними ¹ особливостями особистості, неконгруентністю емпатії Психологічний захист - проєкція, узагальнення особистого негативного професійного досвіду взаємодії з підопічними й колегами, емоційна втома, синдром «емо- ційного вигорання» , Відсутність
Професійна індиферентність	Характеризується емоційною сухістю, ігноруванням індивідуальних особливостей учнів. Професійна взаємодія будується без урахування їхніх особистісних і особливостей _____	можливості прояву творчості в професійній діяльності, суворе дотримання певної методики, соціальні бар'єри, хронічне переванта- ¹ ження професійною ; діяльністю _____
Консерватизм, відсталість	Проявляється в упередженому ставленні до інновацій і нововведень, прихильності до усталених технологій, ! у настороженому ставленні до творчих колег і учнів, які проявляють креативність	і Ріст стажу роботи й , посилення стереотипів і мислення, високі про-
Професійна агресія	Проявляється у відсутності прагнення враховувати і почуття, права й інтереси і учнів і колег, у прихильності до «каральних» впливів, вимозі беззастережного , підпорядкування _____	фесійні навантаження, І фрустраційна нетоле- І рантність _____
Рольовий експансіонізм	Проявляється у зосередженні на власних проблемах і труднощах, тотальному зануренні в професійну діяльність, у переважанні обвинувачувальних і повчальних висловлень, безапеляційних суджень, у твердій рольовій поведінці за межами організації, школи, секції	Тотальна заглибле- і ність у професійну І діяльність, ригідність

Професійна деформація особистості	Прояв професійної деформації в професійній діяльності	Психологічні детермінанти професійної деформації
Соціальне лицемірство	Обумовлене необхідністю виправдовувати високі моральні очікування учнів і колег. Соціальна бажаність із роками перетворюється у звичку моралізування, нещирість почуттів і відносин	Психологічний захист — проекція, стереотипізація і моральної поведінки, вікова ідеалізація особистого досвіду, професійна діяльність, що відбувається на очах у великої кількості людей
Поведінковий трансфер	Характеризує формування рис рольової поведінки і якостей, властивих вищим керівникам, або прояв реакцій, властивих вихованцям. Наприклад, використання шіразіп манер, які проявляють деякі учні, що нерідко робить його поведінку неприродного навіть в очах цих учнів	Емпатична тенденція приєднання, ідентифікація, завищення власної професійної значущості, досягнення професійних висот у першому випадку або низька самооцінка, усунення необхідної дистанції й домінування – у другому
Надконтроль	Проявляється в надмірному стримуванні своїх почуттів, орієнтації на інструкції, відході від відповідальності, в підозрілій обачності, скрупульозному контролі діяльності підопічних, а також в обмеженні спонтанності в діях	Психологічний захист — раціоналізація, занижена самооцінка
Управлінська ерозія або «зіпсутість» і владою і	Полягає в тому, що згодом ефективність діяльності суб'єктів влади зменшується. Тривале перебування на керівній посаді призводить ДО ТОГО, ЩО рішення, І які ухвалює керівник, і стають менш ефективними й раціональними. Влада як організуюча й направляюча сила, як кажуть, «псується»	Завищена самооцінка, упевненість у тому, що власна думка єдино правильна, владність, уроджена агресивність

3. Синдром емоційного вигорання

Синдром «вигорання» належить до маловивчених феноменів і особистісної деформації, це багатомірний конструкт, набір негативних психологічних переживань, пов'язаних із тривалими й інтенсивними міжособистісними взаємодіями з високою емоційною насиченістю

або когнітивною складністю. Даний синдром найбільш характерний для представників комунікативних професій, тобто «людина—людина», який можна уявити як втрату контролюючої ролі «Я професійного» і впровадження «Я людського» в галузь професійної компетенції (Борисова, 2003; Водопьянова, Старченкова, 2008). На робочому місці фахівці «полюдськи» втомлюються й спрямовують роздратування на своїх учнів. Професійна деформація, навпаки, уявляється як поширення панування «Я професійного» в галузь діяльності «Я людського». Повернувшись додому, людина продовжує поводитися як фахівець. Існують різні визначення «вигорання», однак у найбільш загальному розумінні воно розглядається як відповідна реакція і на тривалі професійні стреси, пов'язані з необхідністю міжособистісних комунікацій (Елдишова, 2007; Климов, 2004; Молоканов, 1995). Автори розглядають даний синдром як «професійне вигорання», що уможливорює розгляд цього феномена в аспекті професійної діяльності. **Синдром «професійного вигорання» має три фази: «напруження», «резистенція», «виснаження».**

Фаза напруження характеризується такими симптомами, як «переживання психотравмуючих обставин», «незадоволеність собою», «загнаність у клітку», «тривога й депресія».

Фаза резистенції складається із таких симптомів: «неадекватне вибіркове емоційне реагування», «емоційно-моральна дезорієнтація», «економія емоцій» і «редукція (спрощення) професійних обов'язків».

Фаза виснаження також має чотири симптоми: «емоційний дефіцит», «емоційна відстороненість», «особистістю відстороненість», «психосоматичні й психовегетативні порушення».

Дослідження проявів цього феномену у вчителів середніх шкіл дало такі результати:

- у 48 % виявлено ознаки напруження, що проявляється у відчутті тривожності, зниженні настрою, підвищеному ступені емоційної вразливості;
- У 75 % педагогів домінуючою виступає фаза резистенції, що проявляється в прагненні уникати впливу емоційних факторів

за допомогою повного або часткового обмеження емоційного реагування, а також спостерігається прагнення спростити, скоротити професійні обов'язки, які вимагають емоційних витрат;

- у 25 % учителів відмічається зниження загального енергетичного потенціалу.

Дослідження, проведені рядом учених за методикою визначення емоційного вигорання В. В. Бойко, виявили особливості прояву цього синдрому у спортивних педагогів (тренерів, викладачів ВНЗ) (Воробйов, 2007).

Результати дослідження показали, що:

- *фаза напруження* не сформована у спортивних педагогів і їм не властиві негативні психічні стани, характерні для даної фази;
- більшість симптомів *фази резистенції* або вже склалися, або перебувають у стадії формування, що не може не відбитися на якості педагогічної взаємодії й підтверджує дослідження Ю. А. Тукачева, що найбільше піддається деструкції комунікативний компонент педагогічної діяльності внаслідок порушень у професійно-педагогічному спілкуванні (Симанюк, Тукачев, 2005). Симптомом, що сформувався, є «неадекватне вибіркове емоційне реагування» у всіх досліджуваних групах. Найбільше він проявляється у тренерів з виду спорту й викладачів фізичного виховання ВНЗ III—IV рівнів акредитації. Показники «емоційно-моральна дезорієнтація» і «редукція (спрощення) професійних обов'язків» перебувають у стадії формування. Симптом «економія емоцій» не сформований, що свідчить про емоційну включеність педагогів у навчально-тренувальний процес та щире вболівання за його результати;
- *фаза виснаження* у спортивних педагогів має певні особливості: «емоційний дефіцит» у викладачів фізичного виховання ВНЗ III—IV рівнів акредитації перебуває у стадії формування, але не сформований у тренерів і викладачів фізичного виховання ВНЗ I—II рівнів акредитації. «Емоційна відстороненість» перебуває у стадії формування у викладачів фізичного виховання ВНЗ III—IV рівнів акредитації й тренерів і не проявляється у викладачів фізичного виховання ВНЗ I—II рівнів акредитації. У всіх групах респондентів було виявлено низькі

показники симптомів «особистісна відстороненість» і «психосоматичні й психовегетативні порушення» (рис. 4.1).

Проблема професійного вигорання педагогів у нинішніх умовах повинна стати не просто значущою, а особливо актуальною, адже наявність негативних емоцій впливає на якість навчання

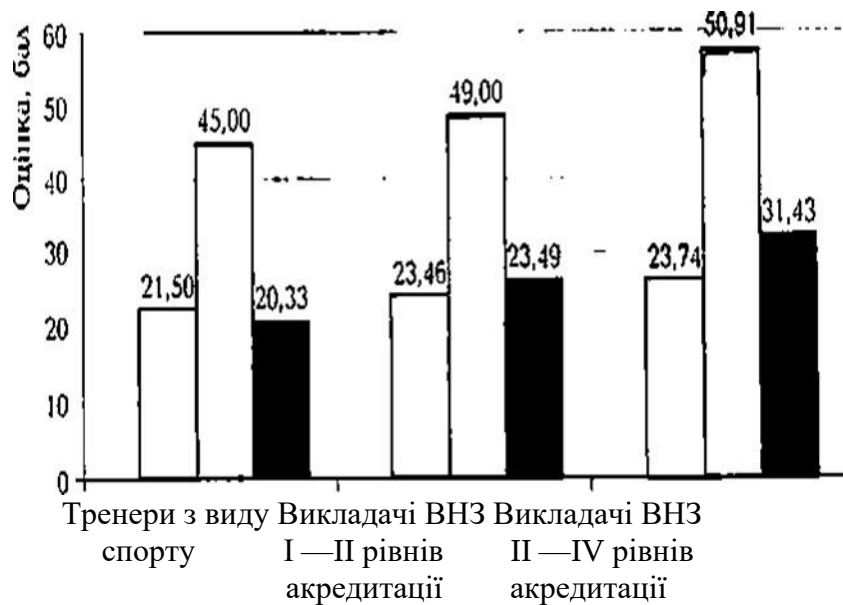

Рисунок 4.1 - Показники емоційного вигорання особистості спортивних педагогів: □ - напруження; ▒ - резистенція; ■ - виснаження

Саме тому організація систематичного психолого- педагогічного супроводу професійного розвитку педагогів (з урахуванням розкриття факторів синдрому професійного вигорання) має особливий зміст (Воробйов, Петровська, Кравченко, 2007;).

Існують шляхи професійного самозбереження, що дозволяють певною мірою знизити негативні наслідки професійних деструкцій (Зеер, 2006).

Такими шляхами є:

- підвищення соціально-психологічної компетентності й аутокомпетентності;
- діагностика професійних деформацій і розробка індивідуальних стратегій їх подолання;
- проходження тренінгів особистісного й професійного росту. При цьому серйозні й глибокі тренінги деяким працівникам бажано проходити не в реальних трудових колективах, а в інших місцях;
- рефлексія професійної біографії й розробка альтернативних сценаріїв подальшого особистісного й професійного росту;
- профілактика професійної дезадаптації фахівця-початківця;
- оволодіння прийомами, способами саморегуляції емоційно-вольової сфери й самокорекції професійних деформацій;
- підвищення кваліфікації й перехід на нову кваліфікаційну категорію або посаду (підвищення чуття відповідальності й новизни роботи).

4. Психологічний супровід професійного становлення

Психологічний супровід професійного становлення — це рух разом з особистістю, яка змінюється, своєчасне зазначення можливих шляхів розвитку й удосконалення з урахуванням своєрідності й психологічних особливостей кожної стадії професійного становлення, а також права особистості відповідати за своє професійне життя (Кузьменкова, 2000). Таким чином, це цілісний процес вивчення, формування, розвитку й корекції професійного становлення особистості. Він припускає зміцнення професійного «Я», підтримання адекватної самооцінки, освоєння технологій професійного самозбереження. Одне з головних завдань психологічного

супроводу професійного становлення — не тільки надавати своєчасну допомогу й підтримку особистості, а й навчити її самостійно долати труднощі цього процесу, відповідально ставитися до свого становлення, допомогти особистості стати повноцінним суб'єктом свого професійного життя. Оскільки даний навчальний посібник розрахований передовсім на осіб, які освоюють професію або перебувають на етапі професійної адаптації, розглянемо зміст психологічного супроводу, характерного для цих етапів професійного становлення.

Психологічний супровід на стадії професійної освіти (навчання)

Нині у професійній освіті затверджується нова парадигма — особистістю орієнтована, яка має свою мету — розвиток спрямованості, компетентності, професійно важливих якостей і психофізіологічних властивостей. У процесі професійного навчання й виховання деякі учені виділяють такі етапи: *адаптація, інтенсифікація, ідентифікація* (Зеер, 2006). Вирішення завдань психологічного супроводу співвідноситься із цими етапами.

На етапі адаптації першокурсники пристосовуються до умов і змісту професійно-освітнього процесу, створюють нову соціальну роль, налагоджують взаємини один з одним і з педагогами. Провідна діяльність — навчально-пізнавальна.

Психологічний супровід полягає в наданні першокурсникам допомоги в адаптації до нових умов життєдіяльності. До його технологій належать:

« діагностика готовності до навчально-пізнавальної діяльності, мотивів навчання, ціннісних орієнтацій, соціально-психологічних настанов;

- допомога в розвитку навчальних умінь і регуляції особистого життя;
- психологічна підтримка у подоланні труднощів самостійного життя й установленні комфортних взаємин з однокурсниками й педагогами;
- консультування першокурсників, які розчарувалися в обраній спеціальності;
- корекція професійного самовизначення під час компромісного вибору професії.

Психологічними критеріями успішного проходження цього етапу є адаптація до навчально-пізнавального середовища, особистісне самовизначення й вироблення нового стилю життя.

На етапі інтенсифікації відбувається розвиток загальних і спеціальних здібностей, інтелекту, емоційно-вольової регуляції, 'відповідальності за своє становлення, самостійності. Провідна діяльність — науково-пізнавальна.

Психологічний супровід зводиться до діагностики особистісного й інтелектуального розвитку, надання допомоги, підтримки у вирішенні проблем взаємин з однолітками й педагогами, а також сексуальних стосунків.

До його технологій належать:

- розвиваюча діагностика;
- психологічне консультування;
- корекція особистісного й інтелектуального профілю.

Психологічними критеріями продуктивності цього етапу є інтенсивний особистісний та інтелектуальний розвиток, соціальна ідентичність, самоосвіта, оптимістична соціальна позиція (Симанюк, 2007).

На завершальному етапі професійної освіти — ідентифікація — важливого значення набуває формування професійної ідентичності, готовності до майбутньої практичної діяльності з одержуваної спеціальності, значуще місце в якій займає педагогічна практика в школі. З'являються нові цінності, пов'язані з матеріальним і родинним станом, працевлаштуванням, що стають більш актуальними. Психологічний супровід полягає у фінішній діагностиці професійних здібностей, яка може здійснюватися на тренерській практиці й за профілем майбутньої спеціальності, допомоги в знаходженні професійного поля для реалізації своїх здібностей, підтримці в знаходженні змісту майбутнього життя, консультуванні з питань інтимних і сімейних стосунків. Головне — допомогти випускникам професійно самовизначитися й підібрати місце роботи.

Психологічні критерії успішного проходження цього етапу — ототожнення себе з майбутньою професією, формування готовності до неї, розвинена здатність до професійної

самопрезентації. Таким чином, продуктивний психологічний супровід професійної освіти можливий за умов створення психологічної служби в професійному навчальному закладі, здійсненні моніторингу професійного розвитку.

Психологічний супровід на стадії професійної адаптації

Стадія «адаптанта» — це входження в професію після завершення професійного навчання, що триває від кількох місяців до 2—3 років.

Під професійною адаптацією розуміють взаємне пристосування фахівця й колективу школи, команди, підприємства, у результаті чого працівник освоюється на підприємстві, а саме: вчиться жити у відносно нових для нього соціально-професійних і організаційно-економічних умовах; знаходить своє місце в структурі підприємства як фахівець, здатний вирішувати завдання певного класу; освоює професійну культуру; включається в систему міжособистісних зв'язків і відносин, які склалися до його приходу.

Існують наступні види адаптації:

- первинна — пристосування молодих фахівців, які не мають досвіду професійної діяльності (наприклад, випускників ВНЗ);
- вторинна — пристосування фахівців, які мають досвід професійної діяльності (наприклад, у ситуації змушеної зміни роботи).

Адаптація — багатогранний процес, тому розрізняють основні її види: *психофізіологічна, соціально-психологічна й професійна.*

Психофізіологічна адаптація — це звикання до нових для організму фізичних і психофізіологічних навантажень, режиму, темпу й ритму праці, санітарно-гігієнічних факторів виробничого середовища, особливостей організації режиму харчування й відпочинку. Адаптаційні реакції на несприятливі психофізіологічні стани працівника викликають психічне напруження, яке набуває характеру стресу.

Психологічний супровід полягає в діагностиці професійно значущих психофізіологічних властивостей, тому що цей вид адаптаційного синдрому часто детермінований прихованою професійною непридатністю. Для зняття тривожності й мобілізації професійної активності фахівця доцільно використовувати психологічне консультування, а в окремих випадках і тренінг саморегуляції емоційних станів. Таким чином, психологічна підтримка й допомога полягають у знятті стану тривоги, формуванні позитивної настанови на подолання труднощів, розвитку відчуття затребуваності й соціальної захищеності, актуалізації резервних можливостей фахівця.

Критеріями успішного подолання психофізіологічного адаптаційного синдрому є комфортний емоційний стан фахівця, звикання до робочого ритму й режиму праці, встановлення оптимальної працездатності.

Соціально-психологічна адаптація — пристосування до нового соціального середовища, включення в систему професійних міжособистісних зв'язків і відносин, освоєння нових соціальних ролей, норм поведінки, групових норм і цінностей, ідентифікація себе із професійною групою.

Найбільшу складність викликає засвоєння групових норм і включення у систему міжособистісних зв'язків, що склалися. Групові норми навіть у строго регламентованих ділових відносинах виступають як їхня основа, що виконує регулятивні, оцінні, стабілізуючі функції. Рівні групових норм залежать від ступеня обов'язковості їх дотримання. Найбільшу важливість для нового співробітника становить інформація про групові норми, дотримання яких є обов'язковим, а порушення неприпустимим.

Психологічний супровід полягає в тому, що новому працівнику допомагають освоїти норми професійної поведінки, попередивши про можливі наслідки їх порушення. У деяких випадках можуть виникнути конфліктні ситуації, обумовлені недотриманням групових норм поведінки. Тоді необхідна оперативна допомога психолога у вирішенні конфлікту.

Професійна адаптація — це пристосування вже наявного професійного досвіду й стилю професійної діяльності до вимог нового робочого місця, освоєння співробітником нових для нього професійних функцій і обов'язків, доробка необхідних навичок і вмінь, включення в професійне співробітництво й партнерство, поступовий розвиток конкурентоспроможності.

Головне — освоєння нової професійної діяльності. Критерієм успішності в цьому виді адаптації є відповідність реальної й необхідної компетентності. Превалювання реальної компетентності над необхідною веде до зниження мотивації, розчарування, тому що для фахівця важливо, щоб був затребуваний увесь його професійний досвід.

Успішна професійна адаптація сприяє формуванню привабливості у роботі, підвищує шанс на отримання вищої оплати праці й професійне зростання, створює передумови для самоактуалізації (Волянчук, Бузнік, 2004). *Психологічний супровід зводиться до оцінки реальної компетентності фахівця, надання допомоги в підвищенні кваліфікації, подоланні відчуття професійної неповноцінності, що може з'явитися, у формуванні адекватної професійної самооцінки.*

Він припускає корекцію самооцінки: навчання вміння порівнювати себе лише із самим собою, допомога у виробленні надійних критеріїв самооцінки, спільний аналіз змісту й завдань діяльності й зіставлення її вимог з можливостями фахівця.

В окремих випадках може бути поставлене питання про кадрове переміщення на іншу роботу. Такого роду ситуації викликають у фахівця тяжкий емоційний стан — **фрустрацію**. Підтримка полягає в основному у виробленні фахівцем разом із психологом нових цілей професійного життя.

До особистісно орієнтованих технологій психологічного супроводу належать:

- розвиваюча діагностика,
- тренінги особистісного росту, професійного самозбереження, саморегуляції емоційно-вольової сфери,
- підвищення соціально-професійної діяльності, психолого-педагогічної компетентності,
- проектування альтернативних сценаріїв професійного життя, а також
- моніторинг соціально-професійного розвитку.

Контрольні питання

1. *Визначити етапи розвитку людини як суб'єкта праці.*
2. *Визначити професійні деструкції, характерні для педагога, і типові приклади їх прояву у педагога, викладача, тренера.*
3. *Які існують причини виникнення професійних деструкцій?*
4. *У чому полягає сутність феномену «вигорання» у спортивних педагогів і представників комунікативних професій?*
5. *Визначити функції і зміст психологічного супроводу професійного становлення особистості.*
6. *Охарактеризувати шляхи професійного самозбереження.*
7. *Дати визначення поняття психофізіологічна адаптація.*
8. *Дати визначення поняття соціально-психологічна адаптація.*
9. *Дати визначення поняття професійна адаптація.*

Лекція 21

Тема 5.6 Конфлікти у спортивно-педагогічній взаємодії.

План

1. Конфліктність і спортивна діяльність.
2. Причини конфліктів у спортивно-педагогічній взаємодії.
3. Взаємодія у конфлікті.

Основні поняття теми: конфлікт, конфліктна ситуація, інцидент, конкуренція, співпраця, компроміс, ухиляння, пристосування, ризик.

Література

1. Ложкин Г. В. Емоціональний ресурс тренера-професіонала / Ложкин Г. В., Воляннюк Н. Ю., Бузник А. И. // *Фізична культура, спорт і здоров'я нації: зб. наук, прань.* - Вінниця, 2004. - Вип. 5. - С. 377-380.

2. Петровська Т. В. Майстерність спортивного педагога: навч. посіб. / Т. В. Петровська. — К.: НУФВСУ, вид-во «Олімп, л-ра», 2015. - 184 с.

1. Конфліктність і спортивна діяльність.

Спортивна діяльність, як і будь-яка інша, не позбавлена конфліктів як із тренером (Неверкович, 2006), так і усередині команди (Ложкин, 2006).

Конфлікт — *зіткнення протилежних цінностей, інтересів, поглядів, потреб опонентів чи суб'єктів взаємодії*. Це несумісність дій або цілей у сприйнятті суб'єкта. Суб'єктом конфлікту може виступати будь-яка фізична чи юридична особа: організація, фірма, держава.

Існують різні **види конфліктів**. Оскільки конфлікт завжди припускає участь сторін, найбільш фундаментальною є класифікація за кількістю сторін, що беруть в ньому участь (Ложкин, 2000).

1. **МІЖГРУПОВІ КОНФЛІКТИ**. Конфліктуючими сторонами можуть виступати соціальні групи, котрі мають на меті несумісні цілі.

2. **ІНДИВІДУАЛЬНО-ГРУПОВІ**. Виникають при невідповідності поведінки особи вимогам групи, при невідповідності цілей, норм, очікувань, інтересів.

3. **МІЖОСОБИСТІСНІ**. Виникають, коли дві особистості мають на меті несумісні цілі або прагнуть до досягнення одного об'єкта конфлікту.

4. **ВНУТРІШНЬО-ОСОБИСТІСНІ**. Виявляються в зіткненні приблизно рівних по силі, але протилежно спрямованих інтересів, потягів однієї людини.

Типи конфліктів. Типологія конфліктів відображає погляди різних авторів на умови виникнення, перебігу, причини та інші фактори, що дають уявлення про особливості того чи іншого конфлікту. Типи конфліктів розглядають, виходячи з **таких критеріїв**:

1. *За сферою діяльності людини:*
 - управлінські;
 - сімейні;
 - педагогічні;
 - економічні;
 - творчі.
2. *За причинами виникнення:*
 - конфлікти ролей, різні цілі діяльності, рівень компетентності, невинуватені очікування;
 - цінності, норми поведінки;
 - потреби: статус, самооцінка;
 - проблема спілкування.
3. *За характером взаємодії в системі керування:*
 - на горизонтальному рівні;
 - на вертикальному рівні
4. *За тривалістю і гостротою:*
 - короткочасні, тривалі (затяжні);
 - гострі, в'ялі.
5. *За сприйняттям ситуації:*
 - справжній конфлікт — зіткнення інтересів існує об'єктивно й усвідомлюється;
 - зміщений — справжня причина не актуалізується (приховується), а заміщається ілюзорною;
 - прямий — протиставлення не приховується;
 - прихований — учасники не афішують протидій і приховано домагаються своїх цілей і вигод (обмовлення, обструкція);
 - незрозумілий — один із учасників не усвідомив і не сприймає ситуацію як загрозливу чи конфліктну.

Узагальнюючи всі можливі причини конфліктів, можна виділити **основні типи**.

ПОЗИЦІЙНИЙ — претензії одного чи кількох суб'єктів на місце, посаду, статус.

РЕСУРСНИЙ — пов'язаний із розподілом благ, пільг, привілеїв.

КОНФЛІКТ КОНТРОЛЮ — пов'язаний зі спробами однієї людини обмежувати та контролювати іншу.

КОНФЛІКТ ПЛАГІАТУ — пов'язаний зі спробами однієї людини використовувати інтелектуальні, емоційні, фізичні, креативні та інші можливості іншої.

За наявності зазначених причин для виникнення конфлікту потрібні ще *певні умови*, серед яких можна виділити *зовнішні і внутрішні* (особистісні).

Зовнішні: перешкоди до задоволення життєво важливих потреб та цілей. Вони можуть спричинити конфлікт за умов, коли особа сприймає їх як загрозу статусу, свободі, ідентичності, досягненням та готова до їх захисту і відстоювання. У випадку, коли людина зовсім або тимчасово не сприймає, скажімо, ситуацію контролю чи плагіату як загрозову для себе, конфлікт не виникає.

Внутрішні: конфліктність як властивість особистості; акцентуації характеру; негативні стереотипи поведінки; емоційні- стани.

Спортивна діяльність відзначається тим, що змагання є однією з умов цієї діяльності, а конфліктність однією з її характеристик. а

Розглядати будь-яку діяльність, у тому числі спортивну, можна, виходячи з різних її аспектів. За методологічну основу нами було прийнято суб'єктно-діяльнісний підхід А. Н. Леонтьєва, що дозволяє конкретні види діяльності розрізняти між собою за формою, за способами здійснення, за емоційною напруженістю, за їхніми часовими і просторовими характеристиками.

Такий підхід дає підставу розглядати спортивну діяльність із позиції її конфліктності і варіативності, а суб'єкт цієї діяльності — з погляду його поведінки і взаємодії. Це дозволило конкретизувати конфлікт і конфліктну ситуацію відносно спорту.

Конфлікт у спорті можна розглядати з позиції різного ряду перешкод, що виникають у процесі досягнення і задоволення потреб особистості.

Конфліктна ситуація виникає при усвідомленні перешкоди і сприймається як стан дискомфорту. Такий стан переживається спортсменом перед змаганням, де перешкодою до досягнення мети може бути суперник, а також внутрішня перешкода (відчуття невпевненості, неготовності). У цьому випадку конфлікт носить внутрішньо-особистісний характер.

Конфліктна ситуація переростає в конфлікт, що розглядається як дія, котра торкається інтересу іншого суб'єкта, а саме — змагання, де перемагає тільки один. У такий спосіб усі категорії теорії конфлікту можна застосувати до характеристики спортивної діяльності.

Спортсмен постійно знаходиться у варіативних і конфліктних ситуаціях (Коломейцев, 2005), тому що повинен враховувати не тільки об'єктивні, тобто відомі йому обставини конфлікту (змагання), а й можливі рішення, які приймає суперник і які йому самому вірогідно невідомі (Келлер, 1977). Таким чином, характеристика спортивної діяльності як конфліктної дозволяє припустити, що вона вимагає від спортсмена наявності специфічних якостей, обумовлених як індивідуальна конфліктність (Петровська, 2004).

Індивідуальна конфліктність спортсменів є одним із показників стану психологічної готовності до діяльності у варіативних і конфліктних ситуаціях, якою є спортивна діяльність, а також однією з її умов успішності. Рівень індивідуальної конфліктності як інтегральний показник може слугувати одним із критеріїв добору спортсменів. Для вивчення конфліктності використовували методику прогнозування міжособистісних конфліктів (табл. 6.1).

Високий коефіцієнт конфліктності у групі важкоатлетів вочевидь можна пояснити, виходячи з аналізу їхніх психічних станів, притаманних для тренувальної і змагальної діяльності.

Дещо нижчий, але ще високий коефіцієнт конфліктності в групі футболістів. Командний характер гри, а отже підвищений рівень вимог до емоційного стану гравця пояснює високий рівень конфліктності групи.

Лижний спорт і легка атлетика — циклічні види спорту. Коефіцієнт потенційної конфліктності невисокий і практично однаковий. Це пояснюється тим, що вагомим фактором,

котрий визначає успіх спортивної діяльності, є уміння правильно оцінювати свій стан. Адекватна оцінка ситуації знижує рівень конфліктності в цих групах.

Найнижчий коефіцієнт конфліктності у групі гімнастів. Ефективність діяльності в цьому виді спорту залежить від уміння яскраво і детально уявити елементи, вправи, що освоюються. Здатність аналізувати, уявляти, прогнозувати відбивається і на особливостях особистісних якостей. Активність спортсмена більшою мірою спрямована на вправи, ніж на іншу людину.

Таким чином, можна зробити висновок, що рівень конфліктності осіб, які займаються різними видами спорту, відрізняється і залежить від психологічних характеристик самої діяльності. Можна також сказати, що на початкових етапах відбувається природний добір осіб, які за своїми психічними властивостями і якостями відповідають вимогам даного виду спорту.

Нами розглядалась індивідуальна конфліктність спортсменів із різною спортивною кваліфікацією (Петровська, 2004). При порівнянні особистісної конфліктності у спортсменів із різною кваліфікацією було виявлено розходження її рівнів

В усіх досліджуваних нами видах спорту спостерігалася визначена взаємозалежність між рівнем індивідуальної конфліктності і спортивним розрядом. Чим вища спортивна кваліфікація, тим вищий коефіцієнт індивідуальної конфліктності.

Дослідження також показали розходження в показниках індивідуальної конфліктності представників різного ігрового амплуа у футболі: нападаючі — 2,0; півзахисники — 2,4; захисники — 3,6.

Це дає підставу вважати за доцільне під час відбору спортсменів враховувати не тільки фізичні, морфо-фізіологічні дані, а й рівень конфліктності як показник психічної здатності до змагань, а також фактори, що визначають цю здатність.

2. Причини конфліктів у спортивно-педагогічній взаємодії.

Для виникнення конфлікту потрібні певні умови і складові, які можна представити такою формулою:

Причина (об'єкт) + конфліктна ситуація + сторони (суб'єкти, учасники, опоненти, суперники) + інцидент = конфлікт.

Конфлікт як явище міжособистісних відносин можна розглядати як стан деструкції міжособистісних відносин на емоційному, поведінковому, когнітивному рівнях, що виникає при перешкоджанні в досягненні особистісно значущих цілей, потреб.

Причиною конфлікту є будь-яка сфера діяльності людини, наприклад соціальна потреба в досягненнях.

Об'єкт конфлікту — конкретна сфера, предмет, якого домагаються учасники конфлікту і яка є метою їхніх домагань. Він може бути матеріальний або соціальний: посада, лідерство (ділове, емоційне), першість, положення значущого члена групи, самооцінка тощо.

Конфліктна ситуація виникає при усвідомленні перешкоди і сприймається як стан дискомфорту на тлі страху, стресу, фрустрації, погроз, ворожості, агресивності, переживання таких почуттів, як образа, втрата справедливості та бажання її відновити, загроза втрати статусу, позиції. **Конфліктні ситуації** поділяються на такі: **діяльності, поведінки, відносин** (Рибакова, 1991) .

Конфлікт виникає у випадку: усвідомлення ситуації; дій, спрямованих на усунення перешкод.

Сторони конфлікту — суб'єкти конфліктної взаємодії, що можуть бути представлені однією особою чи групою осіб, соціальною структурою, державою. Вони конкретизуються в таких поняттях:

- учасник — суб'єкт, що має вплив на усі фази конфлікту;
- суперник — суб'єкт, що дотримується вкрай протилежної точки зору і здатний до активних дій;
- опонент — суб'єкт, що має власну точку зору, думку і здатен її викласти.

Опонент і суперник оцінюються за їхніми можливостями: сильний — слабкий.

Інші учасники: потенційний учасник, співчуваючий, засуджуючий, посередник, арбітр.

Інцидент — подія, слово, вчинок, непорозуміння, що стають поштовхом для початку конфлікту, провокують його початок, тобто є переходом від його латентної фази (конфліктної ситуації) до відкритої дії. Він може бути не пов'язаний із причиною й об'єктом.

Управління конфліктом починається з усвідомлення його об'єкта і причин.

Із метою виявлення причин конфліктів у спортивно-педагогічній взаємодії було проведено дослідження, в якому взяли участь студенти Національного університету фізичного виховання і спорту України (150 чоловік) і тренери-слухачі курсів підвищення кваліфікації (27 чоловік) (Петровська, 2004).

Опитування студентів показало, що 56,6 % опитаних були учасниками конфліктів у системах «тренер — спортсмен» і «студент—викладач»; 23,3 % студентів були учасниками конфлікту з тренерами; 10 % студентів вважають, що у них був конфлікт із викладачем. Результати опитування дають уявлення про масштаб поширеності проблеми конфліктів у спортивно-педагогічній взаємодії, де 89,9 % опитаних брали участь у конфлікті і тільки 10,1 % студентів не були втягнуті в конфліктні ситуації.

Міжособистісна компетентність виявляється в умінні педагога точно визначати об'єкт і причину конфліктної ситуації.

Поділ конфліктів, що виникають у спортивно-педагогічній взаємодії, на конфлікти діяльності, поведінки і відносин дозволив диференційовано підійти до вивчення причин їх виникнення та виявити деякі особливості, що, можливо, є основною проблемою взаємодії тренера і спортсмена — це не однакове сприймання тих причин розбіжностей, що виникають (табл. 6.3).

У сприйнятті тренерів 86 % конфліктів зі спортсменами відбуваються через тренувальну і змагальну діяльність. І тільки 2 % конфліктів тренери пов'язують зі сферою відносин. Як показало опитування спортсменів різної кваліфікації і спеціалізації, 42 % розбіжностей із тренером вони сприймають як конфлікт, що виникає на тлі відносин, і 42 % конфліктів відносять до сфери діяльності. Така розбіжність думок про причини конфліктів у опонентів свідчить про неможливість конструктивного вирішення конфліктної ситуації і сприяє нагнітання протікання конфлікту. Це також дає підставу свідчити про поширеність суб'єкт — об'єктного характеру відносин у спортивно-педагогічному спілкуванні.

Місце за значущістю об'єктів конфліктності в системі «спортсмен-спортсмен» (на прикладі волейбольної команди):

- 1) виконання технічних дій;
- 2) специфіка ігрового мислення;
- 3) особливості фізичної підготовки;
- 4) психофізіологічні характеристики;
- 5) виконання тактичних дій;
- 6) характерологічні особливості.

Місце за значущістю об'єктів конфліктності в студентській групі:

- 1) рівень здібностей до керівництва групою, лідерство;
- 2) ставлення до навчальних і тренувальних занять;
- 3) рівень моральності;
- 4) рівень професійної підготовленості, професійних знань і компетентності в галузі фізичного виховання і спорту;
- 5) рівень розвитку інноваційних якостей, уміння творчо мислити.

3. Взаємодія в конфлікті.

Конфлікт можна розглядати як процес раптової чи поступової зміни відносин між сторонами. У динаміці конфлікту, тобто в його перебігу, виділяють чотири основні стадії чи фази (Ложкин та ін., 2004).

1. Виникнення конфліктної ситуації.
2. Усвідомлення об'єктивної конфліктної ситуації.
3. Перехід до конфліктної поведінки.
4. Вирішення конфлікту.

Розглянемо стадії розвитку конфлікту.

Виникнення конфліктної ситуації. Ця стадія розвитку конфлікту є початковою і породжується об'єктивними протиріччями чи об'єктивними перешкодами до задоволення потреб, цілей. Хоча протиріччя можуть бути і суб'єктивного характеру, можна виділити такі види перешкод:

- об'єктивні — незалежні чи малозалежні від особистості;
- об'єктивні соціальні — зміна в соціальній структурі;
- об'єктивні міжособистісні — перешкода в особі інших
- суб'єктивні чи особистісні — це, передовсім, передумови виникнення внутрішньо-особистісного конфлікту: емоційна нестабільність, високий рівень домагань тощо.

Певний час ця ситуація чи ці перешкоди не усвідомлюються людиною і протікають латентно, коли учасник (суб'єкт) відчуває дискомфорт, зниження емоційного фону, ще не усвідомлюючи з чим він пов'язаний. Інтуїція і проникливість — це ті якості, що допомагають швидше усвідомити ситуацію.

Усвідомлення об'єктивної конфліктної ситуації. Саме з усвідомленням протиріччя конфлікт стає реальністю, тому що тільки усвідомлення ситуації як конфліктної і породжує відповідну поведінку. Протиріччя може бути не тільки об'єктивним, тобто реально існуючим, а й удаваним. Цей етап дуже важливий для подальшого розвитку подій. Він характеризується:

- 1) емоціями і почуттями: наявністю загрози (безпеки, статусу), страху, пригніченості, ворожості, агресивності. Емоції допомагають мобілізуватися для вибору загальної стратегії поведінки;

- 2) вибором загальної стратегії поведінки.

Для вибору стратегії необхідні такі якості, як передбачення і проникливість.

Перехід до конфліктної поведінки. Для більш ефективного вирішення конфліктної проблеми необхідно обрати певний стиль поведінки, враховуючи при цьому стиль інших залучених у конфлікт людей, а також природу самого конфлікту й обрану власну стратегію виходу з нього. Розглянемо стилі поведінки, які застосовують для вирішення конфлікту. Існує п'ять основних стилів поведінки в конфлікті, три з яких (пристосування, співпраця, компроміс) здійснюються в процесі переговорів. Розглянемо поведінку в процесі переговорів.

Стратегію переговорів буде обрано, якщо:

- ресурси оцінюються як рівні;
- ворожі й агресивні почуття не перевищують тієї межі, до котрої вони виконують тільки мобілізаційну функцію;
- один із учасників взаємодії відмовився від своєї позиції і здатен іти на поступки у визначених межах.

Пристосування — стратегія поведінки, орієнтована на часткову відмову від домагань на користь іншого учасника переговорного процесу. Стиль пристосування означає, що, діючи разом з іншою людиною, учасник не намагається відстоювати власні інтереси. Ви можете використовувати цей підхід, коли результат справи надзвичайно важливий для іншої людини й не дуже істотний для вас. Цей стиль корисний також у тих ситуаціях, у яких ви не можете узяти гору, оскільки інша людина має більшу владу, таким чином, йдете на поступки й погоджуєтесь з тим, чого прагне опонент. Оскільки, використовуючи цей підхід, ви відсторонюєтесь від інтересів, то краще поводитись у такий спосіб тоді, коли ваш внесок у цьому випадку не занадто великий або коли ви робите не занадто велику ставку на позитивний для вас варіант вирішення проблеми.

Якщо ви вважаєте, що поступаєтеся в чомусь важливому для вас і відчуваєте у зв'язку із цим незадоволеність, то стиль пристосування в цьому випадку, імовірно, неприйнятний. Він може виявитися неприйнятним і в тій ситуації, коли ви відчуваєте, що опонент не збирається поступитися в чомусь або що ця людина не оцінить зробленого вами. Цей стиль слід використовувати тоді, коли ви відчуваєте, що, дещо поступаючись, втрачаєте мало. Стиль пристосування може певною мірою нагадувати стиль ухиляння, оскільки ви можете використовувати його для одержання відстрочки у вирішенні проблеми. Основна відмінність полягає в тому, що ви дієте разом з іншою людиною, берете участь у ситуації й погоджуєтесь робити те, чого прагне інший. Коли ви застосовуєте стиль ухиляння, то

не робите нічого для задоволення інтересів іншої людини. Ви просто відштовхуєте від себе вирішення проблеми.

Існують найбільш характерні ситуації, в яких рекомендують стиль пристосування:

- вас не дуже хвилює те, що трапилося;
- ви прагнете зберегти мир і добрі відносини з іншими людьми;

- ви відчуваєте, що важливіше зберегти з кимось добрі взаємини, чим відстоювати свої інтереси;
- ви розумієте, що підсумок набагато важливіший для іншої людини, чим для вас;
- ви розумієте, що правда не на вашому боці;
- у вас мало влади або мало шансів перемогти;
- ви думаєте, що інша людина може отримати з цієї ситуації корисний урок, якщо ви поступитеся його бажанням, навіть не погоджуючись із тим, що він робить, або вважаючи, що він робить помилку.

Поступаючись, погоджуючись або ідучи на жертви на користь іншої людини, ви можете пом'якшити конфліктну ситуацію й відновити гармонію стосунків, або й надалі задовольнятися результатом, якщо вважаєте його прийнятним для себе, також можете використовувати цей період затишку із певною метою, аби виграти час, щоб потім досягти бажаного для вас результату.

Співпраця — найбільш ефективна, кооперативна стратегія поведінки, що полягає в орієнтації на координацію зусиль у вирішенні проблеми й пошуку варіанта, що задовольняє інтереси всіх учасників переговорів.

Дотримуючись цього стилю, ви берете активну участь у вирішенні конфлікту й відстоюєте свої інтереси, але намагаєтесь при цьому співпрацювати з іншою людиною. Цей стиль вимагає більш тривалої роботи порівняно з більшістю інших підходів до конфлікту, оскільки ви спочатку визначаєте потреби, турботи й інтереси обох сторін, а потім обговорюєте їх. Однак, якщо у вас є час і вирішення проблеми має дуже важливе для вас значення, то це хороший спосіб пошуку взаємовигідного результату й задоволення обопільних інтересів. Для успішного використання стилю співробітництва необхідно затратити певний час на пошук прихованих інтересів і потреб для розробки способу задоволення справжніх бажань обох сторін. Якщо обидві сторони розуміють, у чому полягає причина конфлікту, то мають можливість спільно шукати нові альтернативи або виробити прийнятні рішення.

Такий підхід рекомендують використовувати в описаних нижче ситуаціях:

- вирішення проблеми дуже важливе для обох сторін і жодна не прагне повністю від нього відсторонитися;
- у вас тісні, тривалі й взаємозалежні відносини з іншою стороною;
- у вас є час попрацювати над проблемою, що виникла (це хороший підхід до вирішення конфлікту на ґрунті довгострокових проектів);
- обидві сторони інформовані про проблему і їхні бажання відомі;
- обидві сторони прагнуть поставити на обговорення деякі ідеї і спільно попрацювати над їх вирішенням;
- обидві сторони здатні викласти суть своїх інтересів і вислухати один одного;
- обидві залучені в конфлікт сторони мають однакову владу або прагнуть ігнорувати різницю в положенні для того, щоб спільно шукати вирішення проблеми.

Співпраця — це дружній, мудрий підхід до вирішення завдання, визначення й задоволення інтересів обох сторін. Однак це вимагає певних зусиль. Обидві сторони повинні виділити на це певний час і вміти пояснити свої бажання, висловити свої потреби, вислухати один одного й потім виробити альтернативні варіанти вирішення проблеми. Відсутність одного з елементів робить такий підхід неефективним. Співпраця — найважчий серед стилів, однак дозволяє виробити рішення, які найбільш задовольнятимуть обидві сторони у складних і важливих конфліктних ситуаціях.

Компроміс — стратегія поведінки, орієнтована на певні однакові поступки з боку учасників переговорів.

Використовуючи стиль компромісу, ви небагато поступаєтеся у своїх інтересах, інша сторона робить те саме, іншими словами, ви сходитеся на частковому задоволенні свого бажання і бажання іншої людини. Ви робите це, обмінюючись поступками і домовленостями для розробки компромісного рішення. Такі дії можуть деякою мірою нагадувати співпрацю, однак компроміс досягається на поверховому рівні: ви поступаєтеся в чомусь, інша людина також у чомусь поступається й у результаті можна прийти до загального рішення. Ви не

шукаєте прихованих потреб та інтересів, як у випадку застосування стилю співпраці, а розглядаєте тільки висловлені один одному побажання.

Використовуючи стиль співпраці, ви зосереджуєте увагу на задоволенні прихованих потреб і бажань, а застосовуючи стиль компромісу, розглядаєте конфліктну ситуацію, як дану й шукаєте спосіб вплинути на неї або змінити її, поступаючись і обмінюючись поступками. Метою співпраці є вироблення довгострокового взаємовигідного рішення, а у випадку компромісу це може бути терміновий варіант.

У ситуаціях, коли жоден з опонентів не має ні часу, ні сил, необхідних для довгострокових переговорів, або інтереси виключають один одного, тоді може допомогти тільки компроміс.

Типові випадки, коли стиль компромісу найбільш ефективний:

- обидві сторони мають однаковий статус і спільні інтереси;
- ви прагнете одержати рішення швидко, тому що не маєте часу або тому що це більш економічний і ефективний шлях;
- вас може влаштувати тимчасове рішення;
- ви можете скористатися короткочасною вигодою;
- інші підходи до вирішення проблеми виявилися неефективними;
- задоволення вашого бажання має для вас невелике значення й ви можете трохи змінити початкову мету;
- компроміс дозволить вам зберегти взаємини, ви бажаєте одержати хоч щось, ніж все втратити.

Компроміс часто є вдалим відступом або навіть останньою можливістю прийняти певне рішення. Ви можете обрати цей підхід із самого початку, якщо не маєте достатньої влади для того, щоб досягти бажаного, або співпраця неможлива і жодна зі сторін не прагне односторонніх поступок.

Ухиляння — стратегія поведінки, орієнтована на відмову від домагань. Не належить до переговорних стратегій виходу з конфлікту й розглядається як індивідуальна дія. Цей підхід до конфліктної ситуації реалізується тоді, коли ви не відстоюєте свої права, не співпрацюєте для того, щоб вирішити проблему або просто ухиляєтеся від залагодження конфлікту. Ви можете використовувати цей стиль, коли проблема не настільки важлива для вас, ви не прагнете витрачати сили на її вирішення або відчуваєте, що перебуваєте в безнадійному становищі. Цей стиль рекомендують також у тих випадках, коли ви відчуваєте себе неправим на протигагу іншій людині або ця людина має більшу владу. Це серйозні підстави для того, щоб не відстоювати власну позицію. Ви можете спробувати змінити тему, вийти з кімнати або вчинити що-небудь із метою усунення або відстрочення конфлікту, ухиляєтеся від проблеми, ігноруючи її або перекладаючи відповідальність за її вирішення на іншого, домагаючись відстрочки або використовуючи інші прийоми. Наведемо найтипівіші ситуації, коли рекомендують застосовувати стиль ухиляння:

- напруження занадто велике й ви відчуваєте необхідність його ослаблення;
- результат не дуже важливий для вас і ви вважаєте, що вирішення настільки тривіальне, що не варто витрачати на нього сили;
- у вас «важкий» день, а вирішення проблеми може принести додаткові неприємності;
- ви знаєте, що не можете або навіть не прагнете залагодити конфлікт на свою користь;
- ви прагнете виграти час, можливо, для того, щоб одержати додаткову інформацію або щоб заручитися чияюсь підтримкою;
- ситуація дуже складна і ви відчуваєте, що залагодження конфлікту потребує від вас дуже багато;
- у вас мало влади для вирішення проблеми бажаним способом;
- ви відчуваєте, що дехто має більше шансів вирішити цю проблему;
- ви намагаєтесь вирішити проблему негайно, але це небезпечно, оскільки розкриття й відкрите обговорення конфлікту може тільки погіршити ситуацію.

Незважаючи на те що багато хто може вважати стиль ухиляння «втечею» від проблем і від відповідальності, а не ефективним підходом до залагодження конфліктів, у дійсності відхід або відстрочка можуть бути цілком підходящою й конструктивною реакцією на конфліктну ситуацію. Цілком імовірно, що, якщо ви намагатиметеся ігнорувати її, не показувати до неї свого ставлення, ухилитися від вирішення, змінити тему або перенести увагу на що-небудь інше, то конфлікт залагодиться сам собою. Якщо ні, то ви зможете зайнятися цим пізніше, коли будете більше готові.

Конкуренція (суперництво) — стратегія поведінки, спрямована на задоволення власних інтересів і цілей на шкоду іншим учасникам конфліктної ситуації. Не належить до переговорних стратегій виходу з конфлікту й розглядається як індивідуальна активна дія. Людина, яка використовує стиль конкуренції, досить активна і бажає йти до вирішення конфлікту своїм власним шляхом. Вона не дуже зацікавлена у співпраці з іншими людьми, але здатна на вольові дії. Істотним є те, що й дії, котрі приймаються опонентами, також повинні ними усвідомлюватися як конфліктні, інакше їхню поведінку не можна визначити як конфліктну. Згідно з описом динаміки процесу, ви намагаєтеся передовсім задовольнити власні інтереси на шкоду інтересам інших, змушуючи їх приймати ваш варіант вирішення проблеми. Для досягнення мети ви використовуєте свої вольові якості, і якщо ваша воля досить сильна, то вам це вдається.

Це може бути ефективним у тому випадку, коли маєте певну владу. Ви знаєте, що ваше рішення або підхід у даній ситуації правильні й маєте можливість наполягати на них, однак це, імовірно, не той стиль, який використовували б в особистих відносинах: ви прагнете бути в злагоді з людьми, але стиль конкуренції може викликати в них почуття відчуження. Якщо ви застосовуєте такий стиль в ситуації, коли не маєте достатньої влади, наприклад, коли з якогось питання ваша точка зору розходиться з точкою зору начальника, ви можете «обпектися».

Наведемо приклади випадків, коли слід використовувати цей стиль:

- результат дуже важливий для вас і ви робите більшу ставку на свій варіант вирішення проблеми, що виникла;
- ви маєте достатній авторитет для ухвалення рішення;
- рішення потрібно прийняти швидко й у вас вистачає влади для цього;
- ви відчуваєте, що нема іншого вибору і вам нема чого втрачати;
- ви перебуваєте в критичній ситуації, яка вимагає миттєвого реагування;
- ви повинні прийняти непопулярне рішення, вам необхідно терміново діяти і у вас достатньо повноважень для вибору цього кроку;
- ворожість досягла Такого рівня, що визначається як небезпечний стан, і надалі буде підтримуватися обставинами, які ускладнюються;
- жодна зі сторін не вважає конфліктну поведінку неприйнятною або неприпустимою;

а одна зі сторін втратила надно досягти своєї мети якими-небудь іншими засобами, крім боротьби, після того як було обдумане або випробувано інші стилі поведінки;

- суб'єктивна оцінка можливої перемоги досить висока.

Коли ви використаєте цей підхід, можете бути не дуже популярним, але завоюєте прихильників, якщо він дасть позитивний результат. Якщо вашою основною метою є популярність і добрі стосунки з усіма, то цей стиль використовувати не варто, його рекомендують у тих випадках, коли запропоноване вами рішення проблеми має для вас велике значення, коли відчуваєте, що для його реалізації вам необхідно діяти швидко і коли вірите в перемогу, тому що маєте для цього достатню волю й влади. Конфліктна поведінка може набувати форми тактик, які розглядаються як дії, спрямовані на блокування досягнення протилежною стороною її прагнень, цілей, намірів.

Існує ряд тактик конфліктної поведінки.

Демонстрація посилення власних ресурсів. Ця тактика полягає в тому, що одна зі сторін інформує іншу про те, що в неї є реальна можливість збільшити власні ресурси настільки, що вони будуть значною мірою перевищувати ресурси іншої сторони. Наслідки: інша сторона може піти на додаткову мобілізацію власних ресурсів або на певні вчинки, якщо оцінить свою позицію як слабшу.

Очікування, утримання попереднього стану. Цю тактику часто застосовують із метою отримання додаткової інформації про іншу сторону. Очікування, відсутність дій створюють свого роду ситуацію невизначеності. Напруження та невизначеність, відсутність дій змушують одну зі сторін конфлікту зробити певні дії, можливо, помилкові. Інша сторона, користуючись цим, отримує переваги.

Ризик. Тактика розрахована на несподіваний ефект — серії максимально ефективних дій швидко настають одна за одною.

Примус. Найчастіше застосовується сильнішою стороною. Може поставити слабку сторону в умови дефіциту часу для прийняття рішення.

Маніпуляції, дезінформація, блеф. Ці тактики дуже поширені. Кожний з учасників прагне приховати свої слабкі сторони. У суперника зумисне формуються неправильні уявлення про себе, приховуються слабкі сторони і демонструються переваги, яких немає, сторона розраховує на те, що суперник почне формувати свою поведінку на основі отриманої дезінформації.

Вирішення конфлікту. На сьогодні існують такі види вирішення конфлікту.

1. Повне вирішення на об'єктивному рівні. Усунення причин, що спричинили протиріччя.
2. Часткове вирішення на об'єктивному рівні шляхом перетворення конфліктної ситуації і створення незацікавленості в конфліктних діях.
3. Повне вирішення на суб'єктивному рівні за рахунок зміни образів конфліктної ситуації.
4. Часткове вирішення на суб'єктивному рівні.

Контрольні питання

1. *Дати визначення поняття конфлікт.*
2. *Охарактеризувати види конфліктів.*
3. *Визначити типи конфліктів.*
4. *Визначити у чому полягає роль конфліктності як однієї з характеристик спортивної діяльності.*
5. *Визначити у чому полягає роль індивідуальної конфліктності для успішної змагальної діяльності.*
6. *Проаналізувати причини конфліктів у спортивно-педагогічній взаємодії.*
7. *Охарактеризувати конфлікти діяльності, поведінки і відносин.*
8. *Визначити умови виникнення конфлікту.*
9. *Визначити фази розвитку конфлікту.*
10. *Описати послідовність розвитку взаємодії у конфліктній ситуації.*
11. *Визначити, у чому полягає роль емоцій для вибору стратегії поведінки у конфлікті.*
12. *Проаналізувати стилі поведінки у конфлікті.*
13. *Визначити фактори, що визначають вибір стилю поведінки у конфлікті.*
14. *Охарактеризувати тактики, застосовувані у конфліктній взаємодії*

Лекція № 22

Тема 5.7 Творчість у педагогічному процесі. Інноваційний потенціал педагога.

План

1. Зміст педагогічної творчості.
2. Педагогічне передбачення.
3. Поняття «інновації» в освіті, їх зміст. Інноваційний потенціал педагога.
4. Передовий педагогічний досвід і критерії педагогічних інновацій

Основні поняття теми: майстерність, педагогічна майстерність, гуманістична спрямованість, професійна компетентність, комунікативність, емоційна стабільність, креативність, сугестивні здібності, дидактичні здібності, педагогічна техніка

Література

1. *Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.; За ред. З. Н. Курлянд. - 3-тє вид., перероб. і доп. - К. - Знання, 2015. - 495 с.*
2. *Петровська Т. В. Майстерність спортивного педагога: навч. посіб. / Т. В. Петровська. — К.: НУФВСУ, вид-во «Олімп, л-ра», 2015. - 184 с.*

1. Зміст педагогічної творчості.

Творчість виявляється в самоактуалізації, що є вершиною людських потреб. Творча людина, яка змогла реалізувати свої здібності, відчуває себе щасливою. Творчість виявляється у свободі думки і дії. Це одне зі складних і таємничих явищ людського життя. Йому властиві одночасно і знання відомого і фантазія, й опора на закономірність і випадковість.

Творчість — це діяльність, що породжує щось якісно нове, неповторне й оригінальне.

Якщо очевидно, що створення раніше нікому невідомої, принципово нової системи навчання або тренування, що дозволяє просунути вперед практику, — творчість, то чи можна вважати творчістю методичний прийом, відкритий для себе вчителем, вдале вирішення педагогічного завдання? Безсумнівно. Тому поділ педагогічної діяльності на творчу і нетворчу виявляється дуже умовним. Новаторство пов'язане з нестандартними підходами, нешаблонними вирішеннями педагогічних проблем.

На сьогодні виділяють такі **особливості творчої особистості спортивного педагога**:

- перцептивні: зосередженість уваги, вразливість, сприйняття;
- інтелектуальні: інтуїція, фантазія, вигадка, дар передбачення, широта знань;
- характерологічні: відхилення від шаблону, оригінальність, ініціативність, висока самоорганізація, відсутність боязні нового, небажання чекати вказівок.

Творча особистість знаходить задоволення не стільки в досягненні мети, скільки в самому його процесі. Однією з особливостей творчої особистості є готовність до ризику. Вона впливає з того, що людина, яка має ідею, повинна мати сміливість реалізувати її.

Виділяють такі **психологічні складові педагогічної творчості**.

Потреба особистості в само актуалізації. Виявляється в прагненні до повнішого розвитку своїх творчих можливостей, умінь, розкриття особистісних можливостей у педагогічній і спортивній діяльності.

Уява, що відтворює, припускає створення образів, котрі відповідають опису. Має значення в процесі створення планів, програм виховання і тренувальних занять.

Творча уява припускає самостійне створення образів, реалізованих в оригінальних нових системах навчання, виховання, тренування. Подібна до фантазії.

Фантазія дозволяє переробляти, комбінувати враження зовнішніх впливів, елементи знань і на їхній основі створювати нові уявлення, образи чи поняття. Це свідомий пошук нових ідей, що можуть виявитися корисними для вирішення завдань, є необхідною складовою творчості. Вона допомагає педагогу передбачати свою діяльність, створювати плани на майбутнє.

Інтуїція — це передбачення, угадування невідомого без усвідомлення шляхів, що ведуть до такого результату. Ознакою вірного інтуїтивного рішення є те, що при подальшому аналізі педагог може його аргументувати.

Пам'ять — це запам'ятовування, збереження і відтворення того, що було в минулому досвіді.

Педагогу, тренеру необхідно запам'ятати численну інформацію про індивідуально-психологічні особливості учнів, про стратегію і тактику організації навчальних і тренувальних занять. Кращому запам'ятовуванню сприяє встановлення асоціацій, тобто об'єктивних зв'язків між предметом і явищем, причиною і наслідком. Пам'ять може бути м'язовою, образною, словесно-логічною, емоційною.

М'язова пам'ять пов'язана із запам'ятовуванням, збереженням рухів, рухових зусиль і навичок.

Образна пам'ять — це запам'ятовування, збереження і відтворення чуттєвих образів, предметів і явищ.

Словесно-логічна пам'ять — це запам'ятовування, збереження і відтворення того, що прочитано чи почуто.

Словесно-логічній пам'яті належить провідна роль у засвоєнні знань. Її розвиток створює передумову для запам'ятовування і наступного використання даних у ході вирішення конкретних завдань.

У процесі творчої діяльності тренер використовує одночасно кілька видів пам'яті, і передовсім образну і словесно-логічну, ступенем розвитку яких визначається запам'ятовування і наступне використання даних.

Творчість проявляється у діставанні з пам'яті і комбінуванні певних елементів. При цьому застосовується творче мислення, яке характеризується створенням суб'єктивно нового продукту, що в педагогічній діяльності може виявлятися в постановці нових цілей, удосконаленні системи навчання й оцінювання, створенні нових стимулів.

Педагогам із творчим складом мислення властиві:

- систематичний пошук ефективного вирішення педагогічних завдань;
- виявлення нових шляхів вирішення виникаючих проблем;
- безупинне удосконалювання індивідуального стилю діяльності;
- здатність відмовитися від сформованого стереотипу;
- здатність до швидкого переходу від відображально-пізнавальної діяльності (з'ясування завдання, оцінювання обставин) до конструктивно-творчої (створення задуму, розробка його плану);
- здатність до педагогічного передбачення.

Саме творчий підхід допоміг В. В. Петровському розробити науково обґрунтовану методику підготовки спринтерів, що описує дворазовий олімпійський чемпіон В. Борзов у книзі «10 секунд — ціле життя»: «у Петровського усе робиться тільки «по науці»... Передбачуваний Петровським результат підтверджувався майже постійно — і це для спринтера святе. Він наочно переконується, що можна планувати не тільки обсяг навантаження, а й сам результат» (Борзов, 1982).

2. Педагогічне передбачення

За всіх розходжень, за всіх своєрідностей почерків видатних педагогів минулого і сьогодення багато чого їх поєднує. Одна з таких загальних рис — прогнозування. Якщо говорити про помилки в педагогічній діяльності, то серед факторів, що їх визначають, не можна не побачити невміння ставити ціль, передбачати розвиток подій, результати власних зусиль.

Передбачення — *випереджальне відображення дійсності і майбутнього.*

Передбачення здійснюється і реалізується в прогнозуванні, цілепокладанні, плануванні. У педагогічній діяльності воно необхідне для отримання достовірних прогнозів про майбутній стан об'єкта (класу, учня, спортсмена).

Методами передбачення є: *моделювання, висування гіпотез, уявний експеримент, екстраполяція, метод експертних оцінок.*

Моделювання — *створення уявних аналогів, що дозволяють одержувати нову інформацію про можливі варіанти здійснення програм.* Проявляється в тому, що складніші об'єкти вивчаються шляхом оперування з менш складними. У практиці спортивного тренування вперше метод моделювання було науково обґрунтовано та застосовано на практиці тренером-науковцем професором В. В. Петровським під час підготовки спринтера В. Борзова до участі в XX та XXI Олімпійських іграх. Застосувавши методи, що ґрунтувалися на кібернетичних дослідженнях, він склав модельні характеристики змагальної діяльності та функціональну модель впливів на спортсмена тренувальних занять і зміг підвести спортсмена до стану найвищої готовності для виступу на Олімпійських іграх (Петровський, 1973; 1978). Докладніше науково-педагогічний підхід цього ученого до технології спортивного тренування буде розглянуто в розділі «Спортивна дидактика».

У процесі моделювання фахівцем створюється інформаційна модель. Доповнена способами діяльності педагога й учня, вона перетворюється в операційну — модель діяльності (конспект уроку, план тренування). Прогнозування в навчальному процесі пов'язане з

побудовою інформаційної моделі досліджуваного матеріалу. Це логічні схеми, що показують, від яких понять і визначень і до яких потрібно рухатися, а також символіка, що відображає основні моменти змісту (опорні сигнали).

До методів передбачення також входять і такі елементи, як гіпотеза, тобто наукове припущення; уявний експеримент — свідомий добір кількох варіантів вирішення завдання для уявного порівняння і виявлення оптимального; метод екстраполяції — поширення певних закономірностей чи тенденцій, що спостерігалися в минулому (чи в іншому тимчасовому інтервалі), на дійсний час. Минулий досвід дає можливість віднаходити аналог ситуації і продумувати аналогічні результати з деякими виправленнями.

Метод експертних оцінок (компетентних суддів) полягає у збиранні припущень, оцінок знаючих і досвідчених людей.

У навчальному і виховному процесах немає тотожних, строго однакових умов, але є близькі, подібні причини, з яких випливають наслідки, що багато в чому збігаються.

Існують такі **види педагогічного передбачення**:

- 1) змістовно-цільове чи стратегічне;
- 2) організаційно-методичне чи тактичне;
- 3) ситуативне, оперативне.

Детермінанти, що визначають передбачення, можна визначити за формулою:

передбачення = знання (інформація) -1- аналіз + + спостережливість + інтуїція.

Змістовно-цільове, чи стратегічне передбачення пов'язане з умінням людини правильно вибрати і прогнозувати далекі плани і їхні наслідки. Стратегічне передбачення виступає на перший план у складних ситуаціях вибору професії, супутника життя тощо. Воно реалізується в цілепокладанні і плануванні і вимагає від людини володіння певними методами здійснення прогнозу: висування гіпотез, побудови інформаційної моделі тощо. У процесі міжособистісного конфлікту цей вид передбачення дуже важливий при виборі загальної стратегії поведінки, що, передовсім, ґрунтується на включенні таких детермінант передбачення, як знання й інформація про опонентів у конфлікті. Це дозволяє створити об'єктивне уявлення про ситуацію й оцінити наявні ресурси.

Організаційно-методичне, чи тактичне передбачення пов'язане з вибором оптимальних методів досягнення мети і способів організації діяльності. В основі цього виду передбачення лежить аналіз ситуації, можливостей, а також інші операції: синтез, порівняння, узагальнення, умовивід. За інших рівних умов виграє той, хто зумів вибрати нестандартне, нешаблонне вирішення проблеми. У виборі нестандартних рішень людині допомагає здатність до фантазії як свідомого пошуку випадків, що можуть виявитися корисними для вирішення завдання.

Ситуативне, оперативне передбачення вимагає негайного прийняття рішення, швидкого реагування в конфліктній чи проблемній педагогічній ситуаціях, що склалися. В основі оперативного передбачення лежить швидкий вибір рішення із заздалегідь продуманих варіантів, що є результатом інтуїції, імпровізації, експромту, спостережливості. Оперативне передбачення є основою правильного вибору тактики і стилю поведінки.

Види і детермінанти передбачення вступають у таку залежність:

Передбачення

У ході професійної діяльності педагога види передбачення відіграють певну роль, виконуючи визначені функції.

Змістовно-цільове, чи стратегічне передбачення змінюється з ростом професійної майстерності (Загвягинський, 1987).

У вчителя-початківця первісна мета — донести до учнів матеріал саме так, як його викладено у підручниках чи методичних посібниках (за такою самою схемою).

Головне — не збитися, усе розповісти і вчасно закінчити урок.

Потім, коли вчитель навчився вільно володіти матеріалом, не боячись, і щось забуде, він починає думати про те, як краще побудувати урок. Основна мета при цьому полягає в тому, щоб усі учні краще зрозуміли і засвоїли матеріал.

Наступний етап даного передбачення виявляється в:

а) поглибленні попередньої мети, здійсненні диференційованого підходу до різних груп учнів;

- б) формуванні мотивації й інтересу до предмета;
- в) акцентуванні уваги на розвитку учнів, застосуванні ускладнень системи творчих завдань.

Якщо вчитель змінює, поглиблює мету навчання, базову модель уроку, тренування, то він здійснює змістовно-цільове передбачення.

Організаційно-методичне, чи тактичне передбачення. При його здійсненні головними факторами, на які орієнтується вчитель, є можливості конкретних груп учнів і в зв'язку з цим вибір оптимальних методів навчання.

Якщо клас сильний, то на початку уроку доцільно ввести проблемну ситуацію, потім подається нова інформація, для закріплення — диференційовані завдання. Якщо клас слабкий, то на вирішення проблемної ситуації буде потрібно більше часу, тому на початку уроку подається нова інформація. Для закріплення використовують колективні завдання. Якщо клас не дуже організований, то особливу увагу слід приділити чіткості завдань і поетапному контролю.

Для здійснення організаційно-методичного передбачення можна використовувати систему запитань, які допоможуть раціональніше провести заняття.

1. Чи можна організувати навчання методом самостійної роботи?
2. Чи можливе вивчення теми пошуковим методом?
3. Чи можна поєднати на уроці словесні, наочні, практичні методи?
4. Які методи стимулювання школярів будуть використані (пізнавальні ігри, дискусії)?
5. Які методи контролю і самоконтролю будуть застосовані з метою перевірки засвоєння нового матеріалу?

Можливий і інший підхід до вибору методів і прийомів навчання. Він припускає звернення не до окремих методів навчання, а до теоретичної концепції — певного концептуального розуміння цілей, сутності, законів і закономірностей навчання і розвитку особистості.

Якщо, наприклад, навчання розглядається як передача певної інформації і способів її застосування, то цій позиції відповідають репродуктивні методи. Якщо навчання трактується як спосіб розвитку творчих здібностей, то цьому підходу більше відповідають проблемні методи: евристична бесіда, вирішення нестандартних завдань, дискусія, аналіз ситуацій, імітаційні ігри тощо.

Оперативне, ситуативне передбачення. Чи може вчитель передбачати усе, що відбудеться, навіть при найретельнішій підготовці?

Непередбачені ситуації трапляються і викладачу необхідно миттєво оцінити ситуацію й оптимально виходити з неї, перебудовуючи свою роботу.

В основі оперативного передбачення — швидкий вибір рішень із заздалегідь продуманих варіантів, які є результатом імпровізації, експромту, інтуїції.

3. Поняття «інновації» в освіті, їх зміст. Інноваційний потенціал педагога.

Учительська професія вимагає особливої чутливості до постійно оновлюваних тенденцій суспільного буття, здатності до адекватного сприйняття, потреб суспільства і відповідного коригування своєї роботи. Відповідно інноваційність має характеризувати професійну діяльність кожного вчителя. Нововведення (інновації) не виникають самі собою, а є результатом наукових пошуків, аналізу, узагальнення педагогічного досвіду.

Інновації (італ. *innovazione* — новина, нововведення) — *нові форми організації праці та управління, нові види технологій, які охоплюють не тільки окремі установи та організації, а й різні сфери.* Вони є суттєвим діяльним елементом розвитку освіти взагалі, реалізації конкретних завдань у навчально-виховному процесі. Виражаються в тенденціях накопичення і видозміни ініціатив і нововведень в освітньому просторі; спричиняють певні зміни у сфері освіти.

Інноваційна діяльність в Україні передбачена проектом Концепції державної інноваційної політики (1997) та проектом Положення «Про порядок здійснення інноваційної діяльності у системі освіти» (1999). Інновація освіти — цілеспрямований процес часткових змін, що ведуть до модифікацій мети, змісту, методів, форм навчання й виховання, адаптації процесу навчання до нових вимог. Стрижнем інноваційних процесів в освіті є впровадження

досягнень психолого-педагогічної науки в практику, вивчення, узагальнення та поширення передового педагогічного досвіду.

Інноваційну спрямованість педагогічної діяльності зумовлюють соціально-економічні перетворення, які вимагають відповідного оновлення освітньої політики, прагнення вчителів до освоєння та застосування педагогічних новинок, конкуренція загальноосвітніх закладів, яка стимулює пошук нових форм, методів організації навчально-виховного процесу, диктує відповідні критерії щодо добору вчителів.

Головною рушійною силою інноваційної діяльності є вчитель, оскільки суб'єктивний чинник є вирішальним і під час впровадження і поширення нововведень. Педагог-новатор є носієм конкретних нововведень, їх творцем, модифікатором.

Інноваційний потенціал педагога — сукупність соціокультурних і творчих характеристик особистості педагога, яка виявляє готовність вдосконалювати педагогічну діяльність, наявність внутрішніх засобів та методів, здатних забезпечити цю готовність.

Наявність інноваційного потенціалу визначають:

- *Творча здатність генерувати нові уявлення та ідеї.* Обумовлюється професійною установкою на досягнення пріоритетних завдань освіти; вміннями проектувати і моделювати свої ідеї на практиці. Реалізація інноваційного потенціалу вчителя передбачає значну свободу дій і незалежність його у використанні конкретних методик, нове розуміння цінностей освіти, прагнення до змін, моделювання експериментальних систем.

- *Високий культурно-естетичний рівень, освіченість, інтелектуальна глибина і різнобічність інтересів педагога.* На перший план виступає неповторна своєрідність кожної особистості, самооцінка соціокультурного та інтелектуального рівня розвитку; вибір різних форм культурної та наукової, творчої активності.

- *Відкритість особистості педагога до нового розуміння і сприйняття різних ідей, думок, напрямів, течій.* Базується на толерантності особистості, гнучкості та широті мислення.

4. Передовий педагогічний досвід і критерії педагогічних інновацій

Школа за роки свого існування нагромадила багатий педагогічний досвід — джерело розвитку педагогічної науки, підґрунтя зростання професіоналізму, майстерності вчителів-практиків. Його постійне вивчення, осмислення, оновлення зумовлене змінами парадигм освіти, концепцій навчання й виховання, форм і методів практичної діяльності педагогів. Але часто в практиці роботи загальноосвітніх шкіл він ігнорується, оскільки не у всіх учителів та керівників освітніх закладів сформована потреба та навички щодо його вивчення, застосування, що зумовлює необхідність з'ясування сутності даного феномену.

Педагогічний досвід — сукупність знань, умінь і навичок, набутих у процесі безпосередньої педагогічної діяльності; форма засвоєння педагогом раціональних здобутків своїх колег.

Педагогічний досвід передусім знаходить своє втілення в технології навчально-виховного процесу. За поширеністю, охопленістю педагогічного середовища його поділяють на *передовий і масовий*. Передовий педагогічний досвід постає як ідеалізація реального педагогічного процесу завдяки абстрагуванню від випадкових, неістотних елементів і конкретних умов педагогічної діяльності й виділення в ньому провідної педагогічної ідеї чи методичної системи, які зумовлюють високу ефективність навчально-виховної діяльності. Він збагачує практику навчання й виховання, сприяючи розвитку педагогічної думки, будучи найнадійнішим критерієм істинності вироблених педагогікою теоретичних положень, принципів, правил, методів, форм навчання й виховання.

Різновидами передового педагогічного досвіду є **новаторський і дослідницький**. **Новаторському** педагогічному досвіду властиві *оригінальність, новизна, емпіричний характер практичної діяльності*. В основі його — **педагогічне новаторство** — діяльність учителів та вихователів, спрямована на поліпшення, раціоналізацію процесу навчання й виховання. Діяльність новаторів стосується завдань, методів і прийомів навчання, форм організації навчально-виховного процесу. Найчастіше організаційною формою реалізації педагогічного новаторства є діяльність експериментальних, авторських шкіл, навчально-виховних комплексів.

Інноваційна поведінка і креативність (творчість) учителя формуються під впливом середовища. Воно повинно мати високий ступінь невизначеності і потенційну багатоваріантність (багатство можливостей). Невизначеність стимулює пошук власних орієнтирів; багатоваріантність забезпечує можливість їх знаходження. Крім того, середовище повинно містити зразки креативної поведінки та її результати.

Виділяють **критерії готовності до інноваційної діяльності**:

- усвідомлення необхідності інноваційної діяльності;
- готовність до творчої діяльності щодо нововведень у школі;
- впевненість у тому, що зусилля, спрямовані на нововведення в школі, принесуть результат;
- узгодженість особистих цілей з інноваційною діяльністю;
- готовність до подолання творчих невдач;
- органічність інноваційної діяльності, фахової та особистісної культури;
- рівень технологічної готовності до інноваційної діяльності;
- позитивне сприйняття свого минулого досвіду і вплив інноваційної діяльності на фахову самостійність;
- здатність до фахової рефлексії.

Суттєво впливає на цей процес впровадження педагогічного досвіду, творчий пошук, морально-психологічний клімат, матеріально-технічні, санітарно-гігієнічні та естетичні умови праці.

Контрольні питання

1. *Визначити характеристики творчої особистості.*
2. *Перелічити психологічні складові творчого процесу.*
3. *Охарактеризувати особливості творчого мислення педагога.*
4. *Визначити у чому полягає роль передбачення у педагогічному процесі.*
5. *Визначити у яких видах діяльності реалізується передбачення.*
6. *Дати характеристику видів передбачення.*
7. *Охарактеризувати роль інформації, спостережливості в умінні передбачати.*
8. *Визначити, у чому полягають особливості змістовно-цільового передбачення в педагогічній і спортивній діяльності.*
9. *Визначити, у чому полягають особливості організаційно-методичного передбачення в педагогічній і спортивній діяльності?*
10. *Розкрити зміст оперативного, ситуативного передбачення в педагогічній і спортивній діяльності.*
11. *Дати визначення поняття «інновації» в освіті, проаналізувати їх зміст.*
12. *Визначити, у чому інноваційний потенціал педагога.*
13. *Дати визначення поняття передовий педагогічний досвід.*
14. *Дати визначення поняття критерії педагогічних інновацій.*

Література до Зм 5

1. А. І. Бузнік // Молода спортивна наука України : зб. наук, праць. - Львів, 2004. - Вин. 8. - Т. 4. - С. 62—66.
2. Бондарчук Є. І. Основи психології та педагогіки / Є. І. Бондарчук, Л. І. Бондарчук // Курс лекцій. - 3-тє вид., Стереотип. - К.: МАУП, 2002. - 168 с.
3. Воронова В. І. Психологія спорту — К. : Олімп, л-ра, 2007. - 298 с.
4. Глазирін, І. Д., Глазиріна В. М. Педагогіка спортивної діяльності : курс лекцій та лабораторний практикум МОНМСУ, Черкаський НУ ім. Богдана Хмельницького. — Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2013. — 132 с.
5. Кузьмінський А.І. Педагогіка: підруч. / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омельченко. — К. : Знання-Прес, 2004. — 445 с.

6. Ложкин Г. В., Волянчук Н. Ю., Бузник А. И. Змоціональний ресурс тренера-професіонала – Фізична культура, спорт і здоров'я нації: зб. наук, прань. - Вінниця, 2004. - Вип. 5. - С. 377-380.
7. Малахов В. А. Етика–Курс лекцій. — К. : Либідь, 2000. — 384 с.
8. Пальшкова І. О. Педагогіка: професійно-педагогічна культура вчителя : навч. посіб. – К.: Слово, 2011. – 192 с.
9. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.; За ред. З. Н. Курлянд. - 3-тє вид., перероб. і доп. – К. – Знання, 2015. – 495 с.
10. Петровська Т. В. Майстерність спортивного педагога / Т. В. Петровська. – К. : Олімп. л-ра, 2015. – 184 с.
11. Петровська Т. В. Особистісні детермінанти адаптації спортивних педагогів в умовах професійного вигорання / Т. В. Петровська // Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки. Серія: Фізична культура і спорт. Вип. 20. - Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2015. – С. 22-27.
12. Платонов В. Н. Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті/В. Н. Платонов. - К.: Олімп. л-ра, 2004. - 739 с.
13. Якса Н.В. Основи педагогічних знань: навч. посіб. — К. : Знання, 2007. — 358с.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 6

Планування та контроль спортивно - педагогічного процесу

Лекція 23

Тема 6.1. Планування та побудова спортивно-педагогічного процесу у спорті

План

1. Технологія керування спортивною підготовкою.
2. Визначення індивідуальних особливостей і можливостей спортсменів.
3. Встановлення мети та моделювання підготовленості в спорті.
4. Основні засоби контролю та обліку.

Література:

1. Глазирін, І. Д. Педагогіка спортивної діяльності : курс лекцій та лабораторний практикум / І. Д. Глазирін, В. М. Глазиріна ; МОНМСУ, Черкаський НУ ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2013. – 132 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: метод. поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – К.: Вінниця, 2008. – 278 с.
3. Петровська Т. В. Майстерність спортивного педагога / Т. В. Петровська. – К. : Олімп. л-ра, 2015. – 184 с..

1 Технологія керування спортивною підготовкою.

Спортсмени часто не досягають високих результатів за недоліків, неправильностей у підготовці і перш за все, внаслідок незадовільного керування нею. Вся система спортивної підготовки повинна розгортатися в практичному процесі, як *керована система*.

Керування – багатогранний процес, який включає в собі наступні основні сторони:

- 1.Забезпечення умов щодо проведення ефективної підготовки спортсмена.
- 2.Визначення індивідуальних особливостей і можливостей спортсмена.
- 3.Встановлення мети та тривалості шляхів її досягнення.
- 4.Встановлення більш конкретних завдань навчання, виховання та підвищення функціональних можливостей.
- 5.Вибір засобів, методів, величин навантажень, циклів, періодизації, всього того, із чого складається програма підготовки.
- 6.Складання загальних і індивідуальних планів підготовки.

7. Практичне виконання програми підготовки і її корекція на основі співвідношення наміченого і виконаного.

8. Облік та оцінка стану і динаміка працездатності спортсмена, прийняття рішень на майбутнє.

Тренеру треба бути готовим до того, щоб одночасно займатися різними сторонами керування.

2. Визначення індивідуальних особливостей і можливостей спортсменів.

Щоби всі засоби та впливи спортивної підготовки давали кращий *ефект*, вони повинні достатньо суворо відповідати *силам і можливостям атлета*, його здібності *сприймати і засвоювати тренувальні навантаження*, *відновлюватися в певній мірі* до наступного заняття або до наміченого терміну.

Найбільш повне уявлення за своїх учнів тренер отримує на основі даних *медичного та педагогічного обстеження*, а також *самоконтролю* вихованців, за умови постійного узгодження можливостей учнів із складеною раніше програмою підготовки – ослаблюючи або посилюючи одні її частини, виводячи невинуваті і включаючи нові.

Корисним вважається *журнал спостереження тренера*, в якому заносяться всі дані за кожного учня. Спочатку записується *прізвище, ім'я та по батькові, дата народження та дата початку занять фізичною культурою, види спорту, отриманні результати в змаганнях*. Потім треба відмітити умови життя спортсмена: *склад сім'ї, середній зарібок на людину, квартирні умови*. Треба відмітити також *умови роботи учні, його навчання, відпочинку, кількість годин вільного часу, чим захоплюється спортсмен замість спорту*.

Окрім цього необхідно залишити місце щодо характеристики спортсмену. В ній позначається, на основі спостережень, моральні та волеволі якості учня (дисципліна, працелюбство, настирливість, колективізм, сміливість, воля щодо перенесення труднощів, бійцівські якості тощо). Також оцінюються можливості нервової діяльності спортсмена (сильним або невинуватим, слабким, холоднокривним або легко збуджуваним).

Не можна посилається тільки на пам'ять. На кожного учня відводиться 10-15 сторінок в журналі спостережень, куди записується все, що стосується спортсмена.

3. Встановлення мети та моделювання підготовленості в спорті.

Дуже важливо поставити перед кожним спортсменом реально *досяжну мету* – перспективну (на декілька років вперед) та близьку (на поточний рік). Вона встановлюється виходячи із функціональних можливостей спортсмена, його наполегливості, працелюбства та інших психічних якостей. Враховується також крива росту спортивних результатів за роками: в середньому один спортивний розряд у рік. Хоча мають випадки і більш швидкого прогресу і декілька повільного.

В становленні *мети* треба виходити із рівня спортивного результату, що прогнозується на основі *обліку можливостей спортсменів*, а також *тривалості підготовки і умов* для неї. Тут враховується комплекс оцінок ваших учнів, що отримані за *медичним та педагогічним обстеженням*. Потім порівнюються ці дані із тими, що є в *моделі підготовленості* інших спортсменів або їх середніми даними. Далі робиться поправка на *вік учнів і кількість років*, що залишилися до розквіту їх спортивних можливостей.

Моделювання – важливий фактор організації і планування підготовки спортсмена, що дає можливість прогнозувати бажаний рівень досягнення, правильно ставити завдання, використовувати найбільш ефективні засоби тренування і наочно бачити шляхи до мети.

Чотири типи моделей прийняті в сучасному спорті: *модель відповідності обраному виду спорту, модель спортивної підготовленості, модель спортивної діяльності і модель „після бою”*.

Модель відповідності (перспективності відбору) вимогам при виборі спортивної спеціалізації, при вступі у спортивну школу, при визначенні перспективності. Щодо такої моделі звичайно використовують контрольні нормативи з урахуванням в них особливостей спортивної спеціалізації.

Модель підготовленості – головна складова при розробці мети і перспективи учня або команди на рік і більше. Таку модель складають компоненти і їх параметри, що вимагаються для виконання змагальної вправи відповідно поставленої мети – досягнути того чи іншого розряду або перемогти на тих чи інших змаганнях. Дуже часто прикладом є видатний спортсмен з його антропоморфологічними і якісними ознаками (ріст, вага, тіло будова, маса м'язів і відношення в них повільних і швидких волокон, швидкість, вольові якості та ін.).

Модель змагальної діяльності, а точніше, прогнозуємої участі у змаганнях, напряду пов'язана з моделлю підготовленості. Разом із тим ця модель вимагає включення до неї додаткових компонентів, перш за все тих, які визначають *технічні і тактичні дії* спортсмена у змагальних умовах. Важливі і *психологічні* компоненти, за яких найбільша вірогідність досягнення в змагальних вправах результату, що прогнозується.

Модель змагальних умов – модель „після бою”, що передбачає комплекс зовнішніх умов, тотожних або близьких тим, із чим зустрічається спортсмен на майбутніх змаганнях, а також тренування у цих умовах. Головне в такій моделі – *спортивні споруди, обладнання, інвентар, прилади (снаряди), час стартів, кліматичні і метео- умови, можливості і тактика суперника* та ін.

4. Основні засоби контролю та обліку.

Щодо контролю та обліку використовуються наступні взаємопов'язані форми: 1) педагогічний контроль та облік; 2) щоденник самоконтролю спортсмена; 3) медичний та науковий контроль.

Для ефективного керування процесом підготовки спортсменів має бути регулярний контроль за їх *станом, працездатністю, відновлення, адаптаційних можливостей, приведенням до вищої спортивної форми.*

Для цього проводять три види контролю:

1) **оперативний** або поточний (щоденний, 2-3 рази в день, 3-5 рази на тиждень), який складається із декількох простих тестів, вправ, приладних вимірювань, що дозволяють побачити необхідну динаміку;

2) **етапний** (раз в 1-3 місяці) в кінці етапу або періоду, що включає комплексне обстеження багатьох сторін підготовленості спортсмена, щоби оцінити зміни, які відбулися під впливом проведених тренувань, виявити їх ефективність, визначити сильні і слабкі місця в стані і працездатності атлета;

3) **підсумковий** (в кінці великого циклу підготовки), що складається із етапного комплексу обстежень із додатком медичних методів для всебічної оцінки стану здоров'я спортсменів.

Для всіх видів контролю вибираються ті засоби та методи, які відповідають виду спорту, підготовленості атлета і найбільш характерні щодо оцінки стану і працездатності спортсмена.

Контрольні запитання:

1. Проаналізувати основні складові керування спортивною підготовкою.
2. Обґрунтувати, від чого залежить ефективність спортивної підготовки.
3. Охарактеризувати зміст журналу спостереження тренера.
4. Обґрунтувати умови, які треба враховувати, ставлячи мету спортсмену.
5. Визначити типи моделювання, які існують в спорті.
6. Дати визначення видів контролю у спорті.
7. Охарактеризувати основні форми і засоби контролю та обліку у спорті.

Лекція 24

Тема 6.2 Планування та контроль у навчально-виховному процесі з фізичного виховання

План

1. Поняття про планування навчально-виховного процесу
2. Поняття контролю в процесі фізичного виховання.
3. Значення та види контролю навчального процесу з ФВ

Література

1. Шиян Б. М. *Теорія і методика фізичного виховання школярів* : [підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту] : у 2 ч. / Б. М. Шиян. - Т. : Навчальна книга - Богдан, 2004. - Ч. 1. - 272 с. ; Ч. 2. - 248 с.
2. Шиян Б.М., Папуша В.Г. *Теорія фізичного виховання*. - Тернопіль, Збруч, 2000.- 183 с.
3. *Теорія і методика фізичного виховання* : [підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту] : у 2 т. / за ред. Т. Ю. Круцевич. - К. : Олімпійська література, 2008. - Т. 1. - 391 с. ; Т. 2. - 366 с.

Планування - це складання теоретично і методично обґрунтованої документації, що формує систему навчання і виховання; це проникнення в сутність явищ і закономірностей процесу фізичного виховання.

Суть планування у ФВ полягає в обґрунтуванні, розробці та документальному оформленні змісту і послідовності дій педагога для вирішення завдань навчання і виховання тих, хто займається фізичними вправами.

План - це заздалегідь визначений порядок, послідовність здійснення накресленої на конкретний період програми (роботи) з вказівкою її мети, змісту, об'ємів, методів, матеріальних і фінансових засобів, термінів виконання. Плани дають змогу дивитися далеко вперед, визначати мету і конкретні завдання, передбачати найефективніші засоби та шляхи їх розв'язання.

У процесі складання плану слід дотримуватись певних умов, а саме:

1. відповідність плану нормативним і програмним документам;
2. облік методичних та загальних принципів гармонійного фізичного виховання;
3. реальність, конкретність і гнучкість, наочність.
4. цілеспрямованість і перспективність.

При обґрунтуванні і розробці плану всі показники (постановка конкретних завдань і терміни їх виконання, вибір найбільш доцільних засобів, методів і організаційних форм, матеріально-технічних ресурсів та ін.) не повинні суперечити вимогам нормативних і програмних документів. Вони повинні бути тісно узгоджені з даними вимогами як за термінами, так і за змістом.

Облік загальних принципів гармонійного фізичного виховання (гармонійного розвитку людини, зв'язків із життєдіяльністю та оздоровчою спрямованістю фізичної культури) при плануванні повинен максимально відображати:

- науково обґрунтовані підходи до зміцнення здоров'я;
- комплексний розвиток (фізичний, моральний та естетичний) особистості;
- цілеспрямований розвиток усіх фізичних спроможностей та формування важливіших рухових умінь і навичок;
- об'єктивні закономірності індивідуального розвитку людини;
- послідовність вирішення освітніх і виховних завдань, які визначаються статтю, віком, особливостями життєдіяльності та іншими факторами;
- прикладний ефект формування фізичної культури людини.

Реальність і конкретність планування повинні передбачати облік

існуючих матеріально-технічних, кліматичних і фінансових умов для здійснення процесу формування фізичної культури особистості. Крім того, слід мати на увазі рівень фізичної підготовленості тих, хто займається, їхню стать, вік, стан здоров'я, а також методичну підготовленість педагогів. При цьому показники, що плануються, повинні мати конкретну направленість як за термінами виконання, так і за змістом.

Гнучкість планування передбачає оперативне реагування на умови, що змінюються, під час педагогічного процесу, тому що він не завжди співпадає із заданими контурами. Для реалізації цієї вимоги необхідне постійне коригування плану та узгодження процесу його виконання з урахуванням даних контролю.

Залежно від різноманіття виконуваної роботи розрізняють **два види планування, які реалізуються через відповідні плани:** загальний і частковий.

У **загальному плані** передбачається основний зміст фізкультурно - спортивної роботи. Він оформлюється на календарний або навчальний рік. У школі загальний план розробляє вчитель фізичної культури, у спортивній школі відповідно старший тренер або замісник директора з навчально- спортивної роботи. Загальний план обговорюється перед початком навчального (календарного) року і затверджується керівником закладу. Загально річний план із фізичної культури є своєрідною програмою дій для всіх підрозділів навчального закладу.

У загальному плані звичайно вказуються такі види роботи: • **о р г а н і з а ц і й н а** — комплектування навчальних груп, підбір викладачів і розподіл обов'язків між ними, підготовка активу (громадських інструкторів, суддів), проведення зборів з організаційних питань, звіти;

• **н а в ч а л ь н о - м е т о д и ч н а** — складання навчально-методичної документації, проведення заходів із підвищення кваліфікації викладачів, тренерів (відкриті та показові уроки, взаємовідвідування) та ін.;

• **н а в ч а л ь н о - т р е н у в а л ь н а** — терміни занять по тренувальних періодах, розклад по групах, календар і положення про спортивні змагання, строки підготовки та виконання нормативних вимог;

• **ф і з к у л ь т у р н о - о з д о р о в ч а** — заняття в режимі дня (гімнастика до занять, ігри, спортивні розваги, прогулянки), змагання, спортивні вечори і свята, туристичні походи та ін.;

• **в и х о в н а** — доповіді, бесіди, лекції, зустрічі зі спортсменами, заслуженими педагогами та ін.;

• **л і к а р с ь к и й к о н т р о л ь** — терміни медичних оглядів тих, хто займається, учасників змагань, спеціальні медичні спостереження та дослідження, контроль за санітарним станом місць занять, консультації лікаря;

• **а г і т а ц і й н о - п р о п а г а н д и с т с ь к а** — лекції і бесіди, показові виступи, оформлення спеціальних стендів і газет, масові змагання, виступи та ін.;

• **г о с п о д а р с ь к а** — забезпечення занять необхідним обладнанням, інвентарем, наочними посібниками та ін.

Під час оформлення загального плану, як правило, **виділяють такі розділи:**

- зміст роботи;
- терміни виконання;
- відповідальні за виконання;
- відмітка про виконання.

У розвитку тих або інших видів роботи, викладених у загальному плані, розробляються **часткові плани**. Такими можуть бути, наприклад, план навчально-виховної роботи в школі на чверть, календарний план спортивно- масових заходів колективу фізичної культури та ін. У часткових планах майбутня робота визначається детальніше. Якщо зміст роботи розподіляється точно за календарними датами, то вони мають назву — календарні, якщо такого розподілу немає — об'ємні.

Залежно від термінів дії існують такі види планування:

- перспективне (відносно довгострокове);
- поточне (середньострокове);
- оперативне (відносно короткострокове)

Перспективне планування розраховане в межах від одного року до кількох років,

наприклад, у спорті воно може відповідати чотирьом рокам — інтервалу між черговими Іграми Олімпіад.

Перспективне планування фізичної культури у навчальних закладах прирівнюється до одного навчального року і зводиться до розподілу програмного матеріалу по навчальних періодах, чвертях, семестрах та ін.

У процесі перспективного планування визначається спрямованість, мета, узагальнений зміст і контрольні нормативи.

Планування навчально-виховної роботи на один рік має суттєве значення, оскільки є базою всіх ступенів поточного планування. У практиці набули поширення різні форми річного планування, але перевага віддається плану- графіку, що задовольняє вимогам простоти і наочності.

Поточне планування вирізняється більшою конкретністю роботи педагога з реалізації завдань і послідовністю використання засобів для їх

вирішення. Терміни поточного планування різні, наприклад, у школі воно передбачає методичне розкриття програмного матеріалу для учнів різних класів на кожен навчальну чверть.

Оперативне планування охоплює часові межі мікроциклу, тренувального дня, одного заняття, отже, науково обґрунтоване планування у фізичному вихованні є одним з основних факторів успішного його функціонування.

Функції педагогічного планування полягають у передбаченні очікуваного результату і логічно-формалізованому „проектуванні” того як буде розгортатися процес фізичного виховання в конкретних умовах на основі загальних закономірностей.

Для перевірки правильності ходу педагогічного процесу створюється підсистема поетапного **контролю** за допомогою спеціальних тестів. Якщо за умови сумлінної реалізації планів контрольні результати суттєво відрізняються від запланованих, то в системі планування допущені **помилки**.

Дані підсумкового контролю є вихідними для планування наступного циклу.

2. Поняття контролю в процесі фізичного виховання.

Поняття „контроль”, без сумніву, для Вас не нове і в достатній мірі відоме.

Як Ви розумієте поняття „контроль”? Що лежить в його основі? (**перевірка, обстеження, оцінка та ін.**)

Відтак, характеристика контролю в процесі фізичного виховання різними фахівцями трактується неоднозначно.

Контроль (*від фр., подвійний список*).

Згідно із визначенням тлумачного словника, контроль це:

1. Перевірка, облік, спостереження за чим-небудь.
2. Установи (особи), що перевіряють діяльність будь-якої іншої організації або відповідальної особи, звітність тощо.

3. Заключна функція управління.

4. Значення та види контролю навчального процесу з ФВ

Контроль є одним із найважливіших елементів управління навчальним процесом з ФВ. На підставі контролю педагогічного процесу вносяться необхідні корективи у документи планування роботи з ФВ учнів (про це зазначалося у попередній лекції). Дані підсумкового контролю є вихідними для планування наступного етапу (серії уроків, чверті або семестру, навчального року).

Основним джерелом отримання інформації про об'єкт, яким управляють є контроль за його станом після виконаних управляючих команд (канал зворотного зв'язку).

Мета контролю у фізичному вихованні - виявлення адекватності педагогічно спрямованих дій та їхніх ефектів запланованим результатам і, при виникненні невідповідності, прийняття необхідних рішень з корекції дій управління.

Для фізичного виховання властиві **два види контролю**: педагогічний контроль і самоконтроль. На думку В.Ф. Новосельського (1980), у старших класах ці види контролю можна

доповнити **взаємоконтролем** учнів.

Контроль з боку викладача, тренера (педагога), що здійснюється відповідно до його професійних функцій, кваліфікації, освіти, називається **педагогічним**.

Контроль індивідуума за станом свого здоров'я як під час виконання фізичних навантажень, так і в різні періоди відновлення називається **самоконтролем**.

У педагогічному контролі за процесом фізичного виховання учнів суб'єктом контролю є вчитель, об'єктом - школяр. У процесі самоконтролю учень одночасно є суб'єктом та об'єктом контролю.

Педагогічний контроль розпочинається з вивчення **вихідного рівня можливостей і готовності учнів до реалізації завдань**. Зазвичай він

починається до початку процесу навчання або чергового циклу занять. Вихідний педагогічний контроль також передбачає оцінку індивідуального рівня знань і фізичного розвитку, духовного досвіду, фізичної підготовленості, мотивацій і установок, що віддзеркалюють ставлення учнів до майбутніх занять.

Контроль факторів, що впливають на учнів у процесі фізичного виховання повинен **охоплювати такі різновиди впливів**:

1. ті, що ідуть безпосередньо від педагога;
2. ті, що чинять умови зовнішнього середовища;
3. ті, що впливають із діяльності та взаємодії учнів (специфічні чинники).

Контролюючи першу групу впливів, вчитель повинен здійснювати педагогічний **самоконтроль**. Тобто, шляхом самоспостереження та інших методів контролювати власні дії, вчинки, вказівки, повідомлення, звернені на вихованців. Тільки осмислюючи і оцінюючи результати власної діяльності, можна підвищувати якість уроків і педагогічну майстерність вчителя.

Контроль **факторів зовнішнього середовища** передбачає оцінку метеорологічної інформації, гігієнічних умов занять, обладнання, інвентаря, одягу. Педагогічний аспект контролю полягає у зіставленні наявних умов і можливостей досягнення передбаченого ефекту.

В **контролі специфічних чинників** чільне місце посідає контроль рухової діяльності як чинника впливу на організм учнів. Контроль динаміки функціональних зрушень в організмі учнів є одним з найбільш розроблених розділів контролю у фізичному вихованні. Зазвичай, цей напрям пов'язаний із медико-біологічним контролем.

Найважливішим у педагогічному контролі за процесом фізичного виховання є контроль за формуванням знань, вмінь, навичок, розвитком рухових здібностей, удосконаленням особистих якостей школяра.

Дані педагогічного контролю у фізичному вихованні підлягають **документальному обліку**. Суть обліку полягає у виявленні, осмисленні та оціненні реальних умов, конкретних фактів динаміки і результатів педагогічного процесу. Завдяки контролю та обліку накопичуються дані про фізичний стан, техніко-тактичну підготовленість та кількісні досягнення тих, хто займається. Крім цього, систематично перевіряється ефективність засобів, методів і організаційних форм, які застосовуються, з'ясовується характер ускладнень в навчальному процесі, волява стійкість і працездатність тих, хто займається. Ці дані дозволяють точніше планувати і коректувати навчально-виховний процес. Дані обліку використовуються також при підведенні підсумків за певний період часу.

Основними документами контролю, обліку і звітності є журнал обліку навчальної роботи групи, медична картка, журнал обліку травм, журнал обліку наявності і стану обладнання, книга обліку вищих спортивних досягнень, протоколи і документи звітності.

Контроль у процесі фізичного виховання належить за часом до певних структурних ланок цього процесу і є безперервним. Він характеризується послідовним виконанням контролюючих операцій у ході окремого заняття, в інтервалах між ними, по завершенні серії занять, їхніх циклів і етапів на шляху до мети.

У процесі фізичного виховання мають місце такі **види контролю** (за Т.Ю. Круцевич): попередній (вихідний), оперативний, поточний, етапний (цикловий); за Б.М. Шияном: оперативно-поточний (постійний) і цикловий або етапний (підсумковий).

Постановка завдань **попереднього педагогічного контролю** за визначенням вихідного рівня можливостей і готовності учнів до занять фізичними вправами трактується наступними положеннями:

1. необхідністю організації тих, хто займається, у відносно однорідні групи за віком, функціональними можливостями, фізичною підготовленістю, мотивами, інтересами;
2. підбором, розробкою і конкретизацією програм фізичного виховання за індивідуальними особливостями тих, хто займається;

Перед початком занять необхідно крім медичного **обстеження**, провести **педагогічне**, що спрямоване на вирішення та оцінку таких показників:

1. індивідуального фізичного розвитку для визначення його темпів, біологічного віку для дитячого контингенту, морфологічного статусу для дорослого населення;
2. рухового досвіду та сформованого на його основі фонду рухових умінь, навичок і пов'язаних з ними знань;
3. фізичної підготовленості;
4. функціонального стану серцево-судинної та дихальної систем, визначених у спокої і в процесі виконання стандартного фізичного навантаження;
5. мотивації та інтересу до наступних занять.

Оперативний контроль у процесі фізичного виховання передбачає оцінку реакцій організму того, хто займається, на фізичне навантаження у процесі заняття та після нього, а також мобільні операції, прийняття рішень у процесі заняття, корекцію завдань (в результаті зворотного зв'язку).

У процесі оперативного контролю передбачається оцінка таких показників:

1. реакції поведінки тих, хто займається, на керівні команди викладача;
2. техніки виконання вправ;
3. адекватності обраної програми поставленим завданням занять.

До **суб'єктивних критеріїв**, які свідчать про досягнення гранично допустимого навантаження, належать: задишка, почервоніння або збліднення шкірного покриву, нудоту, запаморочення, біль і відчуття важкості у ділянці потилиці, шум у вухах, біль за грудиною, під лопаткою, що віддає в ліву руку. Ці ознаки можна визначити візуально або шляхом опитування.

До **об'єктивних критеріїв** відносять параметри морфо-функціонального стану фізичної працездатності і підготовленості.

Узагальнений облік і аналіз оперативного контролю пов'язані з необхідністю фіксації цього матеріалу (заповнення журналів, щоденників самоконтролю, облікових бланків, креслення графіків динаміки показників).

Ведення обліку результатів оперативного контролю заняття обумовлене необхідністю його аналізу, що і є підставою для прийняття рішення про зміст наступного заняття і системи занять в цілому.

Мета поточного педагогічного контролю - оцінка поточних станів, які є наслідком фізичних навантажень у серії занять, ефективності мікроциклу занять з фізичного виховання і спортивного тренування.

До способів оперативно-поточного контролю відносять: спостереження, опитування, самоаналіз; використання контрольних рухових завдань.

Етапний (цикловий) контроль призначений інтегрально, цілісно оцінити систему занять у межах завершеного етапу, періоду, циклу контрольованого процесу, звірити заплановане і реалізоване, отримати необхідну інформацію для правильного орієнтування наступних дій. У фізичному вихованні його називають „підсумковим”, оскільки він проводиться наприкінці чверті, семестру і року та пов'язаний із виставленням оцінок з дисципліни „Фізична культура”.

Операції етапного контролю містять:

1. аналіз даних оперативного контролю, накопичених протягом етапу (циклу), які відображають параметри процесу, що контролюється (обсяг, інтенсивність навантаження, співвідношення засобів, реакції організму та ін.);

2. тестування показників, які свідчать про стан тих, хто займається, рівнів їхньої тренуваності по закінченні певного циклу занять;
3. порівняння отриманих результатів із результатами попереднього контролю на початку занять або за тестуванням наприкінці попереднього циклу, визначення динаміки результатів;
4. висновок про ефективність програми занять протягом циклу;
5. прийняття рішення про корекцію програм у новому циклі занять.

Цикловий або етапний контроль за Б.М. Шияном (5) передбачає три групи процедур:

- узагальнену обробку матеріалів оперативно-поточного контролю, взятих у сукупності;
- тестування в кінці циклу для визначення кумулятивного ефекту занять;
- осмислення виявлених тенденцій і співвідношень для планування наступних дій.

Людина як саморегульована система при виконанні рухової діяльності, відчуває результат її дії і може порівнювати реакції свого організму із зовнішніми параметрами навантаження, оцінюючи їхню адекватність або неадекватність власним функціональним можливостям.

Суб'єктивні позитивні відчуття після виконання кількох занять виникають раніше, ніж виявиться кумулятивний тренувальний ефект, який визначає мотивацію занять.

Під **самоконтролем** у фізичному вихованні розуміють сукупність операцій (самоспостереження, аналіз, оцінка свого стану, поведінки, реагування), що здійснюються індивідуально як у процесі занять фізичними вправами, так і в загальному режимі життя.

В інтервалах між заняттями самоконтроль орієнтований також на оцінку відновлювальних процесів, аналіз загального самопочуття, визначення статусу організму та налаштованості на наступне заняття.

Методи самоконтролю можна розділити на три групи:

1. самооцінювання фізичного стану;
2. контроль адекватності та інтенсивності навантажень;
3. контроль ефективності занять.

До **першої групи** належать не трудомісткі способи цілісної оцінки фізичного стану організму, засновані на само тестуванні, використанні розрахункових формул і зведених шкал бальної самооцінки індивідуального стану. Це загальновідомий тест Купера (12-хвилинний). Для людей зрілого віку пропонується тест Юваскюля (Фінляндія), котрий полягає в оцінці результатів

максимальної швидкості подолання дистанції 2000 м і реакції серцево-судинної системи за показниками ЧСС.

Тест К. Царда (1980) також засновано на оцінці показників бігу.

Наведені методи оцінки фізичного стану можуть бути не бездоганні з точки зору інформативності, але загальне уявлення про функціональний стан організму в межах самоконтролю отримати можна.

До **другої групи** методів контролю інтенсивності і адекватності навантажень на заняттях оздоровчої спрямованості відносять суб'єктивні критерії (задишка, біль за грудиною, під лопаткою, що віддає в ліву руку, відчуття важкості у ділянці потилиці, шум у вухах) - ознаки досягнення граничного рівня навантаження. Для самоконтролю за інтенсивністю навантаження під час бігу рекомендують використовувати розмовний тест (Іващенко, 1998). Інформативним є співвідношення частоти кроків і дихання під час бігу. Швидкість бігу, при якій вдих на чотири кроки сполучається з видихом на чотири кроки (4:4) належить до невисокої. Співвідношення ритму дихання і кількості кроків 3:3 характеризує біг середньої, а 2:2 - високої інтенсивності.

До об'єктивних критеріїв відносять вимір ЧСС під час і після виконання вправ.

При визначенні тренувального пульсового режиму можна скористатися формулою Л. Я. Іващенко (1998):

$$\text{ЧСС} = (195 + 5^N - (A + 1)),$$

де N - порядковий номер фізичного стану (1 - низький; 2 - нижче середнього; 3 -

середній; 4 - вище середнього; 5 - високий); А - вік, повних років за умови: $20 < A < 60$; і - тривалість циклічної вправи за умови, що $10 < i < 40$ хв.

Третя група методів включає самоконтроль ефективності занять. Сюди належать суб'єктивні та об'єктивні критерії (самопочуття, сон, настрої, бажання займатись, апетит, стомлюваність, ЧСС вранці після сну, АТ, ЧСС

після виконання стандартного навантаження, час виконання стандартної за обсягом роботи, рівень фізичного стану) **табл.1.**

Таблиця 1.

Суб'єктивні та об'єктивні критерії занять у самоконтролі

<u>Критерій</u>	<u>Позитивний результат</u>	<u>Негативний результат</u>
<u>Самопочуття</u>	<u>Добре</u>	<u>Погане</u>
<u>Сон</u>	<u>Міцний</u>	<u>Порушення, безсоння</u>
<u>Настрої</u>	<u>Покращення</u>	<u>Погіршення</u>
<u>Бажання займатися</u>	<u>Є</u>	<u>Немає</u>
<u>Апетит</u>	<u>Є</u>	<u>Немає</u>
<u>Стомлюваність</u>	<u>Зниження</u>	<u>Підвищення</u>
<u>ЧСС вранці після сну</u>	<u>Незмінна або менше, ніж напередодні</u>	<u>Вища, ніж напередодні</u>
<u>АТ</u>	<u>Незмінний або нормалізація, якщо АТ вищий або нижчий норми</u>	<u>Підвищення АТ</u>
<u>ЧСС після виконання стандартного навантаження</u>	<u>Зниження</u>	<u>Підвищення</u>
<u>Час виконання стандартної за обсягом роботи (про бігання стандартної дистанції)</u>	<u>Зменшення</u>	<u>Збільшення</u>
<u>Рівень фізичного стану</u>	<u>Підвищення</u>	<u>Зниження</u>

Основною документальною формою обліку даних фізкультурного самоконтролю є **щоденник самоконтролю.**

За вимогами навчальної програми з предмету ФК теоретико-методичні знання з самоконтролю включені з 5-9 клас. Так, у 5 класі - це тема: „Основи самоконтролю під час занять фізичними вправами”, у 6 класі - „Засоби розвитку витривалості та методи контролю”, у 7 класі - „Засоби розвитку сили, гнучкості та методи контролю”, „Ознаки перевтоми та засоби їх попередження”; у 8 класі - „Засоби розвитку швидкісно-силових якостей та

методи контролю”; у 9 класі - „Правила самостійних занять та методика складання індивідуальних програм занять фізичними вправами”.

Завдання, зміст і вибір конкретної форми занять значною мірою визначається інтересами і схильністю тих, хто займається.

Одні і ті самі форми можуть носити організований або самостійних характер.

Побудова позаурочних занять підпорядковується загальній структурі уроку.

У заняттях урочного і позаурочного типу багато спільного: завдання, методи і засоби, що

використовуються для досягнення мети.

Контрольні питання

1. *Дайте визначення поняття планування у навчально-виховному процесі з фізичного виховання.*
2. *Розкрийте суть планування.*
3. *Дайте визначення поняття план.*
4. *Проаналізуйте умови складання плану.*
5. *Обґрунтуйте, загальні принципи, яких необхідно дотримуватися при плануванні.*
6. *Дайте визначення видів планування.*
7. *Проаналізуйте зміст загального плану.*
8. *Дайте визначення поняття контроль.*
9. *Обґрунтуйте види контролю, які ви знаєте.*
10. *Проаналізуйте мету та способи поточного педагогічного контролю.*
11. *Охарактеризуйте групи методів самоконтролю.*
12. *Дайте визначення основної документальній формі обліку даних фізкультурного самоконтролю.*

Література до Зм М6

1. Глазирін, І. Д., Глазиріна В. М. Педагогіка спортивної діяльності : курс лекцій та лабораторний практикум –МОНМСУ, Черкаський НУ ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2013. – 132 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: метод. поради молодим науковцям – К.: Вінниця, 2008. – 278 с.
3. Петровська Т. В. Майстерність спортивного педагога. – К. : Олімп. л-ра, 2015. – 184 с..
4. Теорія і методика фізичного виховання : [підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту] : у 2 т. / за ред. Т. Ю. Круцевич. - К. : Олімпійська література, 2008. - Т. 1. - 391 с. ; Т. 2. - 366 с.
5. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів : [підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту] : у 2 ч. - Т. : Навчальна книга - Богдан, 2004. - Ч. 1. - 272 с. ; Ч. 2. - 248 с.
6. Шиян Б.М., Папуша В.Г. Теорія фізичного виховання. - Тернопіль, Збруч, 2000.- 183 с.

Міністерство освіти і науки України

Донбаська державна машинобудівна академія (ДДМА)
(повне найменування вищого навчального закладу)
фізичного виховання і спорту
(кафедра)

СПОРТИВНА ПЕДАГОГІКА

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ
ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ**
для студентів 1 курсу спеціальності
017Фізична культура і спорт

Розробник: Кошева Л.В.
канд.пед. наук,
доцент кафедри ФВС

Затверджено на засідання кафедри фізичного виховання і спорту
Протокол № 17 від 06.05.2025 р.

2025

Мета проведення практичних (семінарських) занять – є формування системи фундаментальних знань, що визначають професійну діяльність в галузі фізичного виховання;

Внаслідок практичних (семінарських) занять студенти повинні *знати*:

- цілі, завдання, основні компоненти педагогічного процесу у фізичній культурі і спорті;
- способи взаємодії педагога з різними суб'єктами освітнього процесу;
- сутність і зміст педагогічних здібностей, якими має володіти викладач, тренер з фізичної культури і спорту;
- зміст та стилі педагогічного спілкування;
- особливості педагогічної імпровізації і прояви педагогічного артистизму, психологічні чинники успішності процесу підготовки спортсменів;

Студенти повинні *уміти*:

- - виявляти, ставити та вирішувати проблеми;
- мати здатність до самовдосконалення, адаптації та дії в нових ситуаціях, креативність;
- використовувати професійні знання в галузі педагогіки вищої професійної освіти;
- аргументувати вибір методу розв'язування спеціалізованої задачі, критично оцінювати отримані результати та захищати прийняті рішення;
- керувати колективом в сфері своєї професійної діяльності, толерантно сприймаючи соціальні, етнічні, конфесійні та культурні відмінності;
- здатність здійснювати навчання, виховання та соціалізацію людини у сфері фізичної культури і спорту, застосовуючи різні педагогічні методи та прийоми;
- здатність до безперервного професійного розвитку;

Змістовий модуль 1

Загальні основи спортивної педагогіки.

Практичне заняття №1. Тема 1.1 Спортивна педагогіка як навчально-наукова дисципліна.

Зміст теми: Вступ до дисципліни «Спортивна педагогіка». Наукові підстави і джерела спортивної педагогіки. Основні поняття спортивної педагогіки як науки. Методи педагогічних досліджень проблем спорту

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізуйте зміст лекції. Дайте відповіді на такі запитання.

1. Дайте визначення предмету спортивна педагогіка.
2. Розкрийте головну мету спортивної педагогіки
3. Визначити завдання спортивної педагогіки.
4. Дайте визначення у поняття фізична культура, спорт.
5. Охарактеризуйте заняття спортом як педагогічний процес.
6. Дайте визначення поняттям спортивне тренування, спортивні змагання.
7. Назвіть наукові основи та джерела спортивної педагогіки.
8. Дайте визначення поняттям спортивні змагання.
9. Проаналізуйте методи дослідження педагогічних проблем спорту.

II. Розкрийте зміст понять:

фізична культура, спорт, спортивне тренування, спортивні змагання, педагогічний процес.

III. Підготуйте реферат на задану тему.

Література[2, 6, 8]

Практичне заняття №2. Тема 1.2 Науково-педагогічне дослідження. Загальна характеристика його методів та етапів.

Зміст теми: Методика науково-педагогічного дослідження, визначення та вимоги. Методи педагогічного дослідження. Загально-наукові методи дослідження. Етапи психолого-

педагогічних досліджень.

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

1. 1.Визначити, у чому полягає специфіка методів досліджень у педагогіці порівняно з природознавчими науками.
2. Проаналізувати, які етичні проблеми виникають при використанні методу спостереження?
3. Дати оцінку, чим відрізняється спостереження у повсякденному житті від спостереження як наукового методу дослідження.
4. Визначити, які процедури поєднує у собі метод «вивчення продуктів діяльності» та охарактеризуйте специфіку кожної з них.
5. Охарактеризуйте особливості застосування експерименту в педагогіці та психології.
6. Розкрийте психологічний зміст, констатуючі та формулючі процедури психолого-педагогічного експерименту..
7. Охарактеризуйте групи математичних методів та їх функціональне застосування у психології та педагогіці.

II. Підготуйте реферат на задану тему:

Література: [1, 4, 7, 13]

Практичне заняття №3. Тема 1.3 Особливості функціонування фізичного виховання як соціального явища та педагогічного процесу у системі фізичного виховання.

Зміст теми: Основні напрями фізичного виховання. Фізичне виховання як педагогічний процес. Завдання фізичного виховання. Основні принципи фізичного виховання: Система фізичного виховання.

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

11. *Визначити основні напрями фізичного виховання.*
12. *Назвіть принцип функціонування кожного з напрямів фізичного виховання*
13. *Проаналізувати показники ефективності системи фізичного виховання.*
14. *Визначити специфічну особливість фізичного виховання.*
15. *Дайте визначення мети фізичного виховання*
16. *Визначити завдання фізичного виховання.*
17. *Визначити основні принципи фізичного виховання.*
18. *Дайте визначення соціальної системи фізичного виховання.*
19. *Дайте визначення поняття педагогічна система?*
20. *Дайте визначення узагальненого поняття "система фізичного виховання"*

II. Підготуйте реферат на задану тему.

Література [3, 9-10, 15]

Практичне заняття №4 Тема 1.4 Педагогіка як наука і практика

Зміст теми: Поняття педагогіки, предмет педагогіки. Завдання педагогічної науки. Завдання педагогічної практики. Основні категорії педагогіки. Система педагогічних наук.

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

7. *Дати визначення, поняття педагогіка*
8. *Хто з видатних педагогів написав книгу «Велика дидактика, що представляє універсальне мистецтво навчання всіх всьому»*
9. *Визначити, що є предметом дослідження в педагогіці.*
10. *Визначити, що є завданням педагогіки.*
11. *Назвіть фундаментальні категорії (основні поняття педагогіки) і охарактеризуйте їх.*
12. *. Визначити структуру педагогіки*

II. Виконати контрольну роботу за зм.М1
Література[11, 16, 18, 20]
Література до Зм М1

1. Бондар В.І. Дидактика: Підручник для студ. вищих пед. навч. закл. — К. : Либідь, 2005. — 264с.
2. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник — К. : Знання, 2008. — 566 с
3. Волков Володимир. Основи теорії та методики фізичного виховання студентської молоді: Навчальний посібник. К.«Освіта України»,2008. - 256 с.
4. Волкова Н.П. Педагогіка: навч. посібник. — 3-тє вид., стер. — К. : Академвидав, 2009. — 616с. — (Серія "Альма-матер").
5. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. — К.: Видавничий центр „ Академія”, 2001.— С.9 – 34.
6. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: метод. поради молодим науковцям. — К.: Вінниця, 2008. — 278 с.
7. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид. — К. : Освіта України, 2008. — 528с.
8. Кошева, Л. В. Педагогіка : курс лекцій для студентів спеціальності 017 – Фізична культура і спорт. – Краматорськ : ДДМА, 2021. – 196 с.
9. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. - К.: Олімпійська література, 2008. - 91 с.
10. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.2. Методика фізичного виховання різних груп населення. - К.: Олімпійська література, 2008. - 366 с.
11. Кузьмінський А.І. Педагогіка: Підручник. — 2.вид., перероб. і доп. — К. : Знання-Прес, 2004. — 446с.
12. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навч. посіб. / Н.Є.Мойсеюк. — 5.вид., доп. і перероб. — К., 2007. — 656с.
13. Окса М. М. Історія педагогіки України: Навчально-методичний посібник / Мелітопольський держ. педагогічний ун-т. — Мелітополь, 2001. — 36с
14. Фіцула М.М. Педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих педагогічних закладів освіти. — К.: Видавничий центр „ Академія”, 2001. — С.9 –43.
15. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1 Тернопіль: Навчальна книга. - Богдан,2001. - 272 с.
16. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 2- Тернопіль: Навчальна книга. - Богдан,2001. - 272 с.

Зм М 2 Теоретичні основи виховання

Практичне заняття №5 Тема 2.1 Сутність процесу виховання

Зміст теми: .Поняття про процес виховання. Структура процесу виховання. Рушійні сили виховного процесу. Концепція національного процесу виховання. .Самовиховання і перевиховання. Результати процесу виховання і їх виявлення

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

14. 1. *Дати визначення поняття процес виховання.*
15. *Охарактеризувати об'єктивні чинники процесу виховання.*
16. *Охарактеризувати суб'єктивні чинники процесу виховання.*
17. *Дати визначення поняття свідомість та її структурним елементам.*
18. *Охарактеризувати етапи процесу виховання.*
19. *Проаналізувати структуру процесу виховання.*
20. *Охарактеризувати рушійні сили виховного процесу.*
21. *Визначити поняття та головну мету національного виховання.*
22. *Охарактеризувати принципи національного виховання.*

23. Дати визначення понять самовиховання та перевиховання.
 24. Охарактеризувати прийоми самовиховання.
 25. Охарактеризувати суть, етапи та принципи перевиховання.
 26. Проаналізувати шляхи вдосконалення виховного процесу в школі.
- II. Підготувати реферат на задану тему.

Література [2, 4, 6]

Практичне заняття №6 Тема 2.2 Основні закономірності принципи та напрями виховання.

Зміст теми: Закономірності виховання. Принципи виховання. Основні напрями виховання

Задачі та зміст роботи:

- I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:
12. Дайте визначення поняття закономірності виховання.
 13. Проаналізуйте основні закономірності виховання.
 14. Дайте визначення поняття принципи виховання
 15. Діти часто спостерігають розбіжності між тим, що їм говорять у школі, вдома, і тим, що бачать у житті. Чи закономірні такі протиріччя? Яка їх роль у розвитку дитини?
 16. Який принцип мав на увазі В. Сухомлинський коли стверджував: «Виховання могутнє саме тоді, коли воно враховує тендітні капризи природи».
 17. Дайте визначення основних напрямів виховання
 18. Розкрийте основні напрями розумового виховання учнів.
 19. Обґрунтуйте особливості змісту морального виховання в національній школі.
 20. Складіть програму діяльності сім'ї зі статевих виховання дітей.
 21. Охарактеризуйте основні методи естетичного виховання.
 22. Опишіть систему фізичного виховання у тій школі, в якій Ви вчилися.
- II. Підготувати реферат на задану тему.
- Література [1-2, 5]

Практичне заняття №7 Тема 2.3 Методи виховання. Соціальні інститути виховання

Зміст теми: Поняття про прийоми та методи виховання. Класифікація основних методів виховання. Виховання особистості в сім'ї. Колектив як соціокультурне середовище виховання і розвитку Роль релігії у вихованні особистості.

Задачі та зміст роботи:

- I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:
1. Охарактеризуйте сутнісні особливості методів виховання
 2. Проаналізуйте класифікацію основних методів виховання
 3. Визначити методи формування свідомості особистості
 4. Проаналізуйте методи організації діяльності, спілкування та формування досвіду суспільної поведінки
 5. Охарактеризуйте методи вправ і привчання
 6. Дати визначення методам стимулювання діяльності й поведінки
 7. Розкрийте суть сімейного виховання.
 8. Визначити головну умову сімейного виховання.
 9. Охарактеризуйте види авторитету батьків
 10. Дайте визначення понять “колектив” і “колективна творча діяльність”.
 11. Охарактеризуйте види колективів.
 12. Проаналізуйте основні стадії розвитку колективу.
 13. Вплив колективу на формування особистості.
- II. Виконати контрольну роботу за зм.М2.
- Література [1, 3, 6.]

Література до Зм М2

1. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид. / І.В.Зайченко. — К. : Освіта України, 2008. — 528с.
2. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. — 2. вид., доп. і перероб. / С.Г. Карпенчук / — К. : Вища школа, 2005. — 344с.
3. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. — 2. вид., доп. і перероб. / С.Г. Карпенчук / — К. : Вища школа, 2005. — 344с.
4. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навч. посіб. / Н.Є. Мойсеюк. — 5.вид., доп. і перероб. — К., 2007. — 656с.
5. Практикум з педагогіки: Навчальний посібник: Видання 3-тє, перероблене і доповнене / За аг. ред.. О.А. Дубасенюк.- Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. — 464 с.
6. Фіцула М.М. Педагогіка. Загальні засади педагогіки. Теорія освіти і навчання (дидактика). Теорія виховання. Школознавство. З історії педагогіки: Навч. посіб. для студ. вищ. пед. навч. закл. / М.М.Фіцула. — К. : Видавничий центр "Академія", 2000. — 542с.
7. Практикум з педагогіки: Навчальний посібник: Видання 3-тє, перероблене і доповнене / За аг. ред.. О.А. Дубасенюк.- Київ: «Центр навчальної літератури», 2004. — 464 с.

Зм М 3 Теоретичні основи навчання (Дидактика)

Практичне заняття №8 Тема 3.1 Дидактика як наука. Сутність, структура, закономірності і принципи процесу навчання

Зміст теми: Загальне поняття про дидактику. Основні функції і компоненти процесу навчання. Структура процесу навчання. Закономірності і принципи навчання

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

11. 1. Дати визначення поняття дидактики, її об'єкта та предмета, як науки.
12. Визначити основні завдання дидактики.
13. Дати визначення основних функцій навчання.
14. Розкрийте сутність і особливості кожного структурного компонента процесу навчання.
15. Охарактеризуйте стадії процесу оволодіння новими знаннями
16. Доведіть єдність розвитку і виховання учнів у процесі навчання.
17. Дайте визначення понять “закономірність навчання” і “принцип навчання”.
18. Охарактеризуйте загальні закономірності навчання.
19. Дайте визначення та перелічіть зовнішні та внутрішні закономірності навчання
20. Перелічіть основні принципи навчання. Які з них, на Вашу думку, є провідними у навчанні?

II Підготувати реферати на задану тему. Література [1-2, 4]

Практичне заняття №9 Тема 3.2 Методи і засоби навчання

Зміст теми: Поняття методів навчання та їх класифікація. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної діяльності. Загальні вимоги до використання методів навчання. Засоби навчання

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

1. 1. Визначити поняття метод навчання, джерела виникнення, функції.
2. Розкрийте вихідні принципи класифікації методів навчання.
3. Чим зумовлені різні підходи до класифікації методів навчання?
4. Які чинники визначають доцільність використання конкретного методу навчання?
5. Обґрунтуйте вплив змісту навчальної діяльності на вибір методів навчання.
6. Сформулюйте загальні вимоги щодо вибору оптимальних поєднань методів навчання вчителем.

7. Визначити чинники, які впливають на ефективність застосування словесних засобів навчання.
 8. Як розрізняють засоби навчання?
 9. Чим відрізняється електронний підручник від звичайного?
- II. Підготувати реферати на задану тему.
Література [1 3 5]

Практичне заняття №10 Тема 3.3 Тема 3.3 Форми організації навчання. Урок — основна форма організації навчання

Зміст теми Організаційні форми навчання. Класно-урочна форма навчання. Урок — основна форма організації навчання. Елементи уроку. Взаємозв'язок типу і структури уроку. Форми роботи на уроці. Основні вимоги до уроку.

Задачі та зміст роботи:

- I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:
 1. Охарактеризуйте організаційні форми навчання.
 2. У чому полягають позитивні моменти мангеймської форми вибіркового навчання?
 3. Охарактеризуйте організаційні ознаки класно-урочної системи.
 4. Оцініть позитивні та негативні аспекти класно-урочної системи.
 5. Які чинники характеризують ефективний урок?
 6. У чому полягають недоліки уроку як основної форми навчання?
 7. Обґрунтуйте головну відмінність нетрадиційних організаційних форм навчання від традиційних.
- II. Підготувати реферати на задану тему.
Література [2-3 6]

Практичне заняття №11 Тема 3.4 Тема 3.4 Контроль за навчально-пізнавальною діяльністю

Зміст теми Перевірка й оцінка результатів навчання. Принципи діагностування та контролю успішності учнів. Форми підсумкового контролю. Методи контролю знань, умінь і навичок

Задачі та зміст роботи:

- I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:
 1. Дайте визначення понять “діагностування” і “контроль”.
 2. Доповніть логічний ряд принципів діагностування та контролю: об’єктивність, ..., ..., наочність, ..., ...
 3. Охарактеризуйте види контролю.
 4. Обґрунтуйте, який вид контролю, на Вашу думку, найсуттєвіший для перевірки міцності знань, умінь і навичок учнів.
 5. Обґрунтуйте мету та ефективність тестового та комп’ютерного контролю у сучасній дидактиці.
- II. Виконати контрольну роботу за зм.М3
Література [1-4]

Література до Зм М3

1. Бондар В.І. Дидактика: Підручник для студ. вищих пед. навч. закл.. — К. : Либідь, 2005. — 264с..
2. Волкова Н.П. Педагогіка: навч. посібник— 3-тє вид., стер. — К. : Академвидав, 2009. — 616с.
3. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид.. — К. : Освіта України, 2008. — 528с.

4. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. — 2. вид., доп. і перероб./ — К. : Вища школа, 2005. — 344с.
5. Кузьмінський А.І. Педагогіка: Підручник. — 2.вид., перероб. і доп.. — К. : Знання-Прес, 2004. — 446с.
6. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка: Навч. посіб.. — 5.вид., доп. і перероб. — К., 2007. — 656с

Зм М 4 Педагогічний процес у галузії фізичної культури і спорту.

Практичне заняття №12 Тема 4.1 Принципи, засоби і методи спортивно-педагогічної діяльності.

Зміст теми: Принципи спортивно-педагогічної діяльності. Засоби спортивно-педагогічної діяльності. Класифікації методів навчання. Методи навчання вправ. Методи вдосконалення та закріплення рухових дій. Методи вдосконалення фізичних якостей. Загальні вимоги до підбору і використання методів

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

1. 1. Визначити основні принципи навчання, які реалізуються у фізичному вихованні.
 2. Дати визначення сутності педагогічного принципу науковості.
 3. Обґрунтувати основу принципу свідомості.
 4. Проаналізувати принцип наочності та його трактування згідно понять діалектики.
 5. Визначити особливості принципу свідомості.
 6. Дати визначення діалектичного шляху пізнання істини.
 7. Визначити сутність поняття «засіб» і «метод».
 8. Визначити основні засоби і методи інформації.
 9. Визначити допоміжні засоби і методи інформації
 10. Визначити, за якими ознаками класифікуються методи у дидактиці фізичного виховання?
 11. Охарактеризувати методи навчання вправ.
 12. Визначити характерну рису методу колового тренування.
- Проаналізуйте загальні вимоги до підбору і використання методів у фізичному вихованні
- II. Підготувати реферати на задану тему.
- Література [2, 5, 9]

Практичне заняття №13 Тема 4.2 Методика навчання руховим діям

Зміст теми: Методологічна основа теорії навчання рухових дій. Фізіологічне обґрунтування формування рухових навичок. Педагогічні основи навчання рухових дій. Завдання навчання руховим діям. Характеристика рухових умінь і навичок. Механізми формування рухових дій Структура процесу навчання рухових дій.

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

1. Визначити, що стало методологічною основою теорії навчання рухових дій.
 2. Визначити завдання навчання руховим діям.
 3. Дайте визначення понять умінь і навичка.
 4. Проаналізувати характерні особливості навички.
 5. Обґрунтувати суть рухових умінь і рухових навичок, що в них спільного і чим вони відрізняються.
 6. Проаналізувати фази формування рухових дій.
 7. Охарактеризуйте етапи розучування рухової дії.
- II. Підготувати реферати на задану тему.
- Література [6-7, 4]

Практичне заняття №14 Тема 4.3 Навчання спортивної техніки й тактики під час занять спортом.

Зміст теми: Спортивна техніка як предмет навчання. Процес оволодіння спортивною технікою та етапи навчання. Спортивна тактика як предмет навчання. Фактори, які визначають особливості спортивної тактики. Навчання знанням на заняттях спортом.

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

1. Дати визначення поняття спортивна техніка та вказати, які фактори впливають на її удосконалення.

2. Проаналізувати структуру спортивної техніки.

3. Розкрити послідовність навчання спортивної техніки.

4. Дати визначення поняття спортивна тактика і які фактори визначають її особливості.

5. Дати визначення поняття тактична підготовка.

6. Проаналізувати види тактичної підготовки.

7. Визначити перелік спеціальних знань, необхідних спортсменам

.II. Підготувати реферати на задану тему.

Література [3 10 12]

Практичне заняття №15 Тема 4.4 Виховання в умовах занять фізичними вправами

Зміст теми: Мета і завдання при заняттях фізичною культурою. Особливості виховного процесу, його принципи та засоби. Методи виховання Вплив спорту на всебічний розвиток людини. Вплив спорту на формування моральних якостей. Вплив спорту на інтелектуальний розвиток

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

1. Визначити зміст основних завдань виховання на заняттях фізичними вправами..

2. Дати визначення поняття здоров'я та здоровий спосіб життя.

3. Визначити, у чому полягають особливості і складності виховного процесу.

4. Охарактеризувати принципи і засоби виховання в педагогіці фізичного виховання.

5. Дати визначення, що повинні забезпечувати методи виховання?

6. Проаналізувати моральні якості, що формуються у спортсменів за правильно організованої спортивної діяльності.

7. Обґрунтувати, як заняття спортом впливають на інтелектуальну сферу людини

8. Дати визначення, в чому полягає сутність системи фізичної освіти П.Ф.Лесгафта.

II. Виконати контрольну роботу за зм.М4

Література [1, 8, 11]

Літератури до Зм М4

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник для студентів вищих навчальних закладів / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2018. – 848 с.
2. Бондар В. І. Дидактика : Підручник для студ. пед. вузів. – К.: Либідь, 2005. – 263 с
3. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник. – К. : Знання, 2008. – 566 с.
4. Волков Володимир. Основи теорії та методики фізичного виховання студентської молоді: Навчальний посібник. - К.: «Освіта України», 2008. - 256 с.
5. Кошева, Л. В. Педагогіка : курс лекцій для студентів спеціальності 017 – Фізична культура і спорт. – Краматорськ : ДДМА, 2021. – 196 с.
6. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. - К.: Олімпійська література, 2008. - 91.

7. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.2. Методика фізичного виховання різних груп населення. - К.: Олімпійська література, 2008. - 366.
8. Кузьмінський А. І. Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. К. : Знання Прес, 2011. – 445 с.
9. Лозова В. І., Троцько Г. В. Теоретичні основи виховання і навчання : навч. посіб.– Х. : ОВС, 2002. – 400 с.
10. Платонов В.М., Булатова М.М. Фізична підготовка спортсменів. – Київ.: Олімпійська література, 1995. -139 с.
11. Практикум з педагогіки : навчальний посібник / за заг. ред. О. А. Дубасенюк. – К. : Центр навчальної літератури, 004. – 464 с.
12. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Частина 1. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2008. – 272 с.

Зм М 5 Кадрове забезпечення педагогічного процесу.

Практичне заняття №16 Тема 5.1 Сутність педагогічної майстерності спортивного педагога

Зміст теми: Педагогічний компонент діяльності спортивного педагога. Функціональні компоненти педагогічної діяльності. Компоненти педагогічної діяльності у процесі становлення професійного досвіду. Критерії педагогічної майстерності. Педагогічні уміння і здібності.

Задачі та зміст роботи:

- I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:
 1. Дайте визначення та назвіть структурні компоненти педагогічної системи
 2. Назвіть функціональні компоненти педагогічної діяльності.
 3. Охарактеризуйте компоненти педагогічної діяльності у процесі становлення професійного досвіду.
 4. Назвіть функціональні критерії педагогічної майстерності тренера.
 5. Охарактеризуйте рівні майстерності тренера.
 6. Дайте визначення поняттям педагогічні уміння і здібності.
 7. Назвіть структуру педагогічних умінь.
 8. Назвіть основні здібності, що сприяють оволодінню педагогічними уміннями.
 9. Перелічіть структуру знань спортивного педагога
 - II. Підготувати реферати на задану тему.
- Література [3-4, 10]

Практичне заняття №17 Тема 5.2 Професійне становлення особистості спортивного педагога

Зміст теми: Вимоги до особистості спортивного педагога. Індивідуально-психологічні характеристики особистості. Особистісні детермінанти авторитету Професійно-педагогічна етика і такт. Структура педагогічної техніки

Задачі та зміст роботи:

- I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:
 1. Назвіть елементи педагогічної культури спортивного педагога.
 2. Перелічіть вимоги до особистості педагога, тренера.
 3. Які індивідуально-особистісні особливості варто враховувати під час підготовки до педагогічної діяльності?
 4. Дайте визначення поняття авторитет тренера.
 5. Назвіть компоненти, що визначають авторитет спортивного педагога.
 6. Дайте визначення поняття зміст педагогічної моралі.
 7. Які існують норми педагогічної моралі у ставленні спортивного педагога до спортсменів?
 8. Які існують норми педагогічної моралі у ставленні педагога до батьків юних спортсменів?
 9. Дайте визначення поняття педагогічного такту.

10. Дайте визначення поняття педагогічна техніка
 11. Охарактеризуйте структуру педагогічної техніки.
 12. Назвіть характеристики мови, що впливають на особливості її сприйняття учнями.
- II. Підготувати реферати на задану тему.
Література [4 10 12]

Практичне заняття №18 Тема 5.3 Професійна майстерність тренера

Зміст теми: Зміст педагогічної діяльності тренера. Система спеціальних знань, що необхідна спортсменові Вплив занять спортом на особистість Структура та зміст щоденника самоконтролю спортсмена. Основні засоби та методи передачі інформації в навчально-тренувальному процесі. Допоміжні засоби і методи передачі інформації.

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

1. 1. Визначити основні завдання педагогічної діяльності тренера.
2. Дати визначення поняття мета спортивної підготовки.
3. Назвіть основні напрями спортивної підготовки.
4. Охарактеризувати завдання технічної підготовки.
5. Охарактеризувати завдання тактичної підготовки.
6. Охарактеризувати завдання фізичної підготовки.
7. Охарактеризувати завдання психічної підготовки.
8. Дати визначення системи спеціальних знань, які необхідні спортсменові.
9. Охарактеризувати позитивний вплив спорту на особистість.
10. Охарактеризувати вплив спорту на інтелектуальний розвиток.
11. Назвіть основні засоби передачі інформації в навчально-тренувальному процесі.
12. Охарактеризувати допоміжні засоби і методи передачі інформації.

II. Підготувати реферати на задану тему.

Література [3 10 12]

Практичне заняття №19 Тема 5.4 Критерії педагогічної майстерності і передумови підвищення ефективності діяльності тренера

Зміст теми: Складники професійної майстерності тренера. Критерії педагогічної майстерності. Вимоги до діяльності тренера

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

1. Визначити передумови підвищення ефективності діяльності тренера.
2. Визначити та проаналізувати рівні майстерності тренерів.
3. Охарактеризувати психологічні критерії педагогічної майстерності.
4. Визначити функціональні критерії майстерності.
5. Які особистісні якості повинен виховувати тренер у своїх учнів?
6. Визначити найважливіші засоби впливу тренера на юних спортсменів.
7. По яким критеріям визначають результати спортивно-масової роботи з підлітками

?

II. Підготувати реферати на задану тему.

Література [2, 5, 7, 13]

Практичне заняття №20 Тема 5.5 Шляхи формування професійної майстерності

Зміст теми: Етапи професійного становлення особистості. Професійні деформації особистості. Синдром емоційного вигорання. Психологічний супровід професійного становлення.

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

1. Визначити етапи розвитку людини як суб'єкта праці.
2. Визначити професійні деструкції, характерні для педагога, і типові приклади їх

прояву у педагога, викладача, тренера.

3. Які існують причини виникнення професійних деструкцій?

4. У чому полягає сутність феномену «вигорання» у спортивних педагогів і представників комунікативних професій?

5. Визначити функції і зміст психологічного супроводу професійного становлення особистості.

6. Охарактеризувати шляхи професійного самозбереження.

7. Дати визначення поняття психофізіологічна адаптація.

8. Дати визначення поняття соціально-психологічна адаптація.

9. Дати визначення поняття професійна адаптація.

II. Підготувати реферати на задану тему.

Література [8, 10-11]

Практичне заняття №21 Тема 5.6 Конфлікти у спортивно-педагогічній взаємодії.

Зміст теми: Конфліктність і спортивна діяльність. Причини конфліктів у спортивно-педагогічній взаємодії. Взаємодія у конфлікті.

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

1 Дати визначення поняття конфлікт.

2. Охарактеризувати види конфліктів.

3. Визначити типи конфліктів.

4. Визначити у чому полягає роль конфліктності як однієї з характеристик спортивної діяльності.

5. Визначити у чому полягає роль індивідуальної конфліктності для успішної змагальної діяльності.

6. Проаналізувати причини конфліктів у спортивно-педагогічній взаємодії.

7. Охарактеризувати конфлікти діяльності, поведінки і відносин.

8. Визначити умови виникнення конфлікту.

9. Визначити фази розвитку конфлікту.

10. Описати послідовність розвитку взаємодії у конфліктній ситуації.

11. Визначити, у чому полягає роль емоцій для вибору стратегії поведінки у конфлікті.

12. Проаналізувати стилі поведінки у конфлікті.

13. Визначити фактори, що визначають вибір стилю поведінки у конфлікті.

14. Охарактеризувати тактики, застосовувані у конфліктній взаємодії

II. Підготувати реферати на задану тему.

Література [6 10]

Практичне заняття №22 Тема 5.7 Конфлікти у спортивно-педагогічній взаємодії.

Зміст теми: Конфліктність і спортивна діяльність. Причини конфліктів у спортивно-педагогічній взаємодії. Взаємодія у конфлікті.

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

1 Дати визначення поняття конфлікт.

2. Охарактеризувати види конфліктів.

3. Визначити типи конфліктів.

4. Визначити у чому полягає роль конфліктності як однієї з характеристик спортивної діяльності.

5. Визначити у чому полягає роль індивідуальної конфліктності для успішної змагальної діяльності.

6. Проаналізувати причини конфліктів у спортивно-педагогічній взаємодії.

7. Охарактеризувати конфлікти діяльності, поведінки і відносин.

8. Визначити умови виникнення конфлікту.

9. Визначити фази розвитку конфлікту.

10. Описати послідовність розвитку взаємодії у конфліктній ситуації.
 11. Визначити, у чому полягає роль емоцій для вибору стратегії поведінки у конфлікті.
 12. Проаналізувати стилі поведінки у конфлікті.
 13. Визначити фактори, що визначають вибір стилю поведінки у конфлікті.
 14. Охарактеризувати тактики, застосовувані у конфліктній взаємодії
- II. Підготувати реферати на задану тему.
Література [9-10]

Література до Зм 5

1. А. І. Бузнік // Молода спортивна наука України : зб. наук, праць. - Львів, 2004. - Вин. 8. - Т. 4. - С. 62—66.
2. Бондарчук Є. І., Бондарчук Л. І. Основи психології та педагогіки // Курс лекцій. - 3-тє вид., Стереотип. - К.: МАУП, 2002. - 168 с.
3. Воронова В. І. Психологія спорту — К. : Олімп, л-ра, 2007. - 298 с.
4. Глазирін, І. Д., Глазиріна В. М. Педагогіка спортивної діяльності : курс лекцій та лабораторний практикум МОНМСУ, Черкаський НУ ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2013. – 132 с.
5. Кузьмінський А.І., Омельченко В. Л. Педагогіка: підруч.. — К. : Знання-Прес, 2004. — 445 с.
6. Ложкин Г В., Волянчук Н. Ю., Бузник А. И. Емоційний ресурс тренера-професіонала –Фізична культура, спорт і здоров'я нації: зб. наук, прань. - Вінниця, 2004. - Вип. 5. - С. 377-380.
7. Малахов В. А. Етика–Курс лекцій. — К. : Либідь, 2000. — 384 с.
8. Пальшкова І. О. Педагогіка: професійно-педагогічна культура вчителя : навч. посіб. – К.: Слово, 2011. – 192 с.
9. Педагогіка вищої школи: Навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін.; За ред. З. Н. Курлянд. - 3-тє вид., перероб. і доп. – К. – Знання, 2015. – 495 с.
10. Петровська Т. В. Майстерність спортивного педагога. – К. : Олімп. л-ра, 2015. – 184 с.
11. Петровська Т. В. Особистісні детермінанти адаптації спортивних педагогів в умовах професійного вигорання // Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Л. Українки. Серія: Фізична культура і спорт. Вип. 20. - Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Л. Українки, 2015. – С. 22-27.
12. Платонов В. Н. Система підготовки спортсменів в олімпійському спорті/В. Н. Платонов. - К.: Олімп. л-ра, 2004. - 739 с.
13. Якса Н.В. Основи педагогічних знань: навч. посіб. — К. : Знання, 2007. — 358с.

Зм М 6 Планування та контроль спортивно- педагогічного процесу

Практичне заняття №23 Тема 6.1. Планування та побудова спортивно-педагогічного процесу у спорті

Зміст теми: Технологія керування спортивною підготовкою. Визначення індивідуальних особливостей і можливостей спортсменів. Встановлення мети та моделювання підготовленості в спорті. Основні засоби контролю та обліку.

Задачі та зміст роботи:

- I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:
 1. Проаналізувати основні складові керування спортивною підготовкою.
 2. Обґрунтувати, від чого залежить ефективність спортивної підготовки.
 3. Охарактеризувати зміст журналу спостереження тренера.
 4. Обґрунтувати умови, які треба враховувати, ставлячи мету спортсмену.
 5. Визначити типи моделювання, які існують в спорті.

6. Дати визначення видів контролю у спорті.
 7. Охарактеризувати основні форми і засоби контролю та обліку у спорті.
- II. Підготувати реферати на задану тему.
Література [1-2,3]

Практичне заняття №24 Тема 6.2 Планування та контроль у навчально-виховному процесі з фізичного виховання

Зміст теми: Поняття про планування навчально-виховного процесу. Поняття контролю в процесі фізичного виховання. Значення та види контролю навчального процесу з ФВ.

Задачі та зміст роботи:

I. Проаналізувати зміст лекції. Дати відповіді на такі запитання:

1. Дайте визначення поняття планування у навчально-виховному процесі з фізичного виховання.
2. Розкрийте суть планування.
3. Дайте визначення поняття план.
4. Проаналізуйте умови складання плану.
5. Обґрунтуйте, загальні принципи, яких необхідно дотримуватися при плануванні.
6. Дайте визначення видів планування.
7. Проаналізуйте зміст загального плану.
8. Дайте визначення поняття контроль.
9. Обґрунтуйте види контролю, які ви знаєте.
10. Проаналізуйте мету та способи поточного педагогічного контролю.
11. Охарактеризуйте групи методів самоконтролю.
12. Дайте визначення основної документальної форми обліку даних фізкультурного самоконтролю.

II. Підготувати реферати на задану тему.

Література [4-6]

Література до Зм М6

1. Глазирін, І. Д., Глазиріна В. М. Педагогіка спортивної діяльності : курс лекцій та лабораторний практикум –МОНМСУ, Черкаський НУ ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2013. – 132 с.
2. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: метод. поради молодим науковцям – К.: Вінниця, 2008. – 278 с.
3. Петровська Т. В. Майстерність спортивного педагога. – К. : Олімп. л-ра, 2015. – 184 с..
4. Теорія і методика фізичного виховання : [підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту] : у 2 т. / за ред. Т. Ю. Круцевич. - К. : Олімпійська література, 2008. - Т. 1. - 391 с. ; Т. 2. - 366 с.
5. Шиян Б. М. Теорія і методика фізичного виховання школярів : [підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту] : у 2 ч. - Т. : Навчальна книга - Богдан, 2004. - Ч. 1. - 272 с. ; Ч. 2. - 248 с.
6. Шиян Б.М., Папуша В.Г. Теорія фізичного виховання. - Тернопіль, Збруч, 2000.- 183 с.

Міністерство освіти і науки України

Донбаська державна машинобудівна академія (ДДМА)
(повне найменування вищого навчального закладу)
фізичного виховання і спорту
(кафедра)

СПОРТИВНА ПЕДАГОГІКА

**МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ПРОВЕДЕННЯ
САМОСТІЙНИХ ЗАНЯТЬ**

для студентів 1 курсу спеціальності
А 7 Фізична культура і спорт

Розробник: Кошева Л.В. канд.пед. наук,
доцент кафедри ФВС

Затверджено на засідання кафедри фізичного виховання і спорту
Протокол № 17 від 06.05.2025 р.

Під час самостійної роботи студенти вивчають як матеріал аудиторних занять курсу, так і питання винесенні на самостійне вивчення. Самостійна робота планується на кожну годину аудиторного часу і на питання винесенні на самостійне вивчення. Розподіл часу самостійної роботи виконується згідно плану навчального процесу та робочого плану дисципліни. Під час самостійної роботи студенти звертаються до літератури теоретичного курсу та допоміжної методичної літератури в разі необхідності.

Зміст самостійної роботи студента складається з таких видів:

- підготовка до аудиторних практичних занять.
- вивчити лекцій матеріал та підготуватися до написання тестових завдань.
- виконання домашніх завдань впродовж семестру.

Самостійна робота передбачає виконання індивідуального навчально-дослідного завдання (підготовка реферату), яке виконується під час самостійної роботи.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання виконується кожним студентом протягом семестру і представляється викладачу до початку залікової сесії.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ РЕФЕРАТІВ

Мета написання реферату (індивідуального навчального завдання) – це формування активної творчої діяльності студентів з елементами, в основному теоретичної, наукової роботи, яка включена в навчальний процес.

Завданнями даної роботи є:

- перевірка знань студентів з основних тем дисципліни;
- формування навичок самостійної роботи з літературними джерелами;
- формування умінь пов'язувати теоретичні знання з практикою;
- робити аргументовані висновки.

Кожна із виконаних робіт повинна відповідати таким **вимогам**:

- а) самостійного виконання відповідно до назви теми;
- б) орфографічної, синтактичної і стилістичної грамотності викладу, виключення повторів і недопустимість перекручення загальноприйнятих слів;
- в) наявність ілюстрацій і належного зовнішнього оформлення роботи.

У роботі студенти повинні розкрити тему шляхом вивчення й узагальнення відповідних літературних джерел. Основна література підбирається за списком, який рекомендується викладачем, а додаткова, що дозволяє більш повно розкрити окремі питання теми, підбирається студентами самостійно.

Перш ніж написати реферат необхідно вивчати рекомендовану літературу, скласти план написання роботи і підготувати ілюстративний матеріал.

Робота буде мати цінність, якщо в ній одне положення порівняється з іншим, аргументується краще передове, доводиться необґрунтованість поглядів окремих авторів або не актуальність їх думок.

Робота повинна буди написана в такій послідовності: титульний лист, детальний план або зміст з вказівкою номерів сторінок, з яких починається те чи інше питання плану, вступ, виклад теми за розділами, висновки, список літератури, яка використовувалась при написанні роботи, додаток.

У додатку можуть бути описані тестові методики, наводяться громіздкі таблиці, ілюстративний матеріал. У випадку наведення наочних ілюстрацій необхідно їх пронумерувати і під кожним помістити коротке пояснення її змісту. У тексті роботи, де повинні мати місце ілюстрації, слід посилатися на їх порядкові номери.

Обсяг реферату повинен складати приблизно від 5 до 10 сторінок, українською мовою у редакторі Word шрифтом Times New Roman, розмір 14, міжрядковий інтервал – 1,5, у форматі А 4, поля зверху та знизу – 2 см, зліва – 2,5 см, справа – 1,5 см. Розмір шрифту для формул і діаграм – 10 мм. У контрольній роботі можна використовувати графічні матеріали: рисунки, таблиці, формули і таке інше. Заголовки кожного питання підкреслювати і виділяти від попереднього тексту на 3 – 4 інтервали. При використанні цитат або висловлювань авторів слід

тут же поруч вказувати джерела. В роботі повинно бути узагальнено від 5 до 15 літературних джерел (в залежності від наявності з даної теми літератури).

Тематика робіт розподіляється серед студентів у кожній академічній групі. Змінити тему роботи студент може з дозволу викладача, який веде дисципліну. В окремих випадках допускається виконання робіт на тему, не вказану в переліку. При цьому студенту необхідно аргументувати вибір теми і отримати дозвіл на її виконання.

Оформлення реферату.

Незалежно від обраної теми, структура реферату (індивідуального навчального завдання) має бути такою:

- титульний аркуш;
- зміст;
- вступ;
- аналітичний огляд літератури;
- методи дослідження;
- основні результати роботи;
- висновки;
- список використаної літератури.

Титульний аркуш

Робота відкривається титульним аркушем (мал. 1). На ньому вказується міністерство, назва ЗВО, назва кафедри, повна назва теми, прізвище та ініціали студента, курс, група, факультет, прізвище, ініціали, вчене звання керівника (викладача).

Зміст

На наступній сторінці розміщується зміст із позначенням сторінок на яких кожен пункт викладений у роботі. Всі розділи і підрозділи, що наведені у змісті, мають бути виділені в тексті заголовками та підзаголовками.

Вступ

Вступ – коротка характеристика роботи. У вступі:

- обґрунтовується актуальність теми;
- формується мета і завдання дослідження;
- розкривається структура роботи (наприклад: робота викладена на 10 сторінках і складається зі змісту, вступу, трьох розділів, висновків та список використаної літератури. Перелік використаної літератури налічує 12 найменувань).

Аналітичний огляд літератури

Огляд має бути систематизованим аналізом теоретичної, методичної й практичної новизни, значущості, переваг та недоліків розглянутих робіт. В огляді не слід наводити повний бібліографічний опис публікацій, що аналізується, достатньо поруч у дужках проставити порядковий номер бібліографічного запису цієї роботи в списку літератури. Закінчити огляд треба коротким **висновком** про ступінь висвітленості в літературі основних аспектів теми.

Методи дослідження

Для вирішення поставлених завдань були застосовані теоретичні методи дослідження: узагальнення, аналіз, синтез, індукція і дедукція.

Висновки

Логічним завершенням роботи є висновки. Головна їх мета – підсумок проведеної роботи.

Висновки подаються у вигляді окремих лаконічних положень, методичних рекомендацій. Дуже важливо, щоб вони відповідали поставленим завданням.

Список використаної літератури

Список використаної літератури складається на основі робочої картотеки і відображає обсяг використаних джерел та ступінь вивченості досліджуваної теми, є «візитною карткою» автора роботи, його професійним обличчям, свідчить про рівень володіння навичками роботи з літературою. «Список..» повинен містити бібліографічний опис джерел, використаних студентом під час роботи над темою. Укладаючи його, необхідно дотримуватися вимог державного стандарту. Кожний бібліографічний запис треба починати з нового рядка, літературу слід розташовувати в алфавітному порядку авторів та назв праць, спочатку видання українською мовою, потім – іноземними. Бібліографічні записи в «Списку..» повинні мати порядкову нумерацію. У тексті роботи слід давати у квадратних дужках посилання на номери списку літератури.

Наприклад:

Список використаної літератури

1. Актуальні проблеми теорії і методики фізичного виховання: Колективна монографія / Упоряд. О.М. Вацеба, Ю.В. Петришин, Є.Н. Приступа, І.Р. Боднар. – Л., Українські технології, 2005. – 296 с.
2. Вступ до спеціальностей галузі «Фізичне виховання і спорт»: навчальний посібник / С. О. Черненко, О. М. Олійник, Ю. С. Сорокін. – Краматорськ : ДДМА, 2019. – 127 с.
3. Герцик М.С., Вацеба О.М. Вступ до спеціальностей галузі «фізичне виховання і спорт»: Підручник. – Харків: «ОВС», 2005. – 240 с.
4. Класифікатор професій ДК 003:2010 : Наказ; Держспоживстандарт України від 28.07.2010 № 327 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/va327609-10>
5. Сергієнко Л.П. Практикум з теорії і методики фізичного виховання: Навч. посібник. – Харків: «ОВС», 2007. – 271 с.
6. Теорія і методика фізичного виховання : підруч. для студ. вищ. навч. закл. фіз. виховання і спорту : у 2 т. / [Т.Ю. Круцевич, Н.Є. Пангелова, О.Д. Кривчикова та ін.; за ред. Т.Ю. Круцевич]. – [2-ге вид., переробл. та доп.]. – К. : Національний університет фізичного виховання і спорту України, вид-во «Олімп. л-ра», 2017. – Т. 1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. – 384 с.
7. Худолій О.М. Загальні основи теорії та методики фізичного виховання: Навч. посібник. – Харків: «ОВС», 2007. – 406 с.

Міністерство освіти і науки України

Донбаська державна машинобудівна академія

Кафедра фізичного виховання і спорту

Іванова Ірина Павлівна

студентка I курсу, групи ФКС-25-1
факультету інтегрованих технологій і обладнання

МЕТОДИКА НАВЧАННЯ БІГУ НА КОРОТКІ ДИСТАНЦІЇ

РЕФЕРАТ

з дисципліни

**«Підвищення спортивної майстерності з обраного виду спорту
(легка атлетика)»**

Керівник:
доцент кафедри ФВС
Кошева Л.В.

Краматорськ-Тернопіль
2025 р.

Тематика рефератів.

1. Наукові основи та джерела спортивної педагогіки
2. Системи освіти в Україні
3. Самовиховання: історія, теорія, методика
4. Рушійні сили, закономірності і принципи виховання
5. Фізкультурно-оздоровче виховання
6. Основні форми організації виховання.
7. Принцип наочності – як золоте правило дидактики.
8. Функції методів навчання
9. Види і форми організації навчання.
10. Шляхи вдосконалення сучасного уроку
11. Вплив родинного виховання на розвиток дитини
12. Дослідження проблем особистості у спорті та фізичному вихованні.
13. Сутність мотивації щодо занять фізичною культурою.
14. Категорії мотивації щодо занять фізичною культурою.
15. Потреби та мотиви рухової діяльності.
16. Теорії виховання.
17. Особливості виховання в галузі фізичної культури.
18. Психологічна структура рухових навичок (навички, вміння, звички).
19. Психолого-педагогічні основи навчання та спортивного удосконалення.
20. Психологічне забезпечення фізичної підготовки спортсменів
21. Психологічне забезпечення технічної підготовки спортсменів (спеціальні знання, уміння, навички)
22. Психологічне забезпечення тактичної підготовки спортсменів
23. Психологічні особливості планування тактичних дій спортсменів і реалізація плану
24. Процес виховання в структурі загальної психологічної підготовки
25. Вплив фізичних вправ на розвиток особистості..
26. Формування моральних якостей на уроках фізичної культури.
27. Оволодіння знанням на заняттях спортом.
28. Вплив спорту на всебічний розвиток людини.
29. Вплив спорту на формування моральних якостей особистості.
30. Особистість спортсмена та основні аспекти її формування.
31. Лідерство в спортивній групі.

Рекомендована література

Базова

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки.
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // База даних «Законодавство України»/Верховна Рада України.
3. Бондар В. І. Дидактика : Підручник для студ. пед. вузів. – К.: Либідь, 2005. – 263 с.
4. Бондарчук Є. І. Основи психології та педагогіки / Є. І. Бондарчук, Л. І. Бондарчук // Курс лекцій. - 3-тє вид., Стереотип. - К.: МАУП, 2002. - 168 с.
5. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник – К. : Знання, 2008. – 566 с
6. Волкова Н.П. Педагогіка: навч. посібник— 3-тє вид., стер. — К. : Академвидав, 2009. — 616с. — (Серія "Альма-матер").
7. Воронова В. І. Психологія спорту — К. : Олімп, л-ра, 2007. - 298 с.
8. Глазирін, І. Д., Глазиріна В. М. Педагогіка спортивної діяльності : курс лекцій та лабораторний практикум МОНМСУ, Черкаський НУ ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси :

ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2013. – 132 с.

9. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: метод. поради молодим науковцям. – К.: Вінниця, 2008. – 278 с.

10. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид. — К. : Освіта України, 2008. — 528с.

11. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. — 2. вид., доп. і перероб. / С.Г.Карпенчук / — К. : Вища школа, 2005. — 344с.

12. Кошева, Л. В. Педагогіка : курс лекцій для студентів спеціальності 017 – Фізична культура і спорт. – Краматорськ : ДДМА, 2021. – 196 с.

13. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. - К.: Олімпійська література, 2008. - 91 с.

14. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.2. Методика фізичного виховання різних груп населення. - К.: Олімпійська література, 2008. - 366 с.

Допоміжна

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник для студентів вищих навчальних закладів / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2018. – 848 с.

2. Кошева Л.В. Компетентнісний підхід до професійної підготовки фахівців з фізичної культури і спорту. Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання : збірник наукових праць V Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 квітня 2019 року) / за заг. ред. Ю.О. Долинного./Л.В.Кошева, О. О. Заболотний – Краматорськ : ДДМА, 2019. – С 277-287.

3. Кошева Л.В Формування компетенцій і особистісних цінностей майбутнього тренера з фітнесу. Сучасна освіта – доступність, якість, визнання: збірник наукових праць міжнародної науково-методичної конференції, 14–15 листопада 2019 року, м. Краматорськ / під заг. ред. д-ра техн. наук., проф. С. В. Ковалевського. – Краматорськ : ДДМА, 2019. – С 85-88

4. Кошева Л.В Прогнозування компетентнісних показників студентів за освітньо-професійним спрямуванням підготовки. Нейромережеві технології та їх застосування НМТіЗ-2019: збірник наукових праць міжнародної наукової конференції «Нейромережеві технології та їх застосування НМТіЗ-2019» / за заг. ред. С.В.Ковалевського. - Краматорськ: ДДМА, 2019. – С 53-55 .

5. Кошева Л.В Нейромережеве прогнозування контрольних показників тренувального процесу. Нейромережеві технології та їх застосування НМТіЗ-2018: збірник наукових праць міжнародної наукової конференції «Нейромережеві технології та їх застосування НМТіЗ-2018» / за заг. ред. С.В.Ковалевського. - Краматорськ: ДДМА, 2018. – С 59-62 .

6. Ложкін Г. В. Технології розв'язання конфліктів у педагогічній взаємодії / Ложкін Г. В., Коць М. О., Петровська Т. В. — К.; Луцьк: АПН України, 2000. — 150 с.

7. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу / В. В. Москаленко. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 448 с.

Міністерство освіти і науки України

Донбаська державна машинобудівна академія (ДДМА)
(повне найменування вищого навчального закладу)
фізичного виховання і спорту
(кафедра)

**КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ І ВМІНЬ СТУДЕНТІВ
НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ**

«СПОРТИВНА ПЕДАГОГІКА

для студентів 2 курсу спеціальності А7
Фізична культура і спорт

Розробник: Кошева Л.В.,
к.п.н., доцент кафедри ФВС

Затверджено на засідання кафедри фізичного виховання і спорту,
Протокол № 17 від 06.05.2025 р.

2025

В контрольні заходи входять:

- письмові контрольні роботи;
- контрольні опитування в семестрі;
- захист індивідуальних завдань;
- іспит/залік.

Поточний контроль знань та умінь студентів денної форми навчання проводиться шляхом оцінювання, практичних робіт, проведення письмових контрольних робіт та індивідуальних навчальних завдань. Оцінювання виконується за стобальною системою з подальшим урахуванням вагового коефіцієнту в межах кожного модулю та вагового коефіцієнту кожного модулю для підсумкової атестації. Табл.1

Таблиця 1 Контрольні заходи і максимальна оцінка у 3 семестрі

	ЗМ1				ЗМ2			ЗМ3				ЗМ4				Всього
№ теми	1.1	1.2	1.3	1.4	2.1	2.2	2.3	3.1	3.2	3.3	3.4	4.1	4.2	4.3	4.4	
Контр. робота																45(0.45)
Контр. опитув.																45(0.45)
ІНЗ																10(0.1)
Усього																100(1.0)

Загальний бал за засвоєння дисципліни, що підлягає внесенню в залікову відомість (Зсем.), розраховується наступним чином:

$$Пу1 = Кр(Зм1+Зм2+Зм3+Зм4) + Коп. + ІНЗ$$

(Пу1) – поточна успішність у 3 семестрі;

Кр – контрольна робота за модулі;

Коп. – контрольне опитування та активність на практичних заняттях;

ІНЗ – індивідуальне навчальне завдання(реферат);

Якщо до дати складання заліку під час сесії студент склав усі ОКТ з рейтингом не нижче 55 балів за кожен, то за його бажанням залік йому виставляється без будь-яких додаткових умов. Якщо ж у нього не складена хоча б одна ОКТ, то він складає не одну точку, а дисципліну у цілому.

Таблиця 2 Контрольні заходи і максимальна оцінка у 4 а семестрі

	ЗМ5						ЗМ6			Всього
№ теми	Т 5.1	Т 5.2	Т 5.3	Т 5.4	Т 5.5	Т 5.6	Т 6.1	Т 6.2	Т 6.3	
Контр. робота										45(0.45)
Контр. опитув.	5	5	5	5	5	5	5	5	5	45(0.45)
ІНЗ										10(0.1)
Усього										100(1.0)

$$(Пу2) = Кр(Зм5+Зм6) + Коп. + ІНЗ$$

(Пу2) – поточну успішність у 4 семестрі

Загальний бал за засвоєння дисципліни, що підлягає внесенню в заліково-екзаменаційну відомість, розраховується наступним чином:

Максимальна кількість балів (100) при оцінюванні знань студентів з навчальної

дисципліни, яка завершується екзаменом (4а), формується з двох частин, з коефіцієнтом 0,5 кожна:

$$\sum R = 0,5(P_{y1} + P_{y2}) + 0,5(E_P)$$

(P_{y1}) – підсумковий бал за поточну успішність 100балів (сума балів, зароблена студентом у 3 семестрі, але не менше 55);

(P_{y2}) – підсумковий бал за поточну успішність 100балів (сума балів, зароблена студентом у 4а семестрі, але не менше 55);

(E_P) – підсумковий бал за екзаменаційну роботу (4а) 100балів (мінімально необхідна кількість балів – 55).

Підсумковий контроль здійснюється за шкалою ECTS (табл. 4)

Таблиця 3 Система оцінки ІНЗ з курсу до спеціальності «Фізичне виховання»

Критерії оцінки	Так	Частково	Ні
Розділи роботи повно характеризують тему дослідження	2	0.5	без оцінки
В ІНДЗ визначені мета і завдання дослідження	1	0.5	без оцінки
Методи дослідження використані в роботі відповідають поставленим завданням	1	0.5	без оцінки
Посилання на першоджерела відповідають списку літератур	1	0.5	без оцінки
Аналітичний огляд літератури повно висвітлює вивченість проблеми у фізичному вихованні	1	0.5	без оцінки
Робота являє собою компіляцію або плагіат	без оцінки	без оцінки	без оцінки
У роботі використано літературу видану	1995— 2006	1985— 1994	1960— 1984
Висновки відповідають поставленим завданням дослідження	2	1	без оцінки
Оформлення списку використаної літератури відповідає стандарту	1	0.5	без оцінки
Оформлення ілюстративного матеріалу відповідає стандарту	1	0.5	без оцінки
Робота містить орфографічні помилки, перекручені терміни	без оцінки	без оцінки	без оцінки
Сума балів	10	4.5	

Таблиця 4 Система оцінки знань з курсу «Фізичне виховання»

Рейтинг студента за 100-бальною шкалою	Оцінка за національною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS
90-100 балів	відмінно	A
81-89 балів	добре	B
75-80 балів	добре	C
65-74 балів	задовільно	D
55-64 балів	задовільно	E
30-54 балів	незадовільно з можливістю повторного складання	FX

1-29 балів	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	F
------------	--	---

Контрольні питання до ЗМ 1

1. Дайте визначення предмету спортивна педагогіка.
2. Розкрийте головну мету спортивної педагогіки
3. Визначити завдання спортивної педагогіки.
4. Дайте визначення поняття фізична культура, спорт.
5. Охарактеризуйте заняття спортом як педагогічний процес.
6. Дайте визначення поняттям спортивне тренування, спортивні змагання.
7. Назвіть наукові основи та джерела спортивної педагогіки.
8. Дайте визначення поняттям спортивні змагання.
9. Проаналізуйте методи дослідження педагогічних проблем спорту.
10. Визначити, у чому полягає специфіка методів досліджень у педагогіці
11. Проаналізувати етичні проблеми, які виникають при використанні методу спостереження
12. Дати оцінку, чим відрізняється спостереження у повсякденному житті від спостереження як наукового методу дослідження.
13. Визначити, які процедури поєднує у собі метод «вивчення продуктів діяльності» та охарактеризуйте специфіку кожної з них.
14. Охарактеризуйте особливості застосування експерименту в педагогіці та психології.
15. Розкрийте психологічний зміст, констатуючі та формуючі процедури психолого-педагогічного експерименту..
16. Охарактеризуйте групи математичних методів та їх функціональне застосування у педагогіці.
17. Визначити основні напрями фізичного виховання.
18. Назвіть принцип функціонування кожного з напрямів фізичного виховання
19. Проаналізувати показники ефективності системи фізичного виховання.
20. Визначити специфічну особливість фізичного виховання.
21. Дайте визначення мети фізичного виховання
22. Визначити завдання фізичного виховання.
23. Визначити основні принципи фізичного виховання.
24. Дайте визначення поняття педагогічна система?
25. Дайте визначення узагальненого поняття "система фізичного виховання"

Контрольні питання до ЗМ 2

1. Дати визначення поняття процес виховання.
2. Охарактеризувати об'єктивні чинники процесу виховання.
3. Охарактеризувати суб'єктивні чинники процесу виховання.
4. Дати визначення поняття свідомість та її структурним елементам.
5. Охарактеризувати етапи процесу виховання.
6. Проаналізувати структуру процесу виховання.
7. Охарактеризувати рушійні сили виховного процесу.
8. Визначити поняття та головну мету національного виховання.
9. Охарактеризувати принципи національного виховання.
10. Дати визначення понять самовиховання та перевиховання.

11. Охарактеризувати прийоми самовиховання.
12. Охарактеризувати суть, етапи та принципи перевиховання.
13. Дайте визначення поняття закономірності виховання.
14. Проаналізуйте основні закономірності виховання.
15. Дайте визначення поняття принципи виховання
16. Діти часто спостерігають розбіжності між тим, що їм говорять у школі, вдома, і тим, що бачать у житті. Чи закономірні такі протиріччя? Яка їх роль у розвитку дитини?
17. Який принцип мав на увазі В. Сухомлинський коли стверджував: «Виховання можуть саме тоді, коли воно враховує тендітні капризи природи».
18. Дайте визначення основних напрямів виховання
19. Розкрийте основні напрями розумового виховання учнів.
20. Обґрунтуйте особливості змісту морального виховання в національній школі.
21. Складіть програму діяльності сім'ї зі статевого виховання дітей.
22. Охарактеризуйте основні методи естетичного виховання.
23. Опишіть систему фізичного виховання у тій школі, в якій Ви вчилися.
24. Проаналізуйте класифікацію основних методів виховання
25. Визначити методи формування свідомості особистості
26. Охарактеризуйте методи вправ і привчання
27. Дати визначення методам стимулювання діяльності й поведінки
28. Розкрийте суть сімейного виховання.
29. Охарактеризуйте види авторитету батьків
30. 1Дайте визначення понять “колектив” і “колективна творча діяльність”.
31. Охарактеризуйте види колективів.
32. Проаналізуйте основні стадії розвитку колективу.

Контрольні питання до ЗМЗ

1. Дати визначення поняття дидактики, її об'єкта та предмета, як науки.
2. Визначити основні завдання дидактики.
3. Дати визначення основних функцій навчання.
4. Розкрийте сутність і особливості кожного структурного компонента процесу навчання.
5. Охарактеризуйте стадії процесу оволодіння новими знаннями
6. Доведіть єдність розвитку і виховання учнів у процесі навчання.
7. Дайте визначення понять “закономірність навчання” і “принцип навчання”.
8. Охарактеризуйте загальні закономірності навчання.
9. Дайте визначення та перелічіть зовнішні та внутрішні закономірності навчання
10. Перелічіть основні принципи навчання. Які з них, на Вашу думку, є провідними у навчанні?
11. Визначити поняття метод навчання, яка його природа, джерела виникнення, функції.
12. Розкрийте вихідні принципи класифікації методів навчання.
13. Поясніть, чим зумовлені різні підходи до класифікації методів навчання.
14. Обґрунтуйте, які чинники визначають доцільність використання конкретного методу навчання.
15. Обґрунтуйте вплив змісту навчальної діяльності на вибір методів навчання.
16. Сформулюйте загальні вимоги щодо вибору оптимальних поєднань методів навчання вчителем.

17. Визначити чинники, які впливають на ефективність застосування словесних засобів навчання.
18. Обґрунтуйте, як розрізняють засоби навчання.
19. Поясніть, чим відрізняється електронний підручник від звичайного.
20. Охарактеризуйте організаційні форми навчання.
21. Проаналізуйте позитивні моменти мангеймської форми вибіркового навчання.
22. Охарактеризуйте організаційні ознаки класно-урочної системи.
23. Оцініть позитивні та негативні аспекти класно-урочної системи.
24. Обґрунтуйте, які чинники характеризують ефективний урок.
25. Визначити недоліки уроку як основної форми навчання.
26. Обґрунтуйте головну відмінність нетрадиційних організаційних форм навчання від традиційних.
27. Дайте визначення понять “діагностування” і “контроль”.
28. Охарактеризуйте види контролю.
29. Обґрунтуйте, який вид контролю, на Вашу думку, найсуттєвіший для перевірки міцності знань, умінь і навичок учнів.
30. Обґрунтуйте мету та ефективність тестового та комп’ютерного контролю у сучасній дидактиці.

Контрольні питання до ЗМ 4

1. Визначити основні принципи навчання, які реалізуються у фізичному вихованні.
2. Дати визначення сутності педагогічного принципу науковості.
3. Обґрунтувати основу принципу свідомості.
4. Проаналізувати принцип наочності та його трактування згідно понять діалектики.
5. Визначити особливості принципу свідомості.
6. Дати визначення діалектичного шляху пізнання істини.
7. Визначити сутність поняття «засіб» і «метод» навчання.
8. Визначити основні засоби і методи інформації.
9. Визначити допоміжні засоби і методи інформації
10. Визначити, за якими ознаками класифікуються методи у дидактиці фізичного виховання.
11. Охарактеризувати методи навчання вправ.
12. Визначити характерну рису методу колового тренування.
13. Проаналізувати загальні вимоги до підбору і використання методів у фізичному вихованні
14. Визначити методологічну основу теорії навчання рухових дій.
15. Визначити завдання навчання руховим діям.
16. Дати визначення понять умінь і навичка.
17. Проаналізувати характерні особливості навички.
18. Обґрунтувати суть рухових умінь і рухових навичок, що в них спільного і чим вони відрізняються.
19. Проаналізувати фази формування рухових дій.
20. Охарактеризуйте етапи розучування рухової дії.
21. Дати визначення поняття спортивна техніка та вказати, які фактори впливають на її удосконалення.
22. Проаналізувати структуру спортивної техніки.
23. Розкрити послідовність навчання спортивної техніки.

24. Дати визначення поняття спортивна тактика і які фактори визначають її особливості.
25. Дати визначення поняття тактична підготовка.
26. Проаналізувати види тактичної підготовки.
27. Визначити перелік спеціальних знань, необхідних спортсменам.
28. Визначити зміст основних завдань виховання на заняттях фізичними вправами..
29. Дати визначення поняття здоров'я та здоровий спосіб життя.
30. Визначити, у чому полягають особливості і складності виховного процесу.
31. Охарактеризувати принципи і засоби виховання в педагогіці фізичного виховання.
32. Дати визначення, що повинні забезпечувати методи виховання?
33. Проаналізувати моральні якості, що формуються у спортсменів за правильно організованої спортивної діяльності.
34. Обґрунтувати, як заняття спортом впливають на інтелектуальну сферу людини
35. Дати визначення, в чому полягає сутність системи фізичної освіти П.Ф.Лесгафта.

Контрольні питання до ЗМ 5

1. Дайте визначення поняття педагогічна система.
2. Назвіть структурні компоненти педагогічної системи.
3. Назвіть функціональні компоненти педагогічної діяльності.
4. Охарактеризуйте компоненти педагогічної діяльності у процесі становлення професійного досвіду.
5. Назвіть функціональні критерії педагогічної майстерності тренера.
6. Охарактеризуйте рівні майстерності тренера.
7. Дайте визначення поняттям педагогічні уміння і здібності.
8. Назвіть структуру педагогічних умінь.
9. Назвіть основні здібності, що сприяють оволодінню педагогічними уміньми.
10. Перелічіть структуру знань спортивного педагога.
11. Назвіть елементи педагогічної культури спортивного педагога.
12. Перелічіть вимоги до особистості педагога, тренера.
13. Які індивідуально-особистісні особливості варто враховувати під час підготовки до педагогічної діяльності?
14. Дайте визначення поняття авторитет тренера.
15. Назвіть компоненти, що визначають авторитет спортивного педагога.
16. Дайте визначення поняття зміст педагогічної моралі.
17. Які існують норми педагогічної моралі у ставленні спортивного педагога до спортсменів?
18. Які існують норми педагогічної моралі у ставленні педагога до батьків юних спортсменів?
19. Дайте визначення поняття педагогічного такту.
20. Дайте визначення поняття педагогічна техніка
21. Охарактеризуйте структуру педагогічної техніки.
22. Визначити основні завданням педагогічної діяльності тренера.
23. Дати визначення поняття мета спортивної підготовки.
24. Назвіть основні напрями спортивної підготовки.
25. Охарактеризувати завдання технічної підготовки.
26. Охарактеризувати завдання тактичної підготовки.
27. Охарактеризувати завдання фізичної підготовки.
28. Охарактеризувати завдання психічної підготовки.
29. Дати визначення системи спеціальних знань, які необхідні спортсменові.
30. Охарактеризувати позитивний вплив спорту на особистість.
31. Охарактеризувати вплив спорту на інтелектуальний розвиток.

32. Назвіть основні засоби передачі інформації в навчально-тренувальному процесі.
33. Охарактеризувати допоміжні засоби і методи передачі
34. Визначити передумови підвищення ефективності діяльності тренера.
35. Визначити та проаналізувати рівні майстерності тренерів.
36. Охарактеризувати психологічні критерії педагогічної майстерності.
37. Визначити функціональні критерії майстерності.
38. Які особистісні якості повинен виховувати тренер у своїх учнів?
39. Визначити найважливіші засоби впливу тренера на юних спортсменів.
40. По яким критеріям визначають результати спортивно-масової роботи з підлітками
41. Визначити етапи розвитку людини як суб'єкта праці.
42. Визначити професійні деструкції, характерні для педагога, і типові приклади їх прояву у педагога, викладача, тренера.
43. Які існують причини виникнення професійних деструкцій?
44. У чому полягає сутність феномену «вигорання» у спортивних педагогів і представників комунікативних професій?
45. Визначити функції і зміст психологічного супроводу професійного становлення особистості.
46. Охарактеризувати шляхи професійного самозбереження.
47. Дати визначення поняття психофізіологічна адаптація.
48. Дати визначення поняття соціально-психологічна адаптація.
49. Дати визначення поняття професійна адаптація.
50. Дати визначення поняття конфлікт.
51. Охарактеризувати види конфліктів.
52. Визначити типи конфліктів.
53. Визначити у чому полягає роль конфліктності як однієї з характеристик спортивної діяльності.
54. Визначити у чому полягає роль індивідуальної конфліктності для успішної змагальної діяльності.
55. Проаналізувати причини конфліктів у спортивно-педагогічній взаємодії.
56. Охарактеризувати конфлікти діяльності, поведінки і відносин.
57. Визначити умови виникнення конфлікту.
58. Визначити фази розвитку конфлікту.
59. Описати послідовність розвитку взаємодії у конфліктній ситуації.
60. Визначити, у чому полягає роль емоцій для вибору стратегії поведінки у конфлікті.
61. Проаналізувати стилі поведінки у конфлікті.
62. Визначити фактори, що визначають вибір стилю поведінки у конфлікті.
63. Охарактеризувати тактики, застосовувані у конфліктній взаємодії
64. Визначити характеристики творчої особистості.
65. Перелічити психологічні складові творчого процесу.
66. Охарактеризувати особливості творчого мислення педагога.
67. Визначити у чому полягає роль передбачення у педагогічному процесі.
68. Визначити у яких видах діяльності реалізується передбачення.
69. Дати характеристику видів передбачення.
70. Охарактеризувати роль інформації, спостережливості в умінні передбачати.
71. Визначити, у чому полягають особливості змістовно-цільового передбачення в педагогічній і спортивній діяльності.
72. Визначити, у чому полягають особливості організаційно-методичного передбачення в педагогічній і спортивній діяльності?
73. Розкрити зміст оперативного, ситуативного передбачення в педагогічній і спортивній діяльності.

Контрольні питання до ЗМ 6

1. Проаналізувати основні складові керування спортивною підготовкою.
2. Обґрунтувати, від чого залежить ефективність спортивної підготовки.
3. Охарактеризувати зміст журналу спостереження тренера.
4. Обґрунтувати умови, які треба враховувати, ставлячи мету спортсмену.
5. Визначити типи моделювання, які існують в спорті.
6. Дати визначення видів контролю у спорті.
7. Охарактеризувати основні форми і засоби контролю та обліку у спорті.
8. Дайте визначення поняття планування у навчально-виховному процесі з фізичного виховання.
9. Розкрийте суть планування.
10. Дайте визначення поняття план.
11. Проаналізуйте умови складання плану.
12. Обґрунтуйте, загальні принципи, яких необхідно дотримуватися при плануванні.
13. Дайте визначення видів планування.
14. Проаналізуйте зміст загального плану.
15. Дайте визначення поняття контроль.
16. Обґрунтуйте види контролю, які ви знаєте.
17. Проаналізуйте мету та способи поточного педагогічного контролю.
18. Охарактеризуйте групи методів самоконтролю.
19. Дайте визначення основної документальної форми обліку даних фізкультурного самоконтролю.

Перелік теоретичних питань до залікової роботи

1. Дайте визначення предмету спортивна педагогіка.
2. Розкрийте головну мету спортивної педагогіки
3. Визначити завдання спортивної педагогіки.
4. Охарактеризуйте заняття спортом як педагогічний процес.
5. Дайте визначення поняттям спортивне тренування, спортивні змагання..
6. Проаналізуйте методи дослідження педагогічних проблем спорту.
7. Визначити, у чому полягає специфіка методів досліджень у педагогіці.
8. Охарактеризуйте групи математичних методів та їх функціональне застосування у педагогіці.
9. Визначити основні напрями фізичного виховання.
10. Проаналізувати показники ефективності системи фізичного виховання.
11. Визначити специфічну особливість фізичного виховання.
12. Дайте визначення мети фізичного виховання
13. Визначити завдання фізичного виховання.
14. Визначити основні принципи фізичного виховання.
15. Дайте визначення поняття педагогічна система?
16. Дати визначення поняття процес виховання.
17. Охарактеризувати об'єктивні чинники процесу виховання.
18. Охарактеризувати суб'єктивні чинники процесу виховання.
19. Охарактеризувати етапи процесу виховання.
20. Проаналізувати структуру процесу виховання.
21. Охарактеризувати рушійні сили виховного процесу.
22. Визначити поняття та головну мету національного виховання.
23. Охарактеризувати принципи національного виховання.
24. Дати визначення понять самовиховання та перевиховання.
25. Охарактеризувати прийоми самовиховання.
26. Охарактеризувати суть, етапи та принципи перевиховання.
27. Дайте визначення поняття закономірності виховання..
28. Дайте визначення поняття принципи виховання

29. Дайте визначення основних напрямів виховання
30. Охарактеризуйте основні методи естетичного виховання.
31. Визначити методи формування свідомості особистості
32. Дати визначення методам стимулювання діяльності й поведінки
33. Розкрийте суть сімейного виховання.
34. Охарактеризуйте види авторитету батьків
35. Проаналізуйте основні стадії розвитку колективу.
36. Дати визначення поняття дидактики, її об'єкта та предмета, як науки.
37. Охарактеризуйте стадії процесу оволодіння новими знаннями
38. Дайте визначення понять “закономірність навчання” і “принцип навчання”.
39. Охарактеризуйте загальні закономірності навчання.
40. Дайте визначення та перелічіть зовнішні та внутрішні закономірності навчання
41. Перелічіть основні принципи навчання. Які з них, на Вашу думку, є провідними у навчанні?
42. Визначити поняття метод навчання, яка його природа, джерела виникнення, функції.
43. Розкрийте вихідні принципи класифікації методів навчання.
44. Сформулюйте загальні вимоги щодо вибору оптимальних поєднань методів навчання вчителем.
45. Поясніть, чим відрізняється електронний підручник від звичайного.
46. Охарактеризуйте організаційні форми навчання.
47. Охарактеризуйте організаційні ознаки класно-урочної системи.
48. Оцініть позитивні та негативні аспекти класно-урочної системи.
49. Обґрунтуйте, які чинники характеризують ефективний урок.
50. Обґрунтуйте головну відмінність нетрадиційних організаційних форм навчання від традиційних.
51. Охарактеризуйте види контролю.
52. Визначити основні принципи навчання, які реалізуються у фізичному вихованні.
53. Обґрунтувати основу принципу свідомості.
54. Проаналізувати принцип наочності та його трактування згідно понять діалектики.
55. Визначити особливості принципу свідомості.
56. Дати визначення діалектичного шляху пізнання істини.
57. Визначити сутність поняття «засіб» і «метод» навчання.
58. Визначити основні засоби і методи інформації.
59. Визначити допоміжні засоби і методи інформації
60. Охарактеризувати методи навчання вправ.
61. Визначити характерну рису методу колового тренування.
62. Дати визначення понять уміння і навичка.
63. Охарактеризуйте етапи розучування рухової дії.
64. Дати визначення поняття спортивна техніка та вказати, які фактори впливають на її удосконалення.
65. Розкрити послідовність навчання спортивної техніки.
66. Дати визначення поняття спортивна тактика і які фактори визначають її особливості.
67. Проаналізувати види тактичної підготовки.
68. Визначити перелік спеціальних знань, необхідних спортсменам.
69. Дати визначення поняття здоров'я та здоровий спосіб життя.
70. Охарактеризувати принципи і засоби виховання в педагогіці фізичного виховання.

Приклад білету до іспиту

Донбаська державна машинобудівна академія (ДДМА)

Освітньо-кваліфікаційний рівень бакалавр
Напрямок підготовки 01 Освіта/ Педагогіка
Спеціальність 017 Фізична культура і спорт Семестр 3
Навчальна дисципліна Основи теорії здоров'я та здорового способу життя

Екзаменаційний білет №2

1. Дайте визначення предмету спортивна педагогіка.
2. Охарактеризувати принципи національного виховання.
3. Охарактеризуйте етапи розучування рухової дії.

Затверджено на засіданні кафедри фізичного виховання і спорту
Протокол № 21 від «30» серпня 2025 р.

В.О.зав. кафедрою Черненко С.О. Екзаменатор Кошева Л.В.
прізвище, ініціали, підпис прізвище, ініціали, підпис

Рекомендована література

Базова

1. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки.
2. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 № 1556-VII // База с.даних «Законодавство України»/Верховна Рада України.
3. Бондар В. І. Дидактика : Підручник для студ. пед. вузів. – К.: Либідь, 2005. – 263 с.
4. Бондарчук Є. І. Основи психології та педагогіки / Є. І. Бондарчук, Л. І. Бондарчук // Курс лекцій. - 3-тє вид., Стереотип. - К.: МАУП, 2002. - 168 с.
5. Вишневський О. Теоретичні основи сучасної української педагогіки : навчальний посібник – К. : Знання, 2008. – 566 с
6. Волкова Н.П. Педагогіка: навч. посібник— 3-тє вид., стер. — К. : Академвидав, 2009. — 616с. — (Серія "Альма-матер").
7. Воронова В. І. Психологія спорту — К. : Олімп, л-ра, 2007. - 298 с.
8. Глазирін, І. Д., Глазиріна В. М. Педагогіка спортивної діяльності : курс лекцій та лабораторний практикум МОНМСУ, Черкаський НУ ім. Богдана Хмельницького. – Черкаси : ЧНУ ім. Богдана Хмельницького, 2013. – 132 с.
9. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: метод. поради молодим науковцям. – К.: Вінниця, 2008. – 278 с.
10. Зайченко І.В. Педагогіка: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. — 2-ге вид. — К. : Освіта України, 2008. — 528с.
11. Карпенчук С.Г. Теорія і методика виховання: Навч. посібник для студ. вищих пед. навч. закл. — 2. вид., доп. і перероб. / С.Г.Карпенчук / — К. : Вища школа, 2005. — 344с.
12. Кошева, Л. В. Педагогіка : курс лекцій для студентів спеціальності 017 – Фізична культура і спорт. – Краматорськ : ДДМА, 2021. – 196 с.
13. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.1. Загальні основи теорії і методики фізичного виховання. - К.: Олімпійська література, 2008. - 91 с.
14. Круцевич Т.Ю. Теорія і методика фізичного виховання. В 2 т. Т.2. Методика

Допоміжна

1. Бех І. Д. Виховання особистості : підручник для студентів вищих навчальних закладів / І. Д. Бех. — К. : Либідь, 2018. — 848 с.
2. Кошева Л.В. Компетентнісний підхід до професійної підготовки фахівців з фізичної культури і спорту. Педагогіка й сучасні аспекти фізичного виховання : збірник наукових праць V Міжнародної науково-практичної конференції (17–18 квітня 2019 року) / за заг. ред. Ю.О. Долинного./Л.В.Кошева, О. О. Заболотний – Краматорськ : ДДМА, 2019. – С 277-287.
3. Кошева Л.В Формування компетенцій і особистісних цінностей майбутнього тренера з фітнесу. Сучасна освіта – доступність, якість, визнання: збірник наукових праць міжнародної науково-методичної конференції, 14–15 листопада 2019 року, м. Краматорськ / під заг. ред. д-ра техн. наук., проф. С. В. Ковалевського. – Краматорськ : ДДМА, 2019. – С 85-88
4. Кошева Л.В Прогнозування компетентнісних показників студентів за освітньо- професійним спрямуванням підготовки. Нейромережеві технології та їх застосування НМТіЗ- 2019: збірник наукових праць міжнародної наукової конференції «Нейромережеві технології та їх застосування НМТіЗ-2019» / за заг. ред. С.В.Ковалевського. - Краматорськ: ДДМА, 2019. – С 53-55 .
5. Кошева Л.В Нейромережеве прогнозування контрольних показників тренувального процесу. Нейромережеві технології та їх застосування НМТіЗ-2018: збірник наукових праць міжнародної наукової конференції «Нейромережеві технології та їх застосування НМТіЗ-2018» / за заг. ред. С.В.Ковалевського. - Краматорськ: ДДМА, 2018. – С 59-62 .
6. Ложкін Г. В. Технології розв'язання конфліктів у педагогічній взаємодії / Ложкін Г. В., Коць М. О., Петровська Т. В. — К.; Луцьк: АПН України, 2000. — 150 с.
7. Москаленко В. В. Психологія соціального впливу / В. В. Москаленко. — К.: Центр учбової літератури, 2007. — 448 с.

Електронні ресурси з дисципліни

1. <http://moodle.dgma.donetsk.ua/>
2. <http://moodle-new.dgma.donetsk.ua/course/view.php?id=1057>